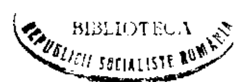
LIVIU REBREANU

Opere 1

Text ales şi stabilit,
note, comentarii şi variante
de Niculae Gheran
şi Nicolae Liu
Studiu introductiv
de Al. Piru

NUVELE

1968
EDITURA PENTRU LITERATURĂ

LIVIU REBREANU

Printre scriitorii pe care Transilvania i-a dat literaturii române în prima jumătate a secolului al XX-lea, Liviu Rebreanu este cel mai ilustru. Nuvelist, dramaturg şi romancier, autorul lui *Ion* şi al *Răscoalei* stă în fruntea romancierilor români din perioada dintre cele două războaie mondiale şi alături de reprezentanţii de seamă ai romanului din literatura mondială. Capodoperele sale au fost traduse în majoritatea limbilor europene (*Ion* în douăsprezece limbi, *Pădurea spînzuraţilor* în cincisprezece limbi. *Răscoala* în unsprezece limbi), au provocat pretutindeni un viu interes şi reprezintă unul din mesajele autentice adresate lumii de poporul nostru. Cu opera lui Liviu Rebreanu, literatura română a adus încă o notă specifică, puternic individualizată, în concertul literaturii universale.

Liviu Rebreanu s-a născut la 27 noiembrie 1885 în Tîrlişua, sat pe Ilişua, un afluent al Someşului, în fostul comitat Solnoc-Dobîca, azi judeţul Bistriţa-Năsăud. Localitatea figura pe hărţile dinainte de primul război mondial (de exemplu, pe *Harta generală a României cu ţările învecinate* de Traian Georgescu din 1915). Liviu era întîiul fiu al învăţătorului Vasile Rebreanu (1863— 1914), descendent de ţărani din satul Ghiuza, fiu al lui Samoilă şi al Irinei, căsătorit în 1884 cu Ludovica Diuganu (1865—1945). Din căsătorie au rezultat în total paisprezece copii, unsprezece băieţi şi trei fete, nu toţi ajunşi la maturitate. însurat la douăzeci şi unu de ani, Vasile Rebreanu, fost coleg de şcoală cu George Coşbuc, absolvent al preparandiei din Gherla, a început să profeseze în învăţămînt de-abia la douăzeci şi patru de ani, prin

1887, mai întîi doi ani la Lăpuşul-Unguresc, în comitatul de baştină, apoi zece ani la Maieru, nu departe de Rodna-Veche, în comitatul Bistriţa-Năsăud, în fine, la Prislop, azi suburbie a oraşului Năsăud, salarizat cu 75 de coroane lunar. A publicat la *Tribuna* lui Slavici cîteva încercări auzite din popor. în 1901 îi apărea la Braşov, în Editura Ciurcu, povestirea *Armeanul neguţător şi fiul său Gherghel,* în Biblioteca copiilor, nr. 18, interesantă pentru că are ca erou un personaj tratat şi de fiu în *Ion.* Liviu a învăţat clasele elementare cu tatăl său în Maieru, patru ani, între 1891—1895. „De la Maieru, scrie el, se leagă toată copilăria mea şi toate amintirile asupra primului contact cu lumea exterioară." Din şcoala primară a trecut la liceul românesc din Năsăud, unde a urmat doi ani, familia rămînînd mai departe în Maieru. „De la Maieru pînă la Năsăud, cale de cinci ore cu trăsura, am plîns amarnic, parcă instinctul mi-ar fi spus că nu voi mai avea niciodată bucuria pe care am simţit-o în comuna mare, bogată de la poalele Ineului, cel cu zăpada eternă..."[1] Alţi trei ani în continuare i-a făcut la liceul german din Bistriţa, pînă în iunie 1900. în septembrie 1900, în urma unui concurs, pe cînd tatăl său se mutase în Prislop, intră în Şcoala reală superioară de honvezi din Şopron, azi localitate în nord-vestul Ungariei, spre graniţa cu Austria. După doi ani trecea ca bursier „absolut gratuit" la Academia militară Ludoviceum din Budapesta, pe care o termină în trei ani. La 1 septembrie 1905 era declarat sublocotenent de infanterie şi trimis la Regimentul 2 de honvezi din garnizoana Gyula, oraş maghiar, azi la graniţa de est a Ungariei[2], la vest de Siria. Liviu Rebreanu avea acum douăzeci de ani şi o situaţie materială asigurată, pe care însă n-a putut-o păstra mai mult de doi ani şi cîteva luni. Din cauza unor nereguli băneşti, la 12 februarie 1908 demisionează din armată şi revine la Prislop, unde familia sporise considerabil, luptînd cu mari greutăţi. Dorinţa lui Vasile Rebreanu fusese ca la terminarea celor cinci clase de liceu Liviu să urmeze teologia. Tînărul însuşi se simţea atras de medicină, dacă ar fi avut mijloace pentru astfel de studii. Cariera militară, scurtă, n-a rămas fără urmări în activitatea de mai tîrziu a scriitorului, putem deduce totuşi că nu i-a plăcut.

încă de pe cînd era în garnizoana Gyula începuse să scrie, şi prin 1907 avea gata un volum de nuvele satirice în limba maghiară,

[1] Mviu Rebreanu, *Mărturisiri,* în *Revista Fundaţiilor, Vil,* 1940, nr. 11, p. 243—261.

" C. Ciuchindel, *Liviu Rebreanu, elev al şcolilor militare din Şopron şi Budapesta,* **ta** *Steaua,* X, 1959, nr. 9, p. 90—99.

intitulat *Szamârletra (Scara măgărească)*[1]. Negrăbindu-se să le publice, mai tîrziu s-a apucat să le prelucreze în limba română, cum este cazul cu nuvela *Az ezredes legenye (Ordonanţa colonelului),* devenită în româneşte *Ordonanţa domnului colonel* şi publicată în *Ramuri,* Craiova, 1912, apoi, sub titlul *Zevzecul,* în *Universul literar* din 24 februarie 1913. O piesă într-un act din această perioadă, *Osînda,* e scrisă în româneşte, ungureşte şi nemţeşte. Versiunea românească e greoaie, cu urîţi termeni regionali *(bozgoane, hîlbe).* Senia, „haita cîmpurilor şi-a răzoarelor", atrage pe Petre, soţul Todosiei, dar e înjunghiată de Ion, nemulţumit că Saveta, nora Seniei, nu se măritase cu el.[2]

Lupta pentru existenţă, tribulaţiile sentimentale (era prieten cu învăţătoarea Virginia Grivase), experienţa de viaţă din perioada 1908 — 1909 ale fostului ofiţer sînt relatate pe larg în romanul *Ion* pe seama lui Titu Herdelea, nume sub care Liviu P^ebreanu se va prezenta statornic în romanele lui (în *Răscoala,* ca şi în *Gorila).*

Debutul lui Liviu Rebreanu s-a produs în noiembrie 1908, la revista sibiană *Luceafărul,* cu nuvela *Codrea,* republicată în 1914 cu titlul *Dezertorul,* şi în 1919 (în volumul *Răfuiala)* cu titlul *Glasul inimii.* Eroul e un părinte afectat de faptul că şi ultimul său fecior a fugit de la oaste.

Ca exerciţiu în vederea creaţiei viitoare, dar şi pentru a se afirma cu ceva, scriitorul traducea (prin intermediar german) primele două capitole din romanul lui Lev Tolstoi, *Război şi pace*[3], meditaţia lui Oscar Wilde, *De profundis,* comedia lui Maurice Donnay, *Educaţia prinţului* şi poemul lui Maxim Gorki, *Cîntecul şoimului,* apărut, acesta din urmă, în revista din Sibiu, *Ţara noastră,* în 1909. în *Luceafărul* mai publicase nuvela *Ofilire* (15 decembrie 1908), scrisă pe cînd se afla ajutor de notar la Nimigea-Ungurească, povestea unei fete de ţăran care, fiind înşelată de feciorul popii, student medicinist, se îneacă. Voind să treacă munţii în România, Liviu Rebreanu a fost nevoit să ocupe funcţii mărunte în administraţie, numai pentru a-şi „încherbălui", cum mărturiseşte singur, o sumă de bani. Vreo treipatru luni a fost ajutor de notar şi în comuna Măgura, aproape de

[1] Nicolae I,iu, *Rebreanu necunoscut,* în *Viaţa românească,* X, 1957, nr. 2, p. 106—115 (publică *Domnul, Familia tăcută, Ruşinea).*

[2] I«iviu Rebreanu, *Oslnda, piesă intr-un act,* publicata de Stancu Ilin, în *Gazeta literară,* nr. 23 din 9 iunie 1966, p. 6.

[3] Nicolae I,iu, *Din începuturile literare ale lui Liviu Rebreanu,* în *Steaua,* VIII, 1957, nr. 9, p. 77—84.

Maieru, pe lîngă colegul său de clasă din Bistriţa, Alexa Candale, personaj care apare în *Pădurea spînzuraţilor.*

în octombrie 1909, cu ocazia serbărilor Astrei (Asociaţia pentru cultură a românilor din Transilvania şi Banat), Rebreanu vine la Sibiu, unde între 12 şi 14 octombrie se ţinea adunarea generală, cu hotărîrea definitivă de a trece Carpaţii. Fu condus la gară de tatăl său, cu urarea: „Să ajungi cît Coşbuc de mare!", şi primit cu simpatie la Sibiu atît de ardeleni (Goga, Tăslăoanu, Agîrbiceanu), cît şi de oaspeţii din Bucureşti (Emil Gîrleanu, Corneliu Moldovanu, Cincinat Pavelescu, Caton Theodorian, Victor Eftimiu). Cu ajutorul acestora din urmă obţine un permis de opt zile pentru o călătorie în capitala României, şi astfel, la douăzeci şi patru de ani, îşi văzu visul împlinit.[1]

Debutul în publicistica bucureşteană şi-1 făcea aproape numaidecît cu nuvela *Volbura dragostei,* în revista *Convorbiri critice* din 25 octombrie 1909, amintire, după toate aparenţele, din viaţa militară (este vorba de un soldat care stranguleaza pe un locotenent, prins la iubita lui, o vînzătoare de plăcinte). Se pare că autorul ţinea mult la această nuvelă, poate pentru faptul că era cea dintîi publicată la Bucureşti, deoarece o republică, schimbîndu-i titlul, de mai multe ori: în revista din Orăştie, *Cosînzeana* (6.1.1912), cu titlul *Cîntec de dragoste;* în *Universul literar* (30.III.1914) cu titlul *Răzbunarea,* şi în 1928, în capul unei culegeri, cu titlul *Cîntecul iubirii* (nuvela figurează de asemenea cu titlul *Cîntec de dragoste* în volumul *Frămîntări,* şi cu titlul *Cîntecul iubirii* în volumul *Golanii,* ediţia a patra).

Angajat la ziarul *Ordinea* încă de la sosirea în ţară, Liviu Rebreanu se instalase pe undeva prin Buzeşti şi trăia cam strîmtorat, ca Titu Herdelea din *Răscoala,* în această epocă. îl primeau din cînd în cînd George Coşbuc, Emil Gîrleanu, Mihail Dragomirescu şi Pompiliu Eliade. Emil Gîrleanu îl poreclea prieteneşte „Neamţul", după culoarea părului (era blond).

în primăvara anului 1910, la cererea guvernului austro-maghiar, Liviu Rebreanu este arestat şi depus la închisoarea Văcăreşti, apoi extrădat şi încarcerat la Gyula, unde se mai afla încă la 1 august, în cele şase luni de detenţie, pînă la achitare, cînd a revenit în Bucureşti, a recitit îndeosebi pe Gorki, din care în vremea stagiului de ofiţer îşi făcuse extrase, din *Căsnicia Orlovilor* şi *Vagabonzii.* începuse să traducă nuvela *Douăzeci şi şase şi una,* publicată mai tîr-

[1] Tiberiu Rebreanu, *începuturile literare ale lui Liviu Rebreanu,* în *Iaşul literar,* XII, 1961, nr. 3, p. 28—43.

ziu, şi *Malva,* şi avea nevoie, cum spune într-o scrisoare, de „uişte traduceri ungureşti, nemţeşti, pe care să le folosesc"[1]. Nuvelele *Culcuşul* şi *Golanii,* publicate în *Convorbiri critice* (25 mai şi 25 august 1910), sînt efectul acestor împrejurări şi lecturi.

Eliberat în primele zile ale lunii august 1910 (în proces ar fi depus ca martor al apărării Mihail Dragomirescu), Rebreanu merse la Năsăud, unde i se stabilise între timp familia. învăţătorul Vasile Rebreanu, suspendat doi ani din învăţămînt pentru practica ilegală a avocaturii, apoi pensionat după douăzeci de ani de carieră didactică, suportase două sechestre şi fusese înlocuit la Prislop de un renegat, Vasile Pop, agent al politicii de deznaţionalizare dusă atunci de contele Apponyi. O crimă recent întîmplată la Prislop şi povestită în amănunte de sora mai mare, Livia, a dat scriitorului ideea romanului *Ion.* Un caiet cu data de 11 august 1910 conţine, sub titlul *Zestrea,* lista personajelor, fixată după numele lor mai mult sau mai puţin reale. Gheorghe Bulbuc se cheamă aici Bălan; Ion Boldijar, poreclit Glanetaşu, se numeşte Ion Zănoagă; Vasile Baciu, văduv, are numele Alexandru Vărzaru, iar fiica lui. Ana, e denumită Ileana. Tatăl lui Gheorghe e un Toader, schimbat mai tîrziu în Toma, după numele lui Toma Iloan, al cărui fiu, Nichita, era rivalul adevărat al lui Ion Boldijar. Tatăl acestuia din urmă poartă numele de Vasile, iar mama, Sonia, născută Harosa, e numită Măria, născută Pocitanu.[2] Mai tîrziu, modelul Anei a devenit Rodovica, fata lui Ignat Tabără. Ar fi existat Florica Pop, un preot Belciug, un învăţător Zăgreanu, care s-a recunoscut îu personajul Ungureanu.[3]

încă din august 1910 Liviu Rebreanu a redactat două pagini dintr-un capitol al romanului său sub titlul *Ruşinea.* Acţiunea începe aici în satul Trădam, denumit în *Ion* Jidoviţa, centru de întîlnire al tuturor satelor dimprejur:

„Dumineca şi-n sărbători mai ales, tot norodul se adună acolo ca la comedie. Năsăudenii vin pentru că acolo e mai ieftin rachiul. Luşcanii ca să facă acolo hora, căci în satul lor nu se găseşte băutură, fiind azvîrlit pe cinci coaste de deal; răbrişorenii vin ca să se certe cu năsăudenii, cu care au pricini de hotar, iar prislopenii vin pur şi sim-

[1] Nicolae I,iu, *Liviu Rebreanu şi maeştrii realismului rus,* în *Steaua,* XI, 1960, nr. 3, p. 59—63.

[2] Tiberiu Rebreanu, *Prototipuri de personaje din romanul „Ion",* în *Steaua,* XI, nr. 2, p. 72—91.

[3] Ştefan Bănulescu—Ilie Purcariu, *Colocvii,* Buc, 1964 (*Liviu Rebreanu,* p. 33 şi urm.).

piu pentru că şi ei în Trădam sînt ca acasă, căci Tradamul n-are hotar, ci e pe pămîntul lor.

Deseori se întîmpla să vie lume şi din Răbra-Mare, din Vărarea, din Salva, ba chiar de pe la saşi din Cepan şi de prin Dumitra..."

Personajul principal al acestui capitol este Macedon Glanetaşu, pe numele adevărat Macedon Hordoan, poreclit Cercetaşu, un vecin din Prislop al Rebrenilor, care a slujit scriitorului ca model şi pentru Codrea din *Glasul inimii.* Observăm că autorul a contopit în acest erou pe Macedon Cercetaşu, care în *Codrea* se tînguie că-i fug băieţii de la oaste, şi pe tatăl lui, Ion Boldijar, om dedat la beţie. Ruşinea lui Macedon Glanetaşu ar fi fost cauzată de dezertarea ultimului său fiu, ca şi de greşeala unei fete, înşelată de feciorul cel mai becisnic din sat. în această variantă, proiectul a fost abandonat.

întors în Bucureşti, Liviu Rebreanu scoate împreună cu Mihail Sorbul, care-i va deveni cumnat, între 15 septembrie 1910 şi ianuarie 1911, revista teatrală *Scena.* O ducea foarte greu, de vreme ce Bmil Gîrleanu scria în 1911 lui Corneliu Moldovanu: „L-am văzut aseară pe Rebreanu foarte abătut. îl dă afară din casă şi n-are unde sta — nici 5 parale măcar. Ia-1 te rog tu 2—3 zile să doarmă la tine, şi la întoarcerea mea îi voi face vreun rost." Rebreanu se va căsători la 19 ianuarie 1912 cu actriţa Fanny Rădulescu, născută în 1888, pe care o cunoscuse mai înainte, de cînd, numit la 12 iunie 1911 director al Teatrului Naţional din Craiova, Gîrleanu îl ia cu el, ca secretar literar.[1] Ca unul ce fusese şi el ofiţer şi abia scăpase de uniformă, Gîrleanu avea o afecţiune specială pentru Liviu Rebreanu. Din păcate, directoratul lui se încheia în anul următor, şi atît el, cît şi secretarul său fură nevoiţi să se întoarcă la Bucureşti.[2] Fanny, care debutase pe scena craioveană, trecu la Teatrul Naţional de aici, iar Liviu, după ce izbutise să publice între timp la Orăştie primul lui volum, *Frămîntări* (1912), îşi reluă întreprinderile literare şi gazetăreşti la *Flacăra* lui C. Banu şi la *Rampa.*

Locuia la această dată în casa mamei soţiei, în strada dr. Raţiu, nr. 16, în dosul Gării de Nord, apoi s-a mutat în Calea Griviţei 153. Devenit tată al unei fetiţe, Puia-Florica, Rebreanu era un om de o mare gingăşie în familie, foarte casnic. Cînta uneori ca Tolstoi la pian, acompaniindu-se şi vocal, cu glasul lui de bariton. Mergea cu

[1] G. Călinescu şi colaboratori, *Material documentar,* în *Studii şi cercetări de istorie literari şi folclor, III,* 1954, p. 163.

[2] Cf. C. D. Papastate, *Pe urmele lui Rebreanu la Craiova,* în *Limbi şi literatură,* VIII, 1963, p. 193—205.

soţia la Terasa „Oteteleşanu" şi cheltuia puţinii bani pe care-i avea exclusiv pe cărţi.[1]

O nouă tentativă de a aşterne pe hîrtie proiectatul roman *Zestrea* eşua în iunie 1913, după trei luni de muncă. Lucrînd fără un plan, scriitorul îngrămădise prea multe personaje şi episoade nelegate între ele, după capriciul amintirilor din locurile prin care peregrinase. Lectura, peste cîteva săptămîni, a celor trei sute de pagini de manuscris 1-a decepţionat; ieşise ceva cu desăvîrşire neorganic şi trebui să abandoneze încă o dată lucrul.

Stabilit în 1914 în strada Primăverii, nr. 13, în acelaşi an Rebreanu e ales secretar al Societăţii scriitorilor români. Peste doi ani îsi aduna, într-un al doilea şi al treilea volum, *Golanii* şi *Mărturisire* (1916), şaptesprezece nuvele de prin reviste, din care opt figurau şi în prima culegere. în noaptea de 27 august 1916, după ce România declarase război Austro-Ungariei, sub ameninţarea zepelinelor inamice, la lumina unei lămpi de petrol, Liviu Rebreanu a început să scrie febril la *Zestrea,* de astă dată după un plan amănunţit în 13 capitole, în prima noapte, de la ora 9 seara pînă la 6 dimineaţa, ar fi scris întreg capitolul I, iniţial intitulat *Veselia.* Al doilea capitol, *Zvîrcolirea,* 1-a început însă peste mai mult de o săptămînă, la 5 septembrie. Aproape exact într-un an, pînă la 14 august 1917, a terminat întreaga versiune primă a romanului, de 550 de pagini. Pentru literatură, aceasta era o victorie egală cu cea repurtată de ostaşi pe cîmpul de luptă împotriva invadatorilor germani la Mărăşeşti, cam în acelaşi timp.

Suferinţele îndurate la Bucureşti sub ocupaţia germană, cînd a fost controlor de bilete de concert la Ateneu, traducător de programe, compozitor de reclame de teatru plătit cu bucata şi colaborator la *Scena* lui A. de Herz (1917), le-a evocat Liviu Rebreanu în *Calvarul* (1919), unde se ascunde sub numele de Remus Lunceanu („Sînt de treizeci şi unu de ani. Unii mă cred mai tînăr fiindcă sînt slăbuţ, iar alţii mai bătrîn, poate pentru că părul mi-e alb ca oaia..."). Considerat ca suspect şi neleal din cauza originii sale ardeleneşti, eroul este respins la biroul mobilizării, apoi socotit de ocupanţi dezertor şi iredentist, şi arestat. Izbutind să se elibereze, stă o vreme ascuns (în casa cumnatului său Mihail Sorbul), e transportat de un căruţaş socialist pînă la Buzău, ajunge cu trenul la Mărăşeşti, e întors de aici la Focşani, apoi trecut de un prieten ofiţer, cu maşina, în Moldova. Nu găseşte liniştea nici la Iaşi, unde, presupunînd că a stat nesupărat sub ocupaţie

[1] Fanny I«iviu Rebreanu, *Cu soţul meu,* Bucureşti, 1963, p. 68 şi urm.

străină un an şi jumătate, răuvoitorii îl bănuiesc „spion austriac". Ar fi fost denunţat Comandaturii germane de A. de Herz. De fapt, colaborase la *Ziua* lui Ioan Slavici şi la *Lumina* lui C. Stere, şi Nicolae lorga îl vesteji în *Neamul românesc.* Singur pictorul Jean Al. Steriadi i-a fost în tot acest timp un amic devotat. în chip de protest simbolic faţă de acuzaţiile care i se aduceau, Remus Lunceanu se hotărăşte să se sinucidă. Tonul de roman senzaţional strică acestui memoriu, care spre a fi credibil trebuia să rămînă o confesiune neliterarizată.

întors din refugiu după pacea de la Bucureşti, editorul H. Steinberg încredinţează lui Liviu Rebreanu direcţia unei colecţii de „Scriitori celebri", în care a publicat, prefaţînd sau traducînd de cele mai multe ori el însuşi, *Alexandru Lăpuşneanul* de C.Negruzzi, *Mihnea-vodă cel Rău* de Al. Odobescu, *Moş Nichifor Coţcariul* de Ion Creangă, *Buchetiera din Florenţa* de V.Alecsandri, *Groaza (Un Episode sous la Terreur)* de Balzac, *Vălul negru* de Dickens, două povestiri din *Decameronul* lui Boccaccio, *Iubirea* de Th.Storm, un fragment din *Satyricon* de Petronius, *Turbarea* de V.Blasco Ibafiez, *Rip van Winkle, omul care a dormit douăzeci de ani* de Washington Irving, *Mîncătorit de oameni* de Sarath Kumar Ghosh, *Carnet de dans (Le carnet de danse)* de Zola, un fragment din *Aşa vorbit-a Zarathustra* de Nietzsche, *Revoluţionarul (De ce?)* de Lev Tolstoi, *Douăzeci şi şase şi una* de Gorki, *Nuvele japoneze* de Kyan Hacusai. Traducerile, în genere lipsite de valoare literară, dau o idee asupra ariei lecturilor lui Rebreanu. Nu altceva s-ar putea spune despre versiunea romanului *Yester şi Ly (Povestea unui dor)* de Bernhard Kellermann. Trebuie menţionate însă traducerile din scriitorul maghiar Mikszâth Kalmdn, *Cavalerii, Haina regelui* şi *Umbrela sfîntului Petru*[1].

Din treisprezece nuvele publicate în 1919 în volumul *Răfuiala,* şapte sînt reluări din volumele anterioare (inclusiv nuvela titulară, apărută mai întîi în *Frămîntări),* iar alte două sînt imitaţii *(Ţăranul şi coasa* după Mikszâth Kâlmân). Majoritatea nuvelelor mai însemnate ale lui Liviu Rebreanu au apărut în cursul anului 1919, pe cînd era redactor la revista lui E.Lovinescu, *Sburătorul.* După această dată n-a mai scris decît puţine nuvele, din care numai cinci au intrat în volumul *Cuibul visurilor* (1927). Nuvela titulară a acestui volum, publicată întîi în *Luceafărul,* în 1919, a rezultat dintr-o călătorie după război în locurile copilăriei, fixate acum în satul Vărarea (Nepos, aproape de Răbrişoara, unde fusese învăţătoare Virginia Gri-

[1] Nicolae Liu, *Umbrela sfîntului Petru In traducerea lui Liviu Rebreanu,* în *Luceafărul,* II, 1959, nr. 15, p. 16.

vase, una din iubitele platonice ale lui Rebreanu). Scriitorul venise în Transilvania spre a identifica locul unde în mai 1917 fusese executat prin spînzurătoare de austro-ungari fratele său, sublocotenentul artilerist Emil Rebreanu, pentru încercarea de a trece pe front de partea românilor. Regiunea unde s-a întîmplat tragedia şi mormîntul fratelui au fost descoperite, după cercetări de cîteva luni, la Ghimeş. Liviu a făcut cunoştinţă cu oamenii care asistaseră la supliciul lui Emil, a deshumat osemintele martirului şi le-a mutat în Moldova, „asa cum ceruse el în ultimele momente şi cum nu i se admisese". Acest dureros eveniment stă la baza romanului *Pădurea spînzuraţilor,* terminat în iunie 1922 şi care s-ar fi născut la sfîrşitul anului 1918, dintr-o fotografie reprezentînd o pădure plină de cehi spînzuraţi în dosul frontului austriac dinspre Italia, comunicată de un prieten[1].

în seara de luni 29 decembrie 1919 s-a jucat la Teatrul Naţional din Bucureşti comedia în trei acte de Liviu Rebreanu, *Cadrilul,* în urma rapoartelor lui Mihail Dragomirescu şi al lui Caton Theodorian, cu I. Morţun, C. Toneanu, Gr. Mărculescu, Aura Radovici şi Fanny Rebreanu, director de scenă fiind V. Enescu, şi director general al teatrelor — I. Peretz. Piesa, construită după reţeta teatrului facil (căci autorul se zbătea în mari dificultăţi materiale), a avut un succes trecător.

Tot în 1919 publică povestirea răscoalei moţilor din 1784, întîi sub titlul *Horia, Cloşca şi Crişan.*

în noiembrie 1920 apărea, în fine, într-o nouă variantă, terminată în iulie acelaşi an, romanul *Ion,* întîia capodoperă a scriitorului şi cel dintîi roman românesc epocal, care deşi a cucerit repede masele de cititori (o nouă ediţie apărînd chiar în anul următor) n-a avut aceeaşi primire în critica vremii. Recenzii entuziaste i-au consacrat în *Viaţa românească* numai Octav Botez şi Tudor Vianu, care-1 cunoscuse în cercul „Sburătorului" şi-1 vizitase adesea acasă în strada Nicolae Bălcescu, în căsuţa aproape dărîmată din fundul unei curţi, nu departe de casa unde se sfîrşise Luchian. Acolo, cu mare abuz de tutun şi cafea, scria, cu ferestrele luminate pînă în zori, Liviu Rebreanu, ajutat de o mare vitalitate şi o voinţă de fier, în stare să copieze un manuscris şi de cinci ori. „Cînd se arăta în lume, Rebreanu părea ca un om beat de muncă, ieşit parcă din galeriile unei mine sau din dogoarea marilor furnale. Era de statură înaltă, cu grumaz puternic şi mîini mari, albit de la treizeci de ani, dar viguros. îşi restabilea o şuviţă rebelă de pe

[1] Cf. şi Tiberiu Rebreanu, *Geneza romanului „Pădurea Spînzuraţilor",* în *Steaua,* XI, 1960, nr. 9.

frunte cu smucituri ale capului. Avea fața depigmentată şi palidă, ochii albaştri, vitroşi şi vorbea cu zgîrcenie, consumat de flacăra lui interioară."[1] în urma unui raport al lui I.A1. Brătescu-Voineşti, Academia Română îi dădea pentru *Ion* marele Premiu Năsturel.

Plicul, reprezentat la Teatrul Național din Bucureşti în seara zilei de joi, 12 aprilie 1923, cu N. Soreanu şi Fanny Rebreanu în rolurile principale, a fost conceput întîi sub titlul *Vremuri noi şi oameni noi,* în 1921, şi scris în mai puțin de o lună, pe baza unor însemnări din timpul refugiului în Moldova. Douăzeci şi cinci de reprezentații în şir l-au încurajat pe Rebreanu să scrie în 1925, la Sîngeorz-Băi, altă comedie satirică. *Apostolii,* jucată la Național în seara zilei de miercuri, 17 martie 192©, tot cu N. Soreanu şi Fanny Rebreanu în rolurile principale. Piesa a avut un succes sporit, a făcut patruzeci de reprezentații, totuşi, autorul nu s-a mai încercat după aceea în teatru. Printre hîrtiile lui se găseşte un proiect mai vechi de comedie, *Ghighi,* traducerea comediei *Tinerețea* de Max Halbe, a comediei *Ofițerul (Der Leibgardist)* de Franz Molnâr, a piesei *Trei surori* de Cehov, un proiect părăsit de dramă în patru acte, *Țăranii,* şi două scenarii de film, *Vis năprasnic* şi *Ghinionul,* ultimul din 1913, cînd se anunța o ecranizare.[2]

încă de la 1 august 1917, cînd era la Iaşi, Rebreanu începuse romanul *Şarpele,* cu punctul de plecare în drama Iosif-Anghel. Personajele urmau să fie Urban (D.Anghel), Mugur (St.O.Iosif) şi Alina (Natalia Negru), femeia cu ochii verzi. („Alina — tipul femeii numai corp, fără cap, frumoasă..., durdulie, ochi verzi ca marea, schimbători. Ochii n-aveau o culoare stabilă, în general erau verzi, dar verdele deseori se stingea atît de mult, încît de-abia se mai deosebea de albeața ochiului, iar alteori se întuneca atît de mult, încît părea că luceşte ca ochiul pisicii în întuneric; aşa cum erau însă, veşnic ademeneau... Ea nu iubeşte de fapt niciodată. Aceasta nu din perversitate, ci din instinct, fără să-şi dea seama. Ea crede că iubeşte chiar mult şi doar uneori îşi simte sufletul gol, dornic de altceva.") La 6 octombrie 1917, scriitorul comunica soției capitolele romanului început: 1. Goliciunea; 2. Primejdia fericirii; 3. Patima; 4. îmbrățişarea; 5. Prăpastia; 6. Amurgul şi zorile (divorțul); 7. Chinurile; 8. Roata norocului; 9. Prăbuşirea (moartea lui Iosif) ; 10. Iadul iubirii; 11. Revolverul (sinuciderea lui Anghel); 12. Bomba (moartea Corinei Iosif); 13. Ochii verzi (Alina se recăsătoreşte cu un bărbat bine situat, bădăran şi

[1] Tudor Vianu, *Jurnal,* Bucureşti, 1961, p. 29.
[2] Cf. *Rampa,* din 12 iunie 1913.

prost). A rămas din acest roman numai primul capitol.[1] Apariția în 1921 a cărții Nataliei Negru, *Helianta. Două vieți stinse, mărturisiri,* a determinat pe Rebreanu să renunțe la *Şarpele.* Motivul femeii cu ochii verzi 1-a reluat în septembrie 1918, tot la Iaşi. Aici întîlnisepe strada Lăpuşneanu prototipul feminin din *Adam şi Eva* (1925), care semăna cu o actriță dintr-o trupă ambulantă văzută prin 1899 la Bistrița şi cu fata unui tăbăcar din Maieru, pe nume Lucreția Rusu, introdusă şi în romanul *Ion.* Adevărul este că pentru *Adam şi Eva,* „cartea iluziilor eterne", autorul a fost nevoit, cum singur mărturiseşte, să consulte „zeci şi uneori sute de volume", în decurs de mai mulți ani. Redactarea a început-o însă abia la 2 iunie 1924, în Bucureşti, în noua locuință din strada Polonă.

Cele două romane *Ion* şi *Pădurea spînzuraților,* apărute în cîte două ediții pînă la sfîrşitul anului 1922, adusese lui Liviu Rebreanu venituri atît de însemnate, încît în 1923 putu să-şi cumpere un automobil marca Chevrolet cu patru locuri, ceea ce-i îngăduia să străbată toată țara. A făcut mai multe curse de la Bucureşti spre Braşov, Sighişoara, Tg.-Mureş, Bistrița, Ilva-Mică pînă la Maieru, şi de aici prin Vatra-Dornei, Cîmpulung, Suceava, Piatra-Neamț şi înapoi.

Din 1924 pînă în 1934 a fost neîntrerupt preşedinte al Societății Scriitorilor Români. între 15 noiembrie 1924 şi 17 octombrie 1925 Rebreanu a condus revista *Mişcarea literară,* săptămînal de critică şi informație literară, artistică şi culturală, cu colaborarea lui Tudor Vianu, Perpessicius, Pompiliu Constantinescu, Mihail Sorbul, Anton Holban şi alții, fără un program precis, osîndind scepticismul, snobismul şi cosmopolitismul şi reclamînd întoarcerea la „pămîntul nostru", îşi schimbase din nou locuința, mutîndu-se în strada Popa Tatu nr.109[2]. în 1926 a fost delegat la un congres al scriitorilor la Berlin, care n-a mai avut loc. în capitala Germaniei, unde a făcut un *„Rundfahrt",* 1-a indignat viața de luxurie şi decadența gustului literar. Fără a fi fost un partizan al comunismului, Rebreanu era totuşi de părere în 1926 că în Germania „revoluție... numai comuniştii... vor face"[3], în acelaşi an a luat parte la congresul autorilor dramatici din Madrid. Impresiile dintr-o altă călătorie, la Roma, în 1927, sînt sarbede, de ghid turistic, superficiale şi cu o falsă exaltare pentru „tinerețea" italienilor. Ar fi văzut un bătrîn cîntînd *Gio vinezza.* La Paris, tot în 1927,

[1] Nicolae I«iu, *Liviu Rebreanu, un roman necunoscut: „Şarpele",* în *Luceafărul* din 23 noiembrie 1963, p. 4.
[2] Ion Iliescu, *Contribuție la cunoaşterea lui Rebreanu,* în *Steaua,* IX, 1958, nr. 2, p. 102 — 106.
[3] Liviu Rebreanu, *Metropole. Berlin, Roma, Paris,* Bucureşti, 1931.

n-a rezistat ispitei de a vedea pe Mistinguette şi Josephine Baker, dar s-a dus şi la mormîntul lui Balzac la Pere Lachaise, precum şi la Luvru spre a contempla în extaz statuia Venerei din Milo, aprobată de un tînăr american cu un indiferent „well!". Suflet ingenuu, de ţăran, Rebreanu nu s-a simţit la el acasă în marile metropole europene şi n-a izbutit să le surprindă atmosfera în notele lui de voiaj. A participat în 1928 cu Aristid Demetriade la festivităţile centenarului lui Ibsen de la Oslo şi a folosit prilejul pentru a vizita muzeul de schi şi echipamentul exploratorilor Amundsen şi Nansen de la Froknersalter.

Doritor de linişte desăvîrşită cînd scria, Rebreanu căuta să se izoleze spre a se concentra deplin. Recurgea la ospitalitatea unui prieten sau a unei rude, şi lăsat singur, în voie, lucra fără întrerupere, pînă la sfîrşit. *Ciuleandra* a fost scrisă în prima versiune în localitatea Orlat, dintre Sibiu şi Sălişte, la Letiţia dr. Miron Slăvoacă, o prietenă din copilărie. In ianuarie 1927 era gata şi o parte din versiunea pentru tipar. Pe aceasta a isprăvit-o în vara aceluiaşi an, numai în două săptămîni, într-o sală de clasă a şcolii comunale din Maieru. A fost ales cetăţean de onoare al satului şi i s-a dat şi un loc de casă în comună. Avea aici un prieten vechi, pe Julien Cioarba. Iarna, după călătoria în străinătate şi după ce fusese ales şi membru corespondent al Academiei, se reîntorcea la Orlat pentru a scrie *Crăişorul,* început la Lugoj, la cumnata sa, Marioara Sorbul, şi publicat în 1929. Scriitorul lua în acest an Premiul naţional de proză.

între 1928 şi 1930, Liviu Rebreanu a fost director al Teatrului Naţional din Bucureşti, un an, împreună cu Victor Eftimiu şi Corneliu Moldovanu. Funcţionează din 1929, scurt timp, ca director la Direcţia Educaţiei Poporului din Ministerul Muncii şi al Ocrotirilor Sociale (numit la 6 februarie 1930, eliberat la 9 ianuarie 1931). Deoarece aceste funcţii erau mai mult onorifice şi simbolice pe atunci, scriitorul voia să le dea un conţinut. Din iniţiativa lui a luat naştere, pe lîngă scena oficială a Naţionalului, o sală Studio, menită a promova literatura dramatică originală şi cadre regizorale şi actoriceşti, care însă n-a fost sprijinită de directorii următori. Intenţiona să creeze un sediu al Societăţii Scriitorilor în Capitală[1].

Munca la romanul *Răscoala* a fost tot aşa de încordată ca şi la *Ion.* Rebreanu se gîndise întîi să trateze subiectul într-o piesă, *Ţăranii,* după modelul *Ţesătorilor* lui Gerhardt Hauptmann, apoi într-o dramă în patru acte, intitulată chiar *Răscoala.* Proiectul acesteia

[1] Nicolae î,iu, *Rebreanu despre Sadoveanu,* în *Viaţa românească,* XI, 1958, nr. II, p. 108—111.

din urmă,caşi proiectul unui volum de nuvele cu acelaşi titlu, concepute în 1913, au fost părăsite în favoarea romanului *Zestrea.* Un plan sumar al acţiunii, învîrtită mai mult în jurul lui Titu Herdelea şi în care erau puse în contrast mizeria de la ţară cu viaţa de huzur a burghezo-moşierimii din Capitală, datînd dinainte de primul război mondial, adevărat embrion al romanului, a fost amînat pînă la o documentare mai atentă asupra vieţii ţăranilor din vechiul regat, pe care Rebreanu nu o cunoştea direct. Studiase istoria răscoalelor numai din presă şi din cărţi, la Biblioteca Academiei Române (în special lucrarea lui Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii?).*

în scopul cunoaşterii de aproape a ţărănimii din Muntenia, scriitorul începu să se documenteze mergînd vara la via unei rude dinValea-Mare, lîngă Piteşti, şi, ca altădată la Prislop, umbla printre ţărani, la cîmp, la primărie şi la horă, trăind alături de ei, studiind topografia regiunii, observînd oamenii şi luîndu-şi însemnări despre graiul lor. Aici a văzut dansul *Ciuleandra* şi tot aici, în 1926, a conceput un nou plan al romanului *Răscoala,* pe care a început să-1 realizeze imediat după *Ciuleandra,* în vara anului 1927, la Maieru, exact la 9 iulie 1927, într-o sîmbătă. Lucrînd cu pauze şi mai mult cu încăpăţînare decît inspirat, a scris pînă la sfîrşitul lui august 150 de pagini. Apoi munca a fost întreruptă pentru *Crăişorul* şi reluată abia în vara anului 1930, la Valea-Mare, în vila pe care şi-o cumpărase aici (cu 200 000 lei, bani luaţi pe filmul *Ciuleandra,* după romanul său), la 16 mai, fără mult spor, consumînd trei luni cu copierea şi „răscopierea" celor 150 de pagini scrise. în vara anului 1931, tot la Valea-Mare, lucrul a căpătat însă dintr-o dată alt ritm. într-o lună a terminat primul capitol, în alte două luni al doilea capitol, iar toamna şi iarna anului 1931 —1932 a sfîrşit întregul roman, într-o formă brută. Conform obiceiului, scriitorul a trecut apoi la prelucrarea variantei definitive pentru tipar. Dintr-o conferinţă rămasă în manuscris, în continuarea mărturisirilor din 1932, revelată cu ocazia semicentenarului răscoalelor din 1907[1], aflăm de ce extraordinar efort intelectual şi fizic a fost capabil Liviu Rebreanu la patruzeci şi şapte de ani.

„Din aprilie pînă în noiembrie 1932, scrie el, am lucrat aproape fără întrerupere, în toate nopţile cîte 9 — 10 ore. Eram atît de pornit pe muncă, încît după-amiezile, cînd trebuia să mă odihnesc, mă aşezam la birou şi continuam pînă se însera. Toată vara n-am fost la Bucureşti decît de 5 — 6 ori cîte-o zi, două. A fost cea mai pasionantă muncă, dar

[1] Nicolae I,iu, *Geneza unui roman clasic despre 1907,* în *Viaţa românească,* X, 1957, nr. 3, p. 27—36.

şi cea mai istovitoare. Ultima noapte, cînd am putut scrie «sfîrşit» pe ultima filă, am adormit peste manuscris, gata sleit parcă de toate energiile..."

Vila de la Valea-Mare, înconjurată de o vie de patru pogoane cu livadă şi o grădiniţă de flori, devenise locul de retragere favorit al lui Liviu Rebreanu. Romancierul herboriza ca Rousseau. A plantat singur 150 de trandafiri, 20 de tufe de liliac şi feluriţi arbuşti japonezi, plăcîndu-i mult florile, dar întreţinîndu-le şi pentru apicultură (avea cîţiva stupi de albine). Iarna, numai în pulover şi basc, mîna caii la sanie (îi dăruise una Mihail Sorbul) ca Petre Petre[1].

între 20 februarie 1932 şi 6 ianuarie 1934, Liviu Rebreanu a condus *România literară,* gazetă săptămînală de critică şi informaţie literară, artistică şi culturală cu colaborarea lui Camil Petrescu, G. Călinescu, Mihail Sebastian etc. şi cu un program prea vag („Dacă vom reuşi să fim oglinda sinceră a străduinţelor celor buni în toate domeniile artelor, vom fi negreşit şi un îndreptar pentru cei ce sînt ameninţaţi să nu se mai poată orienta în haosul ce ne înconjoară").

Că Rebreanu împărtăşea în aceşti ani vederi democratice e în afară de orice îndoială. Era chiar membru al P.E.N.-Clubului, şi în 1933 *(Răscoala* apăruse în librării la sfîrşitul anului 1932) participă la congresul acestuia, făcînd şi o excursie pe coasta dalmată, la Ragusa (Dubrovnik).

Romanul *Jar* (1934), intitulat întîi *Scara fericirii,* apoi *Mojarul iluziilor,* păru cititorilor prea frivol. Rebreanu preocupat de succese comerciale? Bineînţeles că nu era. Apare cu toate acestea îndreptăţită chemarea pe care, în *Cuvîntul liber,* nr. 4 din 1935 (număr închinat lui Rebreanu cu prilejul împlinirii a cincizeci de ani), i-o adresa Alexandru Sahia ca unui scriitor „apropiat de social, de frămîntările largi şi profunde ale ţărănimii noastre obidite", de a se aşeza în fruntea acţiunii de barare a fascismului la noi. Dar chiar în acelaşi număr omagial de revistă, într-un chip neprevăzut, Rebreanu ia apărarea neamestecului scriitorilor în politică, profesînd indiferentismul: „Pe mine, ca scriitor, nu mă interesează nici statul bifrghez, nici cel proletar, nici cel ţărănesc..." Prizonier al unei înguste concepţii, cerea doar „puţină libertate şi dreptate pentru toţi şi în special pentru cei mulţi", situîndu-se în afara oricărei lupte: „Nu mă simt în stare să îndrept lumea şi ţara".

Acest individualism strimt este cauza declinului literaturii viitoare a lui Liviu Rebreanu, care, ca document al unei stări de spirit,

[1] Fanny Liviu Rebreanu, *op. cit.,* p. 206–207.

nu-i cu totul fără interes. într-un interviu acordat la 9decembrie 1935 ziarului *Dimineaţa,* el mărturisea că avusese viziunea unui personaj abominabil, care-i apăruse „ca o dihanie mîrşavă, uriaşă, cu labele păroase, care îşi proiecta matahala fioroasă asupră-mi, şi ghearele lui parcă se întindeau spre mine". La 1 aprilie 1937 semna în acelaşi ziar, alături de Petru Groza, Mihail Ralea, E-Lovinescu, Victor Eftimiu, G.Călinescu, Andrei Oţetea, Al.Philippide, G.Topîrceanu, Demostene Botez, Şerban Cioculescu, Otilia Cazimir şi alţii, un protest al intelectualilor faţă de campania de ostracizare organizată de fascişti împotriva lui Mihail Sadoveanu. Un an mai tîrziu dădea la iveală *Gorila,* un roman în care voia să înfăţişeze „cu obiectivitate" moravurile politice din preajma desfiinţării parlamentului burghez şi a instaurării dictaturii regale. Eroul evenimentelor era Toma Pahonţu, nu altul decît ziaristul fascist Pamfil Şeicaru, amintit sub numele de Pantelimon Răcaru şi în *Jar.* Neutrul Titu Herdelea (aşadar Rebreanu însuşi) accepta în cele din urmă să colaboreze la gazeta lui Pahonţu, teoreticianul „supremaţiei românismului" creator. Pahonţu sfîrşeşte împuşcat de un ins din organizaţia fascistă Falanga, ceea ce nu justifică simpatia autorului pentru el. De altfel, Rebreanu prezintă lucrurile în aşa fel, încît ar putea fi acuzat (cum a şi fost) de simpatie chiar faţă de falangişti. Romanul a făcut trei ediţii imediat după apariţie, dar n-a mai fost reeditat în anii următori, în perioada instaurării dictaturii legionare. Romanul poliţist *Amîndoi,* apărut în februarie 1940, anticipat de nuvela *Alibi,* a făcut patru ediţii în şase ani şi a avut ecou peste hotare, în Austria, unde a fost tradus.

Ales membru activ al Academiei Române în 1939, la propunerea lui Mihail Sadoveanu, în discursul său de recepţie din 29 mai 1940, *Lauda ţăranului român,* Rebreanu reafirma solidaritatea sa continuă „cu inima celor mulţi", dar susţinea că, „în ciuda tuturor controverselor", concepţia de viaţă a ţăranului român ar fi „resemnarea şi încrederea lui în dreptatea divină", încheind blajin cu năzuinţa într-un viitor de „muncă rodnică şi trai omenesc".

între 1940 şi 1944, scriitorul a fost din nou directorul Teatrului Naţional, în primul an împreună cu Ion Marin Sadoveanu, şi a condus ziarul de informaţie *Viaţa.*

într-o comunicare la Academia Romăuă, *Centenarul nuvelei româneşti,* făcută în 1941, a protestat împotriva Dictatului de la Viena, prin care Ardealul de Nord, patria sa natală, era smuls din trupul ţării. „Anul 1940, spunea el, va trebui să fie pomenit totdeauna cu jale şi scrîşnire din dinţi." Nu a protestat însă pe faţă atunci cînd „cei mulţi" erau trimişi cu forţa să moară într-un război nedrept.

O însemnare din 21 martie 1940 arată că voia să se apuce de un nou roman, *Păcală şi Tîndală*, „care aş dori să fie într-un fel opera mea cea mai reprezentativă, matură, dacă s-ar putea o epopee a vieţii româneşti într-un sens, cum e de exemplu *Don Quijote* sau *Suflete moarte*". Urmează planul:

„Păcală ar fi compromisul, Tîndală adevărul; unul realitatea, celălalt adevărul. Păcală minte, Tîndală spune totdeauna adevărul şi iese prost. în căutarea dreptăţii care nu există, fiindcă dreptatea e subiectivă. Conflictul între dreptăţi: toţi fac dreptate, după părerea lor, lui Tîndală, iar el se simte mereu nedreptăţit etc.

Păcală se numeşte Toma, iar Tîndală — Tănase. Păcală e pehlivan, leneş, deştept, acomodant; Tîndală molîu, greoi, harnic, muncitor, fără noroc..."

Romanul a fost doar plănuit. Şi romanul pe tema sterilizării oamenilor, o satiră la adresa acestui procedeu introdus de hitlerişti, conceput mai înainte, *Minunea minunilor*, a rămas tot sub formă de schiţă. N-a fost înfăptuit nici *Uraganul*, un proiect de roman privitor la primul război mondial.

După bombardamentul din 4 aprilie 1944, Rebreanu, bolnav de cîtva timp de astmă, din cauza abuzului de tutun, face un emfizem pulmonar. La Valea-Mare, medicii constată mai întîi un chist hidatic, apoi o tumoare canceroasă, care a evoluat brusc, astfel încît la 1 septembrie 1944, orele 2,15 noaptea, murea, în vîrstă de numai cincizeci şi nouă de ani, acela despre care se poate pe drept cuvînt spune, spre a ne servi de cuvintele bine găsite ale lui Tudor Vianu, că „a dat vieţii o operă, şi operei o viaţă". A fost înmormîntat provizoriu în ziua de 3 septembrie, orele 3 după amiază, în cimitirul bisericii din Valea-Mare, iar după trei luni a fost deshumat, adus la Bucureşti şi reînhumat la Cimitirul Belu, aproape de Eminescu.

Nuvelele lui Liviu Rebreanu, insuficient apreciate la data apariţiei lor în reviste ca şi în volume, nu erau inferioare nuvelelor contemporane ale lui Agîrbiceanu, Gîrleanu şi Sadoveanu (în 1912, Agîrb'ceanu era la al şaselea volum, Gîrleanu la al şaptelea, iar Sadoveanu depăşise douăzeci de volume) şi aduceau în literatura vremii o lume nouă, ţărănimea şi mica-burghezie a satelor şi tîrgurilor din nordul Transilvaniei, aflate în stăpînirea imperiului austro-ungar. Că ele reprezentau nişte exerciţii în vederea marilor creaţii următoare s-a observat la timp. Deoarece fusese ofiţer, nuvelistul venea mai întîi cu încercări din viaţa de cătănie. în *Codrea*, un părinte era contrariat de fuga din oaste a feciorilor săi. Problema soldatului român într-o

armată străină fusese problema scriitorului însuşi, care, demisionînd în 1908, tulburase pe tatăl său, va fi problema fiului lui Macedon Glanetaşu din *Ruşinea* (deci a lui Ion din prima versiune a romanului *Zestrea)*, a lui David Pop din nuvela *Catastrofa*, a lui Apostol Bologa din *Pădurea spînzuraţilor*. Titlurile ulterioare trebuie raportate la aceste două romane: *Dezertorul* la *Pădurea spînzuraţilor*, iar *Glasul inimii* la *Ion*. Altă nuvelă de început, *Volbura dragostei (Cîntec de dragoste, Răzbunarea, Cîntecul iubirii)*, cuprinde nu mai puţin tema din cea de-a doua parte a romanului *Ion*, subintitulată *Glasul iubirii* — răzbunarea, aici, a unei cătane pe locotenentul care-i ademenise ibovnica.

încă de la începutul activităţii sale, în plin semănătorism şi poporanism, Rebreanu observă antagonismele de clasă în genere, şi pe acelea din sînul ţărănimii în speţă. în *Ofilire*, fata ţăranului sărac Ion Prundaru este sedusă şi părăsită de feciorul popii, student la Medicină şi pentru ea „boier" (tema fetei înşelate va fi reluată mai complex în *Ion)*. în *Răfuiala*, Tănase Ursu, „sărac ca degetul", e sugrumat de Toma Lotru, flăcău „voinic şi bogat", pentru că, deşi s-a măritat cu Toma, Rafila, „fată orfană, crescută şi îmbrăcată din mila oamenilor", iubeşte mai departe pe Tănase (o răfuială finală vom avea şi în *Ion)*. în *Proştii* (1910), doi ţărani din Năsăud, tatăl şi feciorul, sînt împiedicaţi să-şi cumpere bilet de tren la timp, cu toate că se sculaseră cu noaptea-n cap, fiind copleşiţi de vexaţiunile şefului de gară, ale conductorului şi chiar ale vardistului şi hamalului, aceştia din urmă oameni apăsaţi ei înşişi de ierarhia socială, nutrind iluzia că există indivizi inferiori chiar umilei lor condiţii. Revolta „proştilor" se reduce deocamdată la un blestem amar: „Nu v-ajute Dumnezeu sfîntul!" (O versiune a acestui episod apare în *Răscoala.)* Dăscăliţa Aglaia nu se zbuciumă în nuvela *Dintele* numai fiindcă va rămîne prematur ştirbă, la treizeci şi nouă de ani, ci şi pentru că dascălul, insensibil la fenomenul îmbătrînirii, vorbeşte cu obişnuita suficienţă virilă: „Nu te necăji, băbucă, din pricina dintelui, că ţi-1 scot eu cît baţi din palme..." (povestirea e reluată în *Ion* pe seama soţilor Herdelea). Trista servitute a femeii măritate în societatea rurală, cvasi-feudală, este înfăţişată în nuvela *Nevasta*. Femeia lui Ion Bolovanu, căsătorită cu sila de părinţi, a robit în casa bărbatului supusă şi se bucură la moartea lui că în sfîrşit va rămîne liberă şi se va remărita. Credinţa în stricta dependenţă a nevestei de soţ, totala ei desconsiderare în condiţiile iobăgiei merg pînă acolo încît atunci cînd văduva se caină că mortul i-a mîncat viaţa şi-1 blestemă, lumea crede că, de mare durere, femeia îşi va pierde minţile. (Şi această nuvelă e repoves-

tită în *Ion,* pe seama nevestei lui Dumitru Moarcăş.) Ţăranii nu au totdeauna respect de cler, şi „păgînul" Vasile este de ani de zile în conflict cu popa Grozea, care-1 acuză că umblă după o comoară arătată în vis de Necuratul, în vreme ce Vasile îl ia peste picior cu „ţăndăricea din crucea lui Hristos" adusă de el de la Ierusalim. Cearta e colportată de dascălul Tofan, spirit malign, însă neutru, de cînd un ţăran 1-a pălmuit la primărie, fiindcă i-a bătut un copil *(Vrăjmaşii)*. Intelectualii din Maieru — notarul, popa, dascălul — se adună în circiuma armeanului, cafeneaua satului, unde se joacă domino sau cărţi, spre necazul nevestelor, şi se comentează întîmplările zilei. Ion al Glanetaşului pretinde că vaca Eoroiului a pierit cu limba scoasă de-un cot, în timp ce Floarea Oanei susţine că de două zile dădea „cîte zece ocale de lapte amestecat cu sînge". Este interesantă introducerea lui Ion al Glanetaşului în această *Idilă de la ţară,* publicată în 1913, extrasă desigur din *Zestrea.* De altfel şi *Vrăjmaşii* anunţă ceva din conflictul lui Zaharia Herdelea cu popa Belciug din *Ion.* Circiuma armeanului e cea de care vorbeşte Vasile Rebreanu în povestirea sa din 1901, circiuma lui Avrum din *Ion.* Vom reîntîlni la Rebreanu şi numele Boroiu în *Hora morţii.* Todosia din *Talerii* (1913) e „proasta satului" nu fiindcă ar fi într-adevăr proastă, ci fiindcă slugăreşte „robotind pe unde putea, adăpostindu-se pe unde apuca". Dornică să se mărite, Todosia dă peste un văduvoi beţiv şi trîndav, care o amăgeşte şi-o lasă cu un copil şi fără salba de taleri de la gît. Culmea nenorocirii, copilul moare după cîteva săptămîni. Todosia e o prefigurare a oloagei Savista din *Ion.* Cerşetorul, în fine, din nuvela cu acelaşi nume (1916), orb din cauza unei cheratite, e operat de un doctor filantrop şi redobîndeşte vederea, dar pierde mijlocul de existenţă, astfel că cere să fie din nou orbit. „M-ai nenorocit, boierule... Mi-ai luat pîinea de la gură, m-ai lăsat muritor de foame..." în *Ţăranul şi coasa,* un ţăran vrînd să cumpere o coasă scoate din răbdări pe negustor cu tocmeala lui interminabilă. Cu toate că e imitată (după Mikszâth. Kâlmân), această schiţă este caracteristică pentru Rebreanu, analist al sufletului obscur, întunecat, cu procese lente, întortocheate, încheiate printr-o manifestare bruscă, adesea sîngeroasă. Toate aceste nuvele, mai mult decît onorabile, au fost cu totul adumbrite de romanele lui Rebreanu, în care de altminteri erau absorbite.

Nuvelele din viaţa oraşului se ocupă întîi de lumea declasaţilor, pe care autorul a avut prilejul s-o cunoască de-a lungul celor cîteva luni de detenţiune la Văcăreşti, în 1910, şi prin lectura *Vagabonzilor* lui Gorki. Cîntăreanu şi Didina din *Culcuşul* dorm în aer liber la marginea oraşului, la locul zis „Trei gîşte", unde pot juca, nestingheriţi

de nimeni, cu alţi „locatari", barbut. Cîntăreanu pretinde să fie servit cu mîncare şi băutură, smulge, cînd pierde, bani de la Didina şi-o zdrobeşte în bătăi, ameninţînd-o la tot pasul cu moartea. Didina se supune tratamentului cu o ciudată voluptate.

„ — O să te omor odată, Didino. Mi-e frică c-o să te omor şi o să mă bag în ocnă pentru tine!...

— Strînge-mă în braţe, tăticule!... Strînge-mă şi mă omoară!"

Gonea Bobocel este în *Golanii* prietenul de inimă al Margaretei, în schimbul banilor luaţi de la „fraieri". De o bucată de vreme se simte însă înşelat.

„— Bine, fă, tu faci cabazlîcuri cu şmecherii în loc să-ţi caţi de învîrteală?..."

în cele din urmă, Margareta fuge cu Aristică, şi, rămas singur, Gonea, om trecut, izbucneşte în plîns: „Of, puiule, puiule!..." Preocupat mai mult de pitorescul tipurilor decît de semnificaţia lor, autorul nu ia în consideraţie raporturile lor sociale şi nu descoperă — ca Gorki în vagabonzii săi — sub crusta delicvescenţei acel grăunte de umanitate, prezent tocmai acolo unde ne-am aştepta mai puţin să-1 aflăm. G.Topîrceanu observa în 1916 că Rebreanu „ne duce într-un mediu neexplorat încă de prozatorii noştri"[1]. Cîteva referinţe la argoul răufăcătorilor se întîlnesc — prin influenţa lui Eugene Sue — în romanul lui G.Baronzi, *Misterele Bucureştilor* (1862—1864), şi la N.T. Orăşanu în *întemniţările mele politice* din 1861 (anterior, în 1857, Orăşanu publicase *Misterele mahalalelor).* Mai tîrziu, acest mediu a fost zugrăvit de George Mihail Zamfirescu, şi mai recent de Eugen Barbu în *Groapa* (1957).

Viaţa micii-burghezii, zugrăvită la noi mai înainte de Caragiale, şi în Rusia de Cehov, din care între anii 1914 şi 1916 Rebreanu va traduce nouă nuvele, şi anume: *Decoraţia, Răzbunarea, Vanda (Un bărbat cunoscut), în ţară străină, Gura femeii, Se mărită bucătăreasa, Ce oameni, domnule!, Calomnia, Incognito*[2], este oglindită cu atenţie asupra laturii psihologice, dar şi sociale. în *0 strîngere de mînă,* publicată în *Viaţa românească* în 1911 şi devenită apoi *Filibaş* şi *Ocrotitorul,* avem a face cu un aprod împovărat de copii şi persecutat de un şef tiran. înmînînd superiorului său, Sulea, un plic cu bani şi o invitaţie la masă, fără să fi cunoscut în prealabil conţinutul, Filibaş ob-

[1] Topîrceanu, *Opere alese,* II, ediţia Al. Săndulescu, Bucureşti, 1959, p. 320.

[2] Tatiana Nicolescu, *Opera lui A.P.Cehov în România,* în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor,* VIII, 1959, nr. 3—4, p. 497, 502, 506—507. (Rebreanu traduce din limba germană după *Humoresken und Satiren* şi *In der Dâmmerung.)*

ține în chip neașteptat o strîngere de mînă care-i produce mari iluzii, spulberate a doua zi, cînd șeful, furios că a pierdut noaptea la cărți, îl dă afară din slujbă după douăzeci și cinci de ani de serviciu, sub învinuirea că n-a șters praful de pe birou. Nenorocirea lui Filibaș este consecința incapacității sale de a-și reprezenta calea restabilirii dreptății, urmare a credinței că fericirea lui depinde exclusiv de bunăvoința superiorilor. Colocatarul său, un vizitiu, are o părere mult mai realistă despre oamenii sus-puși. „Să te vază, zice el, lat de foame, și n-o să-ți arunce o bucată de pîine. Mai degrabă ți-o da o funie să te spînzuri, ehe!..." Tot pe o dezamăgire se fundează schița *Strănutarea* (1912). Didi, fiica unui maestru de dans de la mahala, iese să se plimbe în centru, crede a fi găsit un partener într-un fost funcționar galant în tramvai, căruia, strănutîndu-i din nefericire în ochi, îi piere însă brusc cheful de a o mai însoți. Schița e un comentariu al ghinionului, întreprins de Rebreanu și într-un scenariu de film. *Cearta* (1912) pare un fragment din proiectata comedie *Ghighi.* în timp ce Ghighi se plimbă în oraș cu unul din pretendenții ei, părinții, neînțelegîndu-se asupra viitorului ginere, se iau la bătaie. Domnul, copist la Creditul Viticol, vrea ca Ghighi să ia un funcționar cu leafă. Cucoana, victimă a unui mariaj nefericit, lasă alegerea la latitudinea fetei. în general, Liviu Rebreanu se mișcă greu în sfera umorului. în *Cuceritorul* (1916), un subșef de birou celibatar face economii ca să se îmbrace elegant și să placă astfel femeilor. în momentul cînd vrea să pornească în urmărirea unei posibile victime, constată, la restaurant, că, uitîndu-și portofelul acasă, n-are cu ce achita consumația. Din ceea ce urmează, vedem că noțiunea de „cuceritor" e luată de autor în sens ironic. Cuceritorul nu are curajul să ceară bani prietenului său, nici să comunice chelnerului accidentul fatal, fiind adică mai curînd un timid. în schimb, Ion Mititelu din *Norocul* (1918) e un al doilea Lefter Popescu din *Două loturi* de Caragiale sau Ivan Dimitrici din *Numărul cîștigător* de Cehov. Funcționar mărunt cu casă grea, el nutrește speranța îmbogățirii prin jocul hazardului. Constatînd că n-a cîștigat niciodată, oferă tocmai lozul cîștigător unui frizer. Nevasta aruncă soțului cele mai grele blesteme. („...Ai aruncat la gunoi optzeci de mii de lei, arunca-ți-ar Dumnezeu sufletul în bezna iadului!...") Mititelu, exasperat, proferă la rîndu-i o amenințare groaznică: „Taci! Taci, că uite-acu vă omor pe toți!..." Un sfîrșit asemănător are schița *Pozna* (1919), unde un hamal rabdă cu umilință bătaia stăpînului, stîlcindu-și și el acasă nevasta spre a-și recîștiga în concepția sa sentimentul demnității. *Cîntecul lebedei* (1919) repetă tema din nuvela *Smerita* de Dostoievski, *Divorțul* utilizează o temă clasică de farsă. Laura, crezîndu-se

înșelată de Vasile cu femeia din casă, așteaptă în patul acesteia pe bărbatul infidel și este surprinsă de soț în momentul cînd adevăratul amant al femeii din casă, un pompier, își scotea în tăcere pantalonii. *A murit o femeie...* se inspiră dintr-un fapt divers. Doamna Zapa, fostă guvernantă a copiilor unui inginer văduv, îndepărtată din slujbă și plasată într-o mansardă, ca și succesoarea ei, se sinucide cu fum de mangal. O critică virulentă a justiției burgheze găsim în *Cumpăna dreptății* (1923). Găzarul Șulăm e luat la bătaie de avocatul Miliță Dogaru, suportă o corecție zdravănă și de la avocatul coreligionar Iosipovici, care nu vrea să se pună rău pentru el cu colegul de profesie român și este arestat de judecător, sub motiv că 1-a insultat în exercițiul funcțiunii. Cînd Dogaru obține eliberarea contravenientului, pentru că judecătorii trebuie să fie în bune relații cu avocații reputați, Șulăm uită că avocatul nu-i plătea gazul și că 1-a bătut, și vede în el un om pașnic, milos și cu sufletul de aur. *Alibi,* nuvelă de almanah, conține în germene subiectul din romanul polițist *Amîndoi.* Aceste nuvele din viața citadină ale lui Rebreanu au fost concurate la data apariției lor de producțiile mai vechi ale lui I.Al.Brătescu-Voinești și I.A.Bassarabescu care descindeau direct din marele maestru al genului, I.L.Caragiale. George Coșbuc, consultat în 1916 în legătură cu volumul *Golanii,* a declarat că el nu se împacă de loc cu literatura aspră, brutală, crîncenă, care te chinuiește ca o realitate crudă.

Războiul a inspirat lui Liviu Rebreanu trei din cele mai caracteristice și mai solide nuvele ale sale, publicate într-un volum aparte în 1921. Prima, *Hora morții,* a apărut mai întîi în volumul *Golanii* în 1916 și studiază soluția tragică pe care războiul o aduce în viața oamenilor simpli, combătuți de conflicte sociale adînci. Chiaburul Haramu pleacă pe front cu țăranul sărac Boroiu, căruia i-a luat iubita. Haramu, bogat și cu copii, are groază de moarte și presimțiri negre, pe cînd rivalul său, Boroiu, trage nădejdea că se va reîntoarce acasă și va dobîndi în sfîrșit pe Ileana, rămasă văduvă. Sigur de acest deznodămînt, Boroiu salvează pe Haramu, rănit cu prilejul unui asalt, legîndu-i rana și transportîndu-1 pe altă poziție, în circă. Un glonț nimerește însă pe Haramu în spate, și înainte ca Boroiu să se convingă de moartea lui, cade el însuși izbit de un glonț în piept. Tensiunea sufletească a celor doi eroi angajați în hora sinistră a morții este urmărită de nuvelist cu o rară forță dramatică, într-o compoziție de pătrunzătoare analiză psihologică, desfășurată ascendent, trepidant. Momentul final, al morții lui Boroiu, e magistral notat: „«Se vede că m-am speriat, își zice dînsul gînditor, și deodată se înfurie ca un zmeu: Nu vreau! Nu vreau! Nu vreau!» Dă să ridice pușca să

ochească... Dar în piept simte o lovitură de cuţit. «Cine m-a izbit? Glonţul. Nu vreau! Nu vreau!»"

Catastrofa (1919) pune problema intelectualului burghez dintr-un stat plurinaţional, silit să lupte pe front împotriva fraţilor de aceeaşi naţie. Năsăudeanul David Pop, avocat cu studiile neterminate, bine însurat, tihnit, primeşte, fiind sublocotenent de rezervă, ordin de mobilizare. Cîtă vreme luptă pe frontul sîrbesc, polonez, rutean şi italian, eroul îşi face „datoria" fără scrupule de conştiinţă. De îndată ce este mutat pe frontul românesc, el e zguduit, intră într-o adevărată criză, fiindcă aici nu mai poate rămîne indiferent, iar o soluţie de compromis este exclusă. David Pop trebuie să aleagă între datoria de ofiţer al armatei austro-ungare şi datoria de fiu al unui popor subjugat, pe care fraţii luptă să-1 elibereze. Burghezia română din Transilvania, decisă a ajunge egală cu celelalte burghezii ale naţiunilor dominante, nu tolerează apatia. Alese Candale s-a hotărît să dezerteze, Emil Oprişor, deşi „şovinist turbat", este adeptul îndeplinirii fără şovăire a datoriei de soldat al armatei austro-ungare. în timp ce procesul alegerii unei atitudini se zbate lent în sufletul lui David Pop, incapabil de a afla un reazem, mitraliera comandată de el seceră mecanic viaţa ostaşilor români. în clipa cînd românii înconjoară cuibul ucigător, zbuciumul lui David Pop este curmat brusc de revolverul unui ofiţer şi de patul puştii unui plutonier care-i risipeşte creierii cu o înjurătură teribilă:

„Ne omorîşi cinci ceasuri cu mitraliera, şi acum mai zici că eşti frate?... Grijania şi anafura ta de cîine!"

Problematica acestei nuvele va fi dezvoltată de Liviu Rebreanu în romanul *Pădurea spînzuraţilor.* Cea de-a treia nuvelă din ciclul de război, *Iţic Ştrul, dezertor* (1919-1920), tratează soarta soldatului evreu din armata română în timpul războiului. Iţic Ştrul, hangiu din Fălticeni, slab de constituţie şi fricos „ca un iepure", găsit totuşi apt pentru serviciul militar, a ajuns pe front, unde se împacă bine cu camarazii ţărani, devenind chiar, în elanul colectiv, viteaz. Drama lui Iţic începe o dată cu sosirea unui nou comandant de companie, antisemit înveterat, care-1 înjură fără motiv, îl loveşte cu cravaşa peste cap şi, orbit de o ură bestială, îl predă caporalului Ghioagă, să-1 ducă în apropierea liniilor inamice şi să-1 împuşte sub pretextul că a încercat să dezerteze. Caporalul, ţăran cu suflet bun, prieten încă din viaţa civilă cu Iţic, îl sfătuieşte să fugă cu adevărat, la [duşman, spre a se salva, dar Iţic, soldat onest, refuză o atare nedemnă [purtare, şi cînd caporalul se îndepărtează, în credinţa că 1-a convins, se spînzură de creanga unui copac. Comentariul stărilor sufleteşti este al aceluiaşi

excepţional analist. Marşul tăcut al celor doi osîndiţi, unul să omoare, altul să fie omorît, mărturisirea înceată a caporalului şi înregistrarea neîncrezătoare a soldatului, hotărîrea unuia de a executa ordinul formal, iar a celuilalt de a se supune aparent sînt procese psihologice urmărite minuţios.

Iţic Ştrul, dezertor a suscitat în critică părerile cele mai contradictorii, în timp ce E-Lovinescu o considera în 1937 „singura nuvelă ce afirmă un scriitor"[1], pentru G.Călinescu în 1939 opera era o „schiţă fără interes"[2]. Majoritatea nuvelelor lui Rebreanu nu conţineau, după Lovinescu, „altceva decît elementele unei literaturi curente, în care amănuntul nu se ridică pînă la estetic", iar lui G.Călinescu i se păreau interesante doar pentru că „arată raza exactă de investigaţie psihologică a scriitorului", fiind însă altfel „azi decolorate".

Naturalismul unora din nuvelele lui Rebreanu a fost subliniat încă de la început (Mihail Dragomirescu îl numea verism). Este adevărat că o anume predilecţie pentru scenele brutale cu bătăi şi omoruri sau pentru eroi din lumea declasaţilor şi a delincvenţilor există la Rebreanu, fără a constitui, cu toate acestea, o notă predominantă a nuvelelor sale, în cea mai mare parte puternic ancorate în viaţa socială, realiste fără perspectivă, dar de un realism care nu o dată, direct sau ocolit, ia aspecte critice, protestatare. Proporţia între realism şi naturalism în nuvele, cărora scriitorul le-a consacrat o treime din activitatea sa, mai mult de un deceniu, se va păstra şi în romane, opera sa capitală, din perioada maturităţii.

Bucata *Dincolo,* publicată în 1935 într-o culegere colectivă, e mai degrabă o amintire în legătură cu moartea tatălui său, la care Rebreanu n-a putut fi de faţă. Cu o zi înainte, profesorul Alexandru Hortopan (scriitorul) primise o scrisoare de la tatăl său, părintele Vasile din Prislop, prin care-1 dojenea pentru îndelungata lui tăcere. Tot atunci, dascălul Julian Moga din Sighet, în vizită în Bucureşti, îi povestise o întîlnire cu preotul Vasile Hortopan şi-i vorbise mult despre suflet. Alexandru a avut o noapte agitată. A doua zi a primit telegrama că tatăl său murise. Bucata pune întrebarea dacă nu există o comunicare directă între suflete de la distanţă (telepatie), şi dacă nu, cum se explică unele stranii coincidenţe? (La Prislop află că, înainte de a muri, tatăl său repetase o scenă pe care în acelaşi timp fiul şi-o amintise la Bucureşti.)

[1] E Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane, 1900—1937,* Bucureşti, 1937.

[2] G. Călinescu, *Liviu Rebreanu, Studiu critic,* Iaşi, 1939.

Volumul *Oameni de pe Someş* (1936) cuprinde nouă nuvele din volumele anterioare, *Frămîntări, Golanii* şi *Cuibul visurilor,* nu şi nuvela *Dincolo,* trecută în volumul *Amalgam* (1943), după *Mărturisiri.* Nuvela *Alibi* a rămas în afara volumelor.

Ar fi rezistat Rebreanu ca scriitor dacă n-ar fi scris decît nuvele? Desigur, puţin. Nuvelele au fost absorbite de romane, dar prestigiul romancierului s-a răsfrînt şi asupra compunerilor anterioare, acordîndu-le importanţa unor experienţe şi un spor de semnificaţie în opera generală.

în activitatea lui Liviu Rebreanu, teatrul reprezintă o latură minoră, de luat în consideraţie numai într-un studiu complet asupra personalităţii scriitorului. Neglijabilă e piesa într-un act din perioada începuturilor, *Osînda,* de înrîurire ibseniană, cu eroi dominaţi de patimi obscure şi porniri criminale. Mai tîrziu, intenţia scriitorului era să aducă o contribuţie oricît de modestă la dezvoltarea artei dramatice româneşti, „să nu mai pătrundă — cum spune într-un articol[1] — actualităţile fără valoare ale teatrelor de bulevard din străinătate".

Din păcate, prima piesă publicată, comedia în trei acte *Cadrilul* (în redacţia iniţială denumită *Revolverul),* nu se abătea de la tipicul bulevardier gen Bataille, în care acelaşi noroi era oferit „pe tavă de argint şi în peticuţe de mătase". Tina, soţia pictorului Manole Stelian, iubeşte pe Victor Grozea, pictor necăsătorit. Surprinsă în braţele lui, motivează că voia astfel să convingă pe Victor a se însura cu Anişoara. Victor se ascunde după pian şi pierde, din cauza laşităţii, simpatia Tinei, revenită la Manole, fiindcă acesta, din gelozie, a tras un foc de revolver. Anişoara, ca să se răzbune pe Tina, se mărită cu Victor, dar apoi face ochi dulci lui Manole. Surprinsă la rîndul ei în braţele lui Manole, provoacă gelozia lui Victor, care, avînd şi el prilejul să tragă un foc de revolver în perete, adică să fie erou, recîştigă simpatia soţiei. Amîndouă perechile se împacă. O comentatoare italiană găseşte în această piesă un stil „briliante e scherzoso"[2].

Făcînd, în septembrie 1924, cronica teatrală a unui spectacol cu *Revizorul*[3], Liviu Rebreanu susţine că piesa lui Gogol „ar putea fi naţionalizată pentru uzul nostru special..." Probabil că acest lucru a vrut să-1 întreprindă el în comedia *Plicul,* orientîndu-se în acelaşi timp după *O scrisoare pierdută* de Caragiale. Primarul unui orăşel

[1] Liviu Rebreanu, *Piesele româneşti,* !n *Sburitorul,* I, 1919, nr. 23.

[2] Anna Giambruna, *Un naturalista romeno, Livio Rebreanu,* Roma, Istituto per l'Europa orientale, 1937.

[3] Liviu Rebreanu, *Revizorul* ìa *România,* II, din 25.IX.1924.

provincial, Jean Arzăreanu, şi cumnatul său, Nicolae Flancu, pun la cale o afacere de lemne sub pretextul ajutorării populaţiei nevoiaşe de sărbători. Pentru transport pe calea ferată e nevoie de vagoane „cu precădere", deci de complicitatea şefului de gară Gheorghe Galan. Acesta însă nu acceptă decît cu preţul bunăvoinţei primăresei, la care rîvnea de mult. Victoria Arzăreanu, ducînd singură tratativele, cere primarului, ca din partea lui Galan, un comision important. Comisionul e trimis sub forma unui plic conţinînd fondul milelor pentru orfanii de război, prin grija lui Flancu. Arzăreanu, gelos şi aţîţat de gazetarul Albeanu, cere o anchetă din partea ministrului Căilor Ferate, dar revine cînd vede că Galan a oferit plicul Victoriei. Inspectorul trimis de minister găseşte totul în regulă şi ia parte cu însufleţire la banchetul oferit de Galan. Singurul pedepsit e un odăiaş, concediat fiindcă a avut îndrăzneala şi neruşinarea să ia bacşiş de la inspector.

Critica moravurilor sociale corupte e inferioară în comedia *Apostolii.* Satira principală se îndreaptă împotriva lui Mitică Ionescu, descins în Transilvania în calitate de director al unui „birou de cartiruiri civile şi militare". Mitică vrea să se căpătuiască însurîndu-se cu bogata şi tînăra văduvă Veturia Harincea, dîndu-se drept urmaşul lui Ştefan cel Mare şi al lui Mihai Viteazul. Guvernul cade, impostorul e demascat şi înlocuit. Alte personaje sînt sau prea caricaturizate (poetul funcţionar Jenică Brihac, doamna Harincea), sau insuficient individualizate (prefectul Daraban, primarul Harambaşa). Comentînd în 1926 spectacolul, Camil Petrescu recunoştea calitatea fundamentală a autorului: prezentarea directă a vieţii, dar observa că, „simplificată de necesităţile dramatice", viaţa rămîne la datele prime, „var şi cărămidă autentice", fără să se ridice la o adevărată semnificaţie artistică.

în scenariile de film (de exemplu în *Ghinionul*[1]*),* comicul urma să fie obţinut prin procedee facile, mecanic. Rică Ghinion este împiedicat să meargă la slujbă, după un chef, de tot felul de motive: nu găseşte săpunul să se spele, i se rupe pieptenul, i se pătează cu cafea pantalonii albi, striveşte butonul de la cămaşă, nu vine tramvaiul, crede că şi-a uitat acasă punga, în fine, luînd o birjă, găseşte în ea un portofel cu bani. Ghinion! Banii fuseseră pierduţi de fratele său, Jean Ghinion. Rică predă portofelul şi e acuzat că şi-a oprit pentru el o mie, pe care însă i-o";aduce acasă birjarul. Ajungînd în cele din urmă la minister, constată că în acea zi era sărbătoare. Acasă se aşază pe far-

[1] Liviu Rebreanu, ***Ghinionul, comedie cinematografică intr~un act,*** publicată de Gh. Buzatu în ***laşul literar,*** nr. 10, 1966, p. 8—21.

furia cu supă, şi repezindu-se la femeia de serviciu, aceasta îi pune faţa de masă în cap şi-1 bate cu mătura.

Creator extraordinar este Liviu Rebreanu în roman. La data apariţiei lui *Ion,* romanul românesc număra cîteva remarcabile realizări, printre care *Ciocoii vechi şi noi* (1863) de N.Filimon, *Romanul Comăneştenilor* (1894 — 1910) de Duiliu Zamfirescu, *Mara* (1906) de Ioan Slavici, *Arhanghelii* (1913) de Ion Agîrbiceanu şi *Neamul Şoimăreştilor* (1915) de Mihail Sadoveanu e tot ce se poate cita[1]. Nici una din aceste opere n-a constituit un model pentru Rebreanu, care pentru a stăpîni bine limba maternă se adresase *Povestirilor ardeleneşti* ale lui Ion Pop Reteganul şi povestirilor lui Ion Creangă, dar în ceea ce priveşte materia şi tehnica transpunerii ei într-un roman apelase la Tolstoi, Balzac şi Zola. într-un articol al său despre Reymont, al cărui roman *Chlopi (Ţăranii)* 1-a citit în limba germană şi franceză după 1923, îl vedem citind celebra definiţie a romanului dată de Stendhal în *Le Rouge et le Noir:* „Stendhal spunea că romanul e o oglindă care se plimbă pe un drum, reflectînd cînd azurul aerului imaculat, cînd gunoiul şanţurilor murdare". („Eh! monsieur, un roman est un miroir qui se promene sur une grande route. Tantot il reflete â vos yeux l'azur des cieux, tantot la fange des bourbiers de la route...") Se ştie că Stendhal şi-a extras subiectul „cronicii sale din 1830", cum se subintitulează *Le Rouge et le Noir,* dintr-o afacere judiciară, aceea a lui Antoine Berthet, ghilotinat pentru crimă la Grenoble în 1827. *Ion* al lui Liviu Rebreanu se inspiră dintr-un fapt divers asemănător, petrecut în satul Prislop (în roman: Pripas). Fireşte, ca şi Stendhal, Rebreanu n-a reprodus întocmai întîmplarea, a atribuit-o altor eroi decît cei reali, a complicat totul cu probleme noi şi a scos semnificaţiile care-i trebuiau. E de ajuns a spune că mobilul crimei de la care a pornit romancierul fusese numai gelozia şi că Ion Boldijar al Glanetaşului s-a însurat în realitate cu Rodovica şi a murit în 1935, de icter negru.

„E de prisos — scrie şi Rebreanu — să arăt ce greşeală ar face cine ar crede că nişte creaţii sînt identice cu făpturi din viaţa de toate zilele. Artistul nu copiază realitatea niciodată. Realitatea pentru mine a fost numai un pretext pentru a-mi putea crea o altă lume, nouă, cu legile ei, cu întîmplările ei..."[2]

Pentru a face din eroul său un tip reprezentativ, scriitorul s-a gîndit să-i atribuie setea de pămînt, o tendinţă obiectivă în viaţa ţăranilor din Transilvania la începutul secolului nostru, tendinţă care în roman urma să determine întreaga lui conduită morală şi materială. La aceasta, romancierul adăuga o scenă văzută — după cîte ne încredinţează — la Prislop, prin 1900: cum un ţăran a sărutat pămîntul. Fără a pune la îndoială mărturia lui Rebreanu, trebuie arătat că, potrivit unei concepţii naturaliste (o scenă asemănătoare este zugrăvită în *La terre* de Zola, pe seama eroului Buteau[1], autorul substituie explicaţiei social-economice un punct de vedere mistic-biologist, după care setea de pămînt ar fi o pornire instinctivă, ancestrală, o foame primară, o pasiune obscură sau un „glas" atavic, similar cu „glasul speciei" din *Metafizica iubirii sexuale* de Schopenhauer. Că această pasiune de pămînt, în continuu agitată, caracteristică orînduirii capitaliste, tinde să apară la Rebreanu ca un proces veşnic, nu-i de mirare, pentru că în mentalitatea burgheză — Lenin a arătat-o — procesul capitalist tinde să apară ca un proces veşnic. Din fericire, realitatea a fost mai tare decît filozofia ei, şi romanul lui Rebreanu, cu toată optica lui circumscrisă momentului istoric, o reflectă adînc într-o creaţie viguroasă, de lungă respiraţie şi mari dimensiuni. Ion nu e o simplă categorie socială, un exponent, ci o puternică individualitate, nu un simplu ţăran dornic de pămînt, ci un arivist rural din stirpea lui Dinu Păturică, un caracter complex bine definit în toate trăsăturile lui. Ca în marile romane ale lui Tolstoi, un univers întreg se mişcă apoi în această operă şi se poate spune că şi aici, ca şi în romanele lui Tolstoi, intri ca într-o ţară.

Lumea din *Ion* a fost limitată de unii critici în mod strict la lumea satului, ceea ce nici aici şi nici în *Răscoala* nu se dovedeşte riguros adevărat. în *Ion,* acţiunea nu se petrece numai în Pripas, adică în Prislop, care astăzi e o suburbie a oraşului Năsăud, dar şi în Năsăud (în roman: Armadia). Autorul a dat romanului său titlul *Ion* după numele eroului principal, un ţăran, dar eroii romanului nu sînt toţi

[1] Vezi mai precis: Al. Piru, *O sută de ani de roman,* în *Viaţa românească,* X, 1957, 6, p. 165—176.

[2] Liviu Rebreanu, *Mărturisiri,* în *Amalgam,* 1943, p. 42—43.

[1] Iată scena din *Ion:*

„Se aplecă, luă în mîini un bulgăre şi-1 sfârîmă între degete cu o plăcere înfricoşată. Mîinile îi râmaseră unse cu lutul cleios ca nişte mănuşi de doliu. Sorbi mirosul, frecîndu-şi palmele.

Apoi, încet, cucernic, fără să-şi dea seama, se lăsă în genunchi, îşi cobor! fruntea şi-şi lipi buzele cu voluptate de pămîntul ud. Şi-n sărutarea aceasta grăbită simţi un fior rece, ameţitor..."

Şi scena din *La terre:*

„Et, Buteau, trouvant inutile d'aller plus loin, s'etait arrete lâ, absorbe- Quand Ies autres arriverent ils le virent qui se baissait, qui prenait dans samain une poignee de terre, puis qui la laissait couler lentement, comme pour la poser et la flairer."

ţărani. Acţiunea paralelă care are în centru familia învăţătorului Herdelea nu este nici în planul romanului şi nici practic mai puţin dezvoltată decît cea care are în centru pe Ion. Lucrurile se petrec întocmai ca în *Anna Karenina* de Tolstoi, unde, în ciuda titlului, jumătate din carte se raportă la Levin. Romanul Annei Karenina este poate mai profund, dar nimeni n-ar putea elimina romanul adiacent al lui Levin, în care Tolstoi s-a figurat pe el însuşi. Ar putea cineva exclude din *Ion* romanul familiei Herdelea şi îndeosebi al lui Titu Herdelea, în care Rebreanu şi-a făcut propriul roman al tinereţii?

Asupra eroului principal, critica a formulat opinii contradictorii. E.Lovinescu, socotind că Ion e „expresia instinctului de stăpînire a pămîntului", „o figură simbolică, mai mare decît natura, ce depăşeşte tendinţa de nivelare a naturalismului", îi atribuie „o inteligenţă ascuţită, o viclenie procedurală şi, mai ales, o voinţă imensă...", pe care G.Călinescu i le contestă, pentru că, membru al unei colectivităţi, Ion ar gîndi şi ar acţiona uniform, mînat nu de un ideal, ci de „o lăcomie obscură, poate mai puternică decît a altora, dar comună cu a tuturor".

Caracterizarea lui Lovinescu duce la concluzia greşită că Ion e o abstracţie golită de viaţă, întruparea unei monomanii, aceea a lui Călinescu la încheierea paradoxală că la ţară nu există oameni inteligenţi.

Dacă nu înţelegem satul ca o societate primitivă, omogenă, nediferenţiată şi nu excludem lupta de clasă din sînul ţărănimii, Ion nu ne mai apare nici abstract, nici lipsit de inteligenţă. Meritul lui Rebreanu stă tocmai în a fi arătat, respectînd adevărul realităţii, că ţărănimea e scindată în pături antagoniste şi că ţăranul angajat în lupta de clasă nu e prin nimic inferior, sub raportul conştiinţei, unui orăşean. Ion e departe de a fi un om „teluric", o „fiinţă redusă", reacţionînd ca un automat, după norma generală; are, dimpotrivă, comportări premeditate personal, o orientare proprie, finalizată în chip particular de autor. în filozofia oricît de elementară a eroului recunoaştem raportarea permanentă la un ideal, la o transcendenţă, ceea ce ridică romanul cu mult deasupra documentului brut.

O idee greşită care mai trebuie înlăturată în legătură cu *Ion* este aceea că romanul ar avea caracter de epopee. Dacă prin epopee se înţelege o operă cu eroi complicaţi sufleteşte, atunci *Ion* este o epopee, dar în acest sens, orice roman este o epopee, romanul fiind epopeea vremilor moderne. Prin epopee propriu-zisă înţelegem însă o operă cu exponenţi, în care primul plan îl ocupă eroul colectiv, o familie sau masele, cum se întîmplă şi la Rebreanu în *Răscoala.* în acest sens, *Ion* este

epopee numai în subsidiar sau chiar de loc, fiind în schimb un adevărat roman. Este curios într-adevăr cum nu s-a remarcat această deosebire dintre *Ion* şi *Răscoala,* cum i s-a atribuit scriitorului o singură modalitate de construcţie, refuzîndu-i-se alta. După primul război mondial, cînd romanul nostru era încă la începuturile lui, critica a fost bucuroasă să recunoască în *Ion* primul mare roman românesc. După apariţia *Răscoalei* însă, cînd speţa înregistrase mai multe tipuri, pornindu-se de la caracterul evident al noii creaţii, s-a decis printr-o grăbită generalizare că specialitatea lui Rebreanu ar fi epopeea. Tehnica diferă totuşi radical. în *Ion* e definit un ţăran, în *Răscoala* — ţărănimea, în *Ion* avem un caracter, în *Răscoala* — numai exponenţi. Lucrurile s-au petrecut întocmai ca în cazul lui Tolstoi, ale cărui romane *Anna Karenina* şi *Război şi pace* au fost amîndouă subsumate tipului epopeic, deşi caracterul epopeic, evident în *Război şi pace,* este aproape cu totul absent în *Anna Karenina.*[1]

Ion al lui Rebreanu nu este un simulacru, şi chiar dacă autorul 1-a gîndit ca pe-un simbol, nu 1-a oprit la schemă, ci 1-a pus că acţioneze în chip absolut original. Bineînţeles că această autenticitate nu vine în contradicţie cu aşa-numitul caracter tipic manifestat în împrejurări tipice.

Tema romanului *Ion,* dacă ne referim la acţiunea principală, este competiţia pentru pămînt. Ion, sărăntocul satului Pripas, urăşte pe „bocotani" şi vrea să se înavuţească, exploatînd singurele mijloace pe care le are.isteţia şi robusteţea. La început, el nu face curte Anei în vederea căsătoriei, ci numai pentru a înfrunta pe chiaburul Vasile Baciu, tatăl fetei, care-1 umileşte, şi pentru a concura pe flăcăul bogat, Gheorghe Bulbuc. Dar mai apoi descoperă că seducînd pe Ana ar putea intra în posesia pămînturilor lui Vasile Baciu. Cînd, spre ruşinea ei şi a tatălui ei, Ana rămîne însărcinată. Ion se retrage şi aşteaptă liniştit momentul tocmelii. Vasile Baciu crede un timp că vinovatul e Gheorghe şi aşteaptă la rîndul său liniştit ca feciorul să vină să-i ceară fata, dar'apoi, cînd înţelege că ruşinea i-a făcut-o Ion, zdro. beşte pe Ana în^bătăi. Ion găseşte că Vasile Baciu procedează just, şi cînd chiaburul îi trimite fata ca să se înţeleagă singură cu el, refuză cu o politeţe rece să stea de vorbă:

„Aşa, Anuţă! Aşa să-i spui! Că eu cu tine n-am ce să mă sfătuiesc, dar cu dumnealui om vorbi şi ne-om chibzui, de s-o putea, că doar oameni sîntem... Dar fără tocmeală cum să ne învoim? Cine dracn

[1] Cf. şi Ion Ianoşi, *Romanul monumental şi secolul XX,* Bucureşti, 1963

a mai văzut învoială fără tocmeală? Că nici noi nu sîntem cîini, nu, nu... Să-i spui negreşit lui badea Vasile c-aşa ţi-am spus, ca să ştie..."

Simţindu-se „gîtuit", Vasile făgăduieşte lui Ion cinci locuri şi o pereche de boi şi face nunta; după nuntă însă nu mai vrea să dea pămînt. Nici o clipă convieţuirea cu Ana nu preocupă pe Ion, Ana, ca orice femeie, fiind în orînduirea feudală şi capitalistă o cantitate neglijabilă, roabă sau simplă producătoare de noi braţe de muncă în gospodărie. Ana e mînată acasă cînd de tată, cînd de bărbat, gonită ca o piază-rea, ameninţată în orice clipă cu moartea. Autorul împinge disputa la paroxism, creează o tensiune maximă între competitori, ambii vituperînd pe nenorocita femeie în chipul cel mai brutal.

Ion strigă:

„Fugi, fleandură, fugi de-aici, că uite-acu te trimit pe lumea cealaltă!... Şi să nu te mai prind prin ograda mea, că te spintec!... Hoaţă!... Hoţi şi tîlhari care umblă să mă mai şi batjocorească!"

Iar Vasile urlă la rîndul lui:

„Să nu vii la mine, rapandulă, că-ţi zdrobesc ciolanele!... Sărăntoc ţi-a trebuit, de sărăntoc să ai parte!... Uite-1! Uite-1 ce mîndru-i!... Amu să-ţi fie de cap! De cap! De cap! De cap!"

Nici cînd naşte un copil, Ana nu obţine mai multă dragoste din partea lui Ion, interesat acum numai să nu-i moară odrasla şi să piardă pămîntul, în fine, dobîndit. Convinsă deci că nu mai are pentru ce trăi, biata femeie se spînzură, lăsînd mai departe nemişcat pe Ion, temporar căzut pentru copil în bigotism. Copilul, plăpînd, moare în cele din urmă şi el, fără ca măcar acum Ion să sufere patern, mai ales cînd se încredinţează că tatăl este moştenitorul de drept al fiului defunct.

Toată această parte urmărind îmbogăţirea ţăranului sărac şi dezumanizarea lui în acest proces trebuie desigur privită ca o reflectare verosimilă a satului transilvănean de la începutul secolului nostru[1], cu unele exagerări naturaliste, dar şi cu o capacitate maximă de a crea oameni vii. Obiecţia că Ion al Glanetaşului sau Vasile Baciu nu trăiesc ca individualităţi concrete, pentru că simbolizează conduita generală, este, desigur, neîntemeiată. Că Ion şi Vasile nu sînt caractere în sensul caracterelor clasice, adică nişte categorii ideale, dar sînt eroi reprezentativi pentru o fază a evoluţiei sociale, istorice, e în afară de orice discuţie. Tipicul nu anulează, ci clarifică şi adînceşte concretul individual.^Tocmai fiindcă nu şi-a conceput personajele ca pe nişte scheme, autorul urmăreşte pe Ion şi în ipostaza erotică, dotîndu-1 cu aceeaşi voinţă de a se realiza, înfruntînd chiar moartea. Ion cade de sapa lui Gheorghe, sub ferestrele Floricăi, şi de-abia acum, cînd energia eroului a fost în întregime consumată, romanul se poate încheia. Observaţia că cea de-a doua parte a romanului, subintitulată *Glasul iubirii,* ar fi de prisos tinde să facă din Ion cu orice preţ un posedat exclusiv de setea de pămînt, ceea ce n-a fost în intenţia romancierului.

[1] Ov. S. Crohmălniceanu, *Liviu Rebreanu,* Bucureşti, M.B.C., 1954.

Viaţa inteligheniţei ardelene este oglindită în *Ion* prin familia învăţătorului Zaharia Herdelea, a preotului Belciug şi a altor diverse personaje din tîrgurile şi comunele regiunii (avocaţi, judecători, profesori, notari, pretori, silvicultori), români, unguri şi evrei, implicaţi mai mult sau mai puţin în conflicte de ordin social şi naţional, învăţătorul şi preotul se ceartă pentru prestigiu printre ţărani şi cîteodată pe chestiuni de proprietate, dar amîndoi apără — unul prin şcoală, şi altul prin biserică — cauza românilor asupriţi. în roman apar toate nuanţele luptei naţionale, de la legalismul avocatului Victor Grofşoru, pînă la iredentismul profesorului Spătaru, fără să fie uitaţi renegaţii, de teapa solgăbirăului Chiţu, dispreţuiţi chiar de reprezentanţii naţiunilor guvernante, precum silvicultorul ungur Madrasy. Toţi sînt siliţi să facă tranzacţii şi concesii stăpînirii, în frunte cu învăţătorul Herdelea, care votează în alegeri pe candidatul maghiar Beck, în speranţa zadarnică a rămînerii în şcoală. Şi Titu Herdelea, poetul dornic de a trece Carpaţii ca George Coşbuc, nu ezită să vorbească ungureşte şi, ca să-şi adune bani, primeşte un post de subnotar, perceptor de biruri grele de la ţăranii români.

Fricţiunile dintre învăţător şi preot iau uneori proporţii epice ca acelea dintre Ion şi Vasile Baciu. Mobila învăţătorului, cumpărată îu rate şi neachitată la timp, e scoasă la licitaţie. Belciug achiziţio nează o masă, pe care apoi vine să şi-o ridice, făcînd pe dăscăliţă să izbucnească în ocări vehemente:

„Cum s-ar zice, vii să-mi furi lucruşoarele din casă?... Să ieşi afară de-aici, hoţule, c-altfel, îţi sucesc gîtul! Afară, ticălosule!... Nu ţi-e ruşine obrazului să-ţi fie! Aşa-s popii, porcule?... Ieşi... ieşi!... Afară!..."

Şi mai colorat („să se bage dracu-n pielea lui de hoţ") apostrofează dăscăliţa pe Belciug, pe care tot ea 1-a poreclit „pămătuful", faţă de Zenobia, mama lui Ion. De altfel, şi Zaharia Herdelea îşi varsă necazul împotriva lui Belciug în acelaşi limbaj:

„Popă-i ăsta?... Ăsta-i porc, nu popă! Şi încă porc de cîine!..."

Intransigent în privinţa confesiunii şi a formei ei naţionale. Belciug pretinde absolută supunere din partea satului faţă de biserică

şi nu pierde nici o ocazie de a spori avutul ei. După uciderea lui Ion, biserica primeşte pămînturile cedate de Vasile Baciu, şi, sub pretextul nerespectării moralităţii, Belciug ameninţă pe fostul proprietar cu izgonirea din propria-i casă.

în Laura şi Ghighi, Rebreanu a pictat pe două din surorile sale, Livia şi Măria (Miţi), dintre care Livia, măritată cu poetul Ovidiu Hulea în 1918, a publicat ea însăşi un volum de poezii[1]. Scurta criză sentimentală a Laurei pentru studentul Aurel TJngureanu, căsătoria ei prozaică cu teologul George Pintea, maternitatea şi uitarea familiei constituie capitolele unui interesant roman al vieţii placid burgheze, nu fără contingenţe cu romanul lui Devin din *Anna Karenina* (G. Călinescu găseşte, mai puţin îndreptăţit, „festivităţi epice de *Hermann şi Dorothea").* Şi episodul dragostei incipiente dintre Ghighi şi tînărul învăţător Zăgreanu ar putea da naştere unui roman independent (într-un caiet de însemnări din 1907—1909, Rebreanu făcuse extrase din opera lui Tolstoi, pe care ulterior se gîndea să le folosească în comedia satirică referitoare la moravurile „inteligenţii" transilvănene, *Ghighi*; numele Ghighi pare reconstituit după acela al personajului feminin Kitty din *Anna Karenina).*

Rebreanu a vrut să dea în *Ion* senzaţia vieţii plenare, şi în acest scop a procedat prin acumulări succesive de întîmplări, făcînd un mare loc momentelor capitale ale existenţei, naşterii, nunţii, morţii, momentelor caracterizate printr-o anumită periodicitate calendaristică, cum ar fi petrecerea duminica la horă, cheful la circiumă, bojotaia (tăierea porcului de Crăciun), balul de sfîrşit de an (la liceul din Armadia), în sfîrşit, momentelor neprevăzute, în stare de a stîrni agitaţia, precum şi bătaia dintre flăcăi, încălcarea răzoarelor, probozirea în biserică, spînzurarea cîrciumarului Avrum. Toate aceste evenimente, introduse organic în textura povestirii, fac să crească sensibil, pînă la debordare, albia romanului, lăsînd o impresie copleşitoare de viaţă.

Compoziţia e circulară, începe şi se închide în acelaşi punct, după ce a îmbrăţişat un univers. Da locul acţiunii ne conduce un drum:

„Din şoseaua ce vine de la Cîrlibaba, întovărăşind Someşul cînd în dreapta, cînd în stînga, pînă la Cluj şi chiar mai departe, se desprinde un drum alb mai sus de Armadia, trece rîul peste podul bătrîn de lemn, acoperit cu şindrilă mucegăită, spintecă satul Jidoviţa şi

[1] Livia Rebreanu-Hulea, ***Răvaşc-n tabără,*** poezii, 1914—1918, Arad, 1920; ed. II, schimbată, Cluj, 1929.

aleargă spre Bistriţa, unde se pierde în cealaltă şosea naţională, care coboară din Bucovina prin trecătoarea Bîrgăului".

Sînt primele rînduri ale romanului. Şi iată şi pe cele din urmă:

„...Copitele cailor bocănesc aspru pe drumul bătătorit şi roţile trăsurii uruie mereu, monoton, monoton ca însuşi mersul vremii.

Drumul trece prin Jidoviţa pe podul de lemn, acoperit, de peste Someş, şi pe urmă se pierde în şoseaua cea mare şi fără început..."

întrucît venea cu altă viziune a satului decît cea idilic semănătoristă, *Ion* a fost întîmpinat cu reacţii violente de teoreticienii curentului literar de la începutul secolului al XX-lea, între alţii de N.Iorga. Mai curios e că Ibrăileanu, critic aşa de îndrăgostit de romanele „bucşite" de viaţă, printre care el trecea mai ales *Război şi pace* de Tolstoi şi *Soli und Haben (Dare şi avere)* de Gustav Freytag, nu acorda această însuşire şi primului roman al lui Rebreanu. Impresia lui era că Rebreanu copie realitatea, „n-o transfigurează îndeajuns de personal, nu creează o altă lume alăturea de cea reală, o pastişează prea mult pe aceasta" şi ca atare nu-1 simţim demiurg, creator de lumi noi. Ibrăileanu, folosind greşit noţiunea de realism, îl acuza pe Rebreanu de naturalism, de reproducerea „ternă" şi „cam otova" a realităţii, „fără reliefuri, fără accidente surprinzătoare şi încîntătoare pentru ochi şi pentru suflet"[1]. Criticul făcea probabil în minte comparaţia cu Sadoveanu poet, deci creator prin definiţie, nu reproducător al realităţii. însă reflectarea accidentului, reportajul, este tot ce poate fi mai străin de creaţia lui Rebreanu, care vede realul universal, permanenţele.

în *Ion* întîlnim diverse ceremonii obişnuite în lumea satului ca şi la oraş, dar nicăieri autorul nu alunecă în descripţii pitoreşti parazitare, ca scriitorii mediocri care imită evocarea lumii lui. Afară de scena cu sărutarea pămîntului, nimic nu e neverosimil în *Ion?*

Primele romane despre războiul din 1916—1918 la noi au fost nişte „cronici", *Strada Lăpuşneanu* (1920) de Mihail Sadoveanu şi *In cetatea idealului* (1920) de Dem. Theodorescu. în *Pădurea spînzuraţilor,* Liviu Rebreanu reia tema nuvelei sale anterioare *Catastrofa,* folosind spre deosebire de *Ion,* care e un roman tolstoist, tehnica analitică din romanul lui Dostoievski. Analiza e însă în *Pădurea spînzuraţilor* un mijloc, şi nu un scop. Romanul tratează un caz de conştiinţă, intenţia autorului fiind în acelaşi timp de a condamna războiul

[1] G. Ibrăileanu, *Creaţie şi analiză* în *Viaţa românească,* 1926, nr. 2—3.

[2] în 1932 s-a reprezentat la Teatrul Naţional din Bucureşti drama, în 16 scene şi 4 pauze, *Ion,* după romanul lui Liviu Rebreanu, de Mihail Sorbul.

în genere şi mai cu seamă războiul purtat de imperiul austro-ungar, despre care se spunea că este o vastă închisoare a popoarelor. Totdeodată, Liviu Rebreanu a scris o mişcătoare pledoarie pentru reabilitarea postumă a fratelui său Emil, ucis fără vină la 14 mai 1917 (se născuse la 17 decembrie 1891), dar spre deosebire de *Calvarul,* unde vorbeşte exclusiv în nume personal, în *Pădurea spînzuraţilor* se obiectivează deplin, absorbind totul în ficţiune şi dînd în felul acesta accidentului de pe frontul de la Ghimeş o semnificaţie generală superioară.

Tragedia lui Apostol Bologa, fiul unui avocat memorandist din orăşelul Parva de lîngă Năsăud şi al unei mame bigote, este provocată, ca şi aceea a lui David Pop, de conflictul între datoria de cetăţean al imperiului austro-ungar şi sentimentul apartenenţei la naţia românească. Vedem întîi antecedentele eroului, cum în copilărie a avut crize mistice, cum tatăl său, mort de timpuriu, i-a lăsat porunca să nu uite că e român, cum, la Universitate, studiind filozofia, a pierdut credinţa, dar şi-a făcut o concepţie de viaţă, aşezînd mai presus de toate conştiinţa, dorinţa „civilizării" sufletului. Mediul în care se învîrte Apostol (numele e simbolic) este identic cu cel în care trăieşte în *Ion* Titu Herdelea. Burghezia românească practică oportunismul — ca renegatul notar Alexandru Pălăgieşu, sau rezerva — ca avocatul Domşa. Spre a da o ripostă logodnicei sale, Marta Domşa, care privise cu admiraţie la un bal un ofiţer de vînători ungur, Bologa se hotărăşte să plece şi el în război, cu toată prevenirea mamei, care-i atrage atenţia că românii din Transilvania, neavînd patrie, nu au pentru ce se jertfi pe front. E numit ofiţer de artilerie după două luni de şcoală, rănit şi decorat în lupte, avansat locotenent, ales membru al Curţii Marţiale la cartierul diviziei. Romanul începe cu scena executării prin ştreang a sublocotenentului ceh Svoboda, acuzat de trădare şi dezertare la inamic. Comentariile compătimitoare ale căpitanului Otto Klapka, conaţional al osînditului, şi cruzimea generalului austriac Karg cutremură pe Bologa, pentru care, din această clipă, execuţia prin spînzurătoare pentru vina de a fi dezertat la duşmanul de acelaşi sînge devine o obsesie.

Pire predispusă la frămîntări interioare, Apostol intră într-o criză morală torturantâ, exacerbată de discuţiile de la popotă dintre ofiţeri. Evitînd în chip lăudabil orice alunecare în şovinism, scriitorul zugrăveşte imparţial tipuri de ofiţeri de naţionalităţi diferite din armata monstruosului stat austro-ungar. Datorită poziţiei lor sociale avantajoase, ofiţerii sînt în genere mai puţin loviţi de asuprirea naţională, totuşi majoritatea îşi dau seama de injusteţea luptei îa care au fost tîrîţi, condamnă războiul absurd şi interpretează fiecare în felul său ideea de datorie militară. Locotenentul evreu Gross e cel mai revoltat:

„Statul!... Statul care ucide!... în spate statul nostru, în faţă statul duşman, şi la mijloc noi, cei osîndiţi să murim ca să asigurăm huzureala cîtorva tîlhari care au pus la cale măcelul milioanelor de robi inconştienţi!..."

Scriitorul pune chiar în gura lui Gross o profeţie revoluţionară, inconsecvent însă, alunecînd în anarhism:

„Izbînda trebuie să vie! glăsui Gross, patetic, gesticulînd şi cu nişte ochi tremurători de emoţie. O crimă monstruoasă trebuie să nască o pornire uriaşă de răzvrătire universală... Trebuie... Şi atunci, peste tranşeele pline de sînge, peste graniţele brăzdate cu morminte, toţi oropsiţii, toţi răzvrătiţii îşi vor strînge mîinile şi, într-un avînt nimicitor, se vor întoarce împotriva celor ce-i exploatează de mii de ani şi în sîngele lor buhăit de trîndăvie vor înmuia steagurile păcii şi ale lumii noi!"

Căpitanul rutean Cervenco e umanitarist, practică iubirea de oameni, Klapka e reţinut şi tolerant, numai generalul austriac Karg şi locotenentul ungur Varga, ca reprezentanţi ai naţiunilor dominante, sînt partizani fanatici ai datoriei. Cît despre oamenii din popor, aceştia, asupriţi indiferent de naţionalitate şi minaţi în război cu sila, nu-şi pun problema datoriei. Cînd într-o zi, Varga, după ce indicase la popotă naţionalitatea tuturor ofiţerilor, în intenţia de a-i solidariza, întreabă şi pe ostaşul ospătar croat ce e, acesta, străin de presupusul „ideal comun" al cetăţenilor statului, care-1 exploatează, răspunde doar: „Soldat!"

în paginile următoare, scriitorul înfăţişează deciziile şi oscilaţiile lui Apostol Bologa, prizonier necontenit al concepţiei burgheze în ceea ce priveşte problema naţională. El nu suferă atît din cauza ororilor războiului criminal imperialist în genere, că trebuie să ucidă oameni nevinovaţi, cît din pricină că ar putea fi pus în situaţia să lupte chiar împotriva fraţilor lui. Spre a ocoli „catastrofa" lui David Pop, Bologa va obţine, la cerere, mutarea pe un front neutru. Generalul Karg îl notează ca suspect, şi Bologa se hotărăşte să dezerteze, dar cînd e repartizat la coloana de muniţii, renunţă, mulţumit că nu participă direct la luptă, cu toate că aprovizionarea cu muniţii e tot o contribuţie împotriva naţiei sale. Venit în permisie la Parva, Apostol rupe logodna cu Marta Domşa, pentru că şi-a îngăduit să vorbească în limba maghiară cu un ofiţer de honvezi ungur, şi izbeşte cu pumnul in gură pe Alexandru Pălăgieşu, care-1 condamnă pentru gestul şovin, dar numaidecît se răzgîndeşte şi le cere iertare. în toate aceste acte se

ghiceşte o dorinţă de convertire, sau cel puţin de regăsire a echilibrului lăuntric, pe care pînă la sfîrşit eroul nu le va realiza.

Reîntors în spatele frontului de la Ghimeş, în satul Lunca, Apostol găseşte un refugiu în dragostea pentru Ilona, fiica groparului ungur Paul Vidor, gazda sa, cu care se însoară, în convingerea că o fată simplă, ingenuă, e preferabilă uneia cu pretenţii de educaţie. Căci civilizaţia, filozofează acum Apostol, redevenit credincios prin influenţa preotului Eoteanu, „a falsificat pe om şi 1-a înrăit", sau, cum zice Rousseau: „omul primitiv e bun şi drept, şi credincios, de aceea e mult mai mulţumit ca cel civilizat..." în practica acestui umanitarism creştin naiv tolstoist crede Bologa a găsi forma sa cea mai potrivită de împotrivire faţă de rău:

„Imensei majorităţi a omenirii, civilizaţia nu i-a dăruit pînă azi decît războiul, care pune faţă în faţă milioane de oameni şi care ucide mii şi mii de suflete într-o secundă! Binefacerile civilizaţiei se răsfrîng numai asupra cîtorva privilegiaţi suferind de plictiseală şi de spleen. Pentru o mie cinci sute de milioane de oameni, civilizaţia e o pacoste, dacă nu chiar un rafinat sistem de robire!"

Cu toate că nu ajunge la înţelegerea cauzelor războiului, autorul are meritul de a-1 condamna şi prin intermediul lui Apostol Bologa.

Povestirea ultimelor etape ale destinului lui Bologa este prin ea însăşi o demonstraţie impresionantă împotriva crimelor întreprinse în numele aşa-nun-:itelor legi ale războiului. în sat sînt spînzuraţi direct de copaci ţărani români acuzaţi de spionaj pentru că şi-au arat ogoarele în regiunea frontului. Numit din nou în completul Curţii Marţiale, Apostol nu mai are timp de pierdut. Cu o hartă în buzunar, care va constitui dovada de netăgăduit a vinei sale, porneşte spre liniile româneşti, dar, epuizat fiziceşte şi sufleteşte după o cazuistică aşa de lungă, se rătăceşte şi cade în mîinile locotenentului Varga. Arestat fără proteste, e condamnat la moarte prin spînzurătoare şi executat. Romanul se încheie simetric cu începutul, într-o atmosferă sumbră, apăsătoare, de coşmar.

Drama lui Bologa se desfăşură trepidant, declanşată de numeroase întrebări. Mai poate el să rămînă pasiv, cînd toţi cetăţenii răspund mobilizării? Dacă se înrolează spre a nu trece drept laş, va avea pentru ce să lupte pe front, cîtă vreme nu are patrie? Trebuie să-şi facă datoria faţă de imperiu, sau faţă de fraţii care îl cheamă? Este războiul o soluţie a suferinţelor umane? Exclusivism etnic, sau înţelegere şi colaborare cu celelalte naţionalităţi? Solidaritatea umană, dragostea pentru semenul tău, recomandată de religie, iubirea pot aduce fiecare în parte, sau toate la un loc, adevărata fericire? Civilizaţia şi cultura au împins omenirea înainte, sau au dat-o înapoi? Iată o parte din frămîntările prin care ofiţerul Bologa trece de la înrolarea sa voluntară şi condamnarea dezertorului Svoboda, pînă la propria-i execuţie. El a încercat toate căile posibile: supunerea, opoziţia, împăcarea cu adversarii, convertirea, dragostea, renunţarea, fără să găsească ieşirea, căci prinderea sa în momentul evadării echivalează cu o predare-

Pădurea spînzuraţilor, ca de altfel şi alte scrieri ale lui Rebreanu, a fost compusă după un plan îndelung meditat. într-un caiet de creaţie, autorul îşi fixase trei etape ale evoluţiei eroului său, sub emblema a trei principii călăuzitoare, şi anume: 1. Apostol e cetăţean: „Omul nu e nimic decît în funcţie de stat"; 2. Apostol devine român: „Statul nu cere iubire, ci numai devotament şi disciplină omului, pe cînd neamul presupune o dragoste frăţească"; 3. Apostol devine om: „în sînul neamului, individul îşi regăseşte eul său cel bun, în care sălăşluieşte mila şi dragostea pentru toată omenirea".

Găsim în acest caiet cîteva cugetări antirăzboinice care trebuiau exemplificate în roman, precum:

„Un vers de Goethe e mai preţios decît o bătălie cîştigată".

„Niciodată poporul nu vrea război. Numai conducătorii vor, fiindcă ei stau acasă şi trimit la moarte numai poporul."

„Războiul e cea mai crîncenă dovadă a iresponsabilităţii omului şi a nonsensului vieţii."

Este interesantă şi o mărturie a scriitorului în legătură cu prima versiune a acestui roman:

„Cine a citit *Pădurea spînzuraţilor* îşi aduce aminte desigur că Apostol Bologa, în partea finală, după ce a fost judecat de Curtea Marţială, reîntors în camera lui de închisoare, cere hîrtie şi cerneală să răspundă la scrisoarea primită de la maică-sa. Speranţa vieţii, frica morţii, vălmăşagul de alte gînduri îl fac să amîie mereu, şi în cele din urmă renunţă să mai scrie... Ei bine, în versiunea primă. Apostol Bologa răspundea într-o scrisoare, care, deşi am suprimat-o, mi-a rămas dragă... Tot în *Pădurea spînzuraţilor,* am suprimat ultimul capitol. Romanul se sfîrşeşte... cu moartea eroului şi mai ales cu cuvintele preotului: «Apostol____Apostol...» în versiunea primă mai urma un capitolaş, în care, în zori, venea Ilona să-şi plîngă iubirea pe mormîntul lui Apostol..."

Conştiinţa artistică a dictat scriitorului un final mai în acord cu procesul psihologic pe care-1 dezbate dramatic, sentenţios, ibsenian.[1]

[1] După actorul Atanasie Mitric, autorul a lăsat în ms. o dramatizare (cf. N. 1,iu în *Gazeta literari,* nr. 36, 3. IX. 1964, p. S). Romanul a fost ecranizat In 1964 de Liviu Ciulei, după scenariul lui Titus Popovici.

Şi Toma Novac, eroul din *Adam şi Eva,* a studiat filozofia, el însă s-a întors din război şi, rentier bogat în Bucureşti, e preocupat de problema fericirii spirituale. Rebreanu susţine că a încercat să explice în acest roman, altfel decît psihologic, fenomenul de *dejă vu.* Romanticii, urmărind aceleaşi scopuri, au recurs la metempsihoză, şi lucrul nu trebuie interpretat numaidecît ca o fugă de realitate. în literatură, ca şi în viaţă, visul îşi are drepturile lui, iar imaginaţia se adaugă în •chip firesc cunoaşterii reale. Dacă, prin urmare, fantazia e o însuşire umană de loc de dispreţuit, fantasticul, născocire a minţii noastre, *i-are de ce fi îndepărtat din artă. Romancierul împrumută drept justificare un citat din Kant: „Nu trebuie să credem tot ce spun oamenii, •dar iarăşi nu trebuie să credem că ei spun totul fără nici un temei". Ideea filozofică luată de Rebreanu ca fundament în *Adam şi Eva* urcă în timp pînă la mitul platonician al androginului, căutător etern, după divorţul primitiv, al reunirii elementelor sale constitutive. Goethe a aizat nu mai puţin de ea într-o scrisoare *(„Ja, wir waren einst Mann und Weib!")* şi într-o poezie:

Ach, du warst in abgelebten Zei ten
Meine Schwester oder meine Frau.[2]

Eminescu tratează şi el tema, în nuvela postumă intitulată de C Călinescu *Avatarii faraonului Tlă,* unde Rodope dialoghează cu Tlâ în acest fel:

„ — Este o simţire ciudată... Pare c-aş fi femeia ta, dar de mult, de mult, ori pare că-s muma ta... în sfîrşit, e o simţire dulce şi familiară... Amantul meu n-aş suferi să fii... şi cu toate astea te iubesc...

— Să-ţi explic eu această simţire?... îmi pare ades că noi am mai trăit o dată şi că eu te-am iubit c-un amor nebun şi copilăresc... Visez ades, şi în fundul visărilor mele văd Egipetul cu toată măreţia istoriei lui şi îmi pare c-am fost rege şi c-am avut o femeie frumoasă, ce se numea Rodope, şi că acea femeie eşti tu..."

La Rebreanu, bărbatul, desfăcut din unitatea primară, îşi caută complementul feminin de-a lungul a şapte reîncarnări succesive, •de-abia după a şaptea migraţie (cifră simbolică în filozofia cabalistică) unitatea putîndu-se restabili. Ca pretext epic pentru un roman, ideea m-are consistenţă, în schimb ea serveşte autorului pentru a aşeza laolaltă şapte nuvele pe motivul unic al dragostei neîmplinite, plasat în şapte peisaje şi epoci istorice diferite. Dacă nu e un roman, *Adam şi*

[1] „Da, am fost odinioară bărbat şi soţie!"
[2] Ah, tu fost-ai în îndepărtate timpuri
Sora-mi sau nevasta mea.

Eva e în orice caz o nouă legendă a secolelor, o suită de cronici epice, de surprinzătoare în literatura noastră, orice s-ar spune, evocări ale civilizaţiilor, în care n-a mai izbutit decît acelaşi Eminescu în marele său poem *Memento mori.* Izvoarele nu au fost încă determinate, pentru perioada veche e mai mult ca sigur că a slujit de model în primul rînd celebra culegere de basme *O mie şi una de nopţi,* din care Rebreanu a tradus în 1922, după Max Henning şi Sir Richard Burton-Leonard* C. Smithers, două volume.

Ca şi *Halima, Adam şi Eva* este un „roman â tiroir"* sau o „Rahmenerzählung"[2], în care sertarul sau rama o formează, metempsihoză. Comparaţia care s-a făcut cu romanul lui Jack London *The star Rover (Rătăcitor printre stele,* 1914) ni se pare mai puţin îndreptăţită, acolo fiind vorba nu de şapte vieţi distincte, ci de visurile aceluiaşi erou, care suportă îngrozitoare chinuri corporale, izbutind să-şi elibereze conştiinţa. Tot hazardată e comparaţia cu» romanul lui Karl Gjellerup *Pelerinul Kamanita,* unde un indian încearcă să ajungă la „nirvana" prin depăşirea stării de „samsara". Este mai îndreptăţită comparaţia cu poema lui Madâch Imre, *Tragedia omului,* unde cuplul Adam şi Eva revine succesiv de-a lungul istoriei.

Toma Novac, împuşcat de Ştefan Alexandrovici Poplinski, ofiţer ţarist emigrat, în soţia căruia, Ileana, descoperise partea sa componentă, retrăieşte în agonie căutările lui anterioare infructuoase. în. India, păstor, s-a numit Mahavira, „marele erou" a iubit pe Navamalika» fecioara hărăzită regelui Arjuana, şi a fost jupuit de viu pentru aceasta, după ce i s-au scos ochii şi i s-a smuls limba (în *O mie şi una de nopţi,* povestiri de sursă indiană, astfel de execuţii sînt obişnuite). Mahavira s-a reîntrupat în Egipt, în Unamonu, fiul unui nomarh; îndrăgostit de favorita faraonului Dadefra, Isit, sfîrşeşte cu o săgeata în gît. Perechea renaşte în Chaldeea, sub numele de Gungunum şi Hamma. Un rege crud asirian, Iluma-Ilum, ia prizonier pe scribul Gungunum şi-1 predă călăului spre a fi înjunghiat în inimă. Gungunum învie la Roma ca patrician, sub numele de Axius, iar Hamma e acum sclava sa Servilia. Sclava este ucisă din gelozie de stăpîna ei, şi Axius îşi deschide vinele în baie cu acelaşi pumnal (episodul este inspirat din *Salyricon* de Petronius). în evul mijlociu, Toma Novac a fost călugărul Adeodatus, iar Ileana, — Margareta Hippler, sublimată în icoana Fecioarei Măria. în sfîrşit, în vremea Revoluţiei, Toma a fost doctorul

[1] Roman cu sertar.
[2] Povestire în ramă.

Gaston, iar Ileana — călugărița Yvonne Collignon de Gargan, amîndoi ghilotinați.

Evocarea epocilor istorice nu beneficiază, cum s-a spus, nici de fastul arheologic al lui Plaubert din *Salammbo,* nici de atmosfera feerică a lui Gautier din *Le roman de la momie (Romanul mumiei),* nu trebuie însă uitat că aceste însuşiri nu sporesc calitatea celor două romane din punct de vedere epic, în vreme ce nuvelele din *Adam şi Eva* sînt nişte adevărate romane concentrate, clocotitoare de pasiune ca *Alexandru Lăpuşneanul* de Constantin Negruzzi sau *Carmen* de Prosper Merimee. Acuzația că autorul s-ar complace în zugrăvirea scenelor crude e lipsită de temei, cîtă vreme violența întîmplârilor e caracteristică nuvelei italiene. Cît despre decor, ar fi absurd să anulăm dramele fiindcă nu sînt jucate pe o scenă mai somptuoasă, să dăm pe foc tablourile fiindcă sînt încadrate numai în bronz. O traducere în limba germană a putut să apară încă în 1952 la Bad Worishofen. Italienii traduseseră independent, sub titlul *„romanzo",* episodul *Servilia,* la Milano, în 1929. Sub titlul *Calea sufletului,* scriitorul a publicat separat trei povestiri din *Adam şi Eva (Navamalika, Servilia, Yvonne)* în 1936, convins poate în cele din urmă el însuşi de precaritatea fundalului filozofic (proiecția directă a lirismului este întotdeauna searbădă la Diviu Rebreanu).

Şi următorul roman. *Ciuleandra,* proiectat întîi sub titlul *Nebunul,* a trecut repede hotarele, tradus în limbile franceză, italiană şi portugheză, încît e cazul de a spune că criticile mai vechi şi mai noi aduse acestei opere au fost prea severe. Avem a face aici, ce-i dreptul, cu un caz patologic, asemănător în parte cu cel din *La bete humaine (Bestia umană)* de Zola. într-un acces de gelozie irațională, Puiu, unicul vlăstar al boierului degenerat Policarp Faranga, îşi sugrumă soția. Cu aceasta începe *ex abrupto* romanul. în continuare, autorul întreprinde analiza cauzelor crimei după metoda naturalistă, dar observația realistă şi critică nu lipseşte. Poliția şi justiția, unelte subordonate intereselor burghezo-moşierimii, nu iau măsuri împotriva asasinului, convin, dimpotrivă, să fie internat într-un sanatoriu, ca iresponsabil, spre a fi disculpat, deşi Puiu nu e chiar un dement, ci o brută în frac, suferind de tumefacția instinctului de posesie. Din prezentarea scriitorului, obiectivă ca totdeauna, nu se vede antipatie, nici simpatie față de eroul său. Ca să împrospăteze sîngele obosit al familiei (temă tratată şi de Mihail Sadoveanu, în romanul apărut cu doi ani mai înainte, în 1925, *Venea o moară pe Şiret),* bătrînul Faranga 1-a însurat pe Puiu cu Mădălina, fată de țăran din Argeş, educată special în acest scop în țară şi în străinătate şi devenită domnişoara Madeleine. Recapitulînd în sanatoriu trecutul, Puiu îşi aduce aminte de dansul producător de frenezie, ciuleandra, jucat în satul Mădălinei, Vărzari. Cînd medicul sanatoriului, Ursu, îi spune că era din acelaşi sat cu Mădălina, c-o iubise şi că voia s-o ia de nevastă, Puiu are brusc motivarea geloziei sale şi, fascinat de jocul nebunesc, se repede la rival. între timp, Policarp Faranga, informîndu-se asupra lui Ursu şi auzind că „la universitate nu scăpa ocazia să-şi arate ura cea mai neagră împotriva ciocoilor", voia să-şi mute fiul din sanatoriu. în realitate, Ursu, om cu conştiință profesională ireproşabilă, îşi trata pacientul cel mu lt cu indiferență, ştiindu-1 sănătos. însă obsedat de carența sa de vitalitate, pe care încearcă zadarnic să şi-o tăgăduiască, jucînd mereu ciuleandra, înnebuneşte. Ideea care se desprinde din acest mic roman este că antagonismul dintre clase nu se poate concilia în nici un fel şi că între aristocrație şi țărănime există o incompatibilitate absolută. Da Sadoveanu, Anuța, fată de morar, crescută de boierul Alexandru Filotti în scopuri matrimoniale, devine — prin grija unei guvernante — *m-lle* Anette, stîrneşte pasiunea odraslei boierului, Costi, şi e ucisă de flăcăul Vasile Brebu, care nu concepe posibilitatea de uniune între boieri şi țărani. După *Ciuleandra* s-a turnat, în 1930, primul film sonor românesc. Filmul, trebuind să urmărească procesul sufletesc al eroului, a fost dificil. Romanul însuşi suferă de oarecare obscuritate în expunere, provenită din aceeaşi neputință a lui Rebreanu de a exprima fondul subiectiv, liric, al său, sau — ceea ce revine la acelaşi lucru — al eroilor săi. Şi *Venea o moară pe Şiret* a fost filmat, în 1929, dar după scenariul unui austriac, în regia unui german şi cu interpreți italieni, germani şi bulgari. Scriitorul abia a putut să-şi recunoască opera.[1]

Crăişorul, intitulat la ediția a treia (din 1940) *Crăişorul Horia.* este o reconstituire a răscoalei din 1784 a românilor din Transilvania, întocmită cu multă conştiinciozitate. Autorul a studiat izvoare clasice româneşti şi străine, de pildă *A Hora vildg Erăelyben (Lumea lui Horia în Transilvania),* Pesta, 1871, de Szilâgyi Ferenc, şi *Revoluția lui Horia în Ardeal şi Ungaria,* Bucureşti, 1884, de N. Densuşianu; a mers m Țara Moților şi a cercetat locurile istorice, stînd de vorbă cu țăranii. Impresia de autenticitate e stînjenită de unele alunecări naționaliste. Fără a fi un roman, *Crăişorul Horia* nu cade totuşi nici în procedeul

[1] *Scurtă privire asupra filmului romanesc,* adaos la Georges Sadoul, *Istoria Cinematografului mondial,* Bucureşti, 1661.

ieftin al romanțării, rămînînd în paginile lui cele mai bune o narațiune istorică severă (de altfel, Rebreanu publicase în 1919 povestirea *Răscoala moților).* In descrierea execuției celor doi eroi, Horia şi Cloşca, din ultimul capitol. *Roata,* sînt pagini cutremurătoare, de o înaltă •valoare literară. Finalul, notînd reacția ofițerilor în momentul uciderii Crăişorului, este cu deosebire impresionant:

„ — Cel ce priveşte moartea atît de liniştit, orice ar fi greşit, « un om! murmură un locotenent foarte tînăr.

— Un om?... Mai mult decît un om! zice maiorul, cu ochii în lacrimi."

Mulți au imitat această operă a lui Rebreanu, din care se poate scoate încă un scenariu pentru un mare film.

Crăişorul Horia nu era însă decît un exercițiu în vederea măreței construcții epice care este romanul *Răscoala,* epopeea frămîntatului an 1907, a doua veritabilă capodoperă a lui Rebreanu după *Ion* şi totodată creația sa de maturitate. Tema fusese tratată şi mai înainte în proza noastră, în nuvela *Rătăcirea din Stoborăni* (1909) de Spiridon Popescu, în romanul *Domnul deputat* (1921) de V. Demetrius, în romanul apărut în limba franceză, la Paris, *Des chardons du Bărăgan* (1928) de Panait Istrati, în diverse schițe şi poezii. Rebreanu citise şi se amuzase de copilărescul roman al lui V. Demetrius (ceea ce nu 1-a împiedicat pe acesta să spună că l-ar fi „plagiat" în *Răscoala),* precum şi dezamăgitoarea dramă a lui I.C. Vissarion, *Lupii* (1915), pe cînd voia să înfățişeze răscoala din 1907 într-o piesă de teatru. Sosit în țară numai la doi ani după trecerea uraganului, Rebreanu trăise ecourile lui şi, atent cum era la problema socială, se gîndise încă de la început să abordeze tema, dar cunoaşterea insuficientă a țăranilor din regat 1-a făcut să amîne lucrul. A purtat romanul cîtva timp în minte, pînă ce în vara anului 1931 a trecut, în fine, la înfăptuirea lui.

Perioada de elaborare a *Răscoalei,* încheiată în toamna anului 1932 (în acelaşi an, în decembrie, romanul era în librării), corespunde cu anii de criză economică acută, culminînd pe plan intern, ca şi internațional, cu prima mare ridicare a proletariatului împotriva fascismului. Subiectiv, scriitorul putea să se abțină de a se pronunța față de frămîntările politice din jurul său, dar obiectiv acestea nu puteau să nu înrîurească creația sa, determinîndu-i o anumită direcție, socială, progresistă, în sensul evoluției istorice a evenimentelor.

în *Ion,* lupta pentru pămînt era purtată individual, în scopul realizării bunăstării unui singur ins, în *Răscoala* ea va cuprinde întreaga masă țărănească şi va tinde la împlinirea aspirațiilor colective. Lărgirea unghiului de perspectivă al scriitorului nu poate fi, cum s-a presupus, numai rezultatul însuşirii unor concepte ale sociologiei moderne, a metodei „unanimiste", practicată de unii romancieri, ca Jules Romains; ea este cu siguranță urmarea influenței ideologiei clasei muncitoare în abordarea fenomenului social.

în raportul prezentat cu prilejul aniversării a patruzeci de ani de la crearea Partidului Comunist din România s-a amintit aprecierea pe care Lenin a făcut-o în legătură cu răscoala țăranilor din România în 1907, răscoală care „a jucat acelaşi rol în ceea ce priveşte îmbunătățirea situației lor ca revoluția din 1905 — 1907 în Rusia". între revoluția burghezo-democratică rusă din 1905 — 1907 şi răscoala țăranilor români din 1907 au existat aşadar asemănări, măcar în parte înțelese de Liviu Rebreanu, care în romanul său nu numai că nu uită muscalii ce „s-au sculat cu mic, cu mare şi-au pus mîna pe topoare, şi-au făcut vîlvătaie, de-a mers vestea în toată lumea...", dar pune chiar pe eroul său reprezentativ să afirme că acest exemplu trebuie urmat:

„Apoi, pînă n-om pune mîna pe topoare, nici noi n-om..."

Caracterul de pamflet politic acuzator al romanului lui Rebreanu este vizibil din primele pagini, unde un arendaş, Ilie Rogojinaru, califică pe țăran, încă înainte de răscoală, drept „numai rău, prost şi leneş", pentru ca în final să revină simetric cu întrebarea: „Nu vă spuneam eu că țăranii sînt ticăloşi?" Opera are dublul rost de a spulbera atît constatarea de la început a arendaşului, cît şi de a demonstra modul cum clasele exploatatoare pricep sensul întîmplărilor, sau mai bine zis nu-I pricep, opunînd logicii vieții o furie irațională, oarbă, neputincioasă.

Conceput ca o continuare *la. Ion, Răscoala* debutează cu prezentarea lui Titu Herdelea, proaspăt sosit din Transilvania în casa boierului bucureştean Grigore Iuga, a cărui soție, Nadina, este sora deputatului Gogu Ionescu, cumnatul soțului Laurei Herdelea (autorul aplică astfel, în chip cam neconcludent însă, procedeul balzacian de a relua personajele dintr-un roman într-altul; din cauza unei neglijențe probabil, numele Armadia, atribuit oraşului ardelean Năsăud în *Ion,* în *Răscoala* e schimbat în Amaradia).

încă din primele pagini, la gazdă, în diversele lui tribulații de postulant şi mai ales la moşia lui Grigore Iuga, Titu ia contact cu problema țăranilor deposedați de pămînt. După ce-i arătase marile proprietăți boiereşti, întrebat unde se află pămînturile „oamenilor", Grigore Iuga dă răspunsul:

„Apoi, vezi, pămînturile oamenilor, asta e chestia țărănească!... Pămînturile! Nu prea sînt, şi unde au fost, s-au cam spulberat..."

Titu devine astfel martorul unor evenimente peste tot presimțite şi care nu vor întîrzia să se dezlănțuie catastrofal.

Folosind de data aceasta tehnica lui Tolstoi din *Război şi pace,* Rebreanu mobilizează un număr apreciabil de personaje din diverse medii, înfățişînd în primul volum al romanului, „Se mişcă țara", o cronică a vieții social-politice din România în preajma anului 1907. Facem cunoştință cu clasa marilor moşieri şi a marii burghezii politicianiste cu proprietăți mai mici, cu aparatul de stat, compus din înalți funcționari şi uneltele lor de represiune, cu intelectualitatea şi mica-burghezie de la oraşe şi sate, cu arendaşi, țărani săraci, mijlocii şi chiaburi. Chiar dacă nu toți eroii au aceeaşi pondere în acțiune, trebuie să recunoaştem scriitorului, pe lîngă o viziune justă a raporturilor sociale, o colosală putere de a crea şi a mişca mulțimi întocmai cum un general mişcă pe cîmpul de luptă mari armate.

Clasa moşierilor este reprezentată de Miron Iuga, proprietarul domeniilor Amara, Ruginoasa şi Bîrlogu, feudal conservator aprig, pentru care exploatarea nemiloasă a țăranilor prin aşa-numitele învoieli agricole este o practică îndreptățită în mod absolut; Miron Iuga nu concepe să cedeze măcar o palmă de loc, şi cînd Nadina, plictisită de viața de la țară, vrea să vîndă moşia vecină de la Babaroaga, el se oferă cel dintîi s-o cumpere. Voința de a poseda pămînt a acestui boier e tot aşa de tenace ca şi a lui Ion, într-un fel o patimă cbiar mai devorantă decît a sărăntocului. Ea e mult atenuată la feciorul lui Miron, Grigore, mai preocupat — desigur, în forme civilizate — de dragostea pentru Nadina, căreia, atîta vreme cît se crede iubit, îi satisface toate capriciile. în zugrăvirea acestor două tipuri, Rebreanu dă dovadă nu numai de obiectivitate, dar şi de fină intuiție a caracterelor, ocolind atît idealizarea, cît şi şarja. Miron Iuga este un feudal obstinat, incapabil de a înțelege evenimentele, dar onest; Grigore e un proprietar cu vederi liberale, pentru care moşia nu mai este un scop în sine, ci numai un mijloc de a-şi asigura un trai fără griji. în timp ce Grigore Iuga ar fi în stare să piardă moşia, divorțînd, Miron Iuga acceptă să cumpere moşia norei chiar după despărțirea ei de fiul său. Ca şi în *Ion,* legăturile cu pămîntul sînt mai puternice decît cele de familie.

Țăranii, împinşi de aceleaşi năzuințe şi interese şi acționînd în masă, nu apar în *Răscoala* individualizați aparte decît accidental, în măsura în care se iscă nevoia unei inițiative sau a unui îndemn.

Cît despre celelalte personaje, aparținînd faunei politice şi administrative (deputați, prefecți, jandarmi etc), ele sînt zugrăvite mereu

cu obiectivitate, cu anumite îngroşări, potrivit rolului nefast pe care-1 joacă.

O mare artă pune romancierul în prezentarea faptelor care fac să crească în sufletul țăranilor spiritul revoltei. Arendaşul Cosma Buruiană inventează un jaf şi provoacă, la ordinele lui Miron Iuga, o anchetă, executată de plutonierul de jandarmi Boiangiu cu o nemaipomenită brutalitate. Țăranii sînt maltratați, umpluți de sînge, schingiuiți să declare ceea ce nici prin cap nu le-a trecut să facă. Cînd Nadina aruncă vorba că vinde moşia, țăranii vor să cumpere ei pămîntul şi cer acordul lui Miron Iuga, apoi pe al cucoanei, în fine, merg şi la minister, unde însă li se spune că statul n-are calitatea să intervină în asemenea tranzacții şi că urmează să se întoarcă la treburile lor. Se repetă vexațiunile tratate de scriitor în schița *Proştii.* La acestea se adaugă alte întîmplări mărunte, nu mai puțin iritante. Automobilul Nadinei calcă în drum cocoşul babei Ioana şi o stropeşte cu noroi. Lui Ignat Cercel, perceptorul îi trece porcul la condică fiindcă n-a plătit birul. Aristide, fiul arendaşului Platamonu, siluieşte pe fata lui Chirilă Păun. Şoferul Nadinei trage de urechi pe copilul lui Pavel Tunsu, care nu voia să se dea la o parte din drum în fața maşinii.

Protestul îl exprimă mai întîi învățătorul Ion Dragoş, curînd arestat şi închis. Țăranii nu au curajul să ridice glasul față de autorități, vorbesc mai mult între ei, în pilde, cu subînțelesuri, admirabil stenografiate:

„— Noroc, noroc, Trifoane! strigă Leonte Orbişor, din uliță, oprindu-se o clipă, cu sapa de-a umăr. Te-ai apucat de treburi?

— Ce să facem? Pe lîngă casă, răspunse Trifon Guju de pe prispă, ciocănind de zor.

— Bați coasa, Trifoane, ori?... întreabă Leonte fără mirare.

— O bat să fie bătută! zise Trifon fără să ridice capul.

— Mi se pare că vrei să coseşti înainte de-a semăna?...

— Apoi dacă trebuie?... De!"

Pasajul e scos chiar de autor din context, spre a atrage atenția asupra semnificațiilor lui străvezii. Un alt instantaneu notează cearta lui Marin Stan cu „boii":

„Fire-ați ai dracului de zăpăciți, unde vă duceți?... Hooo!... Ho!... Ia seama, că am să-ți dau bătaie!... Hoo!... Ce, nu ți-e bine? Te-ai boierit, ai?... Apoi stai, că-ți dau eu!

îl plesni cu codiriştea biciului peste bot, întîi pe unul, apoi pe celălalt, scrîşnind: Să nu fii boier, că te-a luat dracul!"

Colonelul Ştefănescu, arendaşul de la Vlăduţa, încearcă prin întrebări aparent binevoitoare să descifreze dacă ţăranii au intenţia de a se răscula, dar primeşte un răspuns evaziv:

„ — V-aţi boierit şi voi, măi Vă vine cu strîmbul munca? E mai uşor să stai cu luleaua-n gură decît să dai cu sapa, cum nu?! Şi să ocărăşti pe boieri şi să pui la cale rebeliuni! Ce zici, măi Ştefane?

— De, don' colonel, făcu Ştefan cu faţa zîmbitoare, mai încercăm şi noi marea cu degetul..."

Un întreg discurs al aceluiaşi colonel, ispitind meşteşugit pe ţărani asupra sorţii sale („... eu nu v-am bătut, nu v-am înşelat, nu v-am năpăstuit, v-am ajutat, v-am ocrotit, v-am învăţat. Acum puteţi să-mi trageţi cu parul. Aşa-i?"), nu obţine din partea auditorului decît tot un enigmatic „Del". Impenetrabilitatea sufletului colectiv, obişnuit mai mult cu fapta decît cu vorba, este transcrisă cu multă subtilitate de Rebreanu, desăvîrşit psiholog în această privinţă şi artist al stilului oral. Cu aceeaşi pătrundere şi fineţe este surprinsă reacţia unitară, tipică, a masei care ascultă mută, imobilă, şi „cu ochii ca de sticlă" cuvîntarea prefectului Boerescu, compusă din vorbe mari ca: „opinca e talpa ţării", „munca voastră sfîntă", „ţăranul român cuminte şi harnic", „regele şi guvernul vă poartă de grijă", „aveţi încredere în cîrmuitorii ţării", „iubirea patriei", „interesul ţării cere linişte şi ordine, fraţilor", „românul nu piere". „Sutele de feţe cu aceeaşi expresie păreau a fi ale aceluiaşi cap", observă chiar autorul, iar cuvintele lui Ignat Cercel către Miron Iuga sînt repetate în mici variante ca de aceeaşi gură:

„ — Decît aşa trai, tot mai bună o fi moartea!

— Mai bine omorîţi-ne, să scăpaţi de noi!

— Barem dacă muncim de ne zdrobim oasele, s-avem cu ce să ne ţinem zilele!

— Nici aşa nu-i drept, ca unii să plesnească de prea sătui, iar altora să li se usuce maţele de nemîncare!..."

Naraţiunea răscoalei are suflu de epopee şi se desfăşoară trepidant, în episoade dramatice, uneori senzaţionale, pornind cu energia unei explozii. Acum, limbile oamenilor se dezleagă, şi prilejul unei glume nu e niciodată pierdut. Iosif schimbă la plecare o vorbă cu Toader Strîmbu:

— Luaşi toporul, Toderiţă?... Nu cumva pornişi tocmai acuma la pădure după uscături!

— Apoi, cu uscăturile trebuie să începem, măi nea Iosife, că doar aşa ne-am învăţat!"

Răfuielile încep cu Nadina, părăsită de Grigore Iuga pentru uşurătate şi care, sosită să lichideze moşia, nu avusese timp să se întoarcă la oraş. O violează Petre Petre, capul răsculaţilor, un flăcău voinic şi frumos, şi, gîtuind-o, Toader Strîmbu, căruia i-a murit nevasta de mizerie. Pe Aristide Platamonu îl privează de bărbăţie — în ochii tatălui său — Chirilă Păun (o scenă asemănătoare se află în *Germinai* de Zola). Plutonierul Boiangiu încasează o papară de la Serafim Mogoş, Trifon Guju şi alţii, abia reuşind să se salveze cu fuga. Ignat Cercel îşi întoarce întreit porcul luat de perceptor. Melinte Heruvimu face rost de un coş de bucate de la arendaşul Cosma Buruiană, pentru soţia sa bolnavă, dar ajunge acasă prea tîrziu. Colonelul Ştefănescu e numai izgonit din sat şi i se dă chiar voie să plece cu trăsura, ca unul ce e om bătrîn, cu trei fete de măritat, puse din timp la adăpost.

Rebreanu nu pierde din vedere diferenţierile dintre păturile ţărăneşti. Duca Talabă, Dupu Chiriţoiu, Marin Stan, Filip Ilioasa fac parte dintre fruntaşii satului şi se codesc să meargă împreună cu sărăcimea, compusă din Trifon Guju, Toader Strîmbu, Leonte Orbişor etc, care, ştiind că la împărţirea pămîntului o să se îmbulzească şi ei, îi obligă să-i însoţească. „Cine nu pricepe de vorbă trebuie să priceapă de bătaie!" ameninţă Trifon Guju.

înfruntarea urii seculare adunate în sufletul ţăranilor cu îndărătnicia şi dispreţul boierului pentru ceea ce el numeşte „turma inconştientă" dă în roman o scenă magistrală. Ţăranii vin la curte în ordine, ferind iarba de pe marginile aleii („Fereşte, măi creştine, zice unul, nu strica iarba, că-i păcat de muncă!"), şi cînd Miron Iuga îi întîmpină ironic c-au sosit „cu căţel, cu purcel", luaţi prin surprindere, emit numai un „De, cucoane!" Dar numaidecît prind curaj, spun că de data aceasta ei au venit să probozească, nu să fie proboziţi, că „porunca lui vodă" (crezut de partea răsculaţilor, după un zvon neverificat) trebuie ascultată şi că ei nu s-au sculat „de florile mărului". Boierul ameninţă pe Trifon Guju, acesta nu vrea să tacă şi, fiindcă se îndîrjeşte, Iuga aduce puşca de vînătoare şi trage în el. Atunci, Toader Strîmbu întreabă: „Ce, boierule, vrei să ne omori?", o măciucă izbeşte pe Iuga în cap şi, cu toate că nu mai e nevoie, toţi ca un singur om se îndeasă să-1 lovească, într-o pornire de răzbunare unanimă:

„Mulţimea, intervine scriitorul, frămîntată ca o baltă răscolită de o furtună năprasnică, se îndoia cînd încoace, cînd încolo, căutînd parcă să-şi descarce mai repede furia ce o sugruma..."

Caracterul spontan al mişcării, dar şi lipsa ei de organizare şi de perspectivă, fărîmiţarea sînt foarte just sesizate de autor. Ţăranii

incendiază conacurile, crezînd că în acest fel boierii fugiți nu vor mai reveni în sat; taie firele de telegraf, în credința că astfel se izolează de oraş; au convingerea că acțiunea lor este în asentimentul regelui, îşi dispută între ei jafurile, comise mai ales de cei înstăriți, din instinct de acaparare; în sfîrşit, convin că n-ar putea să-şi împartă singuri pămînturile fără ceartă şi bătaie.

Prin contrast, romancierul zugrăveşte faimoasa scenă din parlamentul țării cînd premierul noului guvern a sărutat pe prim-ministrul guvernului căzut, într-un elan de „înfrățire patriotică", apreciat în adevărata lui semnificație doar de un ziarist, la tribuna presei: „Pupăturile astea o să usture teribil spinarea țăranilor!" (Rebreanu interpretează epic cunoscutul pamflet al lui Caragiale *1907. Din primăvară pînă-n toamnă.)*

Ultimele două capitole ale celui de-al doilea volum, *Focurile,* descriu sîngeroasele represiuni ordonate de regim împotriva țăranilor răsculați. Observația că autorul s-ar complace aici în zugrăvirea unor tablouri violente din înclinații naturaliste temperamentale ar fi îndreptățită dacă răscoala ar fi deschis măcar la urmă ochii guvernanților, aceştia ar fi recunoscut că țăranii au făcut totul din exasperare'şi i-ar fi iertat. în realitate, sub pretextul că granițele țării erau în primejdie, coaliția burghezo-moşierească a dezlănțuit împotriva răsculaților un adevărat război de exterminare, soldat cu 11 000 de morți.

Meritul lui Rebreanu stă, între altele, şi în faptul că în *Răscoala* a zugrăvit cu incomparabilul său talent un moment autentic din acest război de clasă care a fost represiunea.

Un politician demagog, prefectul Baloleanu, şi maiorul Tănăsescu, în fruntea unui batalion cu efectiv de război şi o baterie- cu şase tunuri, vin să pacifice pe răsculații din sudul județului Argeş[şi să restabilească stăpînirea boierilor pe moşiile Amara, Ruginoasa, Bîrlogu, Babaroaga, Gliganu. Țăranii sînt conduşi de acelaşi Petre Petre, reintrat în luptă după o scurtă derută, provocată de crima lui Toader Strîmbu şi învinsă prin spargerea cu barda a imaginii Nadinei din camera ei de culcare. Ipocrizia şi laşitatea penibilă a organelor administrative trimise să linişească spiritele, servilitatea şi cruzimea mărită de frică a organelor însărcinate cu restabilirea ordinei, înverşunarea țăranilor hotărîți să păstreze cu prețul vieții lor ceea ce au cucerit sînt exemplificate de Rebreanu în imagini de un realism sarcastic, hohotitor.

Baloleanu coboară din trăsură bolborosind galben: „calm, domnule maior!" şi „să nu ne pierdem calmul!" Spre a citi proclamația guvernului, Tănăsescu, dîrdîind de groază, pozează în ascultător supus

(„Cum ordonați dumneavoastră, domnule prefect!"); mulțimea de țărani, „ca o apă bătută de un vînt nehotărît", strigă clocotind de furie:

„Nu ne trebuie boieri!... Ați venit să ne omorîți?... Noi nu ne speriem de soldați!... Destul ne-au batjocorit ciocoii!... Huo! huo!... Să nu trageți, fraților!..."

Un nebun cere ostaşilor să întoarcă armele asupra „diavolului", o femeie arată în ce parte a corpului ei se pot folosi gloanțele, țăranii aruncă, în semn că nu se tem, cu bulgări de pămînt. Cînd o piatră nimereşte în calul maiorului, acesta, nemaiuitîndu-se la Baloleanu, pune trompetul să sune şi trage o salvă în aer. Petre opreşte oamenii să fugă şi-i îndreaptă să ia armele soldaților; Tănăsescu, obsedat de spaima că ar putea fi măcelărit, comandă foc în plin; Baloleanu, zăpăcit, amestecă noțiunea de „sînge rece" cu aceea de „sînge nevinovat". Mai departe nu se mai aude decît comanda maiorului:

„...Stai!... ochi!... foc!..." urmată de detunătura puştilor şi comanda lui Petre Petre: „Nu fugiți, fraților !...", ascultată de tot mai puțini, pînă ce o salvă o întrerupe definitiv.

Represiunea este continuată apoi individual, cu judecarea sumară a victimelor şi executarea imediată a pedepsei: împuşcarea sau bătaia. Sînt executați Trifon Guju pentru Miron Iuga, şi Toader Strîmbu pentru Nadina. Bătrînii Luca Talabă şi Dupu Chirițoiu se aleg cu cîte cincizeci de lovituri. Ignat Cercel, care şi-a pus steag alb în poartă, ia o bătaie şi mai zdravănă şi e şi arestat. E plin de înțeles schimbul de cuvinte dintre el şi maior:

„— Tu eşti cu steagul alb, ai, şi cu pacea, hoțule?

— Da, domnule maior, păcatele noastre, că nu ştim cum am face mai bine ca să nu greşim! bîigui Ignat. Dacă Dumnezeu ne-a pedepsit să fim proşti, de, păcatele noastre..."

Iată o altă semnificație a poreclei de „proşti" dată țăranilor.

Rebreanu zugrăveşte scene atroce. Ca un exemplu de nemaiauzită barbarie este relatat cazul văduvei Niculina, fiica preotului Nicodim, care a avut îndrăzneala să ridice cadavrul tatălui ei, ucis de un glonte rătăcit, din drum. Maiorul Tănăsescu, care dăduse ordin ca morții să rămînă pe locul unde au căzut, o izbeşte peste ochi cu cravaşa şi pune patru soldați să-i numere cincizeci de lovituri în văzul copilului ei. Intelectualii sînt de prisos aici. Titu Herdelea, prezent ca ziarist la aceste întîmplări, îşi exprimă, cu riscul de a fi arestat, revolta, fără să poată împiedica nelegiuirile.

Acesta este romanul lui Liviu Rebreanu, o ilustrare, în cele mai bune pagini ale lui, a tragicei condiții țărăneşti în perioada domina-

ției burghezo-moșierești și o condamnare de amploare nemaicunoscută a exploatării și asupririi. Nici o operă a literaturii noastre dintre cele două războaie mondiale nu a pus mai cu putere o problemă socială și nu a tratat-o mai profund, la un nivel artistic similar.

Limitele romanului *Răscoala,* explicabile istoricește, sînt, cum era de așteptat, mai mult de ordin ideologic. Autorul se situează în genere pe poziții populare, dar nu e scutit de o anume sfială față de clasa moșierilor, pe care o prezintă fie ca dotată cel puțin cu onestitate în persoana lui Miron Iuga, fie ca animată de idei reformatoare, cel puțin filantropice, în persoana lui Grigore Iuga (acesta, avînd „afinități" cu pămîntul, după cum se exprimă Gogu Ionescu, se va reîntoarce după represiune, cu un agronom, la moșiile rămase de la tatăl său).

Rebreanu a izbutit să scoată în evidență imensul rezervor de revoltă acumulat în conștiința țărănimii la începutul veacului nostru, dar n-a știut să urmărească creșterea conștiinței de clasă a elementelor înaintate din masa răsculaților, nici să descopere formarea în răscoală a ideii că de la clasele exploatatoare nu mai e nimic de așteptat. Singur bătrînul Lupu Chirițoiu are curajul să spună o dată lui Grigore Iuga:

„N-a sosit încă ceasul dreptății, cucoane Grigoriță, dar trebuie să sosească odată ș-odată, că lume fără dreptate nu se poate!"

Viitorul avea să dea soluția adevărată la distanță trecînd abia cu trei ani peste un deceniu de la apariția romanului lui Liviu Rebreanu (în 1945), care, încă o dată, în vremea lui, a fost expresia unei concepții filozofice obiective, profund democratice.

Și sub raport strict artistic, *Răscoala* marca un pas înainte în evoluția romanului românesc, îmbogățit simțitor între timp cu *Baltagul* și *Zodia Cancerului* de Mihail Sadoveanu, cu primele trei volume din ciclul *Hallipilor* de Hortensia Papadat-Bengescu, cu *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* de Camil Petrescu și *întunecare* de Cezar Petrescu (acestea două din urmă pot fi socotite ca o replică la *Pădurea spînzuraților)* . I s-a recunoscut lui Rebreanu capacitatea unică în literatura română de a zugrăvi sufletul colectiv într-o narațiune de mari proporții, semănînd cu epopeea, de a cuprinde sub unghiul observației sale, longitudinal și transversal, lumea unei epoci, ca Zola, Tolstoi, Reymont, Verga.

Tema romanului avea să fie reluată încă în timpul vieții lui Rebreanu de alți scriitori, care însă nu s-au mai ridicat la înălțimea lui.[1]

* Supă un scenariu de Petre Sălcudeanu, ***Răscoala*** a fost ecranizată iu 1965 de Mircea Mureșan.

C. Stere comunica în al VIII-lea volum al romanului său memorialistic *în preajma revoluției, Uraganul* (1936), un număr de „documente omenești", deformate de concepția poporanistă a *Vieții românești* dinainte de primul război mondial, iar Cezar Petrescu evoca răscoala și antecedentele ei într-o lungă cronică în trei volume, *1907,* fiecare volum purtînd un titlu de manifest (I *Mane, Tekel, Fares;* II *Noi vrem pămînt,* 1938; III *Pămînt, mormînt!,* 1943), în ciuda viziunii idilice, semănătoriste, a relațiilor dintre exploatatori și exploatați.

Ultimele trei romane ale lui Liviu Rebreanu merită o mențiune numai pentru voința de a lărgi aria observației sociale și psihologice, ca și pentru dorința de a varia modalitățile construcției.

Primul dintre ele, *Jar,* își propune să analizeze cazul sinuciderii unei fete din lumea burgheză. Printr-un erou, Remus Oloman, sub numele căruia pare a se ascunde Romulus Dianu, autor de romane de magazin ilustrat *(Adorata,* 1930; *Nopți la Ada-Kaleh,* 1932), Rebreanu lansează un fel de teorie a romanului dedicat analizei sufletului feminin:

„Creația literară veridică trebuie să se inspire din trăirea directă, să se altoiască pe viața vie. O fecioară care iubește întîia oară merită totdeauna o atenție specială. Asemenea iubire poate cuprinde în ea virtual o capodoperă precum într-un bloc de marmură se poate ascunde un monument de artă. Cînd apare ochiul talentului care să vadă o fațetă a eternului omenesc în iubirea fecioarei sau dalta artistului care să desprindă statuia din marmura informă, opera de artă e gata să se realizeze."

Un deziderat în același sens exprimase Rebreanu indirect încă din 1921, traducînd faimosul roman al lui Marcel Prevost *Les demi-vierges* (1894). Din păcate, în *Jar* sondajul în sufletul feminin rămîne la suprafață, iar forma poematică nu salvează banalitatea povestei de dragoste. Liana Rosmarin, studentă în ultimul an la Facultatea de litere, se îndrăgostește de un ofițer aviator agresiv, care o seduce și apoi, simțindu-se inferior intelectualicește, o părăsește pentru o prietenă mai pe potriva lui. Liana nu e destul de inteligentă pentru a impune lui Dandu admirație și respect. Dandu n-are la rîndul lui destulă prestanță virilă pentru a face pe Liana să-1 iubească și după ce a abandonat-o. Incapabilă pe de altă parte de a arăta fostului ei partener disprețul cuvenit, Liana se împușcă. La fel de mediocre cu protagoniștii și imposibil de ținut minte sînt și celelalte personaje. Nici o observație esențială asupra mediului nu se include în acest roman de mare Succes în epocă, din moment ce într-un deceniu, pînă în 1944 ,

a făcut nu mai puțin de opt ediții (de două ori cît *Răscoala* la aceeaşi dată).

Desigur, nu este cazul să facem din această scriere a lui Rebreanu o operă infamantă.

Eşecul romanului în două volume de cîte 300 de pagini *Gorila* vine din copierea cam informă a datelor realității, din reproducerea în stil de reportaj, fără selecție şi cu abandonarea oricărei atitudini a vieții politico-sociale din perioada de fascizare a țării pînă la dizolvarea parlamentului burghez şi instaurarea dictaturii regale (1933—1938). Intenția autorului, deductibilă din prezența în roman a lui Titu Herdelea, a fost de a completa cronica evenimentelor reflectate în *Ion* şi *Răscoala,* împreună cu care *Gorila* urma să alcătuiască o trilogie. Din nefericire, acest din urmă roman nu mai conține în aceeaşi proporție cu celelalte „personaje tipice în împrejurări tipice" şi nu oglindeşte aşa fel realitatea încît să constituie izvorul fundamental al istoricului care ar voi să se informeze asupra epocii, aşa cum *Comedia umană* a lui Balzac putea să ofere izvorul cel mai autentic pentru Marx şi Engels[1], iar romanele lui Tolstoi înfățişau o adevărată „oglindă a revoluției ruse" lui Lenin[2].

Gorila se deschide cu o maximă din *Also sprach Zarathustra*[3] de Nietzsche: „Ce e mare în om este asta, că el e o punte, şi nu un țel; ce poate fi iubit în om e asta, că el e o trecere şi un apus". Cam acest principiu vrea să-1 concretizeze Rebreanu în eroul său Toma Pahonțu. Fiu de țăran, Pahonțu a luptat eroic pe front, şi la terminarea războiului a fundat o gazetă independentă, bine scrisă, jfactor important în viața politică a țării şi capabilă să influențeze alegerile, să facă şi să desfacă guverne, să promoveze sau să revoce miniştri. Cariera jurnalistică nu e contraindicată pentru un erou de roman, viața politică fiind un cîmp de acțiune capabil să pună în evidență energia omului de toate zilele, caracterul său. Balzac în povestirile şi romanele sale nu s-a ferit să zugrăvească ziarişti cu ambiții politice ca Zephirin Marcas, chiar oameni politici propriu-zişi ca deputatul de Arcis. Da prima vedere s-ar părea că Rebreanu vrea să înfățişeze în Toma Pahonțu un tip de arivist politic, un soi de Rastignac. Pahonțu regizează trecerea în partidul democrat a lui Constantin Rotaru şi îl ajută să

[1] *K.* Marx - F. Engels, *Despre artă şi literatură,* Bucureşti, 1953, p. 137.

* *Lenin despre cultură şi arta,* Bucureşti, 1957, p. 88—93; cf. şi Ilie Constantinovschi, *De la „Răscoala" la „Gorila". Evoluția literară a d-lui Liviu Rebreanu,* fn *Viața românească,* 1938, nr. 12.

* *Aşa vorbit-a Zarathustra.*

ajungă ministru, devine el însuşi deputat. Scriitorul nu-şi lasă însă eroul să se realizeze pînă la capăt într-o direcție, eventual să rateze, ca Z. Marcas, deoarece, conform principiului pesimist nietzschean, omul nn-i un scop, ci numai o punte, „o trecere şi un apus". Servindu-se de ziarul său, Pahonțu ar fi putut ajunge, dotat cu o mare voință, el însuşi ministru, chiar prezident de consiliu. In loc să ducă lupta în acest sens, eroul se îndrăgosteşte de soția de neam a deputatului Belcineanu, membru al partidului național, Cristiana, şi dragostea devine unica lui preocupare. Dolinescu, căpetenia unei organizații politice totalitare, „Falanga", cere şi obține sprijinul lui Pahonțu. în alegeri însă, gazetarul trădează „Falanga" şi se pune în serviciul lui Belcineanu, acum ministru de interne, pentru că în felul acesta Belcineanu se oferă să divorțeze de Cristiana (Pahonțu însuşi divorțase în vederea noii căsătorii mai dinainte de soția sa). Un membru al unei „frății de cruce" (subdiviziune a „Falangei") împuşcă pe Pahonțu în Cişmigiu.

Abținerea autorului de a-şi formula propria atitudine în lupta dintre partidele burgheze şi formațiile profasciste (după moartea lui Pahonțu, Titu Herdelea adoptă în continuare la ziar „tonul obiectiv") face ca *Gorila* să fie o scriere insuficient de clară din punct de vedere ideologic. Din cauza lipsei de generalizare şi tipizare, nici un personaj nu trăieşte în planul ficțiunii artistice, nici chiar eroul principal, în care trăsăturile nesemnificative ale modelului real sînt reproduse cu fidelitate. Oboseala de gîndire în structura romanului se reflectă şi în stilul lipsit de relief al cărții, trudnic, greoi. De data aceasta, Rebreanu nu a izbutit să domine materialul observat, să-1 subsumeze unei idei. Romanul a rămas numai un documentar.

Inofensiv este romanul polițist *Amîndoi,* dezvoltare a nuvelei *Alibi* şi care ar fi putut oferi un model în literatura noastră dacă autorul ar fi dispus de mai multă fantazie în mînuirea epicului senzațional. Acțiunea se petrece în Piteşti. Negustorul cămătar Ilarie Dăniloiu şi soția sa, Mița, sînt găsiți amîndoi asasinați la domiciliu. După cunoscuta rețetă a romanelor senzaționale, ancheta dublei crime este astfel condusă, încît cititorul să bănuiască pe toată lumea, pentru ca la sfîrşit să i se dezvăluie că asasinul este tocmai cel mai puțin suspect. Aplicînd cu abilitate această tehnică, autorul putea să creeze figura judecătorului de instrucție, a procurorului, a polițistului şi să schițeze oricît de în fugă caracterul fiecărui personaj anchetat. Insuficienta analiză face ca personajele (Spiru Dăniloiu, fratele victimei, şi soția sa, Vasilica; Aretia, sora fraților Dăniloiu, măritată cu ajutorul de grefier Pascal Delulescu; judecătorul de instrucție Aurel Dolga,

prinx-procurorul Negel, polițaiul Ploscaru, tînărul licențiat în drept fără ocupație Dică Secuianu, servitorul bisericesc Ciufu şi alții) să nu prindă contur. în cele din urmă, Solomia, servitoarea lui Spiru Dăniloiu, mărturiseşte că ea a comis crima, deoarece Mița Dăniloiu i-a reținut o salbă zălogită şi n-a vrut să-i împrumute bani pentru bărbatul ei bolnav, Lixandru. întrucît acesta a murit, ei nu-i rămîne decît să ispăşească omorul. în loc să pună problema socială a acestei crime, dintr-o veche predilecție naturalistă pentru cazul patologic, autorul sugerează că sub înfățişarea suavă Solomia ascundea un monstru, şi narează amănunțit reconstituirea crimei (victimele fuseseră strangulate cu o sîrmă), precum şi sinuciderea criminalei în închisoare (își străpunge inima cu un ac de păr). Concluzia medicului legist că Solomia „a avut o poftă de moarte titanică" e anodină, ca de altminteri întreg acest fapt divers lipsit de o semnificație umană mai adîncă, adus în roman direct din jurnal. Inutil a spune că şi sub raport stilistic *A mîndoi* se deosebeşte prea puțin de un reportaj comun de ziar.

Oricîtă indulgență ar merita autorul lui *Ion,* al *Pădurii spînzuraților* şi al *Răscoalei,* ultimele trei romane — *Jar, Gorila* şi *Amîndoi* — nu pot fi mai generos evaluate. Ele sînt totuşi experiențe ale unui creator genial şi ca atare n-am putea să le ignorăm.

Activitatea literară a lui Liviu Rebreanu s-a încheiat în 1943, cu o culegere de articole noi şi vechi, intitulată *Amalgam.* în 1961 s-au adunat într-un volum[1], după un plan mai vechi al autorului, majoritatea cronicilor dramatice, publicate de Liviu Rebreanu între 1910—1925 prin reviste şi ziare şi din care el însuşi n-a mai reținut în *Amalgam* decît pe cele din 1912 despre *Un duşman al poporului* de Ibsen şi *Hamlet* de Shakespeare în interpretarea actorilor A. Demetriade, C. Nottara şi Tony Bulandra (alte cronici sînt despre *Judecătorul din Zalamea* de Calderon de la Barca, *Regele Lear, Femeia îndărătnică, Othello, Noaptea regilor* şi *Macbeth* de Shakespeare, *O nuntă în revoluție* de Sophus Michaelis, *Un fiu din America* de Weber şi Gerbidon, *Azilul de noapte* de Gorki, *Samson* de Bernstein, *Zaza* de Pierre Bertrand, *Candida* de Bernard Shaw, *Moartea civilă* de Paolo Giacometti, *Tartuffe* şi *Burghezul gentilom* de Moliere, *Tandrețe* de Bataille, *Salomeea* de Oscar Wilde, *Nyu* de Osip Isidorovici Dymov, *Pelicanul* de August Strindberg, *Liliom* de Molnâr Perene, *Scaiul* de Labiche, *Țăranul baron* de Ludwig Holberg, *Magnificul încornorat* de Crommelynck,

[1] *Opere alese,* V, *Teatru, publicistică,* ed. Nicolae I«iu, Bucureşti, 1961.

Pîinea altuia de Ivan Turgheniev, *Triunghiul* şi *Adriana cu orice preț* de Louis Verneuil, *Magda* de Sudermann, *Revizorul* de Gogol, *Viforul* de Delavrancea, *Fîntîna Blanduziei* de Alecsandri, *Vlaicu-vodă* de Al. Davila, *Patima roşie, Letopiseți, A doua tinerețe* şi *Don Quijote* de Mihail Sorbul, *Inşir-te, mărgărite* şi *Don Juan* de Victor Eftimiu, *Manasse* de Ronetti-Roman).

Definitoriu pentru concepția sa estetică este interviul acordat la 1 ianuarie 1926 revistei *Ideea europeană,* antedatat 1924 şi intitulat mai apoi *Cred.* Frumosul, afirmă aici autorul lui *Ion,* nu este o simplă „născocire", în literatură el nu poate fi decît „creație de oameni şi de viață". Durabilitatea unei opere literare este direct proporțională cu „cantitatea de viață veritabilă ce o cuprinde". Şi Rebreanu face în continuare o profesiune de credință realistă, insistînd asupra modului de reprezentare a caracterelor tipice, a generalizării şi individualizării artistice :

„A crea oameni nu înseamnă a copia după natură indivizi existenți. Asemenea realism sau naturalism e mai puțin valoros ca o fotografie proastă. Creația literară nu poate fi decît sinteză. Omul pe care îl zugrăvesc eu o fi avînd şi trebuie să aibă asemănări cu mii de oameni, cum au şi în viață toți oamenii, dar trăieşte numai prin ceea ce are unic şi deosebit de toți oamenii din toate vremurile..."

La această dată, scriitorul se declară împotriva hiperbolizării eului, pentru obiectivitate în literatură şi subliniază rolul etic al artei:

„Arta ca uşoară jucărie ar fi tot atît de incomprehensibilă ca şi viața socotită fără rost. Arta n-are menirea să moralizeze pe om, evident, dar poate să-1 facă să se bucure că e om şi că trăieşte şi chiar să-1 facă om..."

Preocupat în primul rînd de creație în sens realist şi umanist, Rebreanu este, înainte de Camil Petrescu, teoreticianul scrisului anticalofil. Pentru el, expresia este numai mijlocul, nu scopul.

„Prefer să fie expresia bolovănoasă şi să spun într-adevăr ce vreau, decît să fiu şlefuit şi neprecis. Strălucirile stilistice, cel puțin în opere de creație, se fac mai totdeauna în detrimentul preciziei şi a mişcării de viață. De altfel, cred că e mult mai uşor a scrie frumos, decît a exprima exact..."

Deşi a făcut parte după război din redacția revistei lui E. Lovinescu, *Sburătorul,* Rebreanu nu a împărtăşit concepția modernistă a acestuia, sau în tot cazul, a înțeles cu totul altfel modernismul, respingînd orientările formaliste de falsă avangardă în teatru şi în poezie, într-un articol publicat încă din 1910, dar revăzut şi republicat în.

1912, în 1914 şi 1925, sub titlul *Modernismul,* preconiza o sinteză a tradiţiei cu inovaţia:

„Adevăratul, preţiosul modernism înseamnă rîvna de-a produce valori estetice îmbrăcate în spiritul timpului, dar cu un nivel mai înalt decît al epocii precedente. Adevăratul artist trebuie să-şi însuşească organic tot ce s-a produs valoros în domeniul său pînă la dînsul şi să adaoge în plus ceea ce are el. Acest adaos, acest plus este modernismul adevărat, care va fi valoros indiferent dacă se va înfăţişa în hlamidă romantică, în haină realistă sau în dantelă simbolistă. Nu etichetele sînt hotărîtoare în artă, ci valoarea estetică."

Acestea sînt motivele pentru care Rebreanu preţuia în teatrul românesc îndeosebi pe Caragiale, despre care a scris constant elogios (în 1912, 1916, 1922, 1923, 1938, 1941), luîndu-şi-1 şi ca model, în *Plicul,* iar în poezie pe Coşbuc, faţă de care şi-a exprimat, de cîte ori a avut prilejul, entuziasmul (în 1918, 1931, 1937), opunîndu-1 pseudomoderniştilor.

„Azi e la modă — scria de pildă în 1931 — o poezie aşa-zisă ermetică, o înşiruire de cuvinte sonore sau preţioase care nu spun nimic, avînd aerul a spune tot, ceva fără rimă, fără ritm, fără sens şi cu toate pretenţiile. Natural, cui place poezia asta nu poate să-i placă poezia lui Coşbuc..."

Un echilibru clasic şi un „realism stilizat" găsea Rebreanu în romanul lui Goethe *Afinităţi elective (Wahlverwandschaften).* Simplitatea anecdotei, cadrul sobru, linia dreaptă a construcţiei, cumpătarea limbii i se păreau desăvîrşit realizate de „înţeleptul de la Weimar" şi demne de urmat de orice creator epic.

Conferinţa din 1935 despre *Reymont,* deşi alcătuită după prefaţa lui J P . Ardeschah la traducerea franceză a romanului *Les paysans* (Paris, 1924), şi studiul lui J. Dorentowicz *Ladislas Reymont, essai sur son oeuvre* (Varşovia, 1925) interesează deoarece este vorba de un scriitor din aceeaşi familie de spirite. Rebreanu vede în Reymont un „ultrarealist" care a dat contur „parcă cu toporul" ţăranilor lui, punîndu-i să umble „ca nişte coloşi", el, „maestrul neîntrecut în arta dificilă a mînuirii maselor". Ca şi *Răscoala,* epopeea lui Reymont are drept erou principal satul, şi din punct de vedere epic, o mare tensiune, „acel Spannung fără de care un roman, oricît de valoros altfel, nu poate cuceri pe cititori". Jagna împrumută ceva „şi din Nora, şi din Emma Bovary, fireşte, păstrîndu-se proporţiile mediilor sociale diferite", e o femeie frumoasă, „cu şolduri puternice", fără noţiunea păcatului, un personaj robust, cum sînt toţi eroii lui Reymont, plasaţi la o distanţă egală „între pastorala *ă la* George Sand şi naturalismul brutal *ă la* Zola". Julius Kleiner a numit, ne informează Rebreanu, pe Reymont „un Omer al satului polonez", deşi în alte opere Reymont a zugrăvit şi viaţa oraşului, a scris un roman *Vampirul,* întrucîtva asemănător cu *Adam şi Eva.*

Trebuie arătat că, deşi a izbutit mai bine în romanul cu eroi din lumea satului, Rebreanu nu este un teoretician al romanului exclusiv rural. Cînd, în 1933, a apărut *Patul lui Procust* de Camil Petrescu, autorul *Răscoalei* a fost printre cei dintîi care a salutat acest roman citadin de analiză. Nu eticheta de proustianism lipită de critici îi impunea însă lui Rebreanu, ci faptul că, indiferent de construcţia lui „cu mai multe planuri, cu dozări de mistere mici nedezlegate". *Patul lui Procust era* „un adevărat roman, pasionant şi vibrantde viaţă".

în conferinţa din 1939, *Literatura şi iubirea,* cu toate că între timp publicase *Jar* şi *Gorila,* Rebreanu îşi precizează încă o dată concepţia estetică militînd pentru realism, chiar pentru realismul critic:

„Literatura, subt orice formă s-ar înfăţişa, înseamnă nu numai o zugrăvire, ci şi o interpretare şi deci într-un fel o critică, mai mult sau mai puţin directă, a lumii şi a societăţii în care trăieşte scriitorul..."

„Formă a cunoaşterii" şi „oglindă selectivă, sintetică", literatura nu se poate complace în „amuzament uşor", nici în exploatarea „instinctelor primare omeneşti", ea trebuie să fie, dimpotrivă, „o mărturie de înaltă valoare etică, specific naţională, a gîndirii şi simţirii unui popor într-un anume moment". Şi Rebreanu condamnă în continuare literatura de exhibiţie sexuală, iscată în Europa mai ales în urma apariţiei doctrinelor lui Magnus Hirschfeld şi Sigmund Freud. Dacă viaţa trebuie să însemneze o „rîvnă spre mai bine, spre mai frumos, spre o purificare", literatura, care reflectă viaţa, nu poate să tindă decît spre acelaşi ţel, încheia Rebreanu, cu gîndul desigur la alte romane decît cele imitate la noi după Dekobra, Kessel şi alţii (sub pseudonimul Clifford Moore, F.Aderca publicase *Al doilea amant al doamnei Chatterley).*

într-o altă conferinţă, din 1941, elogia tinereţea romanului' *Cei trei muşchetari* de Alexandre Dumas-pere, căruia Jules Michelet îi spusese: „Domnule, te iubesc şi te admir, eşti o forţă a naturii".

Care era, se întreabă Rebreanu, secretul viabilităţii acestui roman? El e o reluare modernă a romanului medieval de aventuri. Pe cînd însă în romanul medieval cavalerul rătăcitor e în căutare de aventuri care să-1 facă erou, în *Cei trei muşchetari* eroii sînt eroi de la început. Eroii romanelor medievale rîvnesc favoarea unei doamne, muşchetarii fac acte de bravură fără să aştepte vreo răsplată. Duelurile

lor sînt duelurile unor oameni buni, cinstiţi şi nobili cu oamenii răi, ticăloşi şi trădători. Recompensa adevărată pentru actele lor de bravură le-o acordă prin simpatie cititorul. *Cei trei muşchetari* oferă iluzia că dreptatea există şi poate fi înfăptuită în această lume; *Don Quijote,* strămoşul romanului lui Dumas, întruchipează numai „eterna zbuciumare a omului însetat de ideal", sortită eşecului, deoarece lumea de pe pămînt e în marea ei majoritate „crudă şi barbară". Romanul optimist al lui Dumas produce o bună dispoziţie uşoară, acela pesimist al lui Cervantes invită la meditaţie gravă.

Rebreanu nu izbutise să amuze prin romanul poliţist *Amîndoi.* Ar fi izbutit să trezească meditaţia profundă prin *Păcală şi Tîndală?* Cine ştie...

Creator prin excelenţă epic, în parte dramatic, Diviu Rebreanu este un prozator obiectiv, cu rare excepţii antiliric. Această particularitate a sa, caracteristică şi altor mari romancieri (ca Balzac sau Tolstoi), a fost, nu întîmplător, de la început observată, socotită o vină şi incriminată ca atare. Pentru Tudor Arghezi[1], Rebreanu era un simplu înregistrator de fapte văzute cu „ochiul mort şi mintea somnolentă", adică fără vreun adaos personal care să le complinească şi să le transforme:

„A scrie ca d-1 Rebreanu nu este cîtuşi de puţin a scrie, este a lipi cu pap pe geamuri ilustraţii din *Universul literar.*

Dacă literatura s-ar numi numai actul de a aglutina privelişti şi personagii şi de a le pune într-o carte, literatura ar fi numaidecît dedesubtul realităţii, pe care copistul şi anecdotistul le adună în sac, private de viaţa lor. Şi aici încep, ni se pare, şi vocaţia, şi talentul, şi arta: să substitui vieţii materialelor în libertate o viaţă esenţială, concentrată, compatibilă cu constrîngerile şi disciplina artei."

Circula butada, consemnată în 1926 de Camil Petrescu, scriitor anticalofil, că Rebreanu „are talent numai de la trei sute de pagini în sus", pe care o repetă Ibrăileanu în *Creaţie şi analiză,* şi cu o maximă exagerare Nicolae Iorga în *Istoria literaturii romaneşti contemporane** (despre *Ion):*

„în romanul cu optzeci de personagii, cu violuri şi omoruri, cu toate manifestările brutei, prezintate crud, ca un cadavru putred pe care l-ar scutura cineva de un picior, e acelaşi realism de o sălbatecă autenticitate: ce e mai josnic în viaţa animalică a rasei cum i se pare

[1] Tudor Arghezi, *Cum se scrie româneşte,* în *Cugetul românesc,* nr. 1, 1922.
* N. Iorga, *op. cit.,* II, *In căutarea fondului,* Bucureşti, 1934.

autorului că a văzut-o în cine ştie ce colţ blăstămat de Ardeal se expune aici ca un testimoniu de iremediabilă inferioritate, într-un rece stil de jandarm care constată infamiile petrecute în raionul său..."

învinuirea nu trebuie să ne surprindă prea mult din partea lui N. Iorga, adept al literaturii idilice de la *Semănătorul,* în stilul M- Sadoveanu, dar şi Ion Ciocîrlan şi Vasile Pop. De altfel, şi lui Zola, care definise totuşi arta ca „un colţ de natură văzut printr-un temperament" („Un coin de la nature vu â travers un temperament"[1]), contemporanii îi atribuiau inteligenţa şi scrisul unui „concierge" (portar de hotel).

Conform concepţiei sale realiste, Rebreanu nu e interesat sub raport stilistic decît de exactitatea exprimării, de corespondenţa dintre idei şi expresie şi, desigur, de adecvarea stilului la provenienţa şi vorbirea obişnuită a personajelor. în primul volum, *Frămîntări,* nuvelistul experimenta cîţiva termeni regionali, mai degrabă vulgari, notînd senzaţii repulsive, precum şi cîteva cuvinte din argoul vagabonzilor *(crîmpoţi, cîrcăli, hăi, lihăi, mocoşi, molfăi, rîgîi, zborşi, cabazlîc, ciganiga, fraier, tătic, zgulici, zoală).*

în *Ion* şi în *Răscoala,* prezenţa termenilor regionali şi populari e la locul ei în zugrăvirea lumii rurale, fără ca scriitorul să apese pe aceste elemente, dimpotrivă, întrebuinţîndu-le ponderat *(bolboc, blohotăie, gordună, hîlbării, horşui, horobăi, împiciorongi, praşcău, struţ, vraniţă, zadie).* Un număr rezonabil de neologisme intră în *Răscoala,* frescă a vieţii politice şi mondene din Bucureşti şi provincie *(aprehensiune, deconcerta, exorbitant, insolit, nonşalant, ofuscat, onctuos, preluda, rodomontadă).* în general, din punct de vedere al lexicului, Rebreanu are o uşoară coloratură ardelenească, fără să putem vorbi de un stil caracteristic ardelenesc, cum vorbim de un stil moldovenesc la Creangă ori de unul muntenesc la Caragiale. Faptul se datoreşte stadiului avansat al limbii literare româneşti la data cînd apar operele fundamentale ale lui Diviu Rebreanu, stadiu care nu mai permitea exprimarea regională decît dacă autorul şi-ar fi propus înadins, în scopuri artistice, umoristice sau satirice, o literatură de culoare lexicală ardelenească. Aşadar, Rebreanu nu are şi nici n-a voit să aibă un vocabular aparte, specific. O singură dată, în *Adam şi Eva,* s-a folosit de cuvinte neobişnuite, de circulaţie redusă, în vederea evocării peisajului exotic (în India de pildă pădurile sînt de *hesara,* şi tufişurile de *vetaza;* focul se face cu lemnul *sami;* raţa de pe lac e din speţa *ciakravaka,* iar în aer zboară pasărea *kokila).*

[1] E. Zola, *Le roman experimental,* Paris, Charpentier, 1880.

Indiferent față de artificiul artistic, Rebreanu întrebuințează în chip natural și normal figurile stilistice curente — epitetul, comparația și foarte rar metafora.

Epitetele, simple sau cîteodată duble, triple și cvadruple, au rostul de a defini mai precis ori de a potența o situație materială sau o stare psihică. Pămîntul e descris o dată ca avînd nuanța de *cafeniu-slăninos.* Munca e definită într-o împrejurare ca *tăcută, aspră, asudată.* Bubuiturile de pe front se aud *surde, scurte, răgușite.* în *Ion,* iarba *deasă, grasă,* unduiește *ostenită* de răcoarea dimineții. Ziua de muncă începe în familia Glanetașului mereu în același fel:

„O lumină *cenușie, tulbure* privea pe ferestre cînd se trezi Glanetașu. Din depărtare se auzi un cucurigu *slab, pierdut* și *răgușit.* Peste 0 clipă, altul, mai aproape, răspunse *subțire* și *tăios.* Pe urmă altele, din ce în ce mai *apropiate* și mai *țanțoșe,* pînă ce o bătaie *surdă* din aripi, în tindă, urmată de un cîntec de cocoș *poruncitor, gros,* sfîrșindu-se într-un cîrîit *vesel,* cutremură toată căsuța..."

Brazdele cosite de Ion se prăvălesc *drepte, grele, mirositoare.* Ana are o burtă *uriașă, vinovată, urîtă, ațîțătoare,* în care rușinea se lăfăie *sfidătoare* și *trufașă.* în momentul cînd Bologa se decide să dezerteze, vîntul suflă ca o chemare *prelungă, confuză, ademenitoare,* iar cînd merge spre locul de execuție, vîrfurile plopilor se înalță ca niște mîini *negre, imploratoare,* spre cerul *vînăt, ciuruit de stele.*

Comparația ocupă locul cel mai mare între procedeele folosite de Rebreanu, în general aruncînd asupra lucrurilor reflexe de urîțenie, ridicul sau tristețe, cum observă Tudor Vianu.[1] Geamurile unei case apar ca niște *lespezi muruite cu leșie.* Cuptorul e culcat în colț *ca un bivol.* Biserica prevăzută cu clopotniță e *ca un om mic la cap și gros la trup.* Preoteasa are statură mică și e grasă *ca un butoi de bere.* Dinții îi răsar din gingii lucitori ca niște *pociumbi pe o cărare cleioasă.* Ochii unui personaj devin prin frecare *ca două sfecle fierte,* altuia îi ies din orbite *ca două cepe mari roșii,* iar vinele cuiva i se îngroașă la tîmple *ca niște lipitori hrănite de sînge.* Carnea unei femei tremură *ca o grămadă de piftie,* ploaia cerne măruntă și grasă *ca untura topită,* pulpele altei femei sînt groase *cît cofele,* golanii tac *ca două buturugi.* Este vizibilă în aceste exemple scoase din nuvele tendința autorului de a depoetiza universul. O găsim și în romane, în *Ion* (stătu posomorît *ca un copac cu măduva uscată*; căpițe încremenite *ca niște mormoloci* speriați; inima 1 se înăcrise *ca o pungă de piele arsă;* casa zăcea în întuneric, neagră *ca un bivol adormit),* în *Pădurea spînzuraților* (Apostol se scutură *ca de un gîndac grețos;* în sufletul lui Apostol scotea capul veșnic același cuvînt, *ca un cadavru la marginea apei)* , în *Ciuleandra* (îi crescuse burta *de parcă purta un bostan sub șorț).*

[1] *Arta prozatorilor români,* București, 1941; vezi și Al. Andriescu, *Sobrietatea stilistică si realismul lui Rebreanu,* în *Limbă și literatură,* III, 1957.

Comparațiile în care al doilea termen este femeia afirmă vitalitatea și robustețea. Pentru Ion, pămîntul este „ca o țărancă voinică și frumoasă a cărei îmbrățișare îți zdrobește oasele". El are dorința de a vedea și mîngîia bucățile lui de pămînt „ca pe niște ibovnice credincioase". Un loc s-a dezbrăcat de zăpadă „ca o fată frumoasă care și-ar fi lepădat cămașa, arătîndu-și corpul gol, ispititor". Lutul îi atrage și îngreuiază picioarele lui Ion „ca brațele unei femei pătimașe". Ceața se leagănă alene „ca o femeie cochetă", primăvara zîmbește în odaie „ca o fecioară îndrăgostită", lumina soarelui arde „ca un rîs de fată frumosă". în *Pădurea spînzuraților,* razele soarelui dezmiardă la un moment dat „ca o sărutare de fecioară îndrăgostită", iar în *Răscoala,* castelul nou apare „ca un surîs de femeie frumoasă".

Anumite comparații subliniază reacțiile violente, emoțiile, văzute ca niște traumatisme sufletești. De exemplu în *Ion:* „flăcăul primi ocara *ca o lovitură de cuțit" ;* în *Pădurea spînzuraților:* „închipuirea că ar putea merge acolo îi stătea totuși *înțepată în creier ca o baionetă vrăjmașă" ;* „Ultimulgînd îi rămase *suspendat ca un vîrf de floretă".*

Metaforele lui Liviu Rebreanu sînt rare și banale. în *Ion,* valea este o *scrîntitură de coline,* petele de arătură — niște *răni deschise pe un trup îmbătrînit,* ciorile — *pistrui pe obrazul pămînlului* sau o *tmproșcătură de cerneală pe o colosală coală de hîrtie.* în *Răscoala,* ființa dragă este *lumina ochilor,* femeia — o *floare zîmbiloare,* iar trupul unei dansatoare e înlocuit prin temperamentul ei *cu stridente vibrații de castaniete.*

Un procedeu frecvent în sintaxa lui Rebreanu, îndeosebi atunci cînd reproduce vorbirea țăranilor, este elipsa, întreruperea expunerii, produsă fie de factori inhibitivi interni, fie de condiții exterioare, de situații critice care recomandă prudență. Deoarece țăranii se tem de urmările pe care le-ar avea gîndurile lor exprimate complet, rostesc frazele numai pe jumătate, ferindu-se să pronunțe cuvintele hotărîtoare. Amenințările sînt numai subînțelese: „Rabzi, rabzi și oftezi pînă nu mai poți, ș-apoi..." „Din iarna asta nu-i chip să ieșim. Ori murim, ori..." ;„Apoi, pînă n-om pune mîna pe topoare, nici noi n-om..." Asemenea reticențe sînt motivate și tipice în vorbirea țăranilor. Cînd autorul Ie atribuie în *Răscoala* și boierilor, ele nu mai au aceeași semnificație și devin un tic stilistic. Așa, cînd vorbește Nadina: „eu am venit

aici ca să fiu liniştită, nu să..." ori Grigore Iuga: „Bine, dragă Alexandre, dacă tu poţi crede că eu pot glumi cu astfel de..."

Incapabil de exaltări sau efuziuni lirice, Rebreanu este un autor care pune accentul pe acţiune, de unde puţinătatea determinărilor nominale şi mulţimea verbelor. Cîteva exemple: „Zeci de vrăjmaşi se văitau, înjurau, gemeau"; „Sufletul lui nu e în stare decît să se revolte, să sufere şi să geamă"; „Pîlcuri de oameni închinau, povesteau sau se sfădeau"; „Oamenii, osteniţi de cît au stat în picioare, asudau, se îndîrjau, se îmbulzeau"; „Ograda se umplu repede de oameni care se minunau, strigau, se închinau, înjurau"; „Cuvintele se legănau, pluteau şi se împreunau într-o melodie stranie"; „Aleargă, asudă, horbăieşte grozav şi fără folos"; „Femeia roşi, se scuză, surîse, dispăru"; „Primarul se uită, cercetă, se suci şi, nedescoperind nici o urmă de spargere, întrebă deodată, mînios..."; „Gîndurile îi alergau, se împleteau, se goneau, făureau planuri, le sfărîmau, stîrneau speranţe". Alăturarea de trei sau patru verbe ţine locul unor descrieri pentru care în stil nominal ar fi fost nevoie de un spaţiu mult mai mare.

Şi nuanţele sentimentelor sînt exprimate mai repede în stil verbal. Rebreanu foloseşte, de altfel, ca şi Creangă, dar cu alte efecte, un mare număr de sinonime ale verbului a vorbi, precum: *a bîlbîi, a bodogăni, a bolborosi, a boscorodi, a bufni, a-şi morfoli cuvintele, a mormăi.*

Repetarea aceluiaşi verb are drept rezultat comunicarea directă, foarte sugestivă, a unei stări sufleteşti pentru care ar fi fost altfel necesară o lungă expoziţie. Toată revolta lui Petre Petre faţă de amestecul jandarmului în acţiunile ţăranilor este concentrată într-o singură izbucnire:

„Ia mîna de pe mine!... de ce pui mîna pe mine? Ce-s eu, sluga ta, să pui mîna pe mine... de ce ai pus mîna pe mine?..."

„De ce pune mîna pe mine, că nu-s batjocura nimănui... de ce pune mîna..."

„De ce să puie mîna pe mine?"

în chipul acesta, prin procedeul combinat al repetiţiei şi reticenţei, autorul ne pune în contact nemijlocit cu ceea ce se urzeşte mocnit în sufletul unui exponent al maselor, pe cale de a trece de la revoltă la faptă.

Scriitor laconic de cele'inai multe ori, Rebreanu este un excelent comentator al mişcărilor sufleteşti care-şi sparg, spre a ieşi la suprafaţă, învelişul cu puterea unei erupţii vulcanice.

Din punct de vedere teoretic, Rebreanu s-a situat aproape statornic pe poziţiile realismului şi ale realismului critic, încă de la

început. Analiza internă a operei dezvăluie în acelaşi timp, alături de reflectarea realistă şi realist-critică predominantă din scrierile fundamentale, aspecte secundare de viziune naturalistă, care se accentuează în scrierile de mai mică valoare.

Istoriceşte, scriitorul a parcurs trei etape, însumînd la un loc ceva mai mult decît trei decenii şi jumătate. în etapa întîi (1907— 1917) a scris nuvelele realiste, realist-critice şi naturaliste; în etapa a doua (1917—1932) — principalele romane realiste, iar în ultima etapă (1933 — 1943) — romane naturaliste.

Observăm că a doua etapă, cea mai lungă, e şi etapa cea mai fecundă, conţinînd în afară de cele mai izbutite nuvele *(Catastrofa,* cele şapte scurte istorii din *Adam şi Eva,* micul roman-nuvelă *Ciuleandra),* marile romane *Ion, Pădurea spînzuraţilor* şi *Răscoala.*

Vechile observaţii critice cum că Rebreanu nu percepe „aproape de loc" orăşenescul, că „nu înregistrează individualul", că „nu e în stare să analizeze conştiinţa" trebuie serios amendate, dacă admitem că în unele nuvele, în *Ion,* în *Ciuleandra* şi în *Răscoala* există tablouri de viaţă citadină nu chiar neglijabile, că Ion şi Miron Iuga, măcar, fac concurenţă stării civile, că, în fine, în *Pădurea spînzuraţilor* analiza conştiinţei c magistrală. Toate acestea se adaugă la excepţionala capacitate a lui Rebreanu de a surprinde existenţa pe dimensiunea unei întregi societăţi, de a face să trăiască într-o imagine grandioasă sufletul colectiv, uriaşele conflicte din clocotul vieţii sociale.

Romancier de tip monumental, Liviu Rebreanu se alătură cu lumea lui, lumea spaţiului specific naţional românesc, celor mai mari creatori din literatura universală în domeniul romanului, lui Balzac şi Zola, lui Tolstoi şi Şolohov, lui Verga şi lui Reymont, lui Thomas Mann şi Galsworthy.

Dintre scriitorii români de reputaţie mondială, Liviu Rebreanu este astăzi — alături de Eminescu şi Caragiale — cel mai preţuit. Aşa rezultă între altele din *Dictionnaire universel des lettres* al casei Laffont-Bompiani, apărut în 1961, şi din recenta hotărîre de includere a romanului *Ion* în colecţia operelor reprezentative întocmită de UNESCO.

Dacă examinăm lista traducerilor în limbi străine a operelor lui Liviu Rebreanu constatăm că cel mai rapid şi mai mare ecou 1-a avut *Pădurea spînzuraţilor,* apărut pînă în prezent în 15 limbi, întîi în limba cehă, in 1928, apoi în limbile engleză şi italiană în 1930, în franceză şi germană în 1932, în limba turcă în 1942, suedeză şi spaniolă în 1944, portugheză în 1945, finlandeză în 1946, maghiară în 1957, rusă în 1959, greacă în 1961, bulgară în 1962, şi slovacă în 1965.

Ecoul se explică desigur prin tema romanului, un episod dramatic din primul război mondial, ca şi prin magistrala analiză a unui caz de conştiinţă, cazul intelectualului român din Transilvania, atunci în imperiul austro-ungar, Apostol Bologa adus dintr-o dată în faţa unui conflict de cea mai acută gravitate şi actualitate: problema datoriei faţă de statul căruia îi aparţine în chip oficial, involuntar, şi problema datoriei faţă de fraţii săi, angajaţi în lupta de eliberare naţională, de sub asuprire.

Meritul excepţional al scriitorului stă în capacitatea de a sugera printr-o dezbatere autentică deznodămîntul tragic pe care războiul îl provoacă în existenţa oamenilor amăgiţi o clipă, ca Bologa însuşi, de miturile soteriologice. Forţa romanului lui Liviu Rebreanu stă în demistificare, în demonstraţia, scutită de tezism, a soluţiei tragice, a războiului, concluzia la care ajunge eroul fiind că războiul nu garantează certitudinea viitorului. („Preţul vieţii — meditează Bologa — e viitorul, şi viitorul lui se părea zăvorit ca o poartă de fier, în care şi-a zdrobit pumnii bătînd zadarnic")

Pădurea spînzuraţilor ocupă un loc de frunte în literatura mondială închinată aceluiaşi subiect. Aceasta e deschisă în 1916, de *Focul* lui Henri Barbusse, document, trăit de autor, asupra monotoniei tranşeelor murdare, spaimei din timpul bombardamentelor, atacurilor în decor de coşmar, infernului unei umanităţi sacrificate în numele victoriei, pentru care se oficiază liturghii în ambele tabere, denunţare brutală şi totodată mişcătoare a războiului dezumanizant. Vin apoi romanele umanitariste ale lui Georges Duhamel: *Viaţa martirilor* (1917), *Civilizaţie* (1918) şi *Posesia lumii* (1919), pledînd pentru o revoluţie interioară, de esenţă umanistă, pentru „domnia inimii", romanele şi povestirile lui Roland Dorgeles : *Cruci de lemn* (1919), *Cabaret de la belle femme* (1919) şi *învierea morţilor* (1923).

Lui Rebreanu, apărut în 1922, îi urmează Ludwig Renn cu *Război* (1928) şi *După război* (1930), în care viziunea sumbră ascunde un vehement protest de pe poziţii umanitariste, Ernest Hemingway cu *Adio, arme,* meditaţie amară asupra onoarei şi fericirii sau asupra vieţi şi morţii, în fine, Erich Măria Remarque cu trilogia sa: *în vest nimic nou* (1929), *Drumul înapoi* (1931) şi *Trei camarazi* (1938), unde critica războiului e tot a unui pacifist sentimental.

Valoarea de circulaţie a limbilor în care au scris Barbusse, Remarque şi Hemingway a asigurat operelor lor o difuzare mai largă, adesea directă, ceea ce nu se putea întîmpla cu opera lui Rebreanu, răspîndită în lume abia din 1930. In decurs de numai trei ani însă ea a fost tradusă în principalele limbi europene şi, judecind după versiunile ulterioare, în alte limbi, a avut un succes nu mai puţin răsunător, întrecînd în mod cert pe acela al lui Duhamel sau Renn. Lucrul ni-1 confirmă autorii prefeţelor care însoţesc versiunea romanului în diverse limbi, de pildă criticul Andre Bellesort, pentru care *Pădurea spînzuraţilor* e un roman ce „interesează toate naţiunile", cu un erou „demn de a trăi în memoria cititorului", o „realizare impresionantă sub raportul construcţiei", fără imprecaţii deşarte împotriva războiului, o carte cu un loc sigur în galeria romanelor inspirate din cataclismul de la 1914. De asemenea, pentru criticul grec Kosmas Politis, *Pădurea spînzuraţilor* e o capodoperă de o măreţie clasică în analiză ca şi în compoziţie.

Interesul stîrnit de *Ciuleandra,* a doua operă a lui Rebreanu de ecou mondial, tradusă în limbile franceză, italiană şi portugheză, între 1929 şi 1944, se explică desigur prin specificul peisajului românesc şi al dansului producător de dragoste şi moarte, ca şi prin originalitatea subiectului ales de romancier, numai în parte asemănător cu acela din *La bete huinaine* de Zola sau *Gîndirea* de Leonid Andreev.

Dar cu adevăratul specific românesc, străinii au luat cunoştinţă prin romanul lui Liviu Rebreanu *Ion,* acea viguroasă creaţie a unui tip de ţăran dintr-o regiune în care mai predomină relaţiile cvasi feudale, puternica înfruntare dintre bogat şi sărac, foamea ancestrală de pămînt şi lupta aprigă pentru cucerirea lui. Din 1929 şi pînă în 1965, romanul a fost tradus în 12 limbi, întîi în limba cehă, în 1929, în italiană în 1930, în poloneză în 1932, în germană în 1941, în slovacă şi croată în 1943, în franţuzeşte în 1946, în spaniolă în 1950, în sîrbă în 1957, în maghiară în 1960, în iraniană în 1964, în engleză în 1965. încă de la început, italienii îi subliniau realismul sau verismul, găsindu-i corespondenţe cu Verga ori cu Reymont. Traducătorul francez Pierre Mesnard, fost prin 1925 — 1926 profesor la Facultatea de litere din Iaşi, găseşte şi el în *Ion* un realism funciar, o suită de evenimente sociale care se nasc din reacţiile individuale ale personajelor şi un ritm original al expunerii, de obicei neglijat în aşa-zisele romane-fluvii. *„Pădurea spînzuraţilor,* scrie mai recent Pierre Mesnard, este, evident, o mare capodoperă prin simplicitatea intrigii, prin grandoarea şi veracitatea sentimentelor... Dar pentru mine, *Ion* rămîne cartea capitală a lui Rebreanu; întîi deoarece caracterul principal are o valoare de tip universal, al doilea pentru că autorul a surprins un moment esenţial din istoria socială şi politică a ţării sale, neuitînd nici figurile secundare. Este ceea ce am vrut să exprim retuşînd puţin titlul în traducerea franceză: *Ion, le Roumain."* Ceva asemănător s-a produs în versiunea germană, al cărei titlu este *Die*

Erde, die truuken macht; Pămîntul, care îmbată, în versiunea croată cu titlul *Roadele pămîntului* şi în versiunea italiană din 1965 cu titlul *Glasul pămîntului.* „Cred şi sînt foarte convins că se poate vorbi de universalitatea lui Rebreanu — afirmă Pierre Mesnard. El a creat tipuri universale şi a ştiut să fie interpretul literar al sentimentului naţional într-un moment important din istoria României..." „Scriitor verist — cum îl califică şi Gino Lupi —, Rebreanu studiază medii şi oameni cu o deosebită atenţie... în romanul său *Ion,* ca dintr-o uriaşă frescă, se desprinde figura centrală a eroului perfect delimitată, individualizată..." Liviu Rebreanu este după părerea unui critic englez de la *Glasgow Herald* „unul din cei mai mari romancieri ai tuturor timpurilor", iar romanul *Ion* „un remarcabil roman social şi una dintre cele mai impresionante şi convingătoare imagini ale ţărănimii". Cu prilejul apariţiei traducerii în limba engleză a romanului *Ion,* Stephen Turner scria în *Daily Worker* din 5 august 1965: „Excelentul scriitor român Liviu Rebreanu, dispărut în 1944, îşi dă întreaga măsură a talentului său în *Ion,* povestire a vieţii dintr-un sat din nordul Transilvaniei în vremea stăpînirii imperiului austro-ungar, la începutul secolului nostru. Ion al Glanetaşului reprezintă foamea de pămînt, caracteristică ţărănimii de acolo şi de atunci. Pentru astîmpărarea acestei pasiuni, eroul îşi sacrifică familia şi dragostea. Scris în decurs de şapte ani, prin reunirea unor episoade parţial tratate în cîteva nuvele, *Ion* este o operă clasică a literaturii române şi o capodoperă universală. Cererea Comisiei Naţionale Române pentru UNESCO de a include romanul *Ion* în Colecţia Operelor Reprezentative a fost pe drept cuvînt acceptată unanim."

Acelaşi ecou peste hotare 1-a avut, şi continuă să-1 aibă cea de-a treia capodoperă a lui Liviu Rebreanu, *Răscoala,* apărută în 1932 şi tradusă pînă în prezent în 11 limbi, începînd cu limba germană (versiune apărută în 1942 la Viena, reeditată în 1962 la Berlin). Versiunea maghiară din 1945 a ajuns la ediţia a treia. în limba franceză există două versiuni, una a lui Valentin Lipatti din 1957 şi alta a lui Alain Guillermou din 1960. Din 1957 datează o versiune bulgară, iar din 1958 — versiunile sîrbă şi poloneză. Traducerea franceză a lui Valentin Lipatti a servit ca bază pentru versiunea chineză, publicată la Pekin în 1959. Traducerile în limba engleză şi în limba italiană sînt amîndouă din 1964, iar traducerea în arabă, egipteană, a lui Ibrahim Zakky, din 1966. Caracterul special, de epopee, al romanului *Răscoala* a fost observat şi de criticii străini. în cuvîntul introductiv la traducerea sa maghiară, Gâldi Lâszlo subliniază atitudinea realist-obiectivâ, necruţătoare, cu care Liviu Rebreanu descrie fiecare categorie socială, prezentînd criza societăţii burghezo-moşiereşti şi revolta maselor populare. Pentru Werner Bahner, autorul postfeţei la ediţia versiunii germane din 1962, *Răscoala* reprezintă punctul culminant al literaturii române dintre cele două războaie mondiale. Romancierul înfăţişează diferite categorii sociale, dar „nu intră în amănunte în ceea ce priveşte trăsăturile individuale, specifice, deoarece eroul romanului este colectivitatea, ţărănimea asuprită, care, ajunsă la disperare, se răscoală".

Cei care vorbind înainte de *Ion* au raportat romanul lui Rebreanu la *Ţăranii* lui Balzac, la *Pămîntul* lui Zola şi la *Ţăranii* lui Reymont au acum încă o dovadă de forţa de creaţie a romancierului român, comparabil în arta dificilă a mişcării maselor cu Tolstoi sau Şolohov. Se ştie că romanul este expresia modernă a epopeii antice sau medievale, în prima jumătate a secolului trecut, romanul îşi propunea să observe umanitatea tipologic, de unde atenţia asupra caracterului individual. Este metoda lui Balzac din *Comedia umană.* în ultimele decenii ale secolului al XlX-lea şi la începutul secolului al XX-lea, o dată cu progresul ştiinţelor, îndeosebi al celor sociale, atenţia se deplasează de la individ la familie sau grup: metoda lui Zola, a veriştilor, a lui Tolstoi în *Război şi pace,* a lui Roger Martin du Gard, a unanimiştilor, în frunte cu Jules Romains. Romanul redevine epopee. Această evoluţie e vizibilă la Rebreanu de la *Ion,* roman balzacian, al unui singur tip, la *Răscoala,* roman epopeic, cu erou colectiv. Distincţia nu condiţionează judecata noastră de valoare, în sensul_că *Ion* ar fi inferior *Răscoalei,* după cum nu se poate susţine că *Anna Karenina* este inferior romanului *Război şi pace.* Constatarea ne ajută însă să recunoaştem în Rebreanu un romancier multilateral, capabil de o optică sau alta, pentru care tehnica e numai un mijloc, nu un scop. De altfel, Balzac însuşi, observator al caracterului tipic, e_în acelaşi timp — şi *Ţăranii* săi sînt numai un exemplu — un observator tot atît de profund al psihologiei colective.

Faptul că şi alte romane de Liviu Rebreanu au avut răsunet peste hotare *(Amîndoi* a fost tradus în limba germană, în 1944, *Crăişorul Horia,* în limba slovacă, în 1945, iar *Adam şi Eva,* în limba germană, în 1952), ca să nu mai vorbim de nuvele, traduse în cinci limbi, dovedeşte că ne aflăm în faţa unui scriitor român aproape integral cunoscut în lume, în faţa unui scriitor român cu adevărat universal, în stare de a produce poporului nostru o legitimă mîndrie şi încredere în puterile lui creatoare.

AI,. PIRU

LĂMURIRI ASUPRA EDIȚIEI

I. Ediția de față, cea mai cuprinzătoare din cîte au apărut pînă acum, își propune să ofere o imagine cît mai fidelă și completă asupra activității literare a aceluia despre care George Călinescu spunea că este nu numai „un mare scriitor" dar și „pe drept cuvînt creatorul romanului românesc modern, cu mult asupra a ceea ce epoca lui produsese".

Pentru atingerea acestui obiectiv, prima problemă a cărei rezolvare se impunea era aceea a descoperirii fiecăreia dintre pietrele care compun amplul mozaic al creației lui Liviu Rebreanu.

Una dintre prejudecățile mai răspîndite în legătură cu personalitatea scriitorului a fost și este aceea a unui autor care a scris relativ puțin. Și azi mai există persoane pentru care opera sa se reduce la cîteva nuvele și romane, ca și acum cîteva decenii.

Cercetările desfășurate timp de mai bine de un deceniu și jumătate, prin diverse biblioteci, arhive și alte colecții publice și particulare din țară și străinătate au demonstrat însă că începînd cu scrierile literare în limba maghiară din anii 1906—1907 și terminînd cu cele elaborate în preajma morții, nu pot fi ignorate nenumăratele schițe, nuvele, romane, lucrări dramatice de tot felul, studii, articole, cronici, recenzii, prefețe, traduceri sau prelucrări la care trebuie adăugate numeroase interviuri și răspunsuri la anchetă, paginile de jurnal, bogata corespondență de interes literar a scriitorului. Rezultatele acestor cercetări se concretizează în alcătuirea unei bibliografii care, deocamdată, totalizează cea 3500 referințe bibliografice. Ele confirmă.

de altfel, opinia exprimată cîndva de romancier însuşi, în calitate de preşedinte al Societăţii scriitorilor români, că „adevăratul mare scriitor e acela care e înzestrat de Dumnezeu şi cu puterea de a produce mult. Nu există scriitor mare numai cu un volum sau două la spate. Sterpi care se căznesc o viaţă întreagă ca să mîzgălească cîteva pagini, chiar cînd au mare talent, rămîn simpli diletanţi... de altfel şi stiliştii care sunt într-adevăr creatori sunt totdeauna şi fecunzi. Flaubert, cel mai pasionat stilist, a lăsat totuşi o operă care, împreună cu corespondenţa, cuprinde peste douăzeci de volume mari. Chiar şi poeţii care însemnează culmi adevărate au fost mari şi în cantitate; să pomenesc numai pe Goethe şi Victor Hugo...".

Lipsa unei bibliografii „Rebreanu" explică în mare măsură apariţia, relativ tîrzie, a unei serii de opere complete din creaţia sa. Deşi tipărite în tiraje impresionante, lucrările prozatorului au fost răspîndite în ediţii de sine stătătoare sau în modeste culegeri. Acestea au îmbrăţişat, de regulă, nuvelistica, atît în timpul vieţii scriitorului cît şi după moartea sa. O excepţie o constituie culegerea de *Opere alese,* apărută între 1959—1961 (5 volume[1]) care reprezintă totodată şi cea dihtîi încercare de a însoţi o ediţie Rebreanu cu un aparat critic adecvat profilului colecţiei „Scriitori români" din acea vreme. Ea a fost urmată de prezentarea integrală a nuvelisticii publicate de prozator în volume, pe baza confruntării tuturor ediţiilor existente.[2]

Insuficienta cunoaştere a manuscriselor, a materialului de arhivă, precum şi a altor surse documentare, dar mai ales a sutelor de articole publicate de Rebreanu în presa vremii explică, în bună măsură, erorile de informaţie din numeroase pagini de critică şi istorie literară, cu privire la geneza operei şi la atitudinea scriitorului în diverse etape ale existenţei sale (inclusiv anii ultimului război mondial).

în parte, lacunele de informaţie se datoresc prozatorului însuşi care aminteşte cu aproximaţie unele date esenţiale ale biografiei sale. Aşa de pildă prezentarea culegerii *Golanii* (1916) ca volum de debut (în conferinţa din 1931 dedicată lui George Coşbuc) este reprodusă, zece ani mai tîrziu, în *Amalgam,* deşi azi este îndeobşte cunoscut că primul volum — *Frămîntări* — a fost tipărit la Orăştie, în 1912. De asemenea, afirmarea sa ca romancier, precum şi succesele obţinute la maturitate l-au determinat să treacă adesea sub tăcere celelalte

[1] Wviu Rebreanu, *Opere alese,* Editura pentru literatură, volumele 1 şi 5, Îngrijite de Nicolae 1,1a. O selecţie din această ediţie apare în 1962 (2 voi.) pentru bibliofili.

* Wviu Rebreanu, *Nuvele,* voi. I—III, Editura pentru literatură, 1965, ediţie îngrijită şi prefaţată de Niculae Gheran.

aspecte ale activităţii sale. De-ar fi să ne referim numai la nuvelistică, e destul să amintim că, din 1928 pînă în 1944, povestiri reprezentative, ca *Golanii, Culcuşul, Ocrotitorul, Norocul,n-a.* mai sînt deloc reeditate, iar creaţii antologice, ca *Iţic Ştrul, dezertor, Catastrofa, Proştii* sau *Dintele* nu s-au retipărit decît o singură dată, ultimele două într-o culegere pentru lumea satelor.

Uneori exigenţa, alteori împrejurările, l-au îndemnat pe scriitor să părăsească o mare parte din activitatea sa literară (fragmente de roman, nuvelistică, cronici, articole, recenzii etc). S-a ivit însă situaţia paradoxală că, în timp ce o bună parte a operei a rămas nevalorificată, alte lucrări au cunoscut numeroase reeditări cu titlul schimbat, chiar cînd valoarea lor artistică nu justifica o largă răspîndire.

Spre deosebire de alţi autori, care cu prilejul reeditărilor au păstrat intactă configuraţia iniţia lă a diverselor cicluri sau volume nuvelistul Rebreanu reia în mai toate culegerile sale multe lucrări publicate în volume anterioare.

Astfel, dacă volumul de debut cuprindea nuvelele şi schiţele: *Dintele, Lacrima, Culcuşul, Ofilire, Răfuiala, Nevasta, Golanii, Cîntec de dragoste. Proştii, Filibaş,* — volumul *Golanii* elimină a doua, a patra, a cincea şi a opta din lucrările amintite, adăugind în schimb, în afară de studiul introductiv al lui Mihail DragomUrescu, povestirile: *Cuceritorul, Cerşetorul, Strănutarea* şi *Hora morţii* (modificînd succesiunea). Ediţia a doua a volumului *Golanii,* apărută în 1920, cu ilustraţiile pictorului Francisc Şirato, înlocuieşte *Hora morţii* prin *Pozna,* cea dintîi urmînd să constituie, împreună cu *Iţic Ştrul, dezertor* şi *Catastrofa,* sumarul unui volum de nuvele de război, intitulat rînd pe rînd: *Catastrofa* (1921), *Trei nuvele* (1924), *Iţic Ştrul, dezertor* (1932).

Tot în 1916, culegerea *Mărturisire,* din colecţia de popularizare „Căminul", prelua trei din cele patru povestiri eliminate la constituirea *Golanilor,* adăugind în afară de poemul în proză, care dă titlu! volumului, povestirile: *Vrăjmaşii, Armeanul, Talerii* şi schiţa dialogată *Cearta.* Trei ani mai tîrziu, reluînd întregul sumar, în afară de *Mărturisire,* culegerea *Răfuiala* adaugă din nou povestirea *Ofilire,* precum şi trei lucrări originale: *Bibi, Norocul, Soacra Sfîntului Petru,* şi două imitaţii: *Barba* şi *Ţăranul şi coasa.* Trei piese din cuprinsul culegerii, trei din ediţia a doua a volumului *Golanii* şi una din volumul *Catastrofa* fac obiectul unei noi culegeri, *Norocul,* din 1921. în acelaşi an, alte cinci piese din aceeaşi ediţie *Golanii* sînt selectate de Mihail Dragomirescu şi prezentate cu cîteva date biobibliografice în colecţia „Scriitori români contemporani. Pagini alese"a Casei şcoalelor. Ediţia a III-a din 1925, identică cu ediţia a IV-a din 1927, a volumului *Golanii* reproduce două piese din ediţia a II-a, şi şase — din volumul *Răfuiala.* O menţiune aparte se cuvine, în această evoluţie, volumului *Cuibul visurilor,* apărut în 1927 la Casa şcoalelor, şi cuprinzînd, în reluare, numai *Răfuiala* şi *Ţăranul şi coasa,* alături de povestirile *Cui-*

bul visurilor şi *Cîntecul lebedei* (ambele făcînd în acelaşi an şi obiectul unei ediţii separate, facsimilate), *Omul mic şi oamenii mari, Cumpăna dreptăţii, La urma urmelor, Dumnezeu, Fiara, A murit o femeie.* Culegerile *Cîntecul iubirii,* apărută în 1928 („Biblioteca pentru toţi") şi *Oameni de pe Someş,* publicată în 1936 („Cartea satului") nu făceau altceva decît să reproducă lucrări vechi.

Schimbările de titlu nu afectează însă numai volumele, ci şi nuvelele. *Lacrima,* din culegerile *Frămîntări* şi *Mărturisire,* devine în volumul *Răfuiala, Glasul inimii,* iar *Cîntec de dragoste* se transformă în *Cîntecul iubirii; Filibaş* din *Frămîntări* e schimbat, începînd cu ediţia a doua din volumul *Golanii,* în *Ocrotitorul; Armeanul* din *Mărturisire* devine *Idilă de la ţară* în *Răfuiala; Hora morţii* din 1921 este înlocuit cu *Fapt divers,* în 1932, pentru ca în 1936 să se revină la titlul iniţial.

Şi această obositoare „rotaţie" o concretizăm numai în cazul nuvelisticii fără a mai aminti „jocul" retipăririlor în cazul romanelor care, nu întotdeauna, respectă cronologia intervenţiilor autografe.

La dificultăţile amintite pe care le ridică identificarea pieselor din cele peste o sută de volume antume din creaţia originală (pe lîngă numeroase volume de traduceri, sau texte îngrijite şi prefaţate) se adaugă şi cele prilejuite de volumul imens al ziarelor şi revistelor, peste zece mii, cît numără publicistica românească dintre 1908 şi 1944. Acest aspect prezintă o importanţă deosebită, întrucît cercetările noastre'demonstrează că în numeroase publicaţii, unele de circulaţie restrînsă şi chiar obscure, întîlnim pagini revelatoare pentru înţelegerea personalităţii scriitorului. (Din investigaţiile bibliografice au fost depistate colaborări la peste 70 de publicaţii.)

Procedeul schimbării titlurilor e folosit şi în publicistică pe scară largă, iar unele lucrări sînt semnate numai cu iniţiale, sau pur şi simplu neiscălite. Aşa, de pildă, suita de cronici şi articole semnate „L.R." în ziarul *România* (1925), sau articolele de fond neiscălite, din *Mişcarea literară* sau *România literară.*

Pentru a oferi o imagine asupra ariei largi de răspîndire a operei lui Rebreanu în publicaţiile vremii de pe tot întinsul ţării, exemplificăm cu cele al căror titlu începe cu prima literă din alfabet: *Adevărul literar şi artistic; Almanahul „Înfrăţirea"* (Cluj); *Almanahul scriitorilor de la noi* (Orăştie) ; *Almanahul Societăţii scriitorilor români; Almanahul Teatrului Naţional din Bucureşti; Almanahul ziarelor „Adevărul" si „Dimineaţa"; Almanahul ziarului „Timpul"; Ancheta* (Tîrgovişte) ; *Arta* etc. Fără a mai aminti publicaţiile în limbi străine, sau de dincolo de hotarele ţării, cum este cazul ziarului *America.*

Pe lîngă paginile rămase în periodice, aproape fiecare dintre bucăţile apărute în volume au cunoscut, în prealabil, mai multe

versiuni autografe şi tipăriri fragmentare sau integrale în publicaţiile vremii.

Existenţa unui mare număr de variante manuscrise la fiecare lucrare în parte conturează, pentru cercetătorul literar, imaginea unui creator meticulos ca Zola şi exigent ca Flaubert sau Lev Tolstoi. O mărturisea Rebreanu însuşi, cu ocazia diferitelor interviuri, anchete sau conferinţe despre geneza creaţiei. O confirmă toţi cei cărora le-a fost aproape. S-au păstrat, în special datorită grijii pioase a familiei, o bună parte dintre manuscrisele care au stat la baza textului tipărit, vestigii preţioase ale unui mare efort creator. Cele mai multe se conservă azi la Biblioteca Academiei Române, prin donaţia din 1947 a soţiei, în conformitate cu ultima voinţă a lui Liviu Rebreanu. Altele se mai află fie în posesia familiei, fie în colecţiile Bibliotecii Centrale de Stat, Muzeului literaturii române, Muzeului Teatrului Naţional şi în alte colecţii publice sau private din Capitală sau din ţară.

Toate sînt folosite, în ediţia de faţă, în măsura în care oferă date noi asupra operei, asupra procesului de elaborare a lucrărilor scriitorului, sau ajută la stabilirea textului publicat.

Apariţia sau prezentarea postumă a unor opere — ca nuvela *Ruşinea,* lucrările dramatice: *Traiul, Osînda, Pădurea spînzuraţilor* —, conferinţele asupra genezei romanului *Răscoala* şi asupra personalităţii lui Mihail Sadoveanu sau George Enescu, traducerea romanului *Război şi pace* al lui Lev Tolstoi etc. au atras atenţia, în ultima vreme, asupra importanţei manuscriselor nepublicate pentru înţelegerea creaţiei şi personalităţii lui Liviu Rebreanu.

în sfîrşit, vasta corespondenţă întreţinută de scriitor, depistată în bună măsură datorită unor investigaţii minuţioase, va fi folosită atît pentru completarea informaţiei de istorie literară, cît şi pentru a întregi imaginea operei.

II. Amploarea şi varietatea operei lui Liviu Rebreanu au impus şi proporţiile ediţiei de faţă. Ea îşi propune să cuprindă în aproximativ douăzeci de volume creaţia nuvelistică, romanele, piesele de teatru, însemnările de călătorie, publicistica, traducerile şi corespondenţa de interes literar.

în ordonarea acestor secţiuni s-a urmărit, în linii mari, cronologia operei, punîndu-se însă accentul pe creaţia principală a scriitorului — romanul, fără a se neglija, fireşte, legăturile organice, interioare dintre speciile aceluiaşi gen. Astfel, primele trei volume dedicate nuvelisticii nu vor fi urmate de creaţia dramatică, ale cărei

începuturi coincid cu acelea din domeniul epicei scurte. Am preferat romanul şi pentru faptul că granița dintre roman şi nuvelă e uneori, ca în cazul *Calvarului* sau al *Ciulendrei,* destul de labilă.

în ce priveşte structura interioară a secțiunilor, ea va căuta să tespecte voința autorului, separîndu-se, de pildă, lucrările apărute în volume, de cele din periodice, sau lucrările originale, de prelucrări şi imitații.

III. Principiul de transcriere folosit la publicarea *Operelor* constă în păstrarea realității lingvistice a textului, ceea ce a impus îngrijitorilor ediției de față respectarea particularităților care țin de epocă sau regiune. Ortografia a fost adaptată la normele actuale (în cazurile cînd nu afecta realitatea fonetică a textului), fapt justificat şi de indicația lui Liviu Rebreanu inserată pe manuscrisul *Pădurii spînzuraților:* „rog pe d. zețar să culeagă cu ortografia Academiei".

în munca de stabilire a textelor, „reproducerea lor după ultimele ediții apărute în timpul vieții scriitorului" — criteriu adoptat de edituri în publicarea operei sale — ar fi reprezentat cea mai comodă soluție. Un atare mod de îngrijire a textelor este însă vulnerabil, aplicarea lui, cel puțin în cazul operei lui Rebreanu, avînd consecințe nefaste.

Cititorul atent nu poate parcurge scrierile acestvia, mai ales din prima perioadă a creației, fără să nu fie surprins de improprietatea unor imagini, de inadecvarea unor expresii, comparații, supărătoare din punct de vedere stilistic.

Cele mai multe analize critice se străduiesc să justifice neglijențele din proza lui Rebreanu prin simpla notație că acesta nu este un calofil. Evident, nu intenționăm să amendăm justețea unei atare aprecieri. Iată însă că cercetarea comparată a numeroaselor ediții tipărite în timpul vieții scriitorului scoate în evidență adevăruri mai puțin cunoscute şi, în primul rînd,faptul că la multe erori au colaborat, nu în mică măsură, tipograful şi editorul. A prelua mecanic textul ultimelor ediții Rebreanu apărute în timpul vieții, cu prejudecata că ele ar reprezenta „ultima sa voință", înseamnă a omite că vechile case de editură au comercializat opera scriitorului fără a se preocupa de punerea în circulație a unui text nealterat de omisiuni şi transcrieri greşite. Multe erori — preluate de-a lungul anilor pe temeiul respectării „ultimelor ediții" — aparțin vechilor zețari şi corectori. Transmiterea lor de la o ediție la alta relevă totodată şi lipsa de atenție a autorului care, de regulă, îşi revedea cărțile înainte de tipar.

Este evident că în fața unei asemenea situații nu puteam prelua tale-quale textul „ultimei ediții". Totodată am respins şi ideea de a reproduce întocmai eventuale ediții intermediare. în majoritatea cazurilor, nici aceste ediții nu sînt scutite de erori. Ne-a rămas, în consecință, ca unică soluție, confruntarea integrală a versiunilor existente — chiar atunci cînd păreau retipăriri efectuate pe baza aceluiaşi zaț — a variantelor din periodice şi a tuturor manuscriselor cunoscute. Metoda, firească pregătirii oricărei ediții critice, implică eforturi deosebite în cazul publicării operei lui Liviu Rebreanu. deoarece majoritatea creațiilor au cunoscut o largă circulație în timpul vieții scriitorului. Pentru verificarea criteriilor de transcriere a textelor — fixate cu prilejul pregătirii primelor *3 volume* ale seriei de *Opere* — au fost parcurse, *integral,* 40 de ediții (17 volume de nuvele — marea majoritate reeditări; 12 ediții din romanul *Ion* şi alte 11 din *Pădurea spînzuraților),* 71 variante din periodice şi 86 manuscrise. Parcurgerea integrală a tuturor edițiilor, a variantelor din periodice şi a celor manuscrise, compararea lor în vederea stabilirii adevăratelor valori ne-a ajutat să îndepărtăm multiple greşeli tipografice şi editoriale, greu de sesizat „la prima vedere" în opera unui autor la care cuvîntul nu are întotdeauna şlefuirea cuvenită. Fireşte, în această „competiție", am pornit de la un text de bază, de regulă ultima variantă apărută în timpul vieții prozatorului. Jocul greşelilor tipografice şi editoriale (depistate în cărțile tipărite de Librăria națională din Orăştie, H. Steinberg, Cartea românească, Universala-Alcalay, Casa şcoalelor. Fundația culturală, Cultura națională, Cugetarea ş.a.) poate fi urmărit în aparatul nostru de variante, în toate cazurile cînd el a impus îngrijitorilor ediției corectări în textul de bază.

Cercetarea integrală a variantelor reliefează, de asemenea, un fenomen puțin ştiut de istoria literară. Este vorba de strădania prozatorului de a-şi îmbunătăți opera de la o ediție la alta, revenind peste ani cu amendări, de cele mai multe ori justificate. Ne obişnuisem cu informația că Rebreanu, înainte de a-şi fi publicat opera, a scris-o şi a rescris-o în multe variante, fără ca ulterior să mai revină pe textul primei tipărituri. Gestația îndelungată a unor lucrări îndemna, inevitabil, la astfel de generalizări. *Ion* este elaborat în primă formă în perioada dinaintea celui dintîi război mondial şi editat abia în 1920, fără să fie un caz singular. în ianuarie 1923 scriitorul anunță, printre alte romane din şantierul de creație *(Minunea minunilor, Adam şi Eva): „Răscoala* — un fel de urmare a lui *Ion* — care aşteaptă mai

de mult o ultimă transcriere"[1], carte ce va apare abia în 1932. Toate aceste particularităţi ale procesului de creaţie ne determinau să credem că definitivarea textelor a fost desăvîrşită în mod absolut înaintea tiparului. Numeroasele variante care însoţesc opera „definitivă" vin să ne completeze informaţia.

Scriitorul pare să fi cochetat cu teoretizarea lipsei de stil, silit de împrejurări bine determinate. Ne referim la asprele critici ce i-au fost aduse cîndva de confraţi iluştri, în legătură cu carenţele expresiei artistice, considerate în exclusivitate, fără recunoaşterea valorilor incontestabile ale prozei sale. Mărturisirile lui: „Prefer să fie expresia bolovănoasă şi să spun într-adevăr ce vreau, decît să fiu şlefuit şi neprecis" (ca şi cum stilul unei opere de artă subînţelege imprecizia „mişcării de viaţă"), sau: „...cred că e mult mai uşor a scrie «frumos» decu a exprima exact"[2] trebuie înregistrate cu prudenţă.

Luîndu-se de bune asemenea relatări, exprimate într-o profesie de credinţă, există tentaţia de a-1 considera pe Rebreanu, în confruntarea cu propriile texte, drept un autor mai puţin preocupat de acurateţa expresiei artistice decît de conţinut. In realitate, însă, Rebreanu este un chinuit ce parcurge de fiecare dată textul celei mai modeste creaţii, anulînd un cuvînt.o frază, înlocuindu-le iarăşi cu altele mai potrivite, mereu obsedat că are de lucru, că n-a făcut tot ceea ce trebuia. De altfel, o spune cu multă francheţe, într-un interviu luat cu prilejul împlinirii a 50 de ani:

„Vezi, dumneata, eu lucrez şi am lucrat extrem de greu, adunînd frază lîngă frază, într-un stil muncit, şi îţi mărturisesc că uneori mă speriam şi invidiam uşurinţa cu care ceilalţi scriitori se exprimau", sau: „în adolescenţă, eram şi eu foarte fecund. De îndată, însă, ce am coborît în Bucureşti şi mi-am înţeles rostul între literaţi, m-a cuprins un respect şi o adevărată spaimă în faţa cuvîntului scris, un respect şi o responsabilitate nemărginită faţă de orice rînd. De aici s-a născut dificultatea prozei mele."[3]

Aparatul de variante confirmă (justeţea acestei afirmaţii. E suficient să amintim că, datorită unor împrejurări bine determinate, în primul rînd necunoaşterea temeinică a limbii literare (aspect ce ilustrează, în special, anii de formaţie scriitoricească), Rebreanu se simte dator să revină mereu pe tipăriturile din anii de tinereţe. Preocuparea se justifică pe deplin, dacă ţinem seama că în respectiva perioadă prozatorul foloseşte o limbă cu o pronunţată coloratură regionalistă. Re-

[1] *De vorbă cu Liviu Rebreanu, Spre ziuă,* nr. 1, 1923.

* I,. Rebreanu, *Amalgam,* p. 12.

[3] *Lingi L. Rebreanu in ziua celor 50 de ani, Viaţa literară,* X (1936), nr. 4 (15 decembrie 1935 — 1 ianuarie 1936).

breanu este conştient de limitele sale şi modifică cu perseverenţă textele iniţiale. (Aşa se şi explică de ce aparatul de variante este mai încărcat în primele volume care deschid seria noastră de *Opere.)* Mai tîrziu, stăpînirea limbii literare, maturizarea mijloacelor de expresie îl vor determina pe scriitor să intervină într-o mai mică măsură în textele primelor ediţii. Preocuparea ca atare o remarcăm însă în întreaga sa creaţie.

Urmărind tendinţele modificărilor aduse pe parcursul repetatelor reeditări, subliniem îndepărtarea abuzului de regionalisme, eliminarea unor cacofonii, schimbarea topicii frazei — influenţată nu de puţine ori de construcţii sintactice maghiare sau germane — şi, în cele mai numeroase cazuri, efectuarea unor schimbări stilistice în scopul plasticizării expresiei artistice. în spiritul propriilor sale intenţii prozatorul nu a izbutit totuşi să îndepărteze absolut tot ceea ce ar fi impus corijare. Pe alocuri, este mai puţin atent şi omite să înlocuiască unele cuvinte de circulaţie regională, deşi, în numeroase cazuri similare, le-a îndepărtat cu grijă, adoptînd, fără rezerve, formele limbii literare. Fără să beneficieze în viaţă de o ediţie definitivă, de genul celor publicate de Editura Fundaţiilor, autorul n-a mai apucat să-şi revadă opera, şi, în consecinţă, la stabilirea textului sîntem puşi în situaţia de a transcrie:

„Pe fată o păli frica şi începu a bate din buze." *(Golanii)*
„Se apucase numai cu pumnii de gură..." *(Dintele)*

Studiul variantelor relevă şi alte aspecte textologice care ne-au reţinut îndelung atenţia în strădania de a stabili cît mai exact textul operei.

Dacă este neîndoios că pe parcursul diverselor editări Rebreanu intervine cu modificări salutare, tot atît de adevărat este şi faptul că el nu ţine întotdeauna minte ameliorările aduse şi, ca urmare, unele retipăriri se efectuează după versiuni mai vechi. (Numai aşa se explică de ce forme improprii de exprimare, descoperite şi inspirat corectate de autor, se transmit, ulterior, de la o ediţie la alta, în ciuda amendării lor anterioare.)

Pentru a nu introduce însă nici o doză de subiectivism în stabilirea textelor, îngrijitorii ediţiei de faţă îşi propun ca din noianul acestor variante să preia numai acele forme care *în mod cert* anulează *evidente* greşeli de tipar şi corectură, strecurate în diverse tipărituri şi transmise apoi „ultimelor ediţii apărute în timpul vieţii scriitorului". (Bineînţeles, în aparatul critic, au fost consemnate şi formele anulate

cu bună ştiinţă, precum şi alte greşeli grave de tipar, ilustratoare pentru modul în care au fost editate, în trecut, diverse scrieri.) Ar fi c* impietate faţă de memoria celui mai de seamă prozator român să omitem aceste corectări, efectuate de Rebreanu, dintr-o mare conştiinciozitate scriitoricească, numai pe motivul că nişte funcţionari ai vechilor case de editură nu au dat atenţie unor probleme pe care, oricum, retipărirea operelor le ridica şi la acea dată.

Se poate obiecta că autorul a avut ocazia să-şi revadă pînă în ultima clipă textele şi, prin urmare, n-ar fi cazul să se pună la îndoială acurateţa ultimelor ediţii. Faptul că lucra cu migală pe „şpalte" şi „pagini" nu anulează însă cele relatate mai sus. Se ştie că la reeditări ochiul alunecă cu uşurinţă peste formulări care, puse cîndva la punct, par corecte. Mărturie stau rectificările autografe ale scriitorului făcute pe diversele pagini tipărite, unde alături de multe corecturi sălăşluiesc şi grave greşeli de tipar neobservate de Rebreanu. Mai mult decît atît: autorul nu sesizează omiterea de către zeţar a unor fraze strict necesare în arhitectonica lucrării. Un exemplu elocvent îl oferă finalul nuvelei *Hora morţii,* tipărit corect doar în prima ediţie a *Golanilor* (1916, p. 222). Omiterea unei fraze în ediţia din 1921 *(Catastrofa)* se va transmite şi celorlalte ediţii, antume şi postume *(Trei nuvele,* 1924; *Iţic Ştrul, dezertor,* 1932; *Oameni de pe Someş,* 1936).

Astfel de greşeli sînt numeroase şi aparţin, de regulă, tiparului. Ele se repetă în multe cazuri cînd alineatele, frazele, propoziţiile din textul original se termină cu aceleaşi (acelaşi) cuvinte (cuvînt).

Dornici să folosim toate instrumentele de lucru care pot contribui la o cît mai judicioasă stabilire a textelor am consultat, în afară de manuscrise (cercetate îndeosebi pentru atestarea unor forme de limbă), şi biblioteca scriitorului, unde, spre satisfacţia noastră, am aflat exemplarul ediţiei a doua din volumul *Golanii* cu modificări autografe efectuate, evident, în vederea unei noi retipăriri. Nu ştim cînd au fost făcute corectările, dar este cert că ele oferă plusuri indiscutabile în strădania autorului de a-şi definitiva opera. Iată cum arată două texte tipărite în „ultime ediţii", şi cum apar corectate în exemplarul amintit:

„Bine că ne vedem aici, blogodori Nicolae Tabără..." *(Proştii;* voi. *Oameni de pe Someş,* 1936, p. 16)	„Bine că ne vedem aici, zise Nicolae Tabără..." (p. 80)
„Dar un vardist coşcogea se răpşi la ei" *(idem,* p. 20)	„Dar un vardist se răsti la ei..." (p. 85)

Intervenţiile sînt numeroase şi binevenite. Sînt îndepărtate unele descrieri ce au un caracter parazitar în economia schiţelor (v. *Cuceritorul),* se urmăreşte cu mai multă atenţie sensul propriu al cuvintelor şi, din nou, sînt înlocuite diverse regionalisme. Atare modificări au fost pe deplin însuşite de îngrijitorii ediţiei de faţă.

Pentru asigurarea autenticităţii textelor, a fost respectată întreaga varietate de forme lexicale (indiferent dacă sînt mai mult sau mai puţin stabile în ultimele ediţii tipărite în timpul vieţii scriitorului), atîta timp cît ele sînt atestate în manuscrise.

Este de presupus că autorul şi-ar fi unificat multe forme de limbă cu prilejul unei eventuale definitivări a operei, aşa cum de altfel procedează în multe texte datate spre sfîrşitul vieţii. De ce ar fi păstrat, de pildă, variante de tipul *de altmintrelea, trăgănat, vrîstă* ş.a., cînd ulterior renunţă la ele, adoptînd formele limbii literare? Mărturisim că iniţial am fost tentaţi să unificăm multiplele variante de limbă, în favoarea unor forme mai stabile, semnalate în opere din creaţia tîrzie a scriitorului. Am renunţat însă la această operaţie, pe motivul că, într-o atare întreprindere, se cunoaşte, de regulă, punctul de pornire, dar nu şi cel terminus. Pe de altă parte inconsecvenţa în folosirea formelor de limbă îi este atît de caracteristică lui Rebreanu, încît dublete lexicale pot fi întîlnite în acelaşi manuscris şi, uneori, pe aceeaşi pagină. în consecinţă s-au păstrat forme de tipul: *acăţ, adăoga, auzi, altcine, antereu, albăstrie, bolbocat, bocluc, coperiş, cellalt, coprins, cază, cutropi, crîşnea, drăgostos, dogorită, flăcări, falş, grije, greşală, gemăte, hoalbe, hengher, împainjenit, întunerec, tnvăli, întinză, încăpăţinat, tnceteni, lacrămi, marmoră, năpraznic, nouri, nicăiri, petecit, painjeniş, piarză, pasări, plezni, prinprejur, răzimat, rezimat, roşă, răspunzi, repaos, sireac, spăimîntat, strecora, sălbatec, sflederi, săcure, simtă, trăznet, trotoar, trozni, turbure, vază, zugrumat.* Şi acestea sînt numai exemple selectate dintr-o fugară parcurgere a fişelor de lucru.

Fonetismele populare de tipul *bîlbăi, mîngăi, zbirnăi* — înlocuite în unele din ediţiile noastre anterioare cu formele limbii literare — au fost de asemenea respectate. La fel s-a procedat şi cu dubletele *sinljsunt, care/cari, subjsubt* şi cu formele de genitiv-dativ *(ii, ei),* considerate toate, în ediţiile amintite, ca fiind folosite de scriitor mai mult sub influenţa ortografiei vremii.

în transcrierea textelor am aplicat cîteva din normele ortografice în vigoare, considerîndu-le mai adecvate. Dintre cele mai importante — în raport cu frecvenţa cazurilor întîlnite în pregătirea primelor volume de *Opere* — amintim următoarele:

— *u,* scris la sfîrşitul cuvintelor terminate în diftongii *ai, ei, îi, ii, oi, ui* şi în consoanele *i, ţ,* şi c, urmate de *i* nesilabic — *(un)*

6*

crîmpeiu, călcîiu, întiiu, vioiu, puiu, trunchiu, unghiu, biciu ş.a. — nu a fost transcris, cu excepţia unor cuvinte recent intrate în limbă (ex.: *serviciu)* ;

— diftongul *ea* l-am înlocuit prin vocala *a* (monoftongare obişnuită în vorbirea curentă) în cazurile cînd apare după consoanele şuierătoare *ş, j: şeapte>şapte; aşează> aşază; jeale> jale* ş.â.;

— diftongul *ea* a fost preferat formei *ia,* în cazurile cînd urma consoanelor *k* şi *chiamă> cheamă; ghiaţă> gheaţă; întortochiat> întortocheat; îngenunchiat> îngenuncheat; ghiată> gheată* ş.a.;

— diftongul *ia* şi triftongul *iau,* din desinenţele imperfectului unor verbe de conjugarea a IV-a, i-am transcris prin diftongul *ea* şi, respectiv, triftongul *eau: grăbia> grăbea; zîmbia> zîmbea; horiau> horeau; licăriau> licăreau* etc;

— diftongul *iă,* în desinenţa unor verbe de conjugarea a III-a (indicativ prezent şi perfect simplu, persoana a III-a, singular), a fost înlocuit cu diftongul *ie,* după cum urmează: *apropiâ> apropie; încheiă> încheie; descheiă> descheie ; înmuiă> înmuie* ş.a.;

— *s,* în faţa unor consoane sonore (din acelaşi cuvînt), a fost redat prin *z: asvîrli> azvîrli; sbate> zbate ; sbor> zbor;*

— *ş,* întîlnit la sfîrşitul unor pronume şi adverbe, primeşte un » (scurt, nesilabic): *acelaş> acelaşi; însuş>însuşi; iarăş> iarăşi; totuş> totuşi* ş.a.;

— prefixul *des* — îl redăm prin *dez* —, în derivatele unor cuvinte care încep cu *b, d, g, v, m, n, l, r,* sau cu vocală: *desdoi> dezdoi; desghiocă > dezghioca ; desvăli > dezvăli; desnădăjdui > deznădăjdui; deslega > dezlega; desrobi> dezrobi; desamăgi> dezamăgi; desonoră>dezonora* ş.a.

IV. Aparatul critic, concentrat la sfîrşitul fiecărui volum, îşi propune să ofere datele bibliografice, de istorie literară şi lexicale strict necesare cunoaşterii operei şi evoluţiei artei lui Liviu Rebreanu. Alcătuit din note, comentarii şi variante, aparatul critic este astfel conceput încît să informeze cititorul, în cazul fiecărei lucrări publicate, cu privire la: locul şi data primei apariţii; circulaţia respectivului titlu în periodice şi volume; geneza creaţiei; ecoul în critica vremii; observaţii lexicale şi editoriale; variante.

Pentru stabilitatea ediţiei şi totodată pentru a nu da o extindere disproporţionată corpului de note, am considerat oportun să rezumăm comentariile criticii literare la opiniile formulate în timpul vieţii scriitorului şi, numai în cazul unor contribuţii cu totul deosebite, să consemnăm ecoul operei peste ani. Selectarea referinţelor a urmărit să pună cronologic în lumină ecourile critice, judecăţile de valoare ale

unor reprezentanţi de seamă ai culturii româneşti, sau ale unor cercetători mai puţin cunoscuţi, dar care au adus contribuţii semnificative la interpretarea operei. îngrijitorii ediţiei nu puteau omite faptul că o parte din creaţia lui Rebreanu a fost recenzată favorabil de ziarişti, critici şi scriitori cu mai puţină notorietate, dar ale căror aprecieri critice aveau să tie reluate peste ani, spre deosebire de opiniile negativiste ale unor distinşi confraţi, osîndite uitării. Această luptă de idei, surprinsă exact, cu respectarea adevărului istoric, ţinem să o prezentăm cititorului pentru a sublinia o dată mai mult atmosfera în care prozatorul şi-a elaborat opera. în redactarea notelor, informaţia primează, aparatul critic fiind conceput ca un instrument de lucru pentru cititorul avizat. în acelaşi scop consemnăm şi părerile scriitorului despre propria lui operă — aşa cum reies din jurnalul şi corespondenţa sa, precum şi din numeroase articole şi interviuri.

Studiul variantelor a impus îngrijitorilor adoptarea unei forme de prezentare care să respecte, pe de o parte, cerinţele ştiinţifice ale unui aparat critic, iar pe de altă parte, profilul seriei noastre de *Opere.* Dorinţa de a tipări toate variantele-manuscrise a fost abandonată după cercetări arhivistice de rigoare. O astfel de întreprindere ar fi dublat volumul seriei de faţă, mai fiecare operă (şi în primul rînd romanele) cunoscînd cîteva versiuni autografe. S-ar fi ajuns la o serie de cea 40 volume, alcătuită, precumpănitor, din variante, serie realizabilă, *în cel mai fericit caz,* în 30 de ani. în actualul stadiu de editare a operei lui Rebreanu, cînd nu dispunem încă de o ediţie semnificativă, care să pună în valoare întreaga creaţie tipărită şi inedită a scriitorului, am preferat să adoptăm o altă soluţie: realizarea unei serii care să cuprindă totalitatea operei, variantele din periodice şi volume, precum şi lucrări nepublicate pînă în prezent (scrierile dinaintea debutului, alte pagini literare şi memorialistice, corespondenţa etc.). Nevoia stringentă a unei asemenea ediţii ne obligă să optăm pentru o soluţie realistă, cu alte cuvinte care să nu implice tergiversarea publicării seriei de *Opere* — şi *aşa destul de întîrziată.*

Pentru a nu lipsi, totuşi, cititorul de informaţia necesară, ne propunem ca manuscrisele să fie *comentate* în notele editoriale de la sfîrşitul fiecărui volum, subliniindu-se principalele lor caracteristici şi, mai ales, deosebirile faţă de textul publicat în versiunile tipărite (conflict, personaje, schimbări onomastice, diferenţe stilistice). Cînd deosebirile epice sînt de structură, respectivele variante vor fi prezentate, integral, cititorului.

Aparatul de variante pune în lumină modificările de sens, înlocuirile de cuvînt, valorile morfologice, nu şi varietatea formelor fo-

netice, întîlnite în numeroasele ediții şi periodice. Am preferat, aşadar, să ne concentrăm atenția asupra variantelor stilistice, dorind a le prezenta integral.

Fonetisme regionale de tipul *„mîngăiau", „mîngăiere",* întîlnite în manuscrise *(Cîntecul lebedei,* ms. B.A.R. 4055, f. 79), devin la tipar *„mîngîiau", „mîngăire".* De relevat că alături de aceste regionalisme se găsesc în acelaşi manuscris şi forme ale limbii literare: „Au *mîngîiat-o"* (f. 83), *„mîngîindu-i"* (f. 85) etc. Astfel de situații, întîlnite frecvent în manuscrisele lui Liviu Rebreanu, ne determină să fim, deopotrivă, circumspecți în fața alternanțelor fonetice (neştiind niciodată dacă ele se datoresc scriitorului, tipografului sau corectorului), şi, paradoxal, atenți la transcrierea lor, cînd apar în edițiile de bază, căci dubletele, tripletele lexicale sînt caracteristice şi multor versiuni autografe.

Am ocolit soluția publicării de „variante selective", considerînd-o mai puțin eficientă, fie şi pentru faptul că, de multe ori, trădează o comoditate în parcurgerea textelor, mascînd neatenția îngrijitorilor. Fără îndoială, în noianul variantelor din manuscrise, periodice şi ediții, ochiul poate aluneca involuntar peste o nuanță sau alta, atîta vreme cît este solicitat să efectueze multe colaționări (în cazul nostru ele depăşind uneori 15 confruntări). Dacă aceste cazuri sînt *accidente,* ele nu afectează ansamblul aparatului critic. Ca urmare, cu riscul amintit, am preferat să comunicăm totalitatea variantelor care au stat în atenția noastră decît să trunchiem deliberat rezultatele parcurgerii integrale a textelor obținute, cu trudă, de-a lungul cîtorva ani de cercetare. Astfel conceput, aparatul de variante tinde să scutească cititorul de a mai parcurge acelaşi drum, creindu-i posibilitatea de a folosi datele necesare cunoaşterii evoluției meşteşugului literar la Liviu Rebreanu. Scriitorul însuşi a remarcat deseori importanța unor evenimente din viața sa care, cercetate astăzi, explică şi mai clar rostul şi necesitatea unui aparat de variante, conceput ca o anexă semnificativă a creației.

Astfel, *în Mărturisiri* (1939), Rebreanu notează despre împrejurările concrete ale operelor sale plăsmuite în Transilvania în timpul stăpînirii austro-ungare:

„...a trebuit să înțeleg că scriitor român nu voi putea fi cît timp voi fi obligat să grăiesc într-un mediu străin, să vorbesc şi să gîndesc în limbi străine... Peste două treimi din anii de studii i-am petrecut în şcoli străine. Lecturile mele obişnuite le făceam în limbi străine. Cărți româneşti îmi cădeau în mînă numai întîmplător şi mai întotdeauna de calitate inferioară. încercările literare, deşi cu suflet românesc, le meditam în limbăstrăină, fienemțeşte, fie ungureşte, înainte

de a le scrie româneşte. în sfîrşit, a trebuit să-mi dau seama că, dacă vreau să realizez ceva, trebuie să nimicesc în prealabil, în sufletul meu si în mintea mea, tot ce mi-au imprimat atîția ani de mediu străin tocmai la vîrsta cea mai accesibilă tuturor influențelor şi că aceasta nu se poate împlini cu adevărat decît acolo unde voi respira o atmosferă românească absolut pură şi ferită de miasmele de pînă ieri, adică în Țară şi mai ales în Bucureşti. Trebuie să stăruiesc atîta asupra acestui moment din viața mea, fiindcă anii de formație ai scriitorului sînt cruciali pentru viitorul lui şi al operei sale."

Din cele relatate mai sus nu trebuie să înțelegem că prozatorul nu cunoştea limba română, limba sa maternă. Este vorba de necunoaşterea limbii *literare,* aşa cum de altminteri precizează însuşi scriitorul:

„La Năsăud, întors în mijlocul familiei (n.n., în 1908, după demisia din armată), am început să-mi perfecționez, cu numeroase lecturi, cunoaşterea limbii literare româneşti. L-am citit întîi pe Creangă, cu însemnări pe marginea cărții şi apoi pe Caragiale din care n-am înțeles absolut nimic."[1]

Aceste date biografice explică multitudinea variantelor în creația anilor de ucenicie. Ele ne-au reținut atenția şi, în consecință, am considerat necesar să le comentăm mai amănunțit în aparatul de note lexicografice, convinşi fiind că ele depăşesc un cadru pur lingvistic, şi prezintă o deosebită valoare pentru istoria literară.

V. Primele trei volume ale seriei de *Opere* cuprind creația nuvelistică, începînd cu paginile inedite care au precedat debutul în *Luceafărul* (1908) şi sfîrşind cu ultima nuvelă tipărită (cunoscută de noi ca atare): *Alibi* (1939). Volumele reunesc deopotrivă *lucrările originale,* ca şi *prelucrările.*

Distribuirea întregului material în cele trei volume a fost determinată, în primul rînd, de necesități editoriale. Potrivit principiilor amintite, în alcătuirea sumarului s-a urmărit separarea nuvelelor *din volume* de cele *din periodice,* de *tălmăciri* şi *inedite,* în interiorul acestor compartimente, scrierile au fost aranjate cronologic.

Ca să nu creăm o imagine falsă asupra evoluției operei rebreniene (prin adăugarea unui masiv volum de pagini inedite, care să se in-

[1] Vezi articolul: *D. Liviu Rebreanu a terminat romanul „Răscoala". 0 vizită la via marelui nostru romancier* în *Dimineața,* XXVIII (1932), nr. 9249 (26 septembrie). De semnalat că în 1923, scriitorul, aflat pe o altă treaptă a însuşirii culturii naționale, avea să spună: „Un singur înaintaş rămîne neîntrecut şi va rămîne (ntotdeauna: *Caragiale" {De vorbi cu Liviu Rebreanu, Spre ziuă,* nr. 1, 1923).

tercaleze, nefiresc, între tomurile II şi IV ale seriei de faţă), am optat pentru includerea lor în *addenda* volumelor publicate, în funcţie de perioada literară în care au fost scrise. Cele mai multe — plăsmuite în limba maghiară şi, mai puţin, în limba română — au fost rînduite la sfîrşitul volumului I, întregind informaţia cititorului cu privire la creaţia anilor de ucenicie.

Ca urmare a acestei împărţiri, volumul I de *Opere* cuprinde lucrările *publicate* în Transilvania (1 noiembrie 1908 — 1 mai 1909), înaintea venirii lui Liviu Rebreanu în vechiul regat, însoţite, în *addenda,* de schiţele şi nuvelele *inedite,* scrise între 1907 — 1909.

Volumul II cuprinde creaţia nuvelistică *tipărită* după sosirea prozatorului în Capitală, începînd cu prima colaborare din *Convorbiri critice* (25 octombrie 1909), continuînd cu scrierile publicate *în periodice* pînă în anul 1919 inclusiv (reluate ulterior în diverse culegeri) şi sfîrşind cu unele pagini *inedite.*

Volumul III se deschide cu ampla povestire *Calvarul* (1919), continuă cu nuvelele din volume (1920—1936), adăugind scrierile tipărite *exclusiv* în periodice (1912—1939), şi *prelucrările* (1910—1914).

Din punct de vedere bibliografic, cele 17 cărţi de schiţe şi nuvele — tipărite în timpul vieţii scriitorului — folosite la alcătuirea ediţiei noastre se prezintă după cum urmează:

FRĂMÎNTĂRI. Orăştie, Librăria naţională Seb. Bornemisa, 1912.

Cuprinde: *Dintele; Lacrima; Culcuşul; Ofilire; Răfuiala;Nevasta; Golanii; Cîntec de dragoste; Proştii; Filibaş.*

GOLANII. Nuvele şi schiţe. Cu un studiu introductiv de d-l Mihail Dragomirescu, Buc, H. Steinberg, 1916.

Cuprinde: *Golanii; Cuceritorul; Ocrotitorul; Proştii; Dintele; Cerşetorul; Culcuşul; Nevasta; Strănutarea; Hora morţii.*

GOLANII, ediţia a Il-a. Cu un studiu introductiv de d-l Mihail Dragomirescu. Ilustraţii de Fr. Şirato, Buc, H. Steinberg [1920].

Cuprinde: *Golanii; Cuceritorul; Ocrotitorul; Proştii; Dintele; Cerşetorul; Culcuşul; Nevasta; Strănutarea; Pozna.*

GOLANII, ediţia a III-a [Buc], Cartea românească [1925].

Cuprinde: *Proştii; Dintele; Bibi; Norocul; Cuceritorul; Nevasta; Cîntecul iubirii; Strănutarea; Vrăjmaşii; Soacra Sfîntului Petru; Idila de la ţară; Ocrotitorul; Culcuşul; Cerşetorul; Pozna; Golanii.*

GOLANII, ediţia a IV-a [Buc], Cartea românească [1928].

Cuprins identic cu cel al ediţiei a III-a.

MĂRTURISIRE. Nuvele şi schiţe, Buc, H. Steinberg [1916], „Biblioteca Căminul", nr. 13.

Cuprinde: *Mărturisire; Răfuiala; Vrăjmaşii; Lacrima (Glasul inimii); Armeanul; Talerii; Cîntec de dragoste; Cearta.*

CALVARUL. Buc, Universala-Alcalay, 1919.

RĂFUIALA. Nuvele şi schiţe, Buc, Universala-Alcalay [1919].

Cuprinde: *Bibi. Poveste de copii mici pentru oameni mari; Cîntecul iubirii; Norocul; Talerii; Cearta; Glasul inimii; Soacra Sfîntului Petru; Vrăjmaşii; Idilă de la ţară; Ofilire; Barba* (imitaţie)*;Ţăranul şi coasa* (imitaţie); *Răfuiala.*

CATASTROFA. Trei nuvele. Buc, Viaţa românească, 1921.

Cuprinde: *Iţic Ştrul, dezertor; Hora morţii; Catastrofa.*

NOROCUL. Schiţe şi nuvele [cu un cuvînt înainte din partea editurii], Buc, Alcalay şi Calafeteanu, 1921 („Biblioteca universală", nr. 1-3).

Cuprinde: *Norocul; Strănutarea; Iţic Ştrul, dezertor; Cuceritorul; Bibi. Poveste de copii mici pentru oameni mari; Cerşetorul; Soacra Sfîntului Petru.*

NUVELE ŞI SCHIŢE. Buc, Casa şcoalelor, 1921 („Scriitorii români contemporani. Pagini alese").

Cuprinde: *Proştii; Dintele; Ocrotitorul; Nevasta; Catastrofa,* precedate de însemnări biobibliografice.

TREI NUVELE. Buc, Cultura naţională, 1924.

Cuprinde: *Catastrofa; Iţic Ştrul, dezertor; Hora morţii.*

CÎNTECUL LEBEDEI. Buc, 1927 („Manuscriptum").

Cuprinde: facsimilul manuscrisului autograf al povestirilor *Cîntecul lebedei* şi *Cuibul visurilor,* precedat de o scurtă biografie a autorului şi un portret desenat de pictorul Jean Al. Steriadi.

CUIBUL VISURILOR. Nuvele şi schiţe [Buc], Casa şcoalelor [1927].

Cuprinde: *Cuibul visurilor; Omul mic si oamenii mari; Cumpăna dreptăfii; La urma urmelor; Cîntecul lebedei; Ghinionul; Dumnezeu; Fiara; A murit o femeie; Răfuiala; Ţăranul şi coasa* (imitaţie).

CÎNTECUL IUBIRII. Nuvele şi schiţe. Buc, Universala-Alcalay [1928] („Biblioteca pentru toţi", nr. 1150-1150 bis).

Cuprinde: *Cîntecul iubirii; Bibi; Vrăjmaşii; Pozna; Catastrofa.*

IŢIC ŞTRUL, DEZERTOR. Trei nuvele cu 30 gravuri în lemn de Paul Konrad Honich. Ediţia a III-a, Buc, Cartea românească [1932].

Cuprinde: *Iţic Ştrul, dezertor; Catastrofa; Fapt divers [Hora morţii].*

OAMENI DE PE SOMEŞ. Desene de Lena Constante, Buc. Editura Fundaţiilor [1936], („Cartea satului", 14).

Cuprinde: *Dumnezeu; Cerşetorul; Proştii; Răfuiala; Nevasta; Pozna; Dintele; Hora morţii; Cuibul visurilor.*

NUVELE. Cu chipuri desenate de Aurel Jiquidi, Buc, Căminul cultural Avram Iancu al refugiaţilor ardeleni [1944], („Cartea refugiatului ardelean", 9).

Cuprinde: *Pozna; Nevasta; Răfuiala; Proştii.*

La acestea trebuie adăugată povestirea *Dincolo,* apărută iniţial într-o culegere din 1935 de *Nuvele inedite* ale unor scriitori reprezentativi ai vremii, publicată de Editura Adevărul, apoi reprodusă de autor în volumul său de publicistică *Amalgam,* Buc, Socec [1943].

Cu puţine excepţii, nuvelele tipărite în volum au cunoscut o largă difuzare în presa vremii. Aceste colaborări sînt semnalate în 17 publicaţii din Capitală şi provincie: *Luceafărul,* Sibiu (1908, 1909, 1911); *Convorbiri critice.* Buc. (1909, 1910, 1928); *Viaţa românească,* Iaşi (1911); *Cosinzeana,* Orăştie (1911, 1912, 1913); *Ramuri,* Craiova (1912); *Almanahul Societăţii Scriitorilor de la noi,* Orăştie (1912); *Almanahul Societăţii Scriitorilor Români,* Buc. (1912); *Flacăra,* Buc. (1912, 1921, 1922); *Universul literar.* Buc. (1913, 1914. 1915); *Revista idealistă,* Buc. (1913) ; *Lumina,* Buc. (1918); *Sburătorul,* Buc. (1919, 1920); *Lectura pentru toţi,* Buc. (1919); *Luceafărul,* Buc. (1919); *Lamura* (1920, 1923); *Dimineaţa,* Buc. (1925) şi *Rampa,* Buc. (1925).

Nuvelele *Cuceritorul, Cerşetorul, Hora morţii* şi *Dincolo* nu au fost întîlnite în paginile publicaţiilor consultate.

Separat de toate lucrările menţionate mai sus, reproducem în ediţie'un număr de 13 nuvele şi schiţe originale, descoperite în paginile revistelor *Ramuri* (1912); *Cosinzeana* (1912); *Flacăra* (1912); *Universul literar* (1913, 1914, 1915, 1926); *Rampa* (1913); *Scena* [1917} şi *Sburătorul* (1919).

Unele dintre ele trebuiau să facă obiectul unor volume ale lui Liviu Rebreanu care n-au depăşit stadiul de proiect (o culegere de schiţe şi nuvele din anii stabilirii scriitorului în Capitală, volumul *Vrăjmaşii* din ultimii ani ai vieţii etc).

Prelucrările (7), prezente în creaţia anilor de început, au fost publicate de autor în coloanele revistelor *Flacăra* (1912), *Universul literar* (1913) şi *Almanahului „Adevărul"* (1914). Trei din ele figurează, aşa cum am văzut, în sumarele volumelor de nuvele, publicate de scriitor cu titlul de „imitaţie".

Paginile inedite sînt reproduse din „fondul B.A.R.", ms. rom. 4056; I (1), ms. 17—18, sau după manuscrisele din arhiva aflată în posesia familiei scriitorului.

Cele mai multe, scrise în limba maghiară în anul 1907, sînt publicate şi în traducere românească. Pentru a oferi imaginea reală a debutului literar, tălmăcirea a urmărit, în primul rînd, fidelitatea cu textul original. Nu este exclus ca o parte din ele — sau alte scrieri — să fi fost publicate în presa maghiară. într-un interviu din *Dimineaţa**, Rebreanu, amintind insuccesul primelor creaţii dramaturgice prezentate teatrelor ungureşti, adăuga:

„Nu tot acelaşi lucru s-a petrecut cu proza mea literară. Primele mele articole apărute în ziarele din Budapesta erau elogios apreciate. Numai că, într-o bună zi, m-am trezit cu colonelul meu, care m-a sfătuit prieteneşte să renunţ la scris, pentru că nu se cade ca un ofiţer — notat excelent în toate rapoartele cazone — să se ocupe de fleacuri."

Care sînt aceste „articole"? Unde au fost tipărite? Sînt deocamdată întrebări fără răspuns, cu toate investigaţiile bibliografice efectuate în ţară şi peste hotare. Ampla bibliografie a creaţiilor literare româneşti, tipărite în limba maghiară, datorată prof. univ. Domokos Samuel de la Universitatea din Budapesta, nu menţionează nici o referinţă bibliografică asupra scrierilor lui Liviu Rebreanu din respectiva perioadă (nu este exclus să fi apelat în acea vreme la un pseu-

* *D. Liviu Rebreanu a terminat romanul „Răscoala". 0 vizită la via marelui nostru romancier, Dimineaţa,* XXVIII (1932), nr. 9249 (26 septembrie).

donim[1], aşa cum au făcut şi alţi scriitori militari din istoria literaturii noastre în împrejurări similare).

Paginile nu au o valoare artistică deosebită şi nu e de mirare că autorul le-a abandonat mai tîrziu, subliniind totodată şi condiţiile în care au fost scrise: „Erau pe atunci la modă nişte nuvele de salon, publicate prin ziare pentru delectarea publicului, şi m-am lăsat influenţat de ele"[2].

Includerea lor — ca şi a altora — în *addenda* ediţiei noastre răspunde, mai ales, unor cerinţe de informare ştiinţifică.

VI. Modul în care publicul şi critica literară au primit nuvelistica lui Rebreanu a fost, de la bun început, diferenţiat. în general, atenţia s-a îndreptat asupra diverselor lucrări publicate în volum.

Apariţia cărţii de debut, tipărită „printr-o întîmplare" la o tînără editură românească din Orăştie, este lipsită de ecou. Observaţii de tipul „caractere care te zguduie şi te mişcă adînc", întîlnite într-o notă anonimă de prezentare a volumului, tipărită în revista *Cosinzeana* a aceluiaşi editor, suplinesc, cu naivitate, o cronică literară. Prima referinţă critică (semnată) de care dispunem pînă în prezent aparţine lui Sp. Hasnaş (1912). Cam în acelaşi timp scrie şi Mihail Sorbul recenzia la volumul de debut (găsită în manuscrisele de la B.A.R., dar neidentificată în presa vremii). Abia peste 4 ani, volumul *Golanii,* deşi relua în bună parte sumarul primei culegeri, fiind publicat în Bucureşti şi cu prefaţa unuia dintre cei mai reputaţi critici ai vremii, aduce autorului consacrarea în domeniul genului scurt.

Reacţia criticii — pozitivă sau negativă — a fost atît de puternică, încît multă vreme critici şi istorici literari proeminenţi, printre care Nicolae Iorga, au continuat să caracterizeze întreaga nuvelistică a lui Liviu Rebreanu prin prisma povestirii care da titlul volumului din 1916.

[1] în articolul *Intiia încercare literară a lui Liviu Rebreanu,* din *Tribuna* (22 octombrie 1964), Tiberiu Rebreanu, plecind de la un citat din interviul dat de scriitor in *Viata literari* („Am scris şi publicat nenumărate nuvele în ungureşte şi nemţeşte"), comunică pseudonimul „Olly Oliver", care ar fi însoţit o variantă a *Domnului maior* (v. voi. I, p. 299) la ziarele *Budapesti Hirlap, Ujsdg* şi *Vasirnap* (fără să fi fost tipărită), afirmaţie ce se cere demonstrată.

[2] Dan Petraşincu, *Lingi L. Rebreanu In ziua celor 50 de ani, Viaţa literari,* X (1935), nr. 4 (15 decembrie 1935 — 1 ianuarie 1936).

Un alt moment esenţial pentru consacrarea nuvelistului Rebreanu 1-a prezentat publicarea şi retipărirea în ediţii separate (1921> 1924, 1932) a celor trei nuvele inspirate de primul război mondial. Unii critici (Octav Botez, de pildă) au „descoperit" chiar, cu această ocazie, „superioritatea" nuvelistului asupra romancierului. în schimb, restul volumelor de nuvele şi schiţe publicate de Liviu Rebreanu între cele două războaie mondiale nu au stîrnit, în general, interesul criticii.

Chiar şi după apariţia monumentalului *Ion* sau a *Răscoalei* — opere prin care Rebreanu se plasează în fruntea romancierilor români din perioada interbelică — persistă o atitudine de ocolire a creaţiei nuvelistice. Aprecieri ca „simple aspecte" sau „elemente ale unei literaturi curente" se întîlnesc des în publicistica vremii, şi chiar sub semnătura unor critici de prestigiu. Părerea lui Lovinescu, după care nimic din ce a publicat Rebreanu înainte de *Ion* nu putea face să se prevadă admirabila dezvoltare a unui scriitor „care a început şi a continuat vreo zece ani nu numai fără strălucire, dar şi fără indicaţii de viitor"[1], era acceptată într-un consens cvasi unanim. Acelaşi critic se întreba de ce după apariţia lui *Ion* şi a *Pădurii spînzuraţilor* acesta îşi mai publică vechile sale nuvele, răspunzînd maliţios că, probabil, prozatorul o face „din sentimentul regelui Murat, care, alături de tron, ţinea să-şi arate şi biciul său de vizitiu, sau al tiranului siracuzan care la ospeţe bea dintr-un vas de lut pentru a nu-şi uita profesia de olar din tinereţe"[2]. (Nu trebuie uitat însă eă acelaşi Lovinescu îl încurajase cu generozitate pe Rebreanu, publicîndu-i numeroase scrieri, printre care şi o nuvelă remarcabilă: *Iţic Ştrul, dezertor.)*

Fără îndoială că asemenea reacţii se justifică în timp, dacă luăm în considerare scara de valori a creaţiei nuvelistice şi romaneşti a scriitorului. Pe bună dreptate, interesul criticii a fost îndreptat spre creaţiile de anvergură ale lui Liviu Rebreanu.

Cu timpul, autorul însuşi nu a mai fost preocupat de soarta nuvelelor sale, din 1936 nemaipublicînd nici o culegere, dacă exceptăm broşura tipărită în 1944 de Căminul Cultural „Avram Iancu" al refugiaţilor ardeleni. în aceste condiţii, nuvele ca *Divorţul* sau *Umbre,* deşi superioare multor lucrări din volume, n-au mai fost extrase din coloanele periodicelor, iar alte pagini nuvelistice, ca *Alibi,* au aşteptat transformarea în roman.

[1] E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane,* voi. IV, *Evoluţiat prozei literare,* p. 354.

[2] *Idem,* p. 354—355.

REFERIRI CRITICE (articole şi studii dedicate] *in mod special* nuvelisticii):

Sp. Hasnaş: *Frămîntări, Flacăra,* Buc, II (1912), nr. 7 (1 decembrie), p. 54.

Miliail Sorbul: Recenzie la voi. *Frămîntări* (ms. aflat la B.A.R.).

Mihail Dragomirescu: *Studiu introductiv la voi. „Golanii",* ed.I, 1916, p. V-VIII, şi ed. a Il-a, 1920, p. VII-XIII.

G.T. [George Topîrceanu]: Recenzie la voi. *Golanii, Viaţa românească,* Iaşi, XI (1916). nr. 4—5, p. 202 şi urm.

Cleante: *Golanii, Rampa,* Buc, I (1916), nr. 245 (16 mai), p. 2.

D.I.C[ucu]: *L.Rebreanu — „Catastrofa", Gîndirea,* Cluj, [1921, nr.l, p.16.

Octav Botez: *Liviu Rebreanu — „Trei nuvele", Viaţa românească,* XVII (1925), nr.l (ianuarie), p. 162-163.

Const. Şeineanu: *„Trei nuvele" de Liviu Rebreanu, Adevărul,* Buc, XXXVIII (1925), nr. 12 618 (12 februarie), p.1-2. *„Golanii", nuvele de Liviu Rebreanu, Adevărul,* XXXIX (1926), nr. 13 034 (16 iunie), p. 2; *Cuibul visurilor, Nuvele si schiţe — Liviu Rebreanu, Adevărul,* XLI (1928), nr. 13 579 (24 martie), p. 1-2.

Al. Bădăuţă: *Liviu Rebreanu: „Trei nuvele", Gîndirea,* Buc, IV (1925), nr. 10, p. 338-339.

* * * *L.Rebreanu: „Trei nuvele", Viaţa literară,* III (1928), or. 89 (13 octombrie), p. 4.

Al. Robot: *Liviu Rebreanu, „Iţic Ştrul, dezertor"* (ed. a IlI-a), *Rampa,* XI (1932), nr. 4 469 (2 decembrie), p. 1.

V.Dominic: *„Iţic Ştrul, dezertor", Cuvîntul liber,* Buc, III (1935), nr. 4 (30 noiembrie), p. 4.

Hermine Pilder Klein: *Postfaţă* la volumul *Vie Einfältigen {Proştii],* Wien, 1943, p. 59-60.

Savin Bratu: *Prefaţă* la volumele *ăe Nuvele {Ei.* Tineretului), ed. I, 1954, p.5-9 şi ed. a II-a, 1956, p. 5-11.

Nicolae Liu: *Rebreanu necunoscut. Viaţa românească,* X (1957), nr. 2 (februarie), p. 106-115.

Paul Georgescu: *Liviu Rebreanu:„Nuvele", România liberă,* XIV (1957), nr. 4 088 (30 noiembrie), p. 2; republicată în voi. *Încercări critice,* voi. II [1958], p. 94-99.

G.C. Nicolescu: *O variantă a nuvelei „Iţic Ştrul, dezertor". Tribuna,* II (1958), nr. 17 (26 aprilie), p.5.

Foldvăry István: *Liviu Rebreanu: Leszdmolăs [Răfuiala], Igat SzA,* VI (1958), nr.10 (octombrie), p. 512—514.

Olâh Tibor: *Rebreanu, az elbeszilS [Rebreanu, povestitorul], Utunk,* XIV (1959), nr. 7 (19 februarie), p. 2.

Valeriu Râpeanu: *Prefaţă* la culegerea de povestiri în limba rusă, *Vesî pravosudiia [Cumpăna dreptăţii],* [Buc], 1959, p. 3—6.

Ov.S. Crohmălniceanu: *Prefaţă* la voi. *Cîntecul iubirii,* Ed. Tineretului, 1960, p. 5-10.

Al.Bistriţeanu: *Nuvelistica lui Liviu Rebreanu, Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor,* IX (1960), nr. 1, p. 121-162.

Silvian Iosifescu: *Prefaţă* la voi. *Răfuiala,* Ed. Tineretului, 1961, p. 5-22.

Elena Stan: *Liviu Rebreanu la „Convorbiri critice", Tribuna,* VIII (1964), nr. 36 (3 septembrie), p. 8.

Niculae Gheran: *Prefaţă* şi aparat critic la ediţia *Nuvele* (3 voi.). Editura pentru Literatură, 1965, voi. I, p. V-LVI, 247-269.

Eugen Simion: *Nuvelele lui Rebreanu, Gazeta literară,* XIII (1965), nr. 49 (2 decembrie), p. 2.

VII. Abrevierile din aparatul critic al volumelor de nuvele sînt cele folosite curent în practica bibliografică.

în corpul variantelor, posturile bibliografice au fost reduse strict la anul apariţiei, celelalte elemente fiind menţionate, o singură dată, la începutul fiecărei note. Cînd o lucrare a apărut de două ori în acelaşi an (în volume sau periodice), s-a apelat la iniţialele respectivei publicaţii, fiind adăugate anului de apariţie. Le prezentăm în ordine alfabetică:

A. S. 1912 = *Almanahul scriitorilor de la noi,* 1912.
A.S.S.R. = *Almanahul Societăţii Scriitorilor Români* pe anul 1912.
C. 1921 = voi. *Catastrofa,* 1921.
C. I. 1928 = voi. *Cîntecul iubirii,* 1928.
C. L. 1928 = voi. *Cîntecul lebedei,* 1928.
C. V. 1927 = voi. *Cuibul visurilor.* 1927.
Cz. 1912 = *Cosinzeana,* 1912.
Cz. 1913 = *Cosinzeana,* 1913.
Fr. 1912 = voi. *Frămîntări,* 1912.

G. 1928 = voi. *Golanii,* 1928.
N. 1921 = voi. *Nuvele şi schiţe,* 1921.
R. 1912 = *Ramuri,* 1912.
R.Id. 1913 = *Revista idealistă,* 1913.
Ex. Bibi.: Exemplarul ed. a II-a din volumul *Golanii,* cu corectări autografe ale scriitorului, descoperit în biblioteca familiei Rebreanu.

VIII. Tipărirea primelor trei volume din seria de *Opere* este rodul unei munci de colaborare, contribuţia celor doi îngrijitori de ediţie delimitîndu-se după cum urmează:

NICULAE GHERAN: Alegerea şi stabilirea textelor grupate în capitolul DIN VODUME (voi. I, p. 1—33; voi. II, p. 5—285; voi. III, p. 5—252); notele şi comentariile lexicografice, editoriale şi apa-Tatul de variante la creaţia nuvelistică menţionată mai sus; coordonarea ediţiei (structura sumarului şi aparatului critic; principiile de transcriere a textelor).

NICOLAE LIU: Alegerea şi stabilirea textelor grupate în capitolele DIN PERIODICE, PRELUCRĂRI ŞI ADDENDA (voi. I, p. 35—325; voi. II, p. 287—321; voi. III, p. 371 – 377); bibliografia şi notele de istorie literară; comentariile lexicografice şi variantele la nuvelele incluse în capitolele menţionate mai sus. Aceluiaşi îngrijitor îi aparţin şi traducerile textelor maghiare tipărite în volumul I (excepţie tălmăcirile şi localizările efectuate de Liviu Rebreanu).

îngrijitorii ediţiei aduc şi pe această cale mulţumirile lor *Valeriei Dumitrescu,* pentru controlul şi fixarea variantelor în aparatul critic, redactorului de carte, *Aurelia Rusu,* pentru atenta colaborare la fixarea profilului seriei de *Opere, Liviei Baciru* şi *Rodicăi Ioan,* pentru aportul adus la colaţionarea şi transpunerea textelor maghiare în limba romînă.

NICULAE GHERAN
NICOLAE LIU

DIN VOLUME

GLASUL INIMII

Spre seară, aşa, cînd se împreună ziua cu noaptea, Codrea obişnuieşte să se aşeze pe pragul tinzii, să-şi vîre luleaua de lut roşcat între măsele şi să se certe cu baba.

— Hm... Măă... Ce ştii tu şi cu feciorii tăi?... Voi toţi împreună nu faceţi cît o ceapă degerată...

Baba îi cunoaşte năravul şi tiu prea îl ia în seamă. Sprintenă, ca o fată mare, cu zbîrciturile obrajilor rumenite de bujală, se învîrteşte pe lîngă vatră, dă încoace, dă încolo, şi-n cele din urmă răstoarnă pe crupător o mămăligă aburoasă. Iar atunci şi Codrea încetează cu cearta, se mulcomeşte. îşi ascunde luleaua în chimir, se trînteşte bodogănind pe laviţă, îşi face cruce de trei ori, creştineşte, şi prinde a îmbuca tihnit şi cu chibzuială. După cină umflă iar luleaua, scormoneşte din foc un cărbune potrivit, pîcîie voiniceşte de cîteva ori, slobozind fuioare groase de fum alburiu pe gură şi pe nas şi pe urmă se lungeşte în pat.

într-un tîrziu, întreabă trăgănat, cu glas moale:

— Măi babă!...

— Haba, ghiujule?

— Hm... Da' ce-o mai fi făcînd Ionică?... Hai?

— Păi, Dumnezeu ştie, măi moşnege...

— Da' oare n-o fi flămînd?

— Bunul Dumnezeu ştie, că el ne poartă de grije la toţi...

Codrea se ridică repede, înţepat, scoate luleaua din gură şi se uită lung şi îngîmfat la babă. Pesemne nu-i sunt pe plac răspunsurile astea în doi peri. Buzele i se mişcă ţicăind, ca şi cînd ar bolborosi ceva, dar pe urmă se lasă iar pe spate, şi nu rosteşte nici o vorbă. Cu ochii întredeschişi, împaianjeniţi, priveşte cum clipoceşte jăratecul în vatră şi nici nu bagă de seamă că luleaua îi scapă dintre dinţi... Un horcăit rar, uşor cutremură tăcerea bordeiului. în cenuşă tăciunii mocnesc înăbuşit. Un greier rătăcit se tînguie sub fereastră. Un cîine latră răguşit undeva, departe... Baba Firoana se apropie tiptil de moşneag, îngrijorată să nu-1 trezească, şi-i dezleagă opincile...

Aşa-i Codrea de-o vreme încoace. S-a obişnuit cu răsfăţatul şi gogolirile babei, ca copilul din leagăn cu ţîţa.

O jumătate de veac au petrecut în căsuţa aceea dărăpănată, cu acoperişul petecit, ţuguiat, pitită sub coasta de molifţi din capul satului. Şi au trăit... Au trăit şi mai bine, şi mai rău, dar mai mult tot bine. Baba se simţea mai prostică, mai tare la cap, şi nu prea i se împotrivea. îşi călca pe inimă chiar dacă nu i se părea ceva, şi-1 lăsa să se sfarme el din gură, să hăpăiască pînă s-o sătura. Numai cîteodată îi treceau suliţe reci prin inimă şi o podideau lacrămile... atunci cînd Codrea ocăra prea rău copiii... O durere năvalnică ţîşnea din sufletul ei obidit, sîngele începea să-i zvîcnească mai puternic în vine, faţa ei pocită, gălbejită de vîrstă şi necazuri, ca frunza veştedă, se îmbujora de milă şi de mînie, şi ar fi fost în stare să-1 şi blesteme... Dar tot nu putea. Vorbele întretăiate i se muiau într-un plîns amarnic. Iar Codrea se cătrănea, că de ce îşi mănîncă ea zilele pentru nişte copii ca aceia. El nu-i putea vedea-n ochi de urîţi...

Era un moşneag sfătos Codrea, un moşneag înalt şi drept ca un steag, cu ochii albaştri de femeie, limpezi şi adînci. Două cete de cute mărunte îi porneau de pe opcina obrajilor şi alergau de-a valma, încrucişate şi încolăcite în sus spre gropile ochilor şi-n jos spre colţurile gurii, unde apoi se pierdeau în desişul perilor bătuţi de brumă. Pe umerii lui laţi şi ciolănoşi apăsa povara alor şaptezeci şi doi de ani.

Odinioară Codrea credea că n-o să îmbătrînească pînă-i Prut şi Şiret, aşa era de zdravăn şi de voinic. Pornirile zvăpăiate ale tinereţii îl mînau tot înainte şi-i dădeau puteri de uriaş. Un vuiet îi răsuna mereu în urechi, o învălmăşeală de glasuri asurzitoare... răcnetul luptelor vieţii. Şi-i plăceau glasurile acelea încîlcite, îl fermecau şi-1 întărîtau. Se încumeta să se arunce tocmai în mijlocul vîrtejului de trudă şi, sau să-1 spargă, sau să se prăpădească.

Doisprezece ani a slujit pe împăratul ca toboşar. A colindat cîte ţări şi mări, s-a bătut cu „pămîntezul", cu „burcuşul", odată a fost şi prizărit printr-un picior. Dar nicicînd nu şi-a pierdut voioşia. Numai în noianul primejdiilor i se răvenea sufletul.

Pe urmă a venit acasă. Ce odor de fetişcană mai era pe atunci baba asta Firoana!... Şi pe urmă a avut copii; i-au năpustit neajunsurile. Pîinea ce-o mînca

era străbătută de sudorile muncii necontenite. Truda şi zoala îi mistuiră puterile şi pofta de viaţă. Seara, toropit de greutatea nevoilor, de multe ori gemea, urla de cruzimea traiului. Fiecare an, fiecare zi trăgea cîte-o brazdă pe faţa lui Codrea...

Dar au trecut toate, repede, ca şi cum trece puhoiul. Copiii şi-au căpătat aripi, s-au dus care-ncotro, şi Codrea a rămas iar singur cu Firoana.

Puterile însă îi erau acuma sleite de crîncenia vremii. Mintea începea a-i zburda copilăreşte. Uitase multe din cele ce a păţit. Numele tovarăşilor de la oaste, al oraşelor, al superiorilor s-au spălăcit, i s-au şters din creieri. Unele visuri parcă le-a trăit aievea, unele întîmplări trăite parcă numai le-a visat. Vremea încurcă firele amintirilor şi le învîltoreşte după placul ei.

Astăzi Codrea nu-şi mai aduce aminte că a fost toboşar. Nu, nici vorbă. Grenadir a fost, sau călăreţ, dar totuşi parcă grenadir. Şi ce dragă i-a fost lui oastea! Acolo şi-a prăpădit floarea vieţii, acolo a dus traiul cel mai fără griji, cel mai uşor. O căldură priincioasă îl copleşeşte cînd se gîndeşte la vremurile acelea. închipuirea îi zboară vioi, grămădeşte întîmplări poznaşe, răscoleşte şi amestecă lucruri nemaipomenite. Nici stăvilile vremii, nici prăpăstiile mărginirii nu o pot opaci în avîntul ei năprasnic.

— Hm... Măă... Ce ştiţi voi?... Eu cînd eram în oaste, mă!... Aia era oştire, nu ca azi...

O umbră de surîs batjocoritor se leagănă pe buzele lui supte. Bulbii ochilor îi năvălesc în afară. Obrajii se rumenesc în pripă. Şi, semeţ, cu glas trufaş, înălţat, povesteşte:

— Eram odată, mă, cu domnu căpitan al nostru... cu domnu căpitan Carlup... Aşa, aşa, Carlup îl chema...

Eram în lagăr, mă, la pămîntez... Şi iată că ne pomenim, mă, că ne atacă duşmanul şi, cît ai bate-n palme, ne fură toţi boii de la companie... Hei, să fi văzut voi atunci pe domnu căpitan! Era negru de supărat, mă, mai negru ca sumanu ăsta de pe mine... Hm... Şi mi-era milă de domnu căpitan, că era om bun, Dumnezeu să-i dea sănătate de mai trăieşte... Şi mă pun eu, mă, şi-mi acăţ puşca pe umăr, şi mă duc, bre, mă duc pînă ce dau de vrăşmaşi într-o poiană. Da' erau mulţi, mă... erau ca vreo cinci sute. Nu zic eu nimica, dar mă iau frumuşel şi m-ascund după o tufă. Şi-ncep a trage, băiete, şi trag, şi trag, şi trag... Şi deodată văd, mă, că se sperie duşmanii şi o apucă la fugă, mă, de se hurduca pămîntul sub picioarele lor... Da' bucuria lui domnu căpitan cînd şi-a văzut iar boii! Măă! Era cît p-aci să mă înghită de voios... Şi deodată îşi descinge sabia şi mi-o dă mie. „Na, Costică! zice. De-acu înainte tu eşti comandantul companiei!"... Aşa, zău, mă... Ia, vezi aşa, dragii mei!...

O clipă pare că-i alt om. O undă de lumină senină pluteşte pe faţa lui brăzdată. Se uită împrejur şi-şi întinde fălos ciolanele... Apoi, deodată tresare buimăcit, ca zguduit dintr-un vis. îşi trece palmele peste frunte, ca şi cînd ar vrea să împrăştie de-acolo nişte gînduri posomorite. Un văl întunecat de tristeţe joacă înaintea ochilor lui... Bag seamă îi vin în minte feciorii şi i-e ruşine.

Şapte feciori a avut Codrea, ca şapte feţi-frumoşi. Şi toţi şapte l-au făcut de ruşine, toţi şapte au fugit de la oaste, parcă a fost înadins. Să fi fost oricît de prăpădiţi, oricît de becisnici, numai asta să nu i-o fi ticluit. Ce-i pasă lui c-au fost harnici, agonisitori, că s-au aşezat bine, că şi-au găsit neveste şi frumoase,

şi lăptoase. 1,-au făcut de rîs, l-au făcut de comedie la lume, fugind de la oaste. Şi din pricina asta lui Codrea îi erau urîţi, ca şi cînd nici n-ar fi fost odraslele lui.

în sfîrşit, i-a mai rămas unul, Ionică. Acesta era mezinul. Şi a fost băiat bun totdeauna. I-au plăcut de mic copil poveştile ostăşeşti. Asculta totdeauna cu ochii scînteietori cuvintele lui Codrea... într-însul îşi pusese el toată nădejdea.

Dar iată că într-o seară, tocmai cînd se dondănea cu baba, după cină, se aude un bocănit lin, slab în geam. Codrea păşeşte liniştit la fereastră şi întreabă:

— Cine-i?

- E u . . .

– Care eu?

— Ionică...

Mustăţile moşneagului se zvîrcoliră fioros de cîteva ori, parcă le-ar fi zmucit o mînă vrăjmaşă nevăzută. Pe urmă iar întrebă:

– Ai fugit?

— Am venit...

Dintru-ntîi îi veni să-1 gonească de lîngă casa lui, să-1 alunge în lume, ca să nu-i mai auză nici de nume. Dar privirea lui încruntată rătăci spre babă. Nemişcată, cu doi picuri mari în colţurile orbitelor, ea nu îndrăznea nici să crîcnească. Dar durerea şi iubirea ei mută îl înmuiară. Se scărpina în ceafă, înjurînd printre dinţi, ş-apoi se trînti pe pat şi tăcu toată seara.

Uşa se deschise scîrţîind şi intră Ionică, smead, pleoştit, destrămat, ca o stafie. Se lăsă încetinel pe vatră lîngă foc, şi rămase acolo, tăcut, multă vreme. Baba, mototolită într-un ungher, plîngea cu sughiţuri.

Apoi Ionică îşi sprijini capul în podul palmelor şi începu să se jelească:

— Mi-era dor de-acasă... Că acolo-s numai străini, şi străinii sînt răi, şi nu le pasă de durerea ta, şi te asupresc, şi te batjocoresc, şi...

Glasul lui, întrerupt cînd şi cînd de sughiţele bocite ale babei, răsuna duios în liniştea nopţii. Codrea însă nu auzea nimic. Cu mîinile împreunate pe piept, zăcea neclintit, ca un mort. Iar după ce isprăvi feciorul, se întoarse către perete şi zise aspru, poruncitor:

— Apoi mîine dimineaţă să te duci înapoi...

în zori, cînd căscă ochii, văzu pe baba Firoana, cu ochii înecaţi în lacrămi, zgîndărind la foc, în vatră. Codrea se uită repede împrejur.

— S-a dus? gîlgîi răguşit.

— S-a dus.

O fulgerare dureroasă i se înghesui prin inimă, un val rece îl zgudui prin tot corpul. Vru să spuie ceva, dar nu putu scoate nici un glas omenesc. Numai un hropăit lung îi izbucni din adîncul sufletului.

în bezna fiinţei lui tulburate se petrecu atunci o schimbare mare, nelămurită. Se zbătea cu o droaie de gînduri şi nu le putea desluşi. Şi din frămîntările astea mute izvorîră deodată doi stropi argintii, cari se rostogoliră repede peste cutele feţei, la vale. Iar stropii îi ardeau pielea, îi ardeau sufletul.

E cam mult de-atunci. Acuma Ionică e însurat... însurat bine, ca şi ceilalţi şase. Codrea însă a slăbit rău. De-abia mai poate ieşi cîteodată din bordei. Şi-1 mănîncă şi tusa. Dar sufletul lui e tămăduit. Nici o grije, nici o supărare nu-1 mai necăjeşte.

în sărbători, cînd e vremea bună, iese în grădiniţă, sub un paltin bătrîn ca şi dînsul, şi povesteşte

vecinilor, care se strîng bucuroşi în jurul lui... le povesteşte păţanii năzdrăvane de pe vremea cînd slujea la împăratul...

— Hm... Măă... Am fost noi odată la manevre, mă, da' departe, tare departe... Am umblat atunci şi pe la marginea pămîntului... Da-i frumos pe-acolo, bre... e numai nisip... nisip mărunţel-mărunţel ca macu... Hm... Aşa, mă!...

OFILIRE

Soarele zîmbea... Mănunchiuri de raze aurii se întreceau prin văzduhul înveselit, mîngîind pămîntul crăpat de dogoreala zilelor trecute, răsfrîngîndu-se zglobii în oglinda rîului ce încinge satul ca un brîu de argint..

Un iaz tare şi nou închidea calea apei neobosite. Valurile oţeloase se năpusteau mugind asupra zăgazurilor căptuşite cu bolovani, le hurducau, le pălmuiau, apoi, neputînd să le biruie, se aruncau turbate pe scîndurile lucioase la vale şi se prăbuşeau în vîrtejurile adînci ale hîlboanei. Zdrobite, răcnind de mînie, se zvîrcoleau în braţele vojului, pe urmă scăpau trudite şi alunecau gîlgîind pe prundişul arămiu...

Din jos de iaz, la marginea rîului, Saveta prundarului se închină de două ori spre oglinda încreţită a apei, ş-apoi, cu cofele pline, cu ochii în pămînt, încordată uşor sub povară, se îndreptă spre pîrlazuî din fundul grădinii. Lîngă gardul de nuiele poposi oleacă. Braţele îi căzură moarte de-a lungul trupului, capul îi căzu pe piept, iar sub dunga neagră a genelor

îi răsăriră cîțiva picuri mărunți de lacrămi, care se scurseră domol pe obrajii plini şi îmbujorați. Şi aşa rămase un răstimp, pierdută. Apoi privirea i se îndreptă spre turnuşoarele de spumă ce tropăiau în hîlboana iazului. în creierii ei prinseră a se vălmăşi o sumedenie de gînduri ciudate, nişte gînduri de cari îi era groază, care o chinuiau, dar care totuşi o ademeneau neîncetat de o vreme încoace... într-un tîrziu se dezmetici şi, cu o sforțare cruntă, îşi curmă plînsul. Dar cînd ajunse la căscioara țuguiată şi intră în pridvor, lacrimile o prididiră iarăşi, pe-a furişul.

Mă-sa, o femeie vînjoasă, c-o gură ca melița, suflecată pînă-n genunchi, văzînd-o pleoştită şi bocită, se cătrăni foc, şi se răpşti la ea:

– Ce-i cu tine, fato?... Ce te tot boceşti parcă te-ar fi părăsit mirele?...

Saveta tresări spăimîntată şi de-abia putu bîlbîi cîteva vorbe zdruncinate. Lacrimile însă începură a-i curge şi mai năvalnic.

Mama se uită mirată la fată. Dintru-ntîi vru s-o ocărească, să-i scoată nălucirile din cap. Dar cînd îi văzu ochii stinşi, obrajii arşi, cînd o văzu atît de posomorită, o cuprinse mila, parc-ar fi înțeles durerea mută ce se alină în lacrimile acelea. Şi glasul i se înmuie, privirea i se îndulci:

— Spune-mi, draga mamii, spune-mi mie, ce te doare ?...

Fata se opri în prag, stătu o clipă pe gînduri, apoi răspunse cu glas năbuşit:

– Nimica, maică... Nimica... Zău, nimica...

Mama privi lung în urma ei, clătină din cap şi bombăni îngrijorată:

Are ceva... de bună seamă are ceva fata asta...

în porumbiştea din dosul casei Saveta se opri. întrebarea mamei îi răscolise deodată toată durerea. Simțea limpede cum i se îngreunează mintea, cum îi lîncezeşte sufletul. Genunchii începură a-i tremura.

Se lăsă jos şi-şi lipi fruntea de pămînt. Lacrimile îi secaseră. Numai oftări adînci se mai desprindeau din pieptul ei rotunjor, oftările plînsului uscat, care sugrumă sufletele. Părul ei bălan se zbătea ca peştele lîngă corpul întins între muşuroaiele firelor de păpuşoi.

O adiere blîndă, lină se furişă printre foile jumătate verzi, jumătate galbene ale porumbului. Spicele fîşiau tainic şi-şi plecau capetele, ferindu-se de căldura soarelui, care prinsese a le înțepa. Şi, din freamătul frunzelor-sulițe, parcă i se desluşea o povestire urîtă.

Pe Saveta o cutremură un fior de fierbințeală din creştet pînă-n tălpi. Buzele ei stinse, învinețite murmurară trăgănat:

— Nu se poate... nu se poate...

De trei săptămîni îi furnică în urechi un gînd, de cînd îi spuse Florica pădurarului că feciorul popii se însoară, feciorul cel mai mare, cel de se face doftor, cel care... Cînd a auzit asta a simțit că i se înfige o săgeată otrăvită în inimă.

„Dacă e adevărat, mă arunc în hîlboana iazului", îşi zisese dînsa atunci, şi de-atunci o munceşte mereu gîndul acesta.

Privirea i se tulbură, sîngele îi clocoteşte în vine cînd se gîndeşte la ceea ce îndură ea de-atunci. îşi încleaştă degetele în păr, se zvîrcoleşte deznădăjduită pe bulgării sfărmicioşi de pămînt şi se blestemă într-una şi-şi zice:

„Te-a bătut Dumnezeu, neruşinato, fiindcă ai păcătuit..."

Dar apoi, repede, fără nici o trecere, o năpădesc alte amintiri, lumea i se pare că se înseninează, şi-i pare rău că-şi afuriseşte iubirea. O rază dulce de nădejde îi pătrunde prin creieri, îi rînduieşte gîndurile învîltorite. Şi vuietele năpraznice încetează, înfrînte de adierea trecutului, care i se desfăşoară ca o poveste frumoasă, fermecătoare...

...Era spre toamnă atunci... era pe vremea secerişului, întocmai ca şi astăzi. Ea încă nu împlinise şaptesprezece ani. De-abia în vara aceea începuse a merge la horă. Şi-i ziceau oamenii „frumoasa lui Ion Prundarul"... Aşa-i ziceau.

Şi s-a întîlnit pe cîmp, venind de la holdă, s-a întîlnit cu feciorul popii. Şi feciorul popii era boier... boier mîndru... Ea i-a dat bineţe, cum se cuvine, iar el i-a mulţumit ş-a întrebat-o dacă nu i-e frică seara pe hotar. Dar încă nu era seară, şi ea a rîs şi i-a răspuns că nu i-e frică şi că încă nu e întuneric. El însă a zis că ba, se-ntunecă, şi că are s-o însoţească pînă-n sat, ca să nu-i fie frică... Şi ei îi era tare ruşine, şi de ruşine ce-i era la început, de-abia putu să bolborosească ceva.

Pe urmă totuşi s-a îmbărbătat, căci boierul era tare vorbăreţ şi ştia povesti multe lucruri vesele, de cari trebuia să rîdă cu hohot, şi altele duioase, de cari îi venea să plîngă. Ş-apoi avea boierul un glas moale, moale ca mătasa, care te mîngîia şi-ţi încălzea inima. Şi avea nişte ochi mari, negri, cu sclipiri ademenitoare, şi pe obrazul stîng, într-un drept cu mustăcioara de-abia mijită, un semn cît un pui de linte. Şi-i sta tare bine aşa...

Şi a tot povestit boierul... a povestit şi nu i-a stat gura nici o clipă. I-a spus c-a isprăvit cu învăţătura şi acuma se face doftor... Şi ea îl asculta bucuroasă, şi ar fi dorit să fie cît mai lung drumul pînă în sat...

Apoi, într-un loc, boierul s-a oprit... s-a oprit tocmai sub părul cel pădureţ din livada lui Siminoc. Pe jos era prund de pere sălbatece, mărunte şi galbene ca turta de ceară... Şi s-a oprit şi Saveta, cu toate că ceva îi spunea să nu se oprească... Ş-atunci boierul a tăcut şi a luat-o de mînă. Şi mîna lui era suptă şi rece ca o steluţă de zăpadă.

Saveta tremura... tremura ca varga de mesteacăn, şi inima îi zvîcnea nebuneşte. Şi feciorul popii a început a-i şopti vorbe dulci. Ea nu înţelegea rostul vorbelor lui, dar glasul îi mîngîia sufletul ca o sărutare de mamă... Şi feciorul popii a cuprins-o de mijloc... Ea a dat să-1 respingă şi i-a zis cu voce răguşită: „Boierule, fii bun şi mă lasă-n pace"... Dar el a strîns-o şi mai pătimaş în braţe şi a sărutat-o pe buze. Şi-n minutul acela a simţit Saveta că deodată tot sîngele i se aprinde, că o pătrunde o fierbinţeală mare, că îi cad în jos braţele... Şi feciorul popii a putut face cu dînsa orice, căci dînsa nu i s-a mai împotrivit...

Era noapte cum se cade cînd a ajuns acasă şi mă-sa a certat-o... a certat-o ca pe-o slujnică. Atunci ei nu i-a păsat de dojana şi nu s-a spăimîntat de cuvintele de ocară. Acuma însă îi răsună în urechi ca o vijelie:

— Ia seama, fato, ia seama ! Să nu-mi aud vorbe slabe pe urma ta! Să nu te pîngăreşti, să nu-mi faci ruşine, că de mi-i face, cu mîinile mele te-oi sluti, şi, slută, te-oi goni din ograda mea, să te duci încotro te-or duce ochii, să cerşeşti pomana oamenilor fără milă şi să nu-ţi mai aud nici de nume !...

Şi a doua zi Saveta iar s-a întîlnit cu fee iorul popii. Şi dacă nu-1 vedea două zile, Saveta nu mai avea

hodină. Şi odată, cînd feciorul popii plecase de-acasă pentru o săptămînă, Saveta s-a îmbolnăvit şi s-a topit ca o floare neudată...

Ca nişte fulgerări senine i se perindă acuma toate prin minte. Şi faţa parcă i se mai îmbujorează, parcă-i vine iar poftă de viaţă.

Dar gîndurile triste o cotropesc iar numaidecît, şi sufletul ei amărît se zbuciumă, se prăpădeşte în prăpăstiile ce i le arată ziua de mîine. îşi aduce aminte cum o ocoleşte acuma cînd o întîlneşte pe uliţă, cum se întoarce pe altă parte şi se face a n-o auzi cînd îi dă bineţe, cum e mai străin ca cel mai rău străin. Şi inima stă să-i plesnească de durere. Şi nu mai îndrăzneşte nici să nădăjduiască măcar că zvonurile despre însurătoarea lui să fie numai clevetiri.

Ar vrea totuşi să mai dea o dată faţă cu dînsul, să-şi citească din ochii lui osînda. Şi a fost de vreo cîteva ori... a fost pînă la poarta ogrăzii popii, dar n-a fost în stare să puie mîna pe clanţă. O prididea plînsul, cuprinsă de sfială şi, buimăcită de ruşine, de-abia putea să se tîrască pînă acasă...

Apoi iar caută să se mîngîie... Da, aşa trebuia să se sfîrşească dragostea ei păcătoasă. Aşa i-a fost scris, pesemne. Ea nu-i de seama lui. Ea e proastă şi săracă. Ea i-a fost numai o jucărie, o petrecere de vreme. El e boier. El trebuie să-şi ia nevastă o cucoană... Dar deodată se opreşte şi se întinde, parcă s-ar împotrivi unei puteri vrăşmaşe.

„Nu-i adevărat!... Nu-i adevărat *l"*...

Şi-i vine să strige în gura mare, s-o audă toată lumea, că asta nu se poate, că asta-i o ruşine grozavă... Vorbele i se îngrămădesc în gît şi nu le poate rosti, cu toate că simte cum o sugrumă.

Soarele se grăbeşte cu paşi de uriaş spre sfinţitul roşu ca sîngele. Rătăceşte o clipă printre piscurile rumenite ale munţilor, apoi se scufundă încetinel, împroşcînd o ploaie de lumină ruginie pe coamele dealurilor din faţă.

în casa lui Ion Prundaru, la lumina înăbuşită a unui opaiţ, oamenii s-au aşezat la masă. Toropiţi de munca zilei, mănîncă lacom şi tăcuţi. Numai zăcănitul lingurilor de lemn şi ţupăitul buzelor se aude din cînd în cînd.

Pe la sfîrşitul mesei însă inimile se dezmorţesc. Deodată, prundarul îşi înalţă glasul:

— Duminecă se cunună feciorul popii...

Un moşneag alb ca oaia, cu obrajii pămîntii, icneşte ceva şi clatină din cap. O femeie ciupită de vărsat îşi propteşte lingura de ghizdul blidului şi se uită întrebătoare împrejur.

— Să-i dea Dumnezeu noroc şi fericire, că-i om bun şi milostiv, zice iar prundarul, ştergîndu-şi mustăţile.

Saveta se scoală tremurînd de pe laviţă. Faţa ei e galbenă ca frunza veştedă de frăgar. Iese din casă cu paşi rătăcitori şi i se pare că se năruie casa în urma ei...

Din dosul unui deal răsare luna şi se înalţă zgribulită, ca un sloi de gheaţă, în văzduhul înstelat. Un paianjeniş de lumină albă, rece, se aşterne peste desişurile codrilor adormiţi.

Pe cărarea din porumbişte, Saveta aleargă ca o smintită spre iaz. Ţărîna scîrţîie dureros subt leopăitul picioarelor ei desculţe. în buruieni, licuricii sclipesc ca nişte punctuliţe verzi, ca nişte ochi vrăjmaşi, înfuriaţi...

Şi rîul mugeşte înfricoşător în bezna nopţii. Un vînt rece, umed, învîltoreşte luciul oţelos. Zbîrci-

turile argintite se leagănă, se încurcă şi se sparg. O mogîldeaţă ciudată se zvîrcoleşte în apă cîteva clipe, făcînd-o să bolbocească. Valurile nemiloase o înhaţă repede şi o aruncă pe iaz la vale, în mijlocul vîrtejului spumos şi alb ca laptele strecorat. Vîrtejurile o leagănă, o apasă la fund, apoi iar o scot, o zvîrle la mal şi o acoperă cu nisip mărunt, ca pînza zăbranicului.

Luna zîmbeşte ca un om nepăsător şi se ascunde la spatele unui nour negru ca jalea.

RĂFUIALA

1.

Primenit de sărbătoare, gata de mult de ducă, Toma Lotru şedea mototol pe laviţă, cu coatele răzimate de marginea mesei, cu obrajii scufundaţi în găvanele palmelor, privind ţintă la un ochi de fereastră pe care gerul de astă-noapte zugrăvise sumedenie de figuri de gheaţă, ciudate şi întortocheate, ca visurile urîte ale unui om necăjit. îşi bătea capul să le slovenească... Iată, colo-n mijloc, o minune mîndră şi mlădioasă, un trup frumos de femeie, proptit, şi-n dreapta, şi-n stînga, pe două matahale şterse şi prelinse. Şi jur împrejur se încolăcesc de-a valma iezme pocite, subţiri, dintre cari se desprind şi se împletesc, în rotogoale răzleţe, cununi de gheaţă argintie... Toma părea că începe să înţeleagă rostul acestor chipuri, îşi încruntă sprîncenele, ca să le pătrundă mai bine, dar atunci un strop lat de apă se dezghioca de sub pervaz, se prăvăli în cîrligături mărunte peste miezul geamului şi, deodată, toată icoana se mînji şi toate florile se schimonosiră...

Toma clipi vajnic de două ori, dezvălind doi ochi mari de cărbune stins. O fulgerare de pară lucitoare îi învioră o clipă privirea, o licărire de mînie pătimaşă, care însă se înecă îndată în nedumerirea ce-i ţinea încătuşat sufletul. O oboseală i se strecură prin mădulare. Simţea că îi ţîşneşte ceva din inimă, ceva nedesluşit încă, asemuitor şi cu durerea, şi cu mînia.

Şi-n răstimpuri îşi cîntărea nevasta prin păienjenişul pleoapelor întredeschise. O vedea aşa, ca prin ceaţă, sprijinindu-se cu o mînă de colţul mesei, îmbrăcată în haine frumoase sărbătoreşti, şi i se năzărea că vede o păpuşă de marmoră în fereastră, floricică ajunsă de rouă...

îi era tare dragă Rafila, mai dragă ca ochii din cap. A luat-o săracă, numai cu cămaşa de pe ea, dar a trebuit s-o ia, că de n-ar fi luat-o, şi-ar fi făcut seama. N-a văzut el atunci nimic şi n-a vrut să audă nimic, îi era dragă Rafila şi nu-i păsa de nimica.

Rafila a lăcrimat mult, foarte mult, cînd au făcut tocmeala. Era fată orfană, crescută şi îmbrăcată din mila oamenilor, obişnuită de mică cu plînsul. Plînsul îi fusese în viaţă toată mîngîierea, şi în bine, ca şi în rău. A mai slujit pe unde a apucat, şi aşa, încetul cu încetul, s-a pomenit fată mare, frumuşică şi sprintenă. Flăcăii toţi o iubeau, şi ea era blîndă şi bună cu toţi, dar tot satul ştia că numai cu Tănase Ursu se înţelege ea şi se potriveşte, cum se potrivesc două turturele.

A plîns mult Rafila cînd a făcut tocmeala cu Toma Lotru, şi de la tocmeală pînă la cununie nici nu i s-au zvîntat lacrimile. Măcar că Toma era flăcău voinic şi bogat, iar Tănase sărac ca degetul...

Toma a făcut, de dragul Rafilei, nuntă mare, cum rar se pomeneşte. Dar Rafila nu înceta de loc cu

plînsul... Şi cînd statură înaintea altarului, cînd îi puse popa să zică sfîntul jurămînt, cu trei degete, pe sfînta cruce, Rafila a început să se bocească, de-i tremura şi cununiţa de flori din cosiţe. Şi toate femeile au plîns de mila ei, încît s-a cutremurat biserica de jale... Mai mult a semănat cununia aceea a prohod decît a nuntă... Şi toată lumea se mira şi se minuna, numai Toma nu se sinchisea de nimic, căci lui îi era tare dragă Rafila...

Şi a trecut de-atunci un an de zile... O seamă de oameni spuneau că trăiesc bine, ca o pereche de porumbei, iar alţii zvoneau că nu se prea învoiesc la toate, cum ar fi să se învoiască un bărbat tînăr cu o femeie tînără.

Rafila se topea pe zi ce mergea, cum se topeşte omul de omăt în bătaia razelor de soare. îi pieriseră bujorii din obraji, era albă ca peretele. Totuşi, acum, de cînd s-a măritat, n-a mai văzut-o suflet de om plîngînd. Numai Toma o vedea adese cu ochii înroşiţi. însă cînd da el s-o întrebe, ea începea a zîmbi, şi astfel Toma nu mai îndrăznea s-o necăjească. Cu toate că şi lui i se părea că zîmbetul acela prea seamănă a plîns.

îi era tare dragă Rafila, şi, în sfîrşit, a băgat de seamă şi el că se veştejeşte şi se ofileşte ca o floare gingaşă copleşită de buruieni. Şi, de la o vreme, a început să se gîndească şi să se neliniştească din pricina aceasta.

Apoi, într-o clipă nenorocită, i-a venit în minte un nume, un nume ca oricare altul, dar ale cărui slove îi înţepară auzul ca nişte ace aprinse: „Tănase Ursu!"

Şi deodată parcă i s-ar fi făcut lumină în creieri. Părea că începe să înţeleagă multe lucruri pe care nu le înţelesese pînă acum.

în clipa aceea, însă, a simțit în inimă zvîcniri viforoase, a simțit că toată mintea i se tulbură ca o baltă în care se scurge un pârăiaş nămolos.

îi veni să se izbească cu capul de pereți cînd îşi aduse aminte de bocetele celea nesfîrşite, cînd îşi aduse aminte cum n-a pus el seamă atunci pe bocetele acelea. Pentru ce nu şi-a cătat el de cap dacă a ştiut ce ştia toată lumea?... Bag seamă, i-a luat Dumnezeu mințile.

Dar îi era dragă Rafila ş-acum, poate mai dragă de cum i-a fost, şi simțea că mai degrabă ar face moarte de om decît să se despartă de ea.

Umbla ca un smintit şi nu îndrăznea să se apuce de nimic. Era voinic ca un brad şi se temea de toate umbrele, şi totuşi alerga nebun după umbre.

Se scula în miez de noapte şi pleca. Spunea că se duce departe... Şi-n capul satului se întorcea peste cîmp, sărea garduri, trecea prin grădini ca un hoț, pînă ce ajungea iar în ograda lui. Ş-aici se dosea să nu-1 vadă nimeni, ca un copil care a făcut ceva rău, şi sta tupilat toată ziua şi pîndea, aşteptînd să vadă ceva, să vie cineva. îl apuca seara nemîncat şi nebăut, dar el nu se clintea din loc... Tîrziu, după ce se încredința că n-a văzut nimic bănuitor, se strecura iar pe unde a venit, cu acelaşi gol în suflet, cu aceeaşi dorință să afle ceva. îi părea bine că n-a găsit nimic, dar îi părea şi rău. Ar fi vrut parcă să dea peste ceva, să puie mîna pe ceva, ca să ştie lămurit...

Şi aşa hoinărea neîntrerupt, cînd pe urmele lui, cînd pe urmele ei, totdeauna degeaba. Din toate alergăturile aceste n-a putut scoate nimic... Se chinuia şi se frămînta, nemaiştiind de ce să se apuce, simțind numai curat că o mînă vrăjmaşă îl împinge tot înainte şi că îmboldirea aceasta nu-i lasă odihnă.

Din om vesel, ce fusese pînă atunci, se făcu închis ca vremea de ploaie. Nu se mai arăta printre oameni, iar dacă-1 cerceta cineva, nu mai ştia ce să spună, căci îi era frică să nu se dea de gol. I se părea că toate cuvintele îi sfîşie inima; din toate vorbele înțelegea vicleşuguri care se potriveau de minune cu starea lui, care poate erau rostite anume ca să-1 batjocorească pe el. De multe ori îi trecea prin cap să se depărteze, să-şi ducă pe Rafila undeva, unde să nu i-o zărească ochi omenesc, să nu i-o poftească nimeni, să nu i-o pîngărească nici un gînd străin...

Ş-acuma, iată, totuşi vrea să meargă cu Rafila la o nuntă. Acuma vrea să-i dea drumul, să i-o vadă toată lumea. O duce el singur să se întîlnească cu Tănase.

„Da, îşi zicea el, căci Tănase are să fie şi el la nunta aceea, mai ales dacă ştie că şi Rafila va fi acolo... Că Tănase-i holtei, el se duce la toate nunțile..."

Nici nu-şi mai putea da seama cum s-a putut întîmpla una ca asta, măcar că numai ieri s-a petrecut... îşi aducea aminte că au venit doi călăreți, au venit şi l-au poftit la nuntă. El s-a codit cît s-a codit, dar călăreții nu i-au dat răgaz, şi-n sfîrşit, a trebuit să le făgăduiască c-or merge negreşit, şi el şi Rafila.

— Aşa da, fireşte c-aşa! i-a zis atunci unul. Aşa se şi cade că, vezi, mirele nostru ți-a fost cel mai bun prieten în holteşie !

— Şi mi se pare că sînteți şi ceva neamuri... aşa, mai de departe, a adăogat cellalt.

— Apoi să veniți nesmintit, să nu cumva să faceți să nu veniți, că s-ar supăra tare rău mirele...

Toma s-a uitat atunci cu coada ochiului la Rafila şi a văzut că ea zîmbeşte. îi era pe limbă să întrebe

de Tănase. Dar totuşi n-a îndrăznit, i-a fost ruşine, şi a zis cu glas domol:

— Ne-om duce de bună seamă, puteţi fi hodiniţi!

I-a părut rău, atunci, îndată, că a făgăduit şi, după ce au ieşit călăreţii din casă, sta gata să fugă după ei şi să le spuie că nu s-or duce, mai bine orice...

Toată noaptea s-a zvîrcolit în pat, parc-ar fi fost culcat pe jăratec. Toate bătăile de cap, toate chinurile ce le îndura de o vreme încoace l-au năpădit deodată şi l-au gîtuit de parcă să-i scoată sufletul. în urmă, sleit de oboseală, a adormit hotărît să nu se ducă la nici o nuntă...

Dar a doua zi, cînd era de mers, şi-a schimbat gîndul.

— Să ne gătim, Rafilo, zise alene către nevastă-sa, că-i vremea să plecăm!

Rafila parcă ştia ce gînduri îl toropesc şi se uită la el plină de mirare:

— Ne ducem?

— Vezi bine c-om merge, dacă le-am făgăduit! răspunse Toma buimăcit, întorcîndu-se în altă parte.

— Fie cum vrei tu, Tomo! bîlbîi Rafila.

în sufletul lui Toma se aprinse o poftă nebună să dea faţă cu duşmanul, să se învrăjbească cu toată lumea...

Şi s-a îmbrăcat în hainele cele frumoase, în haine noi, cusute toate de mîna Rafilei. Şi-n vremea aceasta nu şi-a luat de loc ochii de la nevastă-sa. O pironea cu privirea, parc-ar fi vrut să-i citească gîndurile cele mai ascunse. Dar Rafila se îmbrăca şi ea repede, tăcută, şi pe faţa ei nu se desluşea nici bucurie, nici întristare...

Ş-acum, de cînd tot stau aşa, gata de ducă, Toma parcă aştepta să zică ea ceva, să-l roage poate, iar ea

tăcea şi aştepta smerită şi liniştită, ca un boboc de vîzdoagă în oala de lut, şi-n loc de bucurie, parcă o umbră de plîns îi îmbrobodea obrajii de zăpadă, în sfîrşit, Toma totuşi gemu:

— Mergem, Rafilo?

— Cum crezi tu că-i mai bine, răspunse nevasta cu glas stins.

— Dar dacă eşti îmbrăcată?

— Iar mă pot dezbrăca...

El o privi-n ochi şi băgă de seamă că buzele ei, subţiri şi umede ca două vrîstuţe de sînge, tremurau.

S-a sculat ca trăsnetul, şi-a încheiat sumanul la gît şi a pornit îndată:

— Haidem !

în mijlocul uliţei însă îşi aduse aminte că şi-a uitat acasă ciomagul. Se întoarse fuga, bodogănind printre dinţi:

— Semn rău!

Rafila îl aştepta în uliţă... O răpăială de omăt se cernea prin văzduh, învîltorită cînd şi cînd de suflări tăioase de vînt. Fărimituri de zăpadă, mărunte şi îngheţate, o izbeau în obraji şi-i alunecau în jos pe piept. îşi duse mîna la ochi, ştergînd cîţiva picuri ce i se încurcau printre gene... Un fior rece o cutremură... Se simţea atît de stingheră în lume lîngă acest bărbat, de la care nu şi-a auzit nici un cuvînt dulce, a cărui dragoste şi dezmierdări o înfricoşau. Şi, aducîndu-şi aminte în treacăt de cellalt, de mîngîierile lui, de bucuriile şi de fericirea lor de odinioară, viaţa ce trebuia s-o ducă acum îi părea mai neagră ca moartea.

Toma veni gîfîind din casă, în mîna cu un băţ de cireş, încrestat cu flori. Văzîndu-l, Rafila simţi că i se sfredeleşte un fior de groază în inimă...

în toiul veseliei, toată casa clocotea ca un coş de albine cînd se apropie vijelia.

O ploscă înflorită trecea repede din mînă în mînă, cînd stoarsă, cînd iar plină. Nuntaşii, cu feţele învăpăiate, cu glasurile răguşite şi aspre, horeau un cîntec, înăbuşind aproape de tot îngînatul viorilor celor patru lăutari cocoţaţi pe vîrful unui lădoi, după uşă. Bucătăreasa, suflecată pînă în genunchi, cu obrajii roşii şi arşi ca pojarul, c-o lingură uriaşă de lemn în mînă, se învîrtea în răstimpuri pe lîngă mesele încărcate de mîncări şi băuturi alese, chiuind şi tropăind în hohotul oaspeţilor. La vatră, o ţigăncuşă toropită şi uscată bătea şi ea cînd şi cînd din picioare, scotocind prin oalele înşirate pe muchea cuptorului.

Acum se ridică Toma din capul mesei şi, întorcîndu-se către naşul cel mare, închină cu glas potolit:

– Să-ţi dea Dumnezeu sănătate şi viaţă, să mai poţi sărbători multe zile de praznic ! Şi să ţie Dumnezeu pe finii d-tale, să trăiască şi să-mbătrînească şi să se aibă dragi... mai dragi de cum se au alţii!

— Mulţumim, Tomo ! Să trăieşti şi tu şi să-ţi trăiască şi nevasta ! Să vă dea Dumnezeu noroc şi bucurie! răspunse naşul cu glas înălţat, apoi, după o scurtă tăcere, adaogă mai domol: Ţi-a dat Dumnezeu o femeie ca un înger, numai să fiţi sănătoşi...

Toma îi aruncă o privire nedumerită, parcă i-ar fi fost teamă că-1 ia peste picior.

— Numai să vă ţie Cel-de-Sus pacea şi liniştea casei! urmă naşul tot mai încet, şi vorbele lui erau călduroase şi blînde, ca un vînt moale de primăvară.

— Aşa, aşa, făcu Toma aducînd repede gîrliciul ploştii la gură şi trăgînd o duşcă zdravănă. Aşa!... Femeia-i bună, numai Dracu-i rău!

Şi începu a rîde gros, ştergîndu-şi buzele şi mustăţile cu mîneca cămăşii.

Se arăta voios, ca un copil neostoit, dar de cîte ori se deschidea uşa, se cutremura şi se înfiora, parcă l-ar fi muşcat un şarpe. Simţea şi ştia hotărît că trebuie să mai vină cineva...

Cît fusese drumul de lung, din Măgură şi pînă aici, s-a tot frămîntat. îl vedea parcă pe Tănase venind într-un ropot pe urma lor şi se uita deseori îndărăt, dacă nu-i ajunge din urmă. Nevăzînd nimic, se mîngîia, zicîndu-şi că Tănase o fi luat-o înainte...

în creierii lui se plămădeau fel de fel de gînduri, se învălmăşeau fel de fel de planuri. Un glas îi şoptea parcă neîncetat cuvinte urîte, îl întărită, făcîndu-1 să-şi grăbească paşii...

Cînd au ajuns la casa cu cinstea, s-a mirat grozav căci Tănase nu era acolo. S-a uitat cu de-amănuntul împrejur, dar nu 1-a zărit... în clipa dintîi a simţit parcă un fel de durere, dar apoi a tresărit ca deşteptat dintr-un somn adînc, şi o adiere caldă i-a netezit inima, ca şi cînd i s-ar fi luat o piatră de moară de pe suflet. A răsuflat o dată din greu, uitîndu-se în grabă, pe-a furişul, la Rafila. Femeia era ca marmora...

Totuşi, după ce s-a mai dezmeticit puţin din bucuria dintîi şi a început iar a se gîndi, a simţit că Tănase tot o să vie, şi-1 aştepta cu tot dinadinsul, cum aşteaptă oamenii cei bătrîni şi neputincioşi moartea.

Şi pe la sfîrşitul mesei, cînd era veselia mai aprinsă, iacă, se deschide uşa, şi în prag se ivi Tănase.

Era un flăcău înalt şi drept ca luminarea, cu o mustaţă neagră-cărbune, răsucită ca sfredelul, cu ochi mari şi dulci, ca de copil nevinovat.

Dădu bineţe şi se aşeză tocmai faţă-n faţă cu Toma.

— Să dea Dumnezeu bine, Tomo!

Toma dîrdîi apucat de friguri. I se părea că deodată toată casa începe a se învîrti nebuneşte, sălbatec, numai ei doi, el şi cu Tănase, rămîn neclintiţi, privindu-se cu priviri ucigaşe.

— Pozna 1-a adus aici... pozna, de bună seamă, murmură Toma.

Şi de-acum încolo tot cheful i s-a dus, ca şi cînd i l-ar fi luat cineva cu mîna. Faţa i se încruntă repede, apoi i se îngălbeni ca unui mort. în zăpăceala ce-1 cuprinsese, se ridică fără veste, cu gîndul să iasă afară, dar, ruşinat de slăbiciunea aceasta, se grămădi îndată iarăşi pe laviţă.

îi veni în minte femeia. îşi plecă fruntea şi, aşa, se uită la dînsa. Două pete de sînge se revărsaseră pe obrajii Rafilei, şi-n ochii ei, aţintiţi asupra lui Tănase, lucea o văpaie neobişnuită.

în mintea lui Toma acum începură a se învîltori şi a se zbate toate planurile făcute pînă aci, ca un şivoi de flăcări învrăjbite. încet-încet, simţea cum se încheagă toate într-un mănunchi de foc, care-1 îndeamnă şi-i dă putere... Cu buzele învineţite, bombăni iar ca prin vis:

— Pozna 1-a adus aci... pozna, de bună seamă...

Tănase rîdea văzîndu-1 atît de încurcat, iar rîsul acesta îl durea pe Toma, parcă i-ar fi străpuns carnea cu cuie ruginite.

— Noroc, Tomo! strigă apoi Tănase iar, în gura mare. Aţi mai venit şi voi?

Toma nu răspunse nimic. Auzise limpede glasul, dar cuvintele îi sunau neînţelese, ca dangătele clopotelor trase în dungă... Deodată însă prinse o voce moale ca mătasa, o voce subţire şi blîndă ca o mîngîiere de dragoste:

— Am venit, Tănase, şi noi, la nuntă... Da' şi tu ai venit?

Era glasul Rafilei.

— Apoi ce să mai facem? Ia-aşa, ca cei holtei... Ne băgăm nasul în toate oalele, zise Tănase, ş-apoi se întoarse spre Toma şi începu a rîde cu un rîs prefăcut, care-1 şfichiuia ca şi cînd l-ar fi lovit cu bice.

— Ai, Tomo? zise iar Tănase.

Toma căscă larg gura, parc-ar fi voit să scoată o puzderie de sudălmi, dar limba-i era amorţită şi lipită de cerul gurii şi nu putu rosti nici o vorbă... Făcu un semn desperat cu capul.

Apoi îl străbătu un fior rece. Simţea că se face de rîs la oameni purtîndu-se astfel... îşi luă dar inima în dinţi şi hotărî să nu mai ia în seamă nimic astă-seară. A simţit el dinainte că Tănase va veni, a ştiut el că trebuie să vie... acum i s-a împlinit aşteptarea. Ce să se mai facă de rîs?

începu jocul...

întîi o pereche, apoi alte trei şi iar altele, încît bubuiau podelele sub tropotele lor. Foşnetul poalelor înăsprite şi chiuiturile se amestecau cu sunetele de vioară, cu fumul albăstrui de tutun, cu mirosul de mîncări şi de oameni...

Toma şedea într-un ungher, dus pe gînduri. Faţa lui era buhăită, ochii ieşiţi din orbite, părea că trage de moarte. Şedea aşa, cu privirile ţintă în gol, iar înaintea lui puhoiul de oameni se frămîntau, cotindu-se cu nepăsare.

Rafila sta în picioare lîngă el, un trandafir alb în umbra unui pom sălbatec, uitîndu-se la cei ce jucau, cu ochii scînteietori, ruşinată că dintre nevestele de vîrsta ei numai ea nu joacă...

De departe, dintr-un alt colţ al casei, Tănase se uita la ea. De cîteva ori pornise spre dînsa, dar după cîţiva paşi iar se oprise. Mai tîrziu însă începu să se apropie încet, strecurîndu-se prin mulţime, pînă ce ajunse în preajma ei. Apoi iar stătu pe loc şi se dădu cîţiva paşi înapoi... în sfîrşit, nu se mai putu stăpîni. îşi încheie pieptarul şi se duse drept la Rafila.

— Rafilo, vii la joc? întrebă cu glas slab, tremurător.

Femeia se uită la Toma. Dar el nu zise nici cîr, parcă n-ar fi auzit nimic. Numai ochii îi licăreau ca două mărgele de sticlă. Pe Rafila o înspăimîntară licăririle acestea şi nu îndrăzni să răspundă.

Aşa statură un răstimp tustrei, nemişcaţi, ca nişte oameni de ceară.

Pe urmă Tănase întrebă iar, acum mai răspicat:

— Rafilo, auzi?... Vii la joc?

Rafila atinse pe bărbatu-său uşor pe umăr. Toma tresări ca ars, se uită buimăcit cînd la unul, cînd la cellalt, apoi zise cu glas răguşit, şters:

— Du-te... du-te, ce mă mai întrebi? !

Se uită cu băgare de seamă după ei şi văzu cum o prinde Tănase de mijloc şi cum o trage spre el. Văzu cum îşi odihneşte nevasta lui braţele pe braţele lui Tănase, cum îşi încolăceşte mîinile pe grumajii lui, cum se lipeşte de el. Vedea bine că feţele lor străluceau de o bucurie pătimaşă. Şi iată, acum povestesc... Tănase îi spune ceva, dar ea nu-l aude. Tănase îşi pleacă obrajii spre obrajii ei, parc-ar vrea s-o sărute, şi ea zîmbeşte dulce, şi două ruji purpurii i se aprind în obraji...

Lui Toma i se părea că toată lumea e scăldată în sînge, că toate se tulbură şi se schimbă într-o uriaşă baltă mohorîtă. în clipa aceea, însă, o mînă groasă, noduroasă se apăsă pe umărul lui, şi un glas răguşit şi tremurat îl izbi în urechi:

— Nu te uita la ei, Tomo !... Lasă-i în pace să se veselească şi nu te mai uita la ei!

Toma se întoarse speriat, ca un hoţ prins cu ocaua mică. Un om sălbatec la căutătură sta înaintea lui şi zîmbea batjocoritor. Era Gavrilă Boroiu. Se lăsă alene pe laviţă, lîngă Toma, şi începu să-l cuminţească.

– Femeia e bună spînzurată, auzi tu, Tomo?... Aşa-i cum îţi spun eu, degeaba crezi c-aşa ş-aşa... Din femeie se trag toate fărădelegile şi toate păcatele lumii...

Se opri oleacă, aşteptînd parcă vreun îndemn din partea lui Toma. Acesta însă nu zise nimic.

— Măi Tomo ! Tu eşti prost! Zău eşti prost! Că tu nu ştii ce să faci... Dreptu-i? îl înhaţă pe Toma de umăr şi-l scutură, privindu-l drept în ochi: Dreptu-i?

Toma se clătină, întoarse faţa şi nu răspunse.

— Mă! începu iar Boroiu. Ce te uiţi tu atîta la ei? Ce te tot uiţi? Ce folos să te uiţi?... Ascultă ce-ţi spun eu, că io-s om păţit şi umblat în lume... Eu am prins-o odată pe-a mea, pe cea dintîi, am prins-o tot aşa, ş-acolo pe loc am sugrumat-o... Ce te frămînţi tu atîta?... Am şezut un an în temniţă, şi iată-mă!

Toma îl măsură înspăimîntat, apoi se depărta încet de lîngă el.

— Mă, auzi? îi şopti Gavrilă, apropiindu-se iar. Ia seama ce-ţi spun eu!... Spînzurată-i bună femeia, da, spînzurată cu picioarele-n sus!

Toma dădu din cap tăgăduitor. El ştia bine ce vrea el să facă, dar nu îndrăznea încă s-o facă. Degeaba îl oţelea Boroiu, el ştia ce ştia. Şi cu cît îl povăţuia mai stăruitor Gavrilă, cu atît vedea mai limpede ce trebuie să facă, cu atît se întărea mai mult în gîndurile lui.

— Femeia-i iad, măi Tomo, femeia-i drac împeliţat, îi spunea Boroiu, iar Toma răspunse într-un tîrziu:

— Bărbatu-i de vină, Gavrilă!

Şi acuma, deodată, parcă se simţi mai bine. D-aici încolo se uita liniştit la cei doi şi nu se mai amăra dacă-i vedea şoptindu-şi. îşi zicea mereu, c-un zîmbet searbăd pe buze: „Bărbatu-i de vină!"...

Şi mai tîrziu, cînd conteni jocul pentru o clipă, el însuşi a început vorba cu Tănase. S-au întrebat de sănătate şi au povestit ca doi prieteni buni, au povestit întocmai cum povesteau odinioară cînd erau amîndoi holtei, cînd încă nu era între ei nimic.

— Voi cînd vă duceţi acasă? întrebă printre altele Tănase.

— Om porni şi noi colo spre amiazi, dacă s-o mai potoli gerul, răspunse Toma adăogînd repede: Da' tu?

— Păi ştiu eu? M-aş duce, ş-aş şi rămînea... Nu ştiu cum ar fi mai bine...

– Hai să mergem împreună! zise Toma repede.

Tănase stătu o clipă pe gînduri. îşi acoperi ochii cu dosul palmei, uitîndu-se printre degete la Rafila. Nevasta stătea deoparte, cu faţa îmbujorată, ademenitoare ca o zînă din poveşti.

— Bine! strigă în sfîrşit Tănase, vesel.

Ş-apoi jocul începu iarăşi, mai zgomotos şi mai pătimaş, ca un vîrtej de dragoste.

într-amiezi frigul se dezmorţi. Cetele de nori plumburii se răzleţiră, dezvălind pe-alocuri în văzduh pete luminoase albastre. Printr-o crăpătură destrămată, soarele de iarnă îşi vîrî obrajii aprinşi, aşternînd o spoială strălucitoare deasupra pămîntului îmbrăcat în haină albă...

Rafila şi cei doi bărbaţi, cotoşmăniţi bine în haine călduroase, înaintau pe drumul gheţos ce şerpuia printre strîmtorile Poienii. Zăpada scîrţîia sub tălpile lor, ca şi cobitul unei păsări a morţii.

Mai aveau o postată bună pînă-n Măgură.

Toma mergea înainte, sprijinindu-se în băţul de cireş, cu paşi mari, grei, cu capu-n pămînt, parcă toată grija lui ar fi fost să nu alunece. Mai în urmă veneau ceilalţi doi, tîndălind şi povestind cu glas domol. Din cînd în cînd îşi grăbeau mersul ca s-ajungă din urmă pe Toma, dar apoi iar rămîneau înapoi.

Şi după o vreme cerul începu iar să se posomorască...

Norii cenuşii se tolăneau prin văzduhul înăbuşit, gata-gata să se rostogolească pe pămînt, măturînd în treacăt crestele dealurilor din preajma drumului. Fulgii se legănau în aer, căzînd fără zgomot şi aşternîndu-se peste straturile de zăpadă sfărmăcioasă.

Vuiete devînt alergau, în răstimpuri, prin pădurile moarte, scuturînd sălbatec crengile copacilor despuiaţi...

Toma înainta din ce în ce mai repede, lăsînd pe cei doi departe în urma, încît acuma nu mai auzea nimic din vorbele lor... Sîngele îi fierbea în vine. îi era cald, aşa că trebui să-şi descheie sumanul la gît... Şi, cînd şi cînd, pumnii i se încleştau straşnic, parc-ar fi strîns pe cineva de beregată.

Un şir lung de plopi bătrîni străjuia drumul. Capetele lor se închinau, vîjîind, cînd încoace, cînd încolo... Deodată, o creangă neagră, uscată, ca o mînă uriaşă de om, se rupse ţipînd ascuţit şi căzu tocmai în faţa lui.

Toma stătu locului şi se uită repede înapoi.

Tănase venea încetinel cu Rafila, mînă în mînă, ca doi logodnici. Omătul le pălmuia obrajii, dar ei totuşi parcă zîmbeau.

Inima lui Toma începu a zvîcni să plesnească. O auzea limpede cum se izbeşte de coaste, ca peştele-n undiţă. Simţea cum îi clocoteşte sîngele ca într-o căldare. Şi un glas îl îndemna mereu dinlăuntru.

„Acum!... Acum!" îşi zise Toma încet.

A sărit repede la Tănase şi l-a prins de gît.

— Amu să ne răfuim, Tănase !

Rafila se aruncă orbeşte între ei, dar o mînă de fier o zvîntură de-acolo, încît căzu mototol la poalele unui plop găunos. D-aici trebuia să vadă cum învineţeşte Tănase în mîinile lui Toma, cum îi cade căciula din cap, cum i se îngroaşe vinele pe tîmple şi pe frunte. Ea închise ochii plină de groază.

Un geamăt dureros, slab, prelungit bîjbîi prin aer, apoi nişte gîfîituri grele, pe urmă şi acestea se împrăştiară pe aripile vîntului şuierător...

— Igazân?

— Igazân...

— Nem rossz... Aztân mondja: nem szolt semmit se mikor megcsokolta?

— Nem... azaz igen, igen... azt hiszem, szolt... Igen, persze hogy szolt...

Marcsi râemelte szep, fekete szemet, s figyelmesen Ieste a szavât. De Ajkayt zavarba hozta a leâny pillantâsa. Egy kicsit elpirult, egy kicsit hebegett, egy kicsit idegesen babrâlt az ujjaival az oralâncân... aztân tovâbb hallgatott.

Marcsi kozelebb huzta szeket a csinos fiatalemberhez s nem vette le rola a tekintetet. Valami kulonos feny sugârzott ebben a percben az alig tizennyolc eves leâny ragyogo, nagy szemebol. Biztatâs, remeny. Ajkayt fogva tartotta a buvâs pillantâs. Nehâny erthetetlen szot dadogott... es semmi tobbet.

Mikor elment, sokâig szorongatta Marcsi kis kezet. Lâtszott rajta, hogy szeretne meg valamit

mondani. A lâny biztatni akarta. Rânezett. Es Ajkay megint nem tudott szolni...

Marcsit egeszen kiforgatta valojâbol ennek a fiatalembernek kulonos viselkedese. Szerette Ajkayt s tudta, hogy az is szereti 6t. Megvoltak benne mindazon tulajdonsâgok, amelyek alkalmassâ teszik a ferfit arra, hogy a leânyok ideâljâvâ legyen. Csinos, eleg okos es igen gazdag embernek ismertek. Lânyok, mamâk elott nagy nepszerusegnek orvendett. Es Marcsi megis szinte sirhatott volna Ajkay minden lâtogatâsa utân. Tobbet vârt 6 a szerelemtol. Tuzes, mezedes szavakat, heves oleleseket, forro csokokat. Es 6 mâr tizennyolc eves, es ez mâr a mâsodik szâmbaveheto udvarloja, es meg mindig nem tudja, milyen is a ferfi csokja. Hiâba biztatta, Ajkay meg csak azt sem mondta neki egyetlenegyszer sem, hogy: szeretlek. Pedig az egesz vilâg tudta, hogy szereti. Hanem mikor vallomâsra keriilt a sor, zavarba jott, izgett-mozgott, hebegett... es aztân hallgatott. Ket esztendo ota ez a jelenet szâmtalanszor ismetlodott es kovetkezetesen mindig egyformân vegzodott.

Ez ido tâjt egy fiatal, leânyarcu hadnagy kerult a kis videki vârosba. Rohonczynak hittâk. Joi tâncolt, szenvedelyesen szerette a sportokat, târsasâgban mindig tudott olyan apro historiâkat meselni, amelyekert a „szellemes" jelzo dukâl... Szoval iigyes ember volt, s hamarosan mindenki megszerette.

Valamely hâzibâlon megismerkedett Marcsîval.

— Marcsi — suttogta lâzasan mindjârt az elso csârdâs alatt —, en imâdom magât...

Marcsi rânezett. A hadnagy szeme szerelmes fenyben csillogott.

„Vegre, vegre!" gondolta magâban a leâny, s kisse jobban simult az aranyzsinoros atillâhoz.

Rohonczy ajkârol szakadatlanul ozonlottek a tiizes, szerelmes, edes szavak. Elbodulva hallgatta Marcsi az ismeretlen, buvos âradatot.

— Marcsi, edes, mondja, szeret maga is egy kicsit... csak egy nagyon kicsit...

Marcsi szotlanul bolintott a fejevel. Mâr nem lâtott, nem erzett semmit. Fuleben sziintelen csak a kis hadnagy mezes szavai zsongtak.

— Imâdom magât, Marcsika, vegteleniil szeretem magât...

Es meg akkor is hallotta, mikor kis fejecskeje a puha, hofeher vânkosokon pihent, s pillâira fâraszton nehezedett az âlom. Lâtta a hadnagy lângolo tekintetet, amint az 6vet kereste. Erezte, mint fonja koriil a derekât izmos karjâval, mint szoritja magâhoz, es nem birt, nem akart ellenâllni. Szive tele volt valami eddig ismeretlen, edes erzelemmel. Vegtelen megelegedett, boldog volt... Aztân messze tâjakra, bubâjos videkekre... virâgos zold erdoben talâlja magât. Orvendezve, vigan suhog a tarkabarka virâgtengerben. Nagyfeju, vervoros pipacs kandikâl, bolingat feleje. Eeszakitja, hogy majd neki adj a. Andalogva bolyong, s hallgatja mâmoros iovei a virulo, megujhodott termeszet lelegzeset, azokat a kulonos, szivrehato hangokat, melyeknek lâgy harmoniâja orok szerelmet, boldogsâgot liheg... Es egyszerre 6 jelenik meg... Ven, korhadt torzsu tolgynek toveben leiilnek. O megfogja a kezet. Szemeik talâlkoznak... Halk, andalito melodia hallszik. Mintha angyalok kara enekelne egi dalt, oly fulbemâszo, csâbito, ingerlo ez a muzsika. Âtkarolja a derekât, s o mellere hajtja szoke fiirtu kis fejet. Lâzasan suttogjâk mindketten: szeretlek. Ajkaik szerelemittasan tapadnak ossze. Tiizes, vil-

lâmos aram kering az ereikben, s kejes bizsergesbe kergeti heves veriiket...

Felnyitja a szemet. Ajkân meg erzi a csok egeto lângjât, de koriilotte minden sotet. Nehâny percig nem tudja, hogy âlmodik-e, avagy ebren van. A fiileben folytonosan zeng a buvos nota, hallja a ringo, ritmusos melodiât. Majd erosebben, hatârozottabban csendiilnek a lâgy hangok. Mâr tisztân kiveheti a dalt: *Csak egy szep lâny van a vildgon...*

Marcsi csak most erti meg a dolgot. Hiszen ez ejjeli zene.

— Vajon kicsoda?

Ki lehetne mâs, mint 6, aki olyan edes, bubâjos szavakba tudja foglalni szerelmet.

Fiirgen kiugrik az âgybol, s az ablakhoz szalad. Kisse folemeli a fuggonyt es kinez. Kis szîve ugy ver, hogy dobogâsâtol a zenet is alig hallja.

— Vajon csakugyan 6 az ?

0 volt. Az ablakhoz tâmaszkodva nyugodtan, kisse âlmosan szitta a cigarette-jet. Idonkent lefujta a hamut, s ilyenkor a voroses tuz megvilâgitotta az arcât.

— A. csârdâst! — dormogte most borfzu hangon.

— 6... 6! — suttogta Marcsi.

— Marcsi!...

— Ki az?

— Fenn vagy?

—Igen.

— Fekiidj le.

— Igen.

— Nem szeretem ezeket a gyerekes tempokat. Te nem vagy hozzâvalo, *6* nem hozzâd valo. Minek rontjâtok egymâst hiâba...

A mama volt. Elment, de Marcsi ott maradt az ablaknâl es elvezettel nezte, nezte azt a fiatal, leâny-arcii hadnagyot, aki nem hozzâvalo, es akihez 6 nem valo... Es torte a fejet, hogyhât miert is van ezfgyes mert nincs mâskeppen?...

Rohonczy azutân mindennapos vendege lett az Andorffy-hâznak. Es Marcsi mindjobban megerosodott azon meggyozodeseben, hogy a kis hadnagy szâzszor kiilonb Ajkaynâl.

Sokszor talâlkoztak Andorffyeknâl a hadnagy es Ajkay. Marcsi onkentelenul is osszehasonlitotta a ket embert. Mennyivel elevenebb, iigyesebb, kellemesebb Rohonczy! Milyen komor, magâbazârkozott, alig mozdithato Ajkay!

„Es ebbe voltam en szerelmes?" szornyîilkodott okoskodâsai vegen.

Majdnem egy evig tartott az idillikus elet. Marcsi ki se tette lâbât a kapun, a hadnagy mâr vârta s kîserte mindeniive es vissza... Kozben surun zengedezett hatalmas himnuszokat vegtelen szerelmerol. Marcsi oszinten oriilt valahânyszor vele talâlkozott es egyiitt volt, de szîveben tobbre âhitozott. Ajkât meg egette az a txizes csok, az az âlombeli csok. Vâgyva vâgyott valami utân, ami ahhoz hasonlo, a ferficsokra. Gyotro kfvâncsisâg mardosta. Valami rendkîviilit, valami nagyot vârt attdl az ismeretlentol.

Sokszor volt kettesben a hadnaggyal, s ez ily alkalommal megkapo szinekkel ecsetelte neki merhetlen erzelmeit... de semmi tobbet.

Marcsi bosszankodott. Ugy, mint a gyermek, akinek valamely szeszelyes kivânsâga nem teljesiil. Titokban konnyezett is, es gyâvânak, otrombânak, iigyetlennek nevezte az egesz ferfinemet.

Tortent azonban, hogy Rohonczy hadnagy, amilyen hirtelen jott, olyan hirtelen el is kellett mennie. Valamely szolgâlati *affaire* miatt siirgosen mâs

ezredhez helyeztek ât. Alig maradt annyi ideje, hogy bucsuzzek.

— Hat elmegy? — kerdezte Marcsi, mikor Rohonczy bticsulâtogatâsât tette.

— Sajnos...

— Igazân elmegy?

— El, de a szîvem itt marad.

Aztân nem tudni hogyan, a hadnagy karja Marcsi dereka kore tevedt, Marcsi kisse oldalvâst hajtotta a fejet, es Rohonczy megcsokolta — az arcât...

Esztendok multak el azota.

Marcsi mâr regen Ajkaynak a felesege, de azert gyakran jut eszebe a fiatal, leânyarcu hadnagy s az 6 leânykori vâgya. Szive most is megremeg, mikor elso ejjeli zenejere gondol, s ajkân most is erzi azt a lângolo âlomcsokot.

„Olyan nincs a valosâgban!"

Es faggatja az urât:

— Mondja meg nekem, Geza, de igaz lelkere mondja, udvarolt maga legenykorâban mâs leânynak is rajtam kiviil?

— Udvaroltam en bizony, nem is egynek.

– Es mondja, megcsokolta maga azokat a lânyokat?

— Nem en, lelkem, egyetlenegyet sem.

— Miert?

— Nem tudom en, miert...

Marcsi elgondolkozik. Eszebe jut a hadnagy (hogy is hivjâk mâr, no?) bucsuzâsa, csokja, az 6 elso csokja. Elegedetleniil râzza szep fejecskejet, s aztân kisse durcâsan csicsergi az urânak:

— Maguk, ferfiak, olyan ostobâk es gyâvâk!

MARCSI

— Adevărat?

— Adevărat...

— Nu-i rău... Şi spune: n-a zis nimic cînd ai sărutat-o?

— Nu... adică... da, da... cred c-a zis ceva... Da, bineînţeles c-a zis...

Marcsi ridică spre el ochii mari, negri şi-i urmări cu atenţie cuvintele. Pe Ajkay îl tulbură privirea fetei. Roşi puţin, se bîlbîi puţin, îşi pipăi cam nervos cu degetele lanţul de la ceas... şi apoi continuă să tacă.

Marcsi îşi trase scaunul mai aproape de tînărul chipeş şi nu-şi mai luă privirea de la el. Din ochii mari, strălucitori ai fetei care abia împlinise optsprezece ani iradia în clipa aceasta o lumină ciudată, încurajare, speranţă. Pe Ajkay privirea vrăjită îl înlănţui. Mai bolborosi cîteva cuvinte neînţelese... şi nimic mai mult.

La plecare, strînse îndelung mînuţa lui Marcsi. I se vedea pe faţă că voia să-i spună ceva. Fata vru să-1 încurajeze. îl privi. Şi Ajkay iar nu putu vorbi...

Pe Marcsi purtarea ciudată a tînărului o scoase cu totul din fire. îl iubea pe Ajkay şi ştia că şi el o iubeşte. însuma toate acele calităţi datorită cărora un bărbat poate deveni idealul fetelor. Era cunoscut ca un om chipeş, destul de deştept şi foarte bogat. Se bucura de mare căutare în faţa fetelor şi a mamelor. Şi totuşi Marcsi era gata să plîngă după fiecare vizită a lui Ajkay. Aştepta mai multe de la dragoste: cuvinte dulci, înflăcărate, îmbrăţişări pătimaşe, sărutări fierbinţi. Cu toate că are acum optsprezece ani, şi acesta este al doilea admirator vrednic de luat în seamă, pe ea încă n-o sărutase un bărbat. Zadarnic îl încuraja, Ajkay nu-i spusese nici măcar: „te iubesc". Deşi toată lumea ştia că i-e dragă. Cînd venea însă rîndul mărturisirilor, se tulbura, se fîstîcea, bolborosea — şi după aceea tăcea. De doi ani, această scenă se repetase de nenumărate ori şi se sfîrşise, cu consecvenţă, mereu la fel.

în vremea asta, sosise în orăşelul de provincie un sublocotenent tînăr, cu obraji de fată. îl chema Rohonczy. Dansa bine, iubea cu pasiune sporturile, în societate ştia să povestească de fiecare dată istorioare, considerate „spirituale"... într-un cuvînt, era un om isteţ şi, foarte curînd, toată lumea îl îndrăgi.

La o serată o cunoscu pe Marcsi.

— Marcsi, şopti febril, chiar în timpul primului ceardaş, te ador...

Marcsi îl privi. Ochii sublocotenentului străluceau de lumina dragostei.

„în sfîrşit, în sfîrşit!" gîndi fata în sinea ei şi se lipi mai strîns de tunica de gală, cu brandenburguri aurite.

De pe buzele lui Rohonczy cuvintele înflăcărate, drăgăstoase, dulci curgeau fără încetare; Marcsi asculta ameţită această revărsare necunoscută, vrăjită.

— Marcsi dragă, spune, mă iubeşti şi dumneata puţin? Măcar puţin de tot...

Marcsi înclină capul, fără cuvinte. Nu mai vedea, nu mai simţea nimic. în auz îi susurau, necontenit, numai cuvintele mieroase ale micului sublocotenent:

— Te ador, Marcsika! Te iubesc neţărmurit...

Vorbele le mai auzi şi atunci cînd căpşorul ei se odihnea pe pernele moi, albe ca zăpada, şi cînd pe pleoape i se aşternu obositor somnul. Vedea privirea înflăcărată a sublocotenentului căutînd-o pe a ei. Simţea cum îi cuprinde cu braţul vînjos mijlocul, cum o strînge la piept şi nu putea, nu voia să se opună. Inima îi era plină de un simţămînt dulce, necunoscut pînă atunci. Era nespus de mulţumită, de fericită...

Apoi imaginaţia ei scînteietoare îşi ţese mai departe jocurile aurite. Zboară pe aripile ei iuţi spre tărîmuri îndepărtate, spre meleaguri fermecătoare... Se vede într-o pădure verde, înflorită. Pluteşte bucuroasă, veselă în marea de flori colorată. Un mac cu o cupă mare, roşie ca sîngele, o priveşte, înclinîndu-se spre ea. îl rupe ca să i-1 dea lui. Rătăceşte visătoare şi ascultă ameţită respiraţia naturii înflorite, primenite, acele sunete ciudate, răscolitoare, a căror dulce armonie revarsă fericire, dragoste veşnică... Şi deodată apare El... Se aşează la rădăcina unui stejar bătrîn, scorburos. El îi ia mîna. Ochii li se întîlnesc. Se aude o melodie dulce, de vis. Parcă un cor de îngeri ar cînta un imn ceresc, atît de plăcută, atrăgătoare, ispititoare e muzica aceasta. îi cuprinde mijlocul, iar ea îşi reazimă de pieptul lui căpşorul cu bucle blonde. Amîndoi îşi şoptesc febril: te iubesc. Buzele lor se unesc, îmbătate de dragoste. Un curent de foc, de fulgere le trece prin vine şi le biciuieşte sîngele înfierbîntat într-o voluptoasă furnicare...

Deschide ochii. Pe buze mai simte încă flacăra sărutului, dar în jurul ei totul e întunecos. Cîteva clipe nu-şi dă seama dacă visează sau e trează. în urechi îi sună într-una cîntecul fermecător, aude melodia legănată, ritmică. Apoi sunetele molcome răsună mai puternice, mai hotărîte. Acum poate distinge limpede cîntecul *Numai o jată frumoasă este în lumea asta...*

Marcsi abia acum înțelege ce se întîmplă. „Bine, dar asta e o serenadă".

— Oare cine să fie?

Cine altul ar putea fi decît el, care ştie să-şi învăluie dragostea în asemenea cuvinte dulci, încîntătoare!

Sare sprintenă din pat şi aleargă la fereastră. Ridică puțin perdeaua şi se uită afară. Inimioara-i bate atît de tare, încît de bătăile ei abia mai aude muzica.

— Oare într-adevăr el este?

Era el. Rezemat de fereastră, calm, puțin somnoros, îşi fuma țigara. Din cînd în cînd, sufla scrumul, şi atunci focul roşiatic îi lumina chipul.

— Ceardaşul! mormăi acum, cu glas cherchelit.

— El e... el e! şopti Marcsi.

— Marcsi!

— Cine-i?

— Te-ai sculat?

— Da.

— Culcă-te.

— Da.

— Nu-mi plac manierele astea copilăreşti. Tu nu eşti potrivită pentru el, el nu-i potrivit pentru tine. De ce să vă amărîți zadarnic?...

Era mama. A plecat, dar Marcsi rămase la fereastră, şi privea, privea cu plăcere la sublocotenentul acela tînăr, cu obraji de fată, care nu-i potrivit pentru ea şi pentru care nici ea nu este potrivită. Şi-şi frămînta mintea, de ce oare stau lucrurile aşa şi de ce nu stau altfel?...

După aceea, Rohonczy deveni oaspetele de fiecare zi al casei Andorffy. Şi Marcsi îşi întări din ce în ce convingerea că micul sublocotenent este de o sută de ori mai de soi decît Ajkay.

Sublocotenentul şi Ajkay se întîlniră de multe ori în casa Andorffy. Marcsi îi compara involuntar pe cei doi bărbați: Cît de vioi, de iscusit, de plăcut este Rohonczy! Ce sumbru, închis şi greu de urnit e Ajkay!

„Şi de ăsta am fost îndrăgostită eu?" se îngrozea la capătul filozofărilor ei.

Idila dură aproape un an. Marcsi nu apuca să iasă pe poartă, că sublocotenentul o aştepta şi o întovărăşea peste tot, conducînd-o înapoi acasă. Şi mereu îşi cînta în fel şi chip dragostea lui nețărmurită. Marcsi se bucura sincer ori de cîte ori se întîlnea şi era împreună cu el, dar inima ei tînjea după ceva mai mult. Sărutul acela înfocat, sărutul visat îi mai ardea încă buzele. Rîvnea după ceva ce-i semăna, rîvnea să fie sărutată cu adevărat. O mistuia o curiozitate chinuitoare. Aştepta ceva extraordinar, ceva imens de la acest „ceva" necunoscut.

Stătea de multe ori, în doi, cu sublocotenentul şi în astfel de prilejuri el îi zugrăvea în culori pătrunzătoare sentimentele sale nemăsurate... dar nimic mai mult.

Marcsi se necăjea. Asemenea unui copil căruia nu i se împlineşte un capriciu. Lăcrima chiar, în taină, şi-i făcea laşi, mitocani, stîngaci pe toți bărbații...

S-a întîmplat însă ca sublocotenentul Rohonczy să fie nevoit să plece tot atît de neaşteptat pe cît de

neaşteptat venise. Din cauza unei chestiuni de serviciu, a fost transferat la un alt regiment. Abia i-a rămas atîta vreme cît să-şi ia rămas bun.

— Aşadar pleci? îl întrebă Marcsi cînd Rohonczy veni în vizită de adio.

— Din păcate...

— Pleci cu adevărat?

— Plec, dar inima mea rămîne aici.

Apoi, nu se ştie cum, brațul sublocotenentului rătăci pe mijlocul ei, Marcsi îşi apleca uşor capul într-o parte şi Rohonczy o sărută... pe obraz...

Au trecut ani de atunci.

Marcsi este de mult soția lui Ajkay, dar îşi aduce totuşi adeseori aminte de tînărul sublocotenent cu obraji de fată şi de dorința ei din vremea cînd era nemăritată. Şi acum inima îi mai tresare cînd se gîndeşte la prima ei serenadă şi simte şi astăzi pe buze acel sărut înflăcărat, de vis.

„Nu există ceva asemănător în realitate \"

Şi-şi descoase bărbatul:

— Spune-mi, Geza, dar cinstit: afară de mine ai mai făcut cumva curte şi altor fete?

— Desigur, şi încă nu uneia singure !

— Şi spune sincer, ai sărutat fetele acelea?

— Nu, sufletele, pe nici una.

— De ce?

— Ştiu şi eu de ce...

Marcsi rămîne pe gînduri. îşi aduce aminte de sublocotenent (cum se numea oare?), de despărțire şi de primul ei sărut. îşi scutură nemulțumită căpşorul frumos, iar apoi, cam îmbufnată, îi ciripeşte bărbatului:

— Voi bărbații sînteți atît de nerozi şi de laşi!

S Z A M Â R L E T R A

AZ EZREDES LEGENYE*

Valaki egyszer elszolta magât az etkezdeben es râfogta Jaâkira, hogy a tisztikar, de sot az egesz vâros *magister elegantiaruma.* Jaâki meghokkent es mosolygott.

— Hogy mondtad kerlek?... Hogy mondtad? — rikâcsolt azutân vekony cernahangjân.

— *Magister elegantiarum.*

— Es mi az kerlek? Mit jelent az?

— Kerdezd meg Csokât. 6 tud japânul!... — felelte az ur hidegen.

Csoka, aki hivatalosan Hirt Joachim nevre hallgat es mestersegere nezve fohadnagy, megigerte, hogy megfejti a fogas rejtvenyt, de csak egy het mulva. Addig kibongeszi valahol.

Mikor a het elteltevel Jaâki megertette, micsoda megtisztelo epitheton birtokâba jutott, azonnal kijelentette, hogy holnap van a szuletesnapja, es illoen meg akarja unnepelni. Ezt a kijelentest termeszetesen

* Pentru versiunea românească, vezi *Zevzecul,* voi. III al acestei ediții, p. 2 55 *(n.ed.J.*

riado lelkesedessel fogadtuk, s a magunk reszerol viszont ajânlkoztunk, hogy az unnepely fenyenek gyarapitâsâhoz keszek vagyunk minden tehetsegxinket latba vetni.

Jaâki rendkiviil derek fiii es hadnagy. Egy kicsit ostoba (de az nem baj) es nagyon noies. Noiessege ostobasâgâbol ered, azert nem szâmitom erenyenek... Cingâr, hosszti legeny, elegânsan meggornyedt hâtgerinccel es fess pipaszârlâbakkal. Szabad idejet kizârolag lakâsa rendezesevel, csinositâsâval vesztegeti. Nippek, fenykepek, albumok, csecsebecsek, szânyegek, haszontalansâgok olyan tomeget halmozta mâr ossze, hogy a kutyamoso kamrâja is csaktigy hemzseg a detronizâlt istenekftol] es istenasszonyoktol... Igaz, hogy a sok limlom osszeveve megis csak kellemesen hat.

Pontban nyolc orakor egyiitt voltunk valamenynyien, koriilbelul tizenketten, es vacsorât orditottunk.

— Hiszen mondtam kerlek, hogy fel kilenckor! — sipitott Jaâki.

Morogtunk, zugolodtunk, mig vegre, hogy betomje a szânkat, leiiltetett a szalonba sorozni, amely cselekedetevel lenyegesen oregbitette amugj'- is oreg tekintelyet.

Megindult a terefere... Gyakorlatrol, ezredesrol es mâs gyulolt szemelyekrol, asszonyokrol, lovakrol, kutyâkrol eszmecsereltiink, es kozben survin koccintottunk Jaâki jo egeszsegere. A tisztiszolga szorgalmasan es olj- iigyesen bontogatta a buteliâkat, hogy âltalânos feltunest keltett. Kiilonosen Zichy kadet valosâgos extâziâba jott a bâmulattol, s vegre is elragadtatva kiâltott fol :

— Jânos, te nagy marha vagy!

Ez a felkiâltâs elenk vitât provokâlt. Tobben sajât legenytiket emlegettek, hogy az milyen kivâlo

ficko, milyen oriâsi âllat... A bâbeli zurzavart Csoka hangja torte meg:

— *Apropos,* urak! — szolt harsânyan. Eszembe jutott egy legenyhistoria...

— Halljuk! — bomboltunk korusban.

— Mig a vacsora elkesziil, elmeselem, ha nincs ellene kifogâstok...

Koveteltiik a tortenetet.

Csoka tehât ontott magânak egy korso sort, felhorpintette egy szuszra, arcâba dugott egy illatos, kiilon a mai nagy napra toltott cigarettât, râgyiijtott es szolt:

— Sokat târgyaltâk az esetet annak idejen, mikor tortent... de az mâr egy kicsit regen van...

Hatalmas, kekes fiistfelhSt fujt a szâjâbol, s aztân, mintha emlekei kozt kotorâszna, hozzâtette:

— Bizony, hat eve... igen, eppen hat eve...

Ismet megtoltotte a korsojât.

— No, szervusztok!

A pohâr talpât gyongen a tâlcâhoz veregette es ivott. Majd hâtradolt a kenyelmes, sârga borrel behiizott angol karszekbe, ketszer megkoszorulte a torkât es csondesen, kisse reszelo hangon meselt.

K-ban szolgâltam akkoriban. Eleg kellemes, tisztesseges hely volt. Nem bântam volna, ha ott oszulok meg a kapitânyi csillagok ârnyekâban. Ezredparancsnokom nem okvetetlenkedett, a bor kisse savanykâs, de turheto... szoval meg voltam elegedve a vilâggal. De az ordog osszegabalyitott egy hetvenkedo ugyvedbojtârral. Lotâs-futâs, provokâlâs, vereke-

des s vegiil levâgtam a fiilet az urnak. No, emiatt aztân stirgosen es hirteleniil âthelyeztek G-be. Olyan surgosen, hogy joformân bucsiizkodni is alig ertem râ. Mergelodtem, toporzekoltam, dehât parancs parancs... Osszeszedtem a szennyes gallerjaimat es mancsettâimat, begyomoszoltem egy tâskâba, feliiltem a vonatra es biisan robogtam az îijvilâg fele...

Tudjâtok, milyen kellemetlen, ha az ember nem tâjekozhatja magât elozoleg az lij garnizonjârol... G-nek soha meg a hiret se hallottam, a tisztikarâban egyetlen ismeros kollegât se fedeztem fol... mi az ordogot csinâljak? Reggel erkeztem oda, belevetettem magam egy kocsiba es meghagytam a kocsisnak, hogy vigyen a legjobb vendegl6be.

Az elso vendeglo piszkos, alacsony, rozoga lebuj volt, amelyben szobât sem kaphattam, mert [a] meglevo kettot valami utazo vigecek mâr lefoglaltâk... Persze âtkozottul kâromkodtam.

— Mi a veszekedett nyavalyât muveljek en most tizenegy orâig, a kihallgatâs idejeig!... Mivel nyomjam agyon az idot addig?

J6 gondolatom tâmadt, megtapasztalom a helyet. Nyakamba vettem tehât a vâr ost, hogy ugy-ahogy megismerkedem egy kicsit a viszonyokkal... Botrâny, botrâny! Szedultem a lâtottaktol, urak, szedultem es âjuldoztam!... Diiledezo, zsiipfedeles viskok, terdig ero sâr, buta, szemtelen pofâju parasztok... az volt G.! Sehol egy barâtsâgos, uri arc... sehol egy mosolygo noi fej!...

Elkeseredtem es lakâs utân neztem.

Mindjârt, az arânylag legszebb utcâban râmkandikâlt egy ismeros tâblâcska: ket butorozott szoba azonnal kiado. Beleptem. Meglehetosen kellemes, csinos szobâk voltak. Egy pompâsan pergo nyelvu neni ugy feldicserte es olyan olcson kinâlta, hogy nem âllhattam ellen es rogton elfoglaltam.

Bemutatkozâst, jelentkezest a nagyfejueknel sietve lerâztam es az etkezdebe rohantam. Miutânaformasâgokon âtestiink, a cimborâk erdeklodni kezdtek: van-e mâr lakâsom, hol, milyen, kinel?... Elmondtam, mit vegeztem delelott. Hat csodâk csodâja!... Az arcok egyszerre titokzatosan, baljdslon megnyultak, elkomolyodtak... Csak âmurtam-bâmultam. Mi lelhette ezeket?... Elfogtam az egyiket es megkerdeztem:

— Mi kifogâstok van a lakâsom ellen, pajtâs?... Rossz helyen van talan?

— Nagyon rossz helyen van, mondhatom.

— Mi? Hogy?

– Hât ugy van, cimbora, hogy a lakâsod eppen szemkozt van az Oreg lakâsâval! — sugta a kollega misztikusan.

Bambân bâmultam râ.

— Aztân mi van abban? — faggattam.

— Mi van, kerded?... Hogy mi van?... Hât semmi sincs... abszolute semmi... Biztosftlak, hogy semmi sincs...

Iyâttam, hogy nem akar beszelni, es nem faggattam tovâbb, de azert egesz ebed alatt ezen tortem a fejemet. Megprobâltam felhuzni a szomszedaimat, hâtha ugy sikeriil kiszoritanom beloliik a titkot. Semmi. Mihelyt erre celoztam, rogton megnemultak. Felfoghatatlan 1

„Talan az Oreg kellemetlen ember?" gondoltam. En igazân kellemesnek nezem. Negyvenot-6tven eves, piros arcu, eleven ferfi. Csupa elet, csupa mozgâs es ero. L/ehetetlen, hogy âtellenessege feszelyezzen... Vagy talan a felesege? Azt hallottam, hogy muvelt, jo modorti, kedves asszony... Szo sincs rola, az Oreg kozelsege nekem sem kecsegteto, mert hât minei tâvo-

labb, annâl jobb, de ennyire keriilni, ennyire megi jedni talan megis ostobasâg...

Mâr-mâr azon gondolkoztam, hogy ebed utân rogton mâs lakâst keresek, midon a beszelgetes az ezredesre terelodott. Kfvâncsian figyeltem minden szora, minden gesztusra.

— Teljesen inkorrektnek tartom azt az eljârâst — harsogott egy horihorgas, ritkâs bajszu kapitâny. Sot, oszinten mondom, alattombsnak!

– Bizony, bizony! — bolintott felenken az alezredes, akinek a hangja mindjârt elârulta, hogy szâzszor szivesebben csevegne mâsrol.

— Elvegre — folytatta a kapitâny — a tiszt nem iskolâs gyermek, nem hâtulgombolos kolyok, hogy minden lepeset, minden mozdulatât megfigyeljek, ellenorizzek! Nem kritizâlom az Oreget, mert tilos, de nyiltan kimondom, hogy a leskelodes nem eloljârohoz, kiilonosen nem ezredparancsnokhoz melto...

„Haha! gondoltam. *Da liegt der Hund begraben!* Az Oreg igen buzgo, es buzgosâgâban dajkaszerepet akar jâtszani tisztjeivel szemben! Ez tehât a mely titok! Ezt ugyan ligyis megtudtam volna... Node engem abszolute nem alterai az Oreg. Ha valamit szol, majd megmondom a magamet. Ezert ugyan nem hagyom el a jo lakâst, hiszen jobbat aligha talâlnek."

Nem is talâltam volna.

2.

Lassankent megbarâtkoztam G-vel. Mâr nem tunt fol olyan sivârnak, olyan rongyosnak. Igaz, hogy nem volt vâros, dehât falu sem volt. Megismerkedtem

nehâny jobb csalâddal, lâttam nehâny csinos asszonyt, nehâny babaarcu leânyzot... ha jobb nincs, az is jo!

Amig a cimborâkkal teljesen osszeszoktam, sokat csiicsiiltem otthon. Lekuporodtam az ablakba es kibâmultam. Nemigen akadt sok bâmulnivalom, de mâst nem csinâlhattam. Vendeglo, kâvehâz nem volt, hova menjek? Aztân, ha joi neztem, nem is volt az olyan unalmas. Estefele eleg forgalmas kepe volt az utcânak. TJrinok, kisasszonyok, parasztmenyecskek, szolgâlok defiliroztak az ablakom alatt, es nagyobbâra csinosak.

Nehâny nap miilva feltunt, hogy egy felrecsapott sipkâs, kifent-kikent kepu legeny mindig ott lebzsel az orrom elott. Lâttam, hogy tisztiszolga es lovâsz, de mit lâbatlankodik folyton. Megkerdeztem, kinek ija-fia. Az ezredes legenye volt.

— Az istâllo abban a hosszii, sârga, zsalugâteres hâzban van, hatul! – mondta buszken.

Megtetszett az ipse, mert szornyen komikus volt. A viselkedese, az elbizakodott hangj a, a felfuvalkodottsâga hatârozottan mulattatott. Erdekelt es azontiil szemmel tartottam...

Remek figura volt, szavamra! Ahogy mosolygott, ahogy csoszogva-tipegve lepegetett, ahogy nyâjasan-szemteleniil beszelt... mind mesebe valo. Ugy oltozkodott, mint egy ulânus hadnagy. Mindig extra gunyâban jart, a bajusza tuhegyesen kunkorodott elore, az âllât bekekptiderezte, a hajât kozepen vâlasztotta el... szoval nem hanyagolta el magât. Aztân a csizmaja! Mindjârt meglâtszott ugyan, hogy a gazdâjâtol orokolte, de ligy ragyogott, mint a nap.

Neuberg Mihâlynak hivtâk, de mindenki csak „a szep Miki" neven ismerte. Erezte, hogy 6 kicsoda es nagyra becsiilte magât. Tudatâban volt elokelo

âllâsânak, es iparkodott tekintelyt tartarii. Gondosan megvâlogatta a târsasâgât. Csak egy nyugalmazott megyei hajdiival barâtkozott. Avval szokott a vilâg folyâsârol csevegni. A bakâkat nem is akarta lâtni. Ormesternel kezdodott nâla az ember, de azokat nem sokra becsiilte. A tiszteket is csak ugy foghegyroî mustrâlta. Egyediil a gazdâjât, az Oreget... azt respektâlta, mert az felpofozta egyszer-mâsszor...

Velem kedelyes pajtâsi viszonyt kezdett. Eszrevette, hogy szomszedok vagyunk, es jogot formâlt a barâtsâgomra. Mikor elment az ablakom alatt, bizalmasan mosolygott. A vilâgert se mertem volna tiltakozni!

A nok? Ah, az mâr mâs. A no szent volt elotte, felekezet es foglalkozâsra valo tekintet nelkiil. Szerette es olelgette oket. Es a nok a vilâgert sem tiltakoztak volna!

Az Oreg minden reggel kilovagolt. Pont kilenc orakor Miki a kapuban vârakozott a lovakkal. Folsegitette az ezredest, majd maga is nyeregbe pattant, finom virginiât nyomott a kepebe, es hârom lepesre kovette a gazdâjât. Roppant delceg dalia volt, amint fejet kevelyen, gogosen jobbra-balra fordftotta. Ilyenkor nem szerettem vele talâlkozni. Nagyon fitymâloan mosolygott le reâm.

Alkonyatkor kezdSdott a szep Miki tulajdonkeppeni szereplese. Szepen kipucolva kiâllt a kapuba es mosolygott, folyton mosolygott. Kesobb râjottem, hogy a mosoly az 6 legfelelmetesebb fegyvere. Mosolyânak senki se kepes ellenâllni. Nez, mosolyog es gyoz! Cseledek, kuktâk, kifutoleânyok, menyecskek... mind rabjai mosolyânak. Aki elhaladt elotte, megâllapodik, nehâny szot es csokot vâlt vele, es csak azutân siet a dolgâra.

Bâmultam a fiut. Beadtam a derekamat, es csodâloja lettem ennek a *sans peur et sans reproche* valo neplovagnak.

3.

Egy este korulbeliil tiz ora tâjban, vacsorârol bandukoltam haza. Az utcâk termeszetesen iiresek, sotetek, mert a hold volt soros, s olyankor a vâros nem pazarolja a petroleumot... Mâr kinyitottam a kaput, hogy belepjek, midon az Oreg hâza elott egy sotet alakot pillantottam meg. Szorosan a falhoz lapult es meg se moccant.

— Ki az ordog lehet? — mondom es rovid habozâs utân âtmegyek, hogy megnezzem a bujkâlo ejjeli lepket. Megvallom, valami kobor menyecskere gondoltam... Kepzeljetek megrokonyodesemet, mikor az alak kemenyen râm szalutâlt!... Miki volt.

— Hât te mit kuslogsz itt?

— Csak ligy, hadnagy tir... Szeretem a friss levegot! — hebegte zavartan.

Nem bolygattam. Atlâttam, hogy kalandrdl van szo, szerelmes kalandrdl. De a kivâncsisâg nem hagyott nyugtot: ugyan kit vâr a szep Miki? Rogton kesz voltam a tervvel: meglesem. Nem gyujtottam vilâgot, hanem csendesen kinyitottam az ablakszârnyat es figyeltem. Indiszkret voltam, elismerem, de a kivâncsisâg csâbitott es *c'etait plus fort que moi.*

Nemsokâra kapu nyikorgâst hallottam, majd egy fekete noi fej bukkant elo a nyilâson. Beszeltek, de oly halkan, hogy egy hangot sem ertettem. Kesobb kisse hevesebbek lettek. Sajnos ugyis csak nehâny szakadozott szot foghattam el.

— Ne kinozz, Julis! — hallszott Miki tompa hangja.

— Eredj... eredj no... nem szabad... nem lehet...

Roviddel râ, megint a no:

—Nem lehet, mondom... eredj... menj...

De Miki nem retirâlt. Tiz percig tarthatott a jelenet, akkor aztân Miki orra elott hirtelen becsapodott a kapu, a kulcs kettot fordult a zârban es Romeom egyediil maradt. Jo ideig bâmulta meg Miki a kaput, mikozben oklevel diihosen hadonâszott.

Azonnal folfogtam a helyzetet. A szep Miki belezavarodott az Oreg szobalânyâba, s utobbi nem hajlando beadni a kulcsot es kapitulâlni. Miki, konnyu ktizdelem nelkiili diadalokhoz szokva, bosszankodik, turelmetlenkedik... Hanem ligy lâtszik, a leâny râtartos.

Mâsnap Miki nagyon le volt verve. Lehorgasztotta a fejet, a bajusza rendetlen, az âlla beretvâlatlan... olyan *toilette* hibâk, melyeket addig sosem kovetett el. Csak a csizmâja, csak az volt meg a tegnapi... Mi biijt ebbe a gyerekbe? — kerdeztem magamban. Csak nem bolondult bele igazân a Julisba?

Este megint râlestem. A tegnapi szcena ismetlodott, de ezuttal a kapu hatalmasabban kongott.

„Lâm, lâm! gondoltam. A Julis kacerkodik. Bizonyos, hogy kacerkodik, kiilonben miert jonne le minden este? Hogy becsapja az ajtot Miki orra elott? Aligha! Hanem kacerkodik vele. Fel akarja bosziteni. Node Miki majd leteperi elobb-utobb!"

De bizony Mikinek naprol napra lejebb konyult az orra. Egy het mulva szinte râ sem lehetett ismerni. Elhanyagolta a csizmâjât, nem torodott semmivel. Sot egyszer az Oreg az utca kozepen megcibâlta a fiilet, mert a lovakon a tegnapelotti sâr dfszlett. L,omhân

uit a nyeregben es nem nezett se jobbra, se balra, csak a Iova sorenyere...

Konstatâltam, hogy a fiu igazân megbomlott!

4.

Be kell vallanom, urak, hogy en mindig megmosolyogtam a modern nepszinmuvek Gondor Sândorjait. Szornyen nevetsegesnek tetszett, hogy egy koszos, bagos szâjii, kerges tenyeru bugris a hasonloan mosdatlan Bâtki Tercsi fiilebe beleheli: szeretlek. Sokszor a legerzelmesebb jeleneteknel majd a hasamat fogtam nevettemben.

Ugy voltam a Miki szerelmevel is. Erdekelt es mulattatott, mert rovid ido alatt pompâs balkonjeleneteket produkâlt. Meg a hold sem hiânyzott.

L,eviziteltem az Oregnel s ez alkalommal szem- gYre vettem Julist is. Takaros kis feherszemely volt, becsuletemre. Szep, iide, rozsâs arc, szelfd, gesztenyeszîn es mosolygo szem, keskeny verpiros ajkak... Aztân sugar termet, apro lâbak!... Csak egy jo *toilette,* es megeskuszom, hogy most jott ki a Zirzen Jankâbol. Az eloszobâban 6 segitette fol a pelerinemet. *(Notabene,* csak a meltosâgos asszony volt odahaza!) Hirtelen megoleltem es megcsokoltam az ajkât... Azt hiszitek, elturte? Durcâsan kitepte magât a karjaimbol es elmenektilt. De azert meg râm mordult fojtott, merges szavakkal:

— Kikerem magamnak, hadnagy tir... tudja?

Persze nevettem, de ezutân mâr tobb erdeklodessel kîsertem Miki ostromât. Âmbâr igazsâg szerint nem sok sikert josoltam neki.

Az ejjeli talâlkâk sosem maradtak el, de sosem vegzodtek jobban, mint az elso. Csak Miki hangja lett

egyre konyorgobb, lâgyabb. Julis ellenben mindig mergesebben csapta be a kaput...

Egyszer meghivtam egy jokepîi, kedves fohadnagyot uzsonnâra. Mellesleg megjegyzem, hogy o vele voltam akkor legjobban es azutân is legjobb barâtok maradtunk... Beszelgetes kozben szoba hoztam Mikit.

— A Julis utân bomlik? — kerdezte meglepetve.

— Igen.

— Nohât azt eleg rosszul teszi a gyerek!

— Ugyan miert?

— Csak ugy... Julis nem neki valo... Kiilonben vigye az ordog! Igazitsa el mindenki a maga dolgât! — tette hozzâ lâthatoan, hogy mâsra terelje a szot. Nem is firtattam tovâbb... Diskurâlgattunk, iddogâltunk, s az ido repiilt. Kozeledett a szerelmesek orâja.

— Mindjârt szemtaniija lehetsz a szerelmi idillnek! — mondtam trefâsan.

Nemsokâra pontosan megjelent Miki is, Julis is. A fohadnagy morogva nezte oket.

— Bolond! Bolond! — dormogte. Majd visszatelepedett a szekebe, s ezzel a kerdessel fordult hozzâm: — Az Oreg meg nem szolt a lakâsodert?

— Nem! — feleltem csodâlkozva. Mi koze hozzâ? Ott lakhatom, ahol nekem tetszik, vagy nem?

— Jd, jo... az igaz, dehât 6 nem szereti, hogy a tisztek a nyakân lakjanak!

— A nyakân?

— Persze, zsenirozza a tisztek kozelsege...

— Ugyan kerlek, magyarâzd mâr meg!

— Na ja, persze, te meg semmit se tudsz...

— Mi van hât?... Mit nem tudok?

— Nagyon kivâncsi vagy, oregem! Hât az van, hogy az Oreg nem talâlja eleg bâjosnak a meltosâgos asszony bâjait...

— Es a Julis?... lihegtem elszornyulkodve.

— Nohât a Julis egeszen csinos fruska! — mormogott a fohadnagy.

Eljdttek a manoverek.

Abban az esztendoben nagyon sokat kutyagoltunk. Oriâsi hosegben, fullaszto porban, negyven-otven kilometeres meneteket tettiink. Dejszen annyi kâromkodâs nem is hatolt fol soha az Uristen tronjâhoz, mint azalatt a hârom het alatt.

Csak Miki volt mindig csendes, csak 6 nem zugolddott. Az izzadsâg vastagon csurgott az arcan es valosâgos barâzdâkat vâgott a rârakodott porban es piszokban: le sem toriilte. Ment, ballagott a gazdâja utân, mint a birka, es nem torodott semmivel...

A lefuvâsi riadalmak, erdot-volgyet betolto vigalmak erzeketlenul hagytâk. Mig a tobbi csatâr ordîtva, tombolva, hordgve dobâlta sipkâjât a levegobe, 6 szinte sirva fakadt... Pedig 6 is azutolsoesztendejet dolgozta le, nehâny rovid „kisnap" mulva 6 is hazarepiilhet a Riska tehenehez.

A pâlyaudvaron a fel vâros tolongott fogadâsunkra. Orâmkonnyekben usztak a szemek, orommâmorban egtek az arcok.

A zene ropogos ritmusain vonultunk a vâroson vegig. Mindenki peckesen, biiszken lepkedett, mintha csak a gyakorloterrol rukkoltunk volna be. Csak Miki horgasztotta le az orrât es fol sem vette, mig az Oreg hâza ele nem ertiink. Folcsendult az eles kiirtszo: Âllj! Zâszloâtadâs! A dobok vigan peregtek, a zene belekap a nephimnuszba — es az ablakban megjelent a mel-

tosâgos asszony, es feher kendot lobogtatva, mosolyogva iidvozolt benniinket... Itt Miki arcan is egy oromsugâr villant ât. A kapuban virâgos rozsaszin kartonruhâban, feher, csipkeszegelyes kâtenyben âllt Julis. Miki szeme mohon olelte, csokolta a leâny arcât, termetet...

Aztân vege! Kezdodik a leszereles, a naplopâs. A kemeny testetolo munka utân a *dolce far niente.* A kaszârnyânak feleje se neztem, hanem ismet Mikit lestem.

„Vajon mi lesz most? — gondoltam. Milyen lesz a viszontlâtâs? Annyi tengeridâ miiltân, milyen lesz az elso *rendez-vous?"*

Jdkor elhelyezkedtem az ablakban es vârtam.

Miki megjelent. Egyszer-ketszer els6tâlt a hâz elott, de az ablakokon meg âtszurâdott a lâmpafeny, tehât az Oreg meg fonn van. Miki letelepedett a kapuban...

Lassan, kinosan telt az ido. A vilâgosom vegre kialudt. Csond volt. Miki ligy lapult a kapufelfâhoz, hogy mâr alig lâthattam. Koros-koriil sotet £jszaka honolt. A nagytemplom tornyâban meltosâgosan, iinnepelyesen iitott az ora... Tizenegy!

Remito lassusâggal miiltak a percek. Egesz 6r6kkevalosâgnak tunt fol, mig a tizenketto is elhangzott... Utâna semmi nesz, mintha a vâros halott volna!... Aztân valahol egy kutya elkezdett vonitani hosszan, felelmetesen, hogy beleliidborozdtt a hâtam. Reszketve vârtam, hogy mi lesz! De Miki meg se moccant, s a hâzban halâlos csond!

Egyszerre valami buta felelem szâllt meg. Ostoba ârnyakat lâttam korulottem. Tâncoltak, ugrândoztak, incselkedtek... Megremultem. Gyorsan betettem az ablakot, levetkeztem, bebiîjtam az âgyba es a fejemre huztam a paplant...

Reggel ligy ereztem magam, mint akit joi elnâspângoltak. Bâgyadt voltam, fâjt mindenem. Oltozkodes kozben eszembe jutott Miki, es akaratlanul az ablakhoz leptem.

— Nini! Micsoda elenkseg!

Miki portâjâban ferfiak, asszonyok, gyerekek tolongtak. Nehâny vâszoncseled a karjait tordelte. Az arcokrol ijedtseg, remiilet tiikrozodott. Ugyan mi tortenhetett?

Kisvârtatva az Oreg rohant elo, utat tort magânak a bâmeszkodo tomegen es eltunt a kapu alâ... Felrântottam a bluzomat. Mâr csak megnezem enis, mit rendezett az en Miki barâtom!

Az ajtoban szembe talâlkoztam az Oreggel. Diilt arccal, mergesen csapkodta lovaglobotjâval a csizmaszârât:

— Oh, a marha! Oh, a marha! — dorombolt.

Âttortem a tomegen, es szaladtam az istâllo fele. Be akartam lepni, hât majd hanyatt vâgodtam.

Kepzeljetek, urak, az âllat felakasztotta magât!

A KOZVITEZ

l.

— Infanterist Kerekes!

— Hir!

— Te Kerekes fiam!... Te becsiiletes, joravalo katona vagy! Meg vagyok veled elegedve! Meg van veled elegedve a hadnagy ur is! Te nagyon tisztesseges fiii vagy... Ertetted?

— Igenis, szâzados lir!

— Nohât, Kerekes fiam... minthogy maga... hogy is hivjâk ... maga derek ... ize ... katona ... hât en teged ... magât ... itt a szâzadrapportnâl megdicserem. Ertetted?

— Parancsâra!

– Megdicserem. Helyes! *Abtreten!*

Kerekes Andrâs infanterista, mintha a mennydorgds menku csapott volna bele, hirtelen a sipkâja ernyojehez emeli a kezet, aztân hatalmas robajjal megfordul s egy szempillantâs alatt elmenekiil a szâzados szigoru tekintetenek hatâskorebol.

A szâzados lir egyike volt azon parancsnokoknak, akik arrol hiresek, hogy emberfia meg nem lâtta oket alârendeltjeik elott mosolyogni. Es ez a szigortisâg netovâbbja ... Mert a baka mindent megbocsât eloljârdjânak: a kikotest, a kurtavasat, a pofonokat, a kardlapozâst ... mindent ezen a szepseges vilâgon, csak azt az egyet konyorgi kello alâzattal (persze gondolatban es nem szoval), hogy a parancsnok ereszkedjek le hozzâ ... egy kicsit ... hogy mosolyogjon nehanapjân ... legalâbb egyszer egy heten ... egy honapban. Furcsa dolog, de megis îgy van! Ez valosziniilega bakâval vele sziiletik ...

Kerekes kozviteznek a szâzadosa ezt meg sose tette meg. O pontosan megtartotta naponta a rapportot, ha a szubordinâcio es a disciplina ... na meg az 6 mindenhato akarata ligy kivânta, egynehânyat bezâratott a sotet dutyiba, s evvel tobbe-kevesbe kimeritette szâzadja irânti atyai kotelessegeit. Annâl nagyobb volt tehât a meglepetes, a megrokonyodes, amikor a legenyseg ezt a sikeriilt dicshimnuszt hallotta lezengeni Kerekes kerek koponyâjâra...

Hogy Kerekes jo katona, pontos, szorgalmas ember, azt meg a hadnagy lir foxterrierje is tudta ... De hogy annyira jo katona legyen, hogy ... no ez olyan vâratlan esemeny volt, mintha csak a szâzados tir, minden ok nelkul, hangosan elkacagta volna magât a front elott.

Az ormester tir bizonyos âhttattal bâtorkodott kesobb szerenyen megjegyezni:

— Infanterist Kerekes, vigyâzz aztân magadra! Mert tudod, hogy a szâzados tir nem pazarolja hiâba a dicsereteit!

De aztân, nehogy a tobbi szâjtâto legeny elâtt csokkenjen a tekintelye a veletlen moll-hangert, recsegve, mint az eltorott cserepfazek, folytatta:

— Ti, pedig, csiirlie, vegyetek peldât Kerekes Andrâsrol, es ugy viselkedjetek, hogy ...

Satobbi.

Itt Kerekes kozbajnoknak ujabb folmagasztalâsa kovetkezett.

Novekedett Andrâs respektusa percrâl-percre, hogy szinte restellte mâr magât a sok dicserettol.

A kâplâr lir mâr annyira ment vele szemben a tisztelettel, hogy nem is tegezte, hanem egyenesen onozte ... Onozte! Ha elkepzelik, micsoda rettenetes megtiszteles az onozes, kulonosen a kâplâr urak reszerol, elgondolhatjâk, hogy ez az ârtatlan onozes villâmcsapâskent hatott a tobbi hadfira.

A streberek irigyeltek a helyzetet, a dicsereteket, a respektusât; a nem-streberek alâzatosan s csak nagy ritkân mertek hozzâszolni; a fenegyerekek (akik t.i. a katonai biintetojog legelemibb passzusait is mâr praxisbol tudtâk) meg giinyosan vihogtak Kerekes vitezre ...

Kerekes Andrâsnak a szive majd megrepedt az oromtol es boldogsâgtol. O ... Kerekes Andrâs! 6 ... akit a tobbiek kinevettek, mert meg szeretdje sincs ... *O ...O ...* ilyen megtiszteltesben reszesul! Nem! Ez egy kicsit sok a boldogsâgbol es a jobol ... Ezt nem birja el az o lelke ...

Lehevert az âgyâra (most mâr szemet hunyt a szakaszvezeto s nem vette eszre az egbekiâlto szabâlytalansâgot), es gondolkozni probâlt ... Vajon minek is koszonheti 6 mindezt?

A szive olyan hangosan dobogott, a lelke annyira betelt ewel az orvendetes esemennyel, evvel ahallatlan kituntetessel, hogy egesz ejszaka nem tudott aludni ... Minduntalan a szâzadost lâtta maga elott ...

Lâtta szigoru, villogo szemeit, amint diihosen szaladnak vegig a mereven âllo legenysegen ... aztân a tekintete 6t keresi, 6t ... Kerekes Andrâst ... Megtalâlja ... A szigor, a duh egyszerre helyet ad valami josâgos, szerelmes csillogâsnak ... valaminek, amit meg kozember nem tapasztalt a szâzados szemeben ... Majd mosolyogni kezd a szigoru, kemeny szâzados sziiros tekintetu szeme, es mosolyog, mosolyog ... de csak drâ ... Kerekes Andrâsra ... Aztân kisse megrândul a szâzados arca ... a szeme kacag ... es'nevet, nevet a szigoru, a kemeny szâzados lir! A szâzados lir nevet ... 6râ nevet ... Kerekes Andrâsra!

Es Kerekes kozvitez szeme becsukodik... arca boldog mosolytol sugârzik ... elalszik ...

Âlmâban otthon van ... cifra, extra egyenruhâban ... a gallerjân egy icike-picike feher csillag ... Kerekes kozvitezbol frâjter lett ... Ferfi, asszony csodâlkozva bâmul râ ... Kerekes Andrâsra ... A lânyok suttogva beszelnek rola, s âhitatos, szerelmes pillantâsokat vetnek râ ... Kerekes Andrâsra ... De oneki csak egy kell ... csak egyetlenegy ... Hej, de az az egy foler a vilâg minden leânyâval ... Nincsen nâla szebb az egesz foldkereksegen ... El is veszi, ha hazabocsâtjâk ...

Es alszik es âlmodik ... csdndesen ... Arcan boldog mosoly ... kis, serkedezo bajszânak hegye megmegremeg ...

Napsugaras tavaszi napon tortent Kerekes Andrisnak az eloleptetese.

A kaszârnya udvarân a kincstâri akâcok teljes pompâjukban viritottak ... Azaz csak a pompâjukkal. Mert a laktanya megszâllta beltenileten a szegeny akâcok is a legszigorubb disciplinânak vannak alâvetve.

Addig-addig nyesegetik, tisztogatjâk, megrendszabâlyozzâk, mfg az eldirt *reglementmässig* ârnyekot vetik. „Az erâris ârnyektol pedig megkoveteltetik, hogy

az ârnyek âltalânos kiilsd tulajdonsâgait a lehetâ legmesszebbmeno mervben mutassa,

emellett azonban ne legyen olyan svlru, hogy a karjaiba menekiilo harcfit elpuhitsa, hanem

ereztesse huvosseget szomjazo vendegevel mindig es mindenkor, hogy a napsugaraknak kivâloan elteto es edzo hatâst kolcsonzott, szabâlyszeru illetekek fejeben, az Uristen." (Kivonat az „Utasftâs a kincstâri fâkkal valo bânâsmod" cfmu szolgâlati konyv I. Reszebol.)

A szonyegen forgo kaszârnya udvarân emlitett es teljes pompâjukban virito akâcok, ârnyek tekinteteben *unisons* „az egesz fegyveres ero mintafâinak" neveztettek es ismertettek el, mert nyâri napokon nem volt az a fold hâtân tevelygo sovâny halando, aki hacsak egyetlenegy percig huzodott csâbfto ârnyekukban, ki ne izzadta volna verejtekenek minimum hârom esztendore eloirânyzott quantitumât.

Ezen sikerult kiteres utân visszaterek Kerekes uram historiâjâra...

Tavaszi szemlere kesztiltek a csapatok.

Az inspicirozo tâbornok tegnap este az âllomâsra erkezett, es a vâros lakossâgânak zajos ovâcioi kozben „A jo kirâly" vendegloben szâllt meg.

A helydrseg Mars-fiai ket het ota csak a generâlis lir keresztnevet, elânevet es a jo Isten tudja micsoda nev£t magoljâk kelld feliigyelet es megfelelo ellen6rz^s mellett.

Minthogy a szabâlyzat hatârozottan megkâveteli, hogy az ember es anyag kimelese celjâbol a csapat sem hamarâbb, sem kesobb ne gyiilekezzek, mint a szemle

megkâveteli, a szâzados ur egy orâval elobb mâr teljes diszben sorba âllftotta szâzadjât.

A teljes pompâjukban virito akâcok ârnyekâban fesztelen tartâsban, kenyelmes *ruht-ban* âllott a szâzad, es vârt tiirelmesen. Az emberek majd megsiiltek az ârnyektol ... Kormonfont kâromkodâsok milliârdja szâllott suttyomban az azurkek eg fele ...

A szâzados ur âsitott, hogy fenyes csâkojânak ragyogo âllszija majd elhomâlyosult ... orokre. A hadnagy ur âsitott ... az ormester ur is âsitott (Boldog emberek! Nektek szabad ... a szâzados ur hâta mogott logtok)... A tobbiek irigyelve szemleltek a szâzados ur *et Comp.* fesztelen âsftâsât ...

Vegre itt a szemle idopontja.

A kozeli toronyora lassan, meltosâgosan szâmolta a negyedeket, az orâkat ...

A laktanya kapujân gyors iigetesben berobog egy hinto. Az orseg fegyverbe lep ... A szâzados kardja kireptil a huvelyebol ... A hadnagy meg egy utolso pillantâst vet a tukoriil szolgâlo kardtokjâra, megigazftja a gallerjât, podor egyet a bajszân.

Aztân felhangzik a szâzados harsâny vezenyszava. A szâzad megmerevedik, mintha a foldbol nott volna ki. E16, de mozdulatlan fal!

A tâbornok beveszi a jelentest, es komoly, iinnepelyes lassiisâggal leszâll a kocsirol. Rovid kacsaleptekkel kozeledik a csapathoz. Elhalad elotte. A fejek es tekintetek feszesen, mereven kâvetik a generâlis *embonpoint* alakjât.

Ez a tâbornok is — mint âltalâban majdnem valamennyi kollegâja — tokeletesen tudatâban volt annak, hogy 6 csak a ruhâjâval es nagy terjedelmu hasâval imponâl. De ezt a ket fenyoldalât erolkodott is minei jobban kidomboritani. Szo nelkiil elhelyezkedett

I

az arcvonal elott, szejjelterpesztette rovid lâbait, eloretolta a hasât, es rekedt hangon kerdezte:

— Van-e valakinek valami panasza, kerelme, jelentese? ... Ha van, lepjen ki bâtran!

Es vârt.

Persze senki se lepett ki. Dejszen jaj is lett volna annak!

Amint aztân a tâbornok lijbol vegigmustrâlja a szâzadot, tekintete megakad Kerekes Andrâs arcan.

– Kicsoda az az ostoba kinezesu ember?

— Melyiket meltoztatik erteni, tâbornok tir?

— Ez ni! — mondja a generâlis kisse bossztisan, es Kerekes kozvitezre mutat.

— Kerekes Andrâs, tâbornok tir, a szâzad legkivâlobb katonâja.

— Ugy?... Nagyon htilyenek lâtszik.

— Parancsâra, tâbornok tir! — hagyta helyben a szâzados elkenyszeredett mosollyal.

— Na ... joi van!

A tâbornok nagy nehezen ismet felmâszik a kocsira, a szâzad tiszteleg, a szemlenek vege ...

Mâsnap Kerekes Andrâs kâzkatonât szâzadrapporthoz rendeltek. A generâlis urnak nagyon megtetszett az ostoba kinezesu" hiilye, es megparancsolta a szâzadosnak, hogy vezenyeljek el hozzâ — tisztiszolgânak.

A szâzados fâjdalmas sziwel bâr, de engedett a tâbornok kivânsâgânak, mert engednie kellett.

— Infanterist Kerekes... aztân joi viseld magad, nehogy szegyent hozz a szâzadra ... Kiilonben tigyis tudom, hogy veled meg lesz elegedve a tâbornok tir ...

Kerekes infanteristât eloleptettek ...

2.

Kerekes Andrâs pontosan elvegezte a râeso munkât a tâbornok tir meltosâgos felesege utasitâsai szerint ... Szereny es alâzatos volt, ami elsosorban fontos a tisztiszolgânâl, s a tâbornok (alkalmasint nagy hatalmii felesege megbfzâsâbol) egyetlen napon se mulasztotta el, hogy legfelsobb megelegedes^nek kifejez^st adjon.

A tâbornok tenyleg joi vâlasztott ... Az 6 eles katonai szeme ugyan ritkân csalatkozott az emberekben, de a mostani vâlasztâs hatârozottan vârakozâsân felul titott be. Kerekes mintakepe volt az inasi husegnek.

A generâlisnak mâr az elso napokban feltunt, hogy tisztelt felesege valosâgos dicsero szozatokkal halmozza el Kerekest, s megelegedetten mosolygott koromfeketere festett vastag bajsza alatt ...

Es tenyleg! A tâbornokne omeltosâga meg volt elegedve Kerekessel. Ha azt âllitom, hogy a meltosâgos asszony meg volt elegedve, ez legalâbbis annyit jelent, mintha a vilâg minden dicseretet Andrâs kozvitezre rântanâm. Mert tudni kell, hogy omeltosâga harmincot esztendo ota meg egyetlen szolgâjâval es cseledjevel se volt megelegedve!

Hej, de Kerekes uramnak nem nagyon tetszett ez az elet. Szivesebben soporte volna az udvart a kaszârnyâban, mint a tâbornok Emma leânyânak formâs lâbârol lecsatolni a gombos lakkcipot. Pedig az utobbi foglalkozâsât nem egy gavaller egyenesen irigyelte.

Hanem aztân lassankent megis beleszokott az uj kornyezetben. A meltosâgos asszony annyira kegyeibe fogadta, hogy kinevezte belsd titkârjânak. Oneki adatott a legmagasabb kegy, hogy estenkent a csalâd

l i

valamennyi tagjânak a cipojet lehuzza vagy legombolja s reggelre kitisztithassa. Azonkivul szabad bejârata volt a konyhâba. Segedkezhetett a szakâcsnenak. Foltehette a feher kotenyt... Mind olyan megtisztel-tetesek, amilyenekben mindeddig ferficseled meg nem reszesiilt a tâbornok hires hâzâban...

De eppen a konyha meg a szakâcsne okoztâk Kerekes kozvitez vesztet!

A kartârsnoi koziil ez a szakâcsne fiatalsâgâval, formâssâgâval tunt ki. Kisse zomok, telt alakja meg nem indult hizâsnak. Sot az arcât habozâs nelkul, szepnek lehetett mondani. Gyonge pir ontotte el, ami minden valoszinuseg szerint a kâlyha melegenek orokos râsugârzâsâbol eredt. Mindegy. Ez a nem kozonseges pir joi âllt neki. Hât meg a szeme! Az egyszeruen megigezte az embert.

Andris kozvitez addig-addig talâlt belenezni azokba az igezo szemekbe, amig egyszerre azon vette eszre magât, hogy bizony 6 valami nagy vâltozâson ment keresztul... Ha Terka râmordult, hogy tegyen mâr valamit a tuzre, mert mindjârt kialszik... hât 6 bizony nem tett a tîizre, hanem csak nezte, bâmulta azt a lângolo tiizet abban a pislogo kek szempârban, amely ugyan villâmokat akart szorni, de azert csak josâgos, kedves fenyben ragyogott.

Terka tudta, hogy miert bâmulja 6t Kerekes András... tudta es nem haragudott meg erte... Az emancipâlt szakâcsnek finom eleganciâjâval azonban mindig bizonyos *drei Schritt vom Leib* tâvolsâgban tudta tartani a meg nem heves udvarlot...

Miiltak a napok, s Kerekes sziveben az a furcsa valami notton-nott. Kezdte betolteni az egesz lelket. Nem is volt mâr kepes gondolkozni (amely betegsegben kulonben sem nagyon szenvedett)... egyetlem vâgya Terka volt...

O, Kerekes Andrâs, kinek balkezrol meg szeretoje se volt.

Minei tovâbb bâmulta azokat a langyos csillogâsii szemeket, annâl inkâbb erezte, hogy a szive hevesebben, gyorsabb tempoban dobog. Elfelejtett mâr mindenkit es mindent. Sose jutott mâr eszebe a szâzadosa, aki 6t... egyediil 6t... Kerekes Andrâst... megdicserte... Nem gondolt mâr arra a kislânyra odahaza^ aki szebb volt a vilâg minden leânyânâl ... Ţerka, Terka es harmadszor is Terka!

Orâkhosszat uit a konyha valamelyik sotet sarkâban, s nezte, nezte az 6 Terkâjât.mint surgolddikforgolodik a pattogo tuz korul... Nemigen beszeltek. egymâssal. Szemiik is ritkân talâlkozott... I,assankent azonban megis megertettek egymâst. Terka megengedte, hogy megfogja a kezet es... kaceran mosolygott...

Andrâs vitez szive nagyot dobbant erre az eredmenyre. Most mâr sejtette, hogy Terka angyali szive is trappban dobog...

Egyszer aztân Kerekes beszelni kezdett. Magamagârol, falujârol, oregeirol... es beszelt, beszelt... Nem tudta, mit akar mondani, de erezte, hogy valamit kell mondania.

Terka megertette. Szakâcsnoi finom elmeje rogton folfogta, hogy Andrâs mit nem mondott. Intelligenciâja magas fokii leven, azonnal tisztâban volt azzal,. hogy ezt a jo alkalmat nem szabad elszalasztania.

— Mondja csak, Andris... Szeret maga engem?

— Mâr hogy szeretlek-e? Eszem azt a szep orcâdat... te... te aranyos angyal!

— L/âssa, lâssa, Bandi — kezdte Terka finom fordulattal —, hogy elrabolta maga a szivecskemet! Es tudom...

Tobbet nem mondott, hanem szaladt a rântâs*hoz.

De a szerelmes Andrisnak ez eleg volt. A ver a fejebe szâllt. Szediilt, ingott.

— Terka... te aranyos galamb... lennel te az en pa rom?

– Hât kie lennek, ha nem a tied? Hiszen tudod, hogy egyediil csak teged szeretlek, edes mocskosom!

Es szerelmesen simult a boldogsâgtol âjuldozo Andrâshoz.

Terka ragyogott az dromtol... Kerekes nyilatkozott. Kerekes elveszi.

S ezentiil engedekenyebb lett. Ha maguk voltak, olelkeztek, csokoloztak. Terka Andris nyaka kore fonta puha karjait, Andris âtkarolta a derekât s igy neztek egymâst hosszan, szerelmesen... Ajkaik (amint ilyenkor szokâs) hosszii csokban forrtak ossze...

Kerekes Andrâs kozvitez egeszen âtszellemiilt a szerelemtol. Nem torodott mâr semmivel, csak a Terkâjâval...

6, a pontos, szorgalmas ember, minduntalan botlott... A meltosâgos asszony csodâlkozva kezdte tapasztalni, hogy az 6 agyondicsert Kerekese mâr nem a regi... Hanyagul, rosszul vegzi a dolgât... a cipot nem subickolja ki olyan hevvel... sot mâr ketszer az is megesett, hogy egyâltalân ki sem subickolta... Nem akart az urânak szolni es panaszkodni... Remelte, hogy Kerekes megint rendbe jon.

Hanem csodâk csodâja! Kerekes nemhogy rendbe nem jott, hanem meg jobban megbomlott. Ha elhivtâk a konyhâbol, diihâsen morgott... Ha elkiildtek a piacra, meg duhosebben morgott...

A meltosâgos asszony kenytelen volt konstatâlni, hogy Kerekes Andrâs furcsa magaviselete valami rettenetes titkot takar...

Amikor aztân a leves egyszer kozmâs volt, omeltosâga tisztân lâtott... Kerekes, az o preferâlt Kerekese, szerelmes...

Nem szerette hâzâban a szerelmes cseledeket, s csak alkalomra vârt most mâr, hogy Andrâsnak feltunes nelkul kitehesse a szuret.

Ferjenek nem akart szolni. Feltette a tekintelyet. Milyen gunyosan mosolyogna a tâbornok, ha azt hallanâ, hogy az 6 kegyeltje ennyire erdemetlen a josâgâra. Nem. Azt nem teheti. Hiszen ez egyenlo volna az 6, a meltosâgos asszony, megalâztatâsâval.

De a veletlen megis dmeltosâga kezere jâtszott.

Tortent pedig, hogy Andris es Terka, egyedtil leven a konyhâban, szabad folyâst engedtek nagy hewel kitoro szerelmi rohamaiknak es semmivel se torodve edesen csokoloztak. Emma kisasszony, a tâbornok ur legkisebb leânya, a fozes muveszetenek tanulmânyozâsa celjâbol eppen ekkor szândekozott benezni a konyhâba.

Amint azonban a szerelmi mâmorban elmeriilt pârt megpillantotta, sikoltva rohant el a mamâjâhoz, es sirva meselte el a megbotrânkoztato esetet.

A meltâsâgos asszony rogton ketsegbeesett. El is âjult volna, de elfelejtette... Erkolcstelenseg az 6 hâzâban! Buntanya az 6 hâzâban! Ezt nem lehet megbocsâtani... Keriiljon bâr a ferjevel szemben gyakorolt folenyebe, de ezt az embert rogton el kell tâvolftani. Hiszen lânyainak a szemeremerzete sincsen mâr biztonsâgban... Es ez az ember, ez a... ez volt az 6 pârt-

fogoltja... ezt az embert 6 megdicserte... A hâlâtlan, a brutâlis, a gyalâzatos...

Verben nem forgo szemekkel rohant a konyhâba!

A szerelmesek nem is sejtve, hogy oket vihar fenyegeti, edesden simultak egymâshoz.

— Ki!... Ki innen, hâlâtlan kutya! Mars! Takarodj ki! — formedt a meltosâgos asszony Kerekesre.

Andris a meglepetestol es ijedtsegtol majdosszeroskadt. Ossze is roskadt volna, de 6 is elfelejtette. L,opva pislantott a villâmlo meltosâgos tâbornoknera es... mint a megvert kutya, gyorsan, de nesztelenül kisurrant a konyhâbol...

Megtortent! Vege! A tâbornok most biztosan visszakiildi a szâzadhoz! Mit mond majd a szâzados ur? Ej... arra nem is jo gondolni...

Ktinn, az iivegfolyoson, Kerekes Andrâs kozvitez magâhoz tert elso kâbultsâgâbol... Ket honap ota most eloszor gondolkodni probâlt... Mi lesz vele?... O, a szâzad legjobb katonâja... 6, akit a szâzados a rapportnâl unnepelyesen megdicsert... 6... 6t most a tâbornok hazakergeti, mint az utolso rezervistât! O... Kerekes Andrâs, 6 szegyent hozott a szâzadra... Megszegyenitette, meghazudtolta a szâzadosât... 6, Kerekes Andrâs...

Lâtta a szâzadost, amint mosolyogva vegignez a szâzadjân. Tekintete veletleniil orâ esik, Kerekes Andrâsra! A szâzados ur arcârol egyszerre eltunik a mosoly es helyet ad valami hâtborzongato hidegsegnek... Majd kiabâlni, orditani, bogni hallja a szâzadosât... Orâ... Kerekes Andrâsra kiabâl... a szâzad legjobb katonâjâra... Es szidja, szidja... A hadnagy ur csak megvetoen nezi vegig 6t, Kerekes Andrâst... Az ormester ur dorgo hangon utasitja, hogy tisztitsa ki az ârnyekszeket... 6... Kerekes Andrâs...

Aztân kepzelete elviszi... messze... haza... a kis falujâba... Ott senki se tudja, hogy 6 az ârnyekszăket tisztitotta... Az a szepseges kislâny most is ugyanazon, szerelmes pillantâssal kiseri az 6 Andrisât... mint azeldtt...

Kerekes Andrâs megbânta, rettenetesen megbânta, hogy Terkâval kikezdett...

3.

— Infanterist Kerekes!

- Hir!

— Hogy âllsz te, vilâg csiifja! Nyiijtod ki mindjârt a balkarodat, te? Te gazember, te!

A szâzados a hadnagyhoz fordult.

— Ugyan mondd meg kerlek, mit csinâljak ent ewel a... a... a csirkefogoval?

A hadnagy komolyan, veszjosloan bolintott & fejevel.

— Hât azert kiildtelek en teged a tâbornok urhoz,. hogy megszegyenits? Hât te... rongyos... te avval hâlâlod meg joakaratomat, hogy gyalâzatos piszoksâfgokat csinâlsz?... Hogy megbotrânkoztatod magaviseleteddel a tâbornok urat, a meltosâgos asszonyt, az egesz familiât?... Te mocskos, te... te elvetemedett gazember... te...

A szâzados tajtekzott.

— Ormester!

— Parancs, szâzados ur!

— Ezt a mocskos fickot holnap leviszi az egyesbe,. s nyolc napig egy szot se halljak rola!

— No, vârj csak te drâgalâtos jomadâr... megtanftlak en teged kesztyube dudâlni... Mars!

Kerekessel forgott a vilâg. 6, aki meg csak rapporthoz se volt rendelve egesz szolgâlati ideje alatt, 6 most az egyesbe megy... es miert?...

Bajtârsai vihogva fogadtâk visszatertet... De most, hogy nyolc napra egyesbe zârtâk... most valosâg*gal tombolt az egesz szâzad a kâroromtâl.

Nem volt egy ember, aki Kerekessel szoba âllt volna. Ha valaki leereszkedett hozzâ, csak azert tette, hogy kinevethesse... Most eloszor erezte Andrâs a resztvevâ, igazi bajtârs sziikseget... Most, amikor mindenkitol elhagyatva, a szegyen feleje nyiijtotta hideg hiillo karjait...

Delutân levelet kapott az dveitol... Elolvasta, s szivet meg nagyobb keseruseg ontotte el. Az a kislâny, aki most mâr egyeduli remenysege volt... ferjhez ment... Nem gyozte mâr tovâbb vârni... ot, Kerekes Andrâst...

Eljott az est...

A takarodo elesen, parancsololag hangzik a csillagos ejszakâban. A kaszârnya ablakai egymâsutân sotettilnek el... Mely csond borul a laktanya odon, zord epiiletere... Csak a sorompor lepteinek egyhangu kopogâsa hallik a sorompdeszkân... A folyosokon a napos kâplârok edesen szundikâlnak...

Kerekes Andrâs nem bir elaludni...

Forgolodik, hânykolodik a kemeny âgyon, de az âlom keriili, âllhatatosan keriili...

Es gondolkozik...

Hât olyan nagy szerencsetlenseg az a nyolcnapi egyes? Hiszen mâs is be volt mâr csukva. Majdnem mindenki! Erdemes ezert annyira szomorkodni?

tJjbol es ujbol arra a kislânyra tevelyegnek gondolatai, akinel szebb nincs szeles e vilâgon.

Elhagyta. O is elhagyta. Mindenki elhagyta...

Valami a lelkere nehezedik, valami... amit51 a szive osszeszorul... Erzi, hogy a torka kiszârad... alig bir lelegzeni... Csondesen folkel es kimegy a folyosora...

A csillagok megszâmlâlhatatlan rajai ragyognak az egen... Neki egy se ragyog... Az o csillagja lehullott...

A folyoso hideg vas karfâjânak tâmaszkodik... Feje lehanyatlik... Megerednek konnyei es halkan, csendesen sirdogâl...

...Eles, metszo szel kerekedik. Folsopri a kaszârnya udvarân a port, folkapja, megforgatja, megkavarja, azutân sivitva, biigva vâgja ismăt a foldhoz es rohan sebesen, mint a villâm...

Kerekes Andrâs csak konnyezik... sir... S a zokogâstol mintha megkonnyebbiilt volna a lelke... Folemelkedik s indul visszafele... a szobâba... Tekintete megakad a fegyverâllvânyon... Egy gondolat cikâzik vegig az agyân: „Meghalni! Itt hagyni ezt a cudar vilâgot a szigoru szâzadossal, a hutlen kislânynyal egyutt"...

S gepiesen, szinte ontudatlanul megragad egy puskât.

— Igen... Meghalni!

Bemegy a szobâba. Kis fekete lâdâjâbol patront vesz elo. Megtolti a fegyvert. Lefekszik az âgyra... Puskâjât maga melle veszi...

Elhallgatja az alvo legenyek szabâlyos, hangos szuszogâsât, a szakaszvezeto hortyogâsât, es szeme ujbol a giinyos arcokat lâtja; hallja a becsmerlo szavakat... Elkepzeli a sotet cellât, ahova neki holnap le kellene mennie... Meg egyszer eszebe jut a kislâny... a hutlen, csalfa kislâny...

— Meghalni!... Meghalni!...

A fegyver fiilsiketito robajjal eldordiil, s Kerekes Andrâs immâr nem megy az egyesbe... Elkdltozott oda, ahol nincs sem szigoru szâzados, sem egyes, sem vihogo pajtâs... sem kislâny...

— Szâzados ur, jelentem alâssan, infanterist Kerekes Andrâs az ejjel agyonlotte magât!

— Mikor?

— Az ejjel.

- K i ?

— Kerekes Andrâs.

— Miert?

— Nem tudom, szâzados ur.

A szâzados sietve folrântja az egyenruhâjât es szalad a kaszârnyâba.

Kerekes âgya mellett a doktor, az inspekcios tiszt es meg egynehâny csondes szemlelo âlldogâlt.

— Meghalt! — jelentette ki a doktor kozdmbosen. — F o l kell venni az elhalâlozâsi jegyzokonyvet!

A szâzados diihosen kâromkodott.

— Agyonlovi magât a gazember, s egy csomo munkât csinâl az egesz szâzadnak... Nohât tigy meg emberben nem csalodtam, mint ebben a Kerekes Andrâsban!

OSTAŞUL

1.

— Infanterist Kerekes !

— *Hier !*

— Măi Kerekes, băiatule!... Tu eşti un soldat cinstit, de treabă ! Sînt mulţumit de tine ! E mulţumit de tine şi domnul sublocotenent! Eşti un băiat de ispravă... Ai înţeles?

— Da, să trăiţi, domnule căpitan!

— Aşadar, Kerekes băiete... dumneata eşti... cum se cheamă... adică... un soldat... ăsta... cumse* cade... apoi eu pe tine... pe dumneata... te laud aici, la raportul companiei. Ai înţeles?

— La ordinele dumneavoastră!

— Te laud. Bun! *Abtreten!*

Infanteristul Kerekes Andrâs îşi ridică brusc mîna la cozoroc, de parcă ar fi fost fulgerat, apoi se întoarse cu vuiet mare şi într-o clipită dispăru din raza de acţiune a severei priviri a căpitanului.

Domnul căpitan era unul dintre acei comandanţi care au dobîndit faimă fiindcă nici pui de om nu i-a văzut zîmbind vreodată în faţa subalternilor. Şi asta

e culmea severităţii. Căci răcanul îi iartă superiorului orice: că-1 priponeşte la stîlp, că-1 fereca în lanţuri grele, că-1 pălmuieşte, că-1 bate cu latul săbiei... totul pe lumea asta frumoasă, numai un singur lucru îi cere cu umilinţa cuvenită (fireşte, în gînd, nu în cuvinte): să coboare şi comandantul pînă la el... un pic... să zîmbească uneori... măcar o dată pe săptămînă, pe lună... Lucru curios, dar totuşi aşa este! Probabil că asta se naşte o dată cu răcanul...

Căpitanul lui Kerekes nu făcuse încă niciodată lucrul acesta. El îşi ţinea zilnic cu punctualitate raportul, trimitea vreo cîţiva la răcoare — cînd subordonarea şi disciplina sau voinţa lui atotputernică o cereau — şi cu asta îşi epuiza, mai mult sau mai puţin, datoria de părinte faţă de compania sa. Cu atît mai mare a fost aşadar surpriza, înmărmurirea cînd trupa auzi aceste osanale râsunînd asupra căpăţînii rotunde a lui Kerekes...

Că Kerekes este un soldat bun, un om punctual, harnic, o ştia pînă şi *fox-terrier-vX* domnului sublocotenent... Dar că ar fi un soldat chiar atît de bun, încît... ei bine, era atît de neaşteptat, de parcă însuşi domnul căpitan ar fi izbucnit în hohote, fără nici un motiv, în faţa frontului.

Mai tîrziu, domnul plutonier îndrăzni, cu anumită evlavie, să facă, timid, remarca:

— Infanterist Kerekes, apoi să ai grijă! Doar ştii că domnul căpitan nu-şi risipeşte laudele de pomană!

Dar pe urmă, ca nu cumva din cauza întîmplătoarei note minore să-i scadă autoritatea în faţa celorlalţi flăcăi, ce căscau gura, continuă, hodorogind ca o oală crăpată:

— Iar voi, turmă, luaţi exemplu de la Kerekes Andrâs, şi purtaţi-vă aşa, ca să...

Şi aşa mai departe.

Aici urmă o nouă glorificare a eroului obştesc Kerekes.

Respectul faţă de Andrâs creştea din clipă în clipă, încît acestuia începea aproape să-i fie ruşine de mulţimea laudelor.

Domnul căprar ajunse cu respectul faţă de el pînă acolo, încît nici nu-1 mai tutuia, ci-i spunea „dumneata"... Dumneata! Dacă vă puteţi închipui ce teribilă cinste e acest „dumneata", mai ales cînd vine din partea domnilor căprari, vă puteţi da seama că acest „dumneata" nevinovat a avut efectul unui trăsnet asupra celorlalţi războinici.

Arivişti îi invidiau situaţia, laudele, respectul; neariviştii îndrăzneau să i se adreseze cu supunere şi numai foarte rar; iar cei daţi naibii (şi anume aceia care cunoşteau din practică pînă şi cele mai neînsemnate paragrafe ale codului penal) chicoteau ironic pe seama viteazului Kerekes...

Inima lui Kerekes Andrâs era gata să plesnească de atîta bucurie şi fericire. El... Kerekes Andrâs! El... de care ceilalţi rîseseră pentru că nici măcar ibovnică nu are... El... El are parte de o asemenea cinste! Nu! E cam prea multă fericire, e prea bine... Atîta nu poate îndura sufletul lui...

Se întinse pe pat (de data asta sergentul închise ochii şi nu băgă de seamă abaterea, strigătoare la cer, de la regulament) şi încercă să gîndească... Oare cui datorează toate acestea?

Inima-i bătea atît de puternic, sufletul îi era atît de plin de acest eveniment îmbucurător, de această nemaipomenită cinste, că nu putu dormi toată noap-

tea... Mereu îl vedea în fața lui pe căpitan... îi zărea ochii severi, lucitori cum aleargă furioşi de-a lungul trupei încremenite... apoi privirea îl caută pe el, pe el... pe Kerekes Andrâs... îl găseşte... asprimea, furia fac deodată loc unei scînteieri pline de bunătate, de dragoste... ceva ce încă nici un soldat de rînd n-a descoperit în ochii căpitanului... Apoi ochii pătrunzători ai căpitanului sever, aspru încep să zîmbească, şi îi zîmbesc, îi zîmbesc... dar numai lui... lui Kerekes Andrâs... Apoi obrazul căpitanului tresare un pic... ochii îi rîd... şi rîde severul, asprul domn căpitan! Domnul căpitan rîde... rîde la el... la Kerekes Andrâs !

Şi ochii soldatului Kerekes se închid... fața îi iradiază de un zîmbet fericit... adoarme...

Se visează acasă... în uniformă frumoasă de gală... pe guler cu o steluță mică-mititică, albă... Ostaşul Kerekes a ajuns *freiter...* Bărbați, femei îl privesc cu mirare... pe Kerekes Andrâs... Fetele vorbesc în şoaptă despre el şi-i aruncă priviri pline de evlavie, de dragoste... lui Kerekes Andrâs... Dar lui nu-i trebuie decît una... Numai una singură... Hei, dar aceea face cît toate fetele din lume... nu-i alta mai frumoasă ca ea cît e pămîntul de mare... O va şi lua de nevastă cînd îi vor da drumul...

Şi doarme, şi visează lin... Pe față are un zîmbet fericit... vîrful mustăcioarei mijinde îi tresare din cînd în cînd...

Avansarea lui Kerekes Andrâs avu loc într-o zi însorită de primăvară.

în curtea cazărmii, salcîmii tezaurului obştesc străluceau în toată splendoarea lor... Adică numai cu splendoarea. Pentru că în incinta ocupată de cazarmă şi bieții salcîmi sînt supuşi celei mai severe discipline.

Sînt tot mereu tunşi, curățați, prinşi în chingi, pînă cînd aruncă umbra prescrisă *regle'ment-mässig.* Iar „umbrei din vistieria obştească i se pretinde ca:

să înfățişeze în cea mai mare măsură posibilă toate proprietățile generale exterioare ale umbrei,

dar pe lîngă aceasta, să nu fie atît de deasă încît să moleşească pe patriotul sub arme care se refugiază în brațele ei, ci

să-l facă pe oaspetele însetat de răcoare să simtă mereu şi întotdeauna că Domnul-Dumnezeu a împrumutat razelor de soare, în schimbul taxelor reglementare, o acțiune care însuflețeşte şi căleşte în mod deosebit." (Extras din partea I a regulamentului de serviciu, intitulată *îndrumări asupra felului în care se procedează cu copacii tezaurului public.)*

în curtea cazărmii de care e vorba, salcîmii amintiți, ce străluceau în toată splendoarea lor, au fost denumiți şi recunoscuți la unison drept „copacii model ai întregii armate", pentru că în zilele de vară nu exista pe fața pămîntului vreun muritor rătăcit care, dacă se retrăgea măcar pentru un singur minut în umbra lor ispititoare, să nu fi asudat cît ar fi trebuit pe cel puțin trei ani înainte.

După această reuşită digresiune, mă întorc la povestea domnului Kerekes.

Trupele se pregăteau de inspecția de primăvară.

Generalul-inspector sosise în gară de cu seară şi, printre uralele furtunoase ale populației oraşului, descinsese la hotelul „Regele cel bun".

Fiii lui Marte din garnizoana locală nu făceau altceva de două săptămâni încoace decît să tocească numele de botez, de familie, şi Dumnezeu ştie ce fel

de alte nume ale domnului general, sub supravegherea cuvenită şi controlul corespunzător.

întrucît regulamentul cere cu hotărîre ca în scopul cruţării oamenilor şi materialelor trupa să nu fie adunată nici mai devreme, nici mai tîrziu decît o cere inspecţia, domnul căpitan şi-a aliniat de îndată compania în ţinută de gală, o oră mai devreme.

în umbra salcîmilor, ce străluceau în toată splendoarea lor, compania stătea în poziţie de voie, într-un comod *ruht,* şi aştepta cu răbdare. Oamenii erau aproape copţi din cauza umbrei. Miliarde de înjurături alese se înălţau pe furiş înspre cerul azuriu.

Domnul căpitan căscă, aşa că strălucitoarea sub-bărbie a chipiului său era să-şi piardă luciul... pe vecie. Domnul sublocotenent căscă... domnul plutonier căscă şi el... (Fericiţi oameni! Voi aveţi voie... Vă bălăbăniţi în spatele domnului căpitan)... Ceilalţi urmăreau cu invidie căscatul nestingherit al domnului căpitan & comp. ...

în sfîrşit, sosi momentul inspecţiei.

Ceasul din turnul apropiat numără încet, cu demnitate, sferturile, orele...

Pe poarta cazărmii intră în trap întins o caleaşca. Garda prezintă armele... Sabia căpitanului zboară din teacă... Sublocotenentul mai măsoară cu o ultimă privire teaca săbiei sale, ce-i slujeşte de oglindă, îşi drege gulerul şi-şi mai răsuceşte o dată mustaţa.

Apoi izbucneşte comanda răsunătoare a căpitanului. Compania încremeneşte, ca şi cum ar fi crescut din pămînt. Zid viu, dar neclintit!

Generalul primeşte raportul şi coboară din trăsură cu o încetineală serioasă, solemnă. Cu paşi scurţi, de raţă, se apropie de trupă. Trece de-a lungul ei.

Capetele şi privirile urmăresc ţepene, rigide statura *embonpoint* a generalului.

Şi acest general — ca îndeobşte aproape toţi colegii săi — era pe deplin .conştient că impune numai prin îmbrăcămintea şi burta sa nemăsurată. Aceste două laturi ale strălucirii sale se şi trudea să le scoată cît mai mult în relief. Fără vreun alt cuvînt, se aşeză în faţa frontului, îşi îndepărtă picioarele scurte, îşi împinse burta înainte şi cu glas răguşit întrebă:

— Are cineva vreo plîngere, cerere, raport?... Dacă are, să iasă cu curaj în faţă!

Şi aşteptă.

Fireşte, nu ieşi nimenea. Căci ar fi fost vai şi amar de el.

Şi apoi, pe cînd generalul trecu din nou în revistă compania, privirea îi fu atrasă de chipul lui Kerekes Andrâs.

— Cine-i individul acela, cu înfăţişare de nerod?

— L,a care binevoiţi să vă referiţi, domnule general?

— Uite la ăsta! zice generalul cam înciudat şi-1 arată pe ostaşul Kerekes.

— Kerekes Andrâs, domnule general, cel mai destoinic soldat din companie.

– Aşa?... Pare tîmpit de-a binelea.

— L,a ordinul dumneavoastră, domnule general! încuviinţă căpitanul cu un zîmbet silit.

— Ei... e bine!

Generalul se urcă iarăşi cu chiu, cu vai în trăsură, compania dădu onorul şi inspecţia se termină.

A doua zi, soldatul Kerekes Andrâs fu chemat la raportul companiei. Domnului general îi plăcuse foarte mult tîmpitul cu înfăţişare neroadă şi dădu ordin companiei să-1 trimită la dînsul — ca ordonanţă.

r

Căpitanul, cu inima îndurerată, se supuse dorinței generalului, pentru că trebuia să se supună.

— Infanterist Kerekes... apoi să te porți bine, nu cumva să faci compania de rușine... De altfel, știu și așa că domnul general va fi mulțumit de tine...

Infanteristul Kerekes fu avansat...

Kerekes Andrâs își îndeplinea cu punctualitate roboteala ce-i revenea, conform îndrumărilor distinsei doamne general... Era modest și supus, lucrul cel mai important la ordonanțe, și generalul (probabil din însărcinarea atotputernicei sale neveste) nu lăsa să treacă nici o zi fără a-și exprima suprema sa prețuire.

De fapt, generalul alesese bine... Privirea lui ascuțită de militar se înșela foarte rar în privința oamenilor, dar alegerea de acuma îi reușise, hotărît, peste așteptări. Kerekes era un model de valet credincios.

Generalului i se păruse curios încă din primele zile că stimata lui nevastă îl copleșește pe Kerekes cu laude nemăsurate și zîmbi mulțumit, sub mustața groasă, cănită corb...

Și într-adevăr ! înălțimea-sa doamna general era mulțumită de Kerekes. Dacă susțin că distinsa doamnă era mulțumită, asta înseamnă, cel puțin, ca și cum l-aș copleși pe soldatul Andrâs cu toate laudele lumii. Pentru că, trebuie să se știe, înălțimea-sa, vreme de treizeci și cinci de ani, n-a fost încă mulțumită de nici unul dintre servitorii sau servitoarele sale!

Ei, dar domnului Kerekes nu-i prea plăcea viața asta. Mai bucuros ar fi măturat curtea cazărmii decît să descheie nasturii ghetelor de lac din piciorul bine făcut al Emmei, fiica generalului. Cu toate că această îndeletnicire i-o invidia nu un singur cavaler!

Apoi, încetișor, se obișnui totuși cu noul mediu. Intrase într-atîta în grațiile înaltei doamne, încît ea-l numi secretarul ei intim. I se făcu cea mai înaltă favoare: seara descălța sau descheia ghetele tuturor membrilor familiei. în afară de aceasta, avea intrare liberă la bucătărie. Putea să ajute bucătăresei, putea să-și pună șorțul alb... tot atîtea distincții de care nu a avut parte pînă acum nici un servitor în vestita casă a generalului...

Dar tocmai bucătăria și bucătăreasa i-au adus pieirea ostașului Kerekes!

între tovarășele ei de breaslă, această bucătăreasă se distingea prin tinerețea și formele ei bine făcute. Trupul ei, cam plinuț, nu începuse încă să se îngrașe. Ba după chip putea fi considerată chiar frumoasă, fără ezitare. Era învăluită de o ușoară roșeață care, după toate probabilitățile, provenea din permanenta iradiere a căldurii mașinii de gătit. Totuna e. Această roșeață neobișnuită îi stătea bine. Și-apoi ochii ei... Te fermecau, pur și simplu.

Ostașul Andrâs atît s-a tot uitat în ochii aceia fermecători, pînă ce deodată băgă de seamă că s-a schimbat de-a binelea... Dacă Terka îl bruftuluia să pună ceva pe foc, căci se stinge îndată... el chiar că nu putea, și se tot uita, admirînd văpaia focului aprins în ochii ei albaștri licăritori, care de fapt voiau să arunce fulgere, dar străluceau, totuși, plini de bunătate, de drăgălășenie.

Terka știa de ce se holbează la ea Kerekes Andrâs. Știa și nu se supăra. însă cu eleganța fină a bucătăreselor emancipate, reușea să-și țină curtezanul, încă

nu prea aprins, la o anumită distanţă — *„drei Schritt vom Leib"...*

Zilele treceau, şi-n inima lui Kerekes acel ceva, ciudat, creştea fără încetare. începu să-i umple tot sufletul. Nici nu mai era în stare să gîndească (boală de care de altfel nici nu suferea)... singura dorinţă era Terka.

El, Kerekes Andrâs, care nici n-a avut încă o ibovnică tăinuită !

Cu cît privea mai mult ochii aceia cu luciri călduţe, cu atît mai mult simţea că inima îi bate într-un ritm mai înflăcărat, mai iute. Uitase de toţi şi de toate. Niciodată nu-şi mai aduse aminte de căpitanul lui, care-l lăudase... pe el... numai pe el... pe Kerekes Andrâs... nu se mai gîndea la fetiţa aceea de acasă, cea mai frumoasă din toate fetele lumii... Terka, Terka şi a treia oară numai Terka !

Şedea ore întregi într-unui din colţurile întunecoase ale bucătăriei şi se tot uita la Terka lui, cum se învîrte pe lîngă focul care trosneşte... Nu prea vorbeau unul cu altul. Chiar şi ochii li se întîlneau rar... însă încetul cu încetul s-au înţeles. Terka îi îngăduia să o ţină de mînă şi... zîmbea cochet...

Cînd ajunse la rezultatul acesta, inima ostaşului Andrâs bătea puternic. începuse să bănuiască că şi inima de înger a lui Terka goneşte la trap...

Apoi, deodată, Kerekes începu să vorbească. Despre sine, despre satul lui, despre bătrînii lui... Şi vorbi, vorbi... Nu ştia ce vrea să spună, dar simţea că trebuie să spună ceva.

Terka îl înţelese. Mintea ei ascuţită, de bucătăreasă, pricepu îndată ce nu spusese Andrâs. Inteligenţa ei fiind deosebită, îşi dădu limpede seama, pe dată, că nu-i era îngăduit să scape acest prilej favorabil.

— Ia spune, Andris, dumneata mă iubeşti?

— Dacă te iubesc? Mînca-ţi-aş obrăjorii tăi frumoşi... tu... tu, înger drăgălaş!

— Vezi, vezi, Bandi, începu Terka, printr-o întorsătură fină, că mi-ai furat inimioara! Şi ştiu...

Nu spuse mai multe, ci alergă la rîntaş...

Dar îndrăgostitului Andris îi fu de ajuns şi atît. Sîngele i se urcă la cap. Ameţi, se clătină.

— Terka... tu, porumbel drăgălaş... ai vrea să fii nevasta mea?

— Dar a cui să fiu dacă nu a ta? Doar ştii că numai pe tine te iubesc, ciufulitul meu drag!

Şi se lipi drăgăstoasă de Andrâs, care leşină de fericire.

Terka strălucea de bucurie... Kerekes se pronunţase. Kerekes o va lua...

Şi de-aici încolo deveni mai îngăduitoare. Dacă erau singuri, se îmbrăţişau, se sărutau. Terka îşi împletea braţele moi de gîtul lui Andris, Andris îi cuprindea mijlocul şi aşa se priveau îndelung, cu dragoste... Buzele (după cum se obişnuieşte în asemenea cazuri) li se întîlniră într-un sărut fierbinte.

Ostaşul Kerekes se spiritualiza cu desăvîrşire din dragoste. în afară de Terka lui, nu-i mai păsa de nimic.

El, omul punctual, harnic se poticnea într-una... înalta doamnă începu să bage de seamă cu mirare că prea lăudatul ei Kerekes nu mai este cel dinainte... îşi îndeplineşte munca neglijent, rău... Ghetele nu le mai lustruieşte atît de zelos... Mai mult, s-a întîmplat chiar, în două rînduri, să nu le văcsuiască de loc... Nu voia să-i spună şi să se plîngă soţului ei... Spera că Kerekes se va îndrepta.

Dar minunea minunilor! Kerekes nu numai că nu se îndreptă, ci se sminti şi mai rău... Dacă era chemat din bucătărie, mormăia furios... Dacă era trimis la piaţă, mormăia şi mai furios.

înalta doamnă fu silită să constate că purtarea ciudată a lui Kerekes Andrâs ascunde o taină cumplită...

Apoi, cînd o dată supa fu afumată, înălţimea-sa văzu limpede... Kerekes, preferatul ei Kerekes, este îndrăgostit.

Nu-i plăcea să aibă în casă slugi îndrăgostite şi acum nu mai aştepta decît un prilej să-i facă vînt lui Andrâs, fără vîlvă.

Nu voia să-i pomenească soţului nimic. îşi ferea prestigiul. Cît de ironic ar zîmbi generalul dacă ar auzi că preferatul ei îi merită atît de puţin bunătatea ! Nu. Asta nu poate s-o facă. Ar însemna de fapt să se umilească.

Dar hazardul făcu totuşi jocul înălţimii-sale.

Se întîmplă anume ca Andris şi Terka, singuri în bucătărie, să-şi dezlănţuie iubirea izbucnită cu pasiune şi, fără să le pese de nimic, să se sărute cu foc. Domnişoara Emma, fiica cea mai mică a generalului, intenţiona tocmai să treacă pe la bucătărie în scopul studierii artei culinare.

De cum zări însă perechea pierdută în beţia dragostei, alergă, ţipînd, la maică-sa şi-i povesti, plîngînd, întîmplarea scandaloasă.

înalta doamnă căzu pe dată pradă deznădejdii. Ar fi leşinat chiar, dar uită. Imoralitate în casa ei! Lăcaş de pierzanie în casa ei! Asta nu se poate ierta... Chiar de-ar fi s-o coste superioritatea pe care o dobîndise faţă de soţul ei, dar omul acesta trebuie îndepărtat imediat. Altfel nici pudoarea fiicelor sale nu mai e în siguranţă... Şi acest om, tocmai acest...

acesta a fost protejatul ei... pe el îl lăudase dînsa... ingratul, brutalul, infamul...

Şi, fără priviri însîngerate, dădu buzna în bucătărie.

îndrăgostiţii, nebănuind măcar că-i ameninţă vreo furtună, erau lipiţi drăgăstos unul de altul.

— Afară!... afară de-aici, cîine ingrat! Marş! Ieşi afară ! se răsti înalta doamnă la Kerekes.

De uimire şi spaimă, Andris era gata să se prăbuşească. Şi s-ar fi prăbuşit chiar, dar uită şi el. Privi pe furiş la doamna general, care azvîrlea fulgere, şi... ca un cîine bătut, se strecură repede, în tăcere, din bucătărie.

S-a zis ! S-a sfîrşit! Generalul îl va trimite acum, fără îndoială, înapoi la regiment! Şi ce va spune domnul căpitan? Ei... nici nu-i bine să te gîndeşti.

Afară, în coridorul cu geamuri, soldatul Kerekes Andrâs îşi reveni din prima ameţeală. încercă acum să gîndească pentru prima oară de două luni încoace. Ce se va întîmplă cu el?... El, cel mai bun soldat din companie... el, pe care domnul căpitan l-a lăudat solemn, la raport... el, pe el, generalul îl va goni acum acasă, ca pe ultimul rezervist! El... Kerekes Andrâs, a făcut de ruşine compania. L-a făcut de rîs, l-a făcut să mintă pe căpitanul său... El... Kerekes Andrâs...

îl vedea pe căpitan cum priveşte zîmbind de-a lungul companiei. Privirea-i cade din întîmplare asupra lui, asupra lui Kerekes Andrâs ! De pe chipul domnului căpitan zîmbetul dispare dintr-o dată, făcînd loc unei răceli înfiorătoare... Apoi îşi aude căpitanul strigînd, urlînd, zbierînd... Strigă la el... la Kerekes Andrâs... la soldatul cel mai bun al companiei... Şi îl ocărăşte... îl ocărăşte... Domnul sublocotenent

îl măsoară numai cu dispreţ, pe el, pe Kerekes Andrâs.., Domnul plutonier, cu glas tunător, îi ordonă să curețe latrinele... el... Kerekes Andrâs...

Apoi imaginația îl poartă... departe... acasă... în sătucul lui. Acolo nimeni nu ştie c-a curățat latrinele... Fetița aceea frumoasă îl petrece şi acum pe Andris al ei, cu aceleaşi priviri drăgăstoase... ca înainte...

Lui Kerekes Andrâs îi părea rău, îi părea cumplit de rău că se legase de Terka...

3.

— Infanterist Kerekes!

— *Hier.*

— Cum stai, mă pocitania pămîntului! întinde-ți imediat brațul stîng, măi! Mă ticălosule, mă! Căpitanul se întoarse spre sublocotenent.

— Ia spune-mi, te rog, ce să fac cu... cu... cu secătura asta!

Sublocotenentul clătină din cap cu gravitate, rău prevestitor.

— Pentru asta te-am trimis eu la domnul general, ca să mă faci de ruşine? Tu... prăpăditule... cu asta-mi răsplăteşti bunăvoința, făcînd ticăloşii spurcate?... Scandalizînd prin purtarea ta pe domnul general, pe înalta doamnă, toată familia... Mă desfrînatule... mă... mă, ticălos înrăit... mă...

Căpitanul spumega.

— Plutonier!

— Ordin, domnule căpitan!

— p. netrebnicul ăsta destrăbălat ai să-1 duci mîine la „neagra" şi opt zile să n-aud o vorbă despre el!

— Aşteaptă, podoabă ce eşti, las', că te-nvăț eu minte... Marş!

Pămîntul se învîrtea cu Kerekes. El, care n-a fost nici măcar chemat la raport în tot timpul serviciului militar, el se duce acum la „neagra"... şi de ce?...

Camarazii săi primiseră reîntoarcerea lui chicotind... Dar acum, că-1 închideau pentru opt zile la „neagra"... acum compania întreagă se dezlănțui de-a dreptul de satisfacție.

Nu exista unul care să mai stea de vorbă cu Kerekes. Dacă cineva catadicsea să-i vorbească, o făcea numai ca să poată rîde de el... Acum simțea Andrâs pentru prima oară nevoia unui camarad adevărat, care să-1 compătimească... Acum cînd, părăsit de toți, ruşinea întindea spre el brațe reci, de reptilă...

După-masă primi o scrisoare de la ai săi... O citi şi inima îi fu cuprinsă de o amărăciune şi mai mare. Fetița aceea, care tocmai acum îi fusese singura lui nădejde... se măritase... Nu-1 mai putuse aştepta... pe el, pe Kerekes Andrâs.

Se lăsă seara...

Stingerea răsună strident, poruncitor în noaptea înstelată. Ferestrele cazărmii se întunecară una după alta... Peste clădirea veche, sumbră a cazărmii se lăsă o linişte adîncă... Numai bocănitul monoton al paşilor sentinelei se aude pe podețul gheretei. Pe coridoare, căprarii de serviciu dormitează dulce.

Kerekes Andrâs nu poate dormi...

Se învîrte, se frămîntă pe patul tare, dar somnul îl ocoleşte, îl ocoleşte cu statornicie...

Şi se gîndeşte...

Oare cele opt zile la „neagra" sînt o nenorocire atît de mare? Doar au mai fost şi alții închişi. Aproape toți! Face să te întristezi pentru atîta lucru?

Gîndurile îi rătăcesc iarăşi şi iarăşi la fetiţa aceea cum nu e alta mai frumoasă cît e lumea de mare.

îl părăsise. îl părăsise şi ea. Toţi îl părăsiseră...

în suflet i se lasă o povară, ceva ce-i striveşte inima... Simte că i se usucă gîtlejul... abia poate să respire... se scoală în tăcere şi iese pe coridor...

Pe cer plutesc nenumărate roiuri de stele... Pentru el nu străluceşte nici una... Steaua lui a căzut...

Se reazimă de balustrada rece, de fier a coridorului... Capul îi cade... îl podidesc lacrimile şi plînge încetişor, liniştit...

Se stîrneşte un vînt aspru, tăios. Mătură colbul din curtea cazărmii, îl ridică în sus, îl învîrteşte, îl învîrtejeşte şi apoi îl coboară iarăşi, şuierînd, ţiuind, alergînd mai departe, repede ca fulgerul.

Kerekes Andrâs continuă să lăcrimeze... Plînge... Şi hohotele parcă-i uşurează sufletul... Se ridică şi porneşte înapoi, spre odaie... Privirea i se opreşte pe rastelul de arme... Un gînd îi fulgeră prin creier: „Să moară! Să părăsească o dată lumea asta păcătoasă, cu căpitani severi, şi cu fetiţe necredincioase..."

Şi, cu un gest mecanic, aproape inconştient, apucă o puşcă.

Mai degrabă... să moară!

Intră în odaie. Din lădiţa lui mică, neagră, scoate un cartuş. încarcă arma. Se culcă pe pat... Arma şi-o pune alături...

Ascultă gîfîiala egală, zgomotoasă a băieţilor adormiţi, sforăitul sergentului, şi ochii lui văd din nou feţele batjocoritoare... aude cuvintele dispreţuitoare... îşi imaginează celula întunecată în care el ar trebui să coboare mîine... îşi mai aduce aminte de fetiţă... de fetiţa necredincioasă, înşelătoare...

„Să moară!... Să moară!..." Arma se descarcă cu bubuit asurzitor şi, iată, Kerekes Andrâs nu se va mai duce la „neagra"... S-a mutat acolo unde nu există nici căpitan sever, nici „neagra", nici camarazi care chicotesc, nici fetiţă...

— Domnule căpitan, raportez cu respect, infanteristul Kerekes Andrâs s-a împuşcat azi-noapte!

— Cînd?

—Azi-noapte!

— Cine?

— Kerekes Andrâs.

— De ce?

— Nu ştiu, domn' căpitan.

Căpitanul îşi pune în grabă uniforma şi fuge la cazarmă.

Dîngă patul lui Kerekes stăteau tăcuţi doctorul, ofiţerul de serviciu şi cîţiva curioşi.

— A murit! declară doctorul cu indiferenţă. Trebuie încheiat procesul-verbal de deces!

Căpitanul înjură furios:

— Se-mpuşcă, ticălosul, şi acum dă o groază de lucru întregii companii... Ei bine, nu m-am înşelat niciodată cu un om cum m-am înşelat cu acest Kerekes Andrâs.

A KÂPLÂR UR

1.

— Kâplâr tirnak alâssan jelentem, bejottem a *zimmerbe!*

— Joi van, bundâs. Hât mit hoztâl?

— Sok jot hoztam, kâplâr tir...

— Ne hazudj, te!

— Vigyen el az ordog, ha nem a szinigazsâgot mondom.

— Hât mondd!

— Jelentem alâssan kâplâr tirnak, talâlkoztam a Zsuzsival...

- H o l , te?

— A piacon.

— Hât mit iizen, te!

— Azt xizeni, hogy kedves egeszseget kivân, es menjen kâplâr ur ma este... tudja kâplâr tir, hovâ...

— Lâtod, hogy nem lehet, hekâs. Szolgâlatban vagyok.

— Lâtom.

— Megmondtad neki, hogy nem mehetek el?

— Nem en, kâplâr ur!

— tisson beled az istennyila, te okor!

— Nem tehetek en rola, kâplâr tir...

— Fogd be a pofâdat, te, mert ligy kepen mâzollak, hogy attol koldulsz orok eletedben! Mars viszsza es mondd meg neki, hogy ma nem lehet, hanem holnap nyolc orakor ott leszek!... Na pusztulj mâr, marha!

— Ma nem lehet, hanem holnap ott lesz kâplâr tir!

Kâplâr tir Szucs Istvân mergesen vâgja foldhoz a sipkâjât... Mert kell neki eppen mama szolgâlatban lenni?

Szucs kâplâr tirnak diihos termeszete âltalânos es kozismertsegnek orvendett. Ktilonosen alârendeltjei voltak gyakran szenvedo tamii kâplâr tir orjongeseinek... es feltek tole, mint a pokol tiizetol.

Ilyen diihosnek azonban meg sose lâttâk... Fazekas Peter erdemekben megosztilt csirkefogo oregbaka fejcsovâlva stigja remego âgyszomszedjânak:

— Meglâsd bundâs... a kâplâr tir meg kârt tesz ma valakiben!

Kâplâr tir Szucs bolondul szerelmes volt Zinzer Zsuzsâba... Olyan szerelmes, amilyen csak a vermes, heves, izgekony bakakâplâr tud lenni.

Furcsa historiâja volt ennek a szerelemnek! Meseltek is a szâzadnâl szelteben... persze ugy, hogy Szucs tir meg ne hallja...

Kâplâr ur Szucs termeszetesen nem volt mindig kâplâr, tehât tir sem volt mindig... Sot kozonseges bundâs is volt, amirol Fazekas Peter bakaargoban tigy emlekezett meg, hogy: fel kellett peckelni az dilat, mert folyvâst az edes anyafoldre kacsintott... Amivel kozonseges civil nyelven azt akarta mondani, hogy Szucs kâplâr tir bundâs korâban a legkorlâtoltabb

harcfi volt az egesz ezredben, akinek esetlensegeirdl, ostobasâgairol valosâgos legendakort alkotott az akkori bakâk elenk fantâziâja... Persze mindez „volt"... mert az ido nagyot haladt... Szucs Istvânt magâval vitte, s lett belole kâplâr ur, az iigyes Fazekas Peter azonban maradt ott ahol volt, s lett belole ven bakancsos, aki âhitattal tartja nyilvân a hâtralevo kis es nagy napok fogyni nem akaro szâmât...

Hanem Szucs ur mâr bundâs korâban, igaz csak egy, de olyan tulajdonsâggal dicsekedhetett, amely megnyitotta elotte a ragyogo otâgu csontcsillagok mennyboltjât... Szucs ur goromba volt, mint a daroc.

Hadnagya meg is jegyezte a *Vormerkung zur Conduite-Liste-ben:* „kisse ostoba, esetlen.de igenerelyes..." amihez a szâzadparancsnok csak annyit fuzott: „kivâlo altiszti sarjadek..." S ez megalapftotta Sziîcs ur karrierjet... kâplâr lett...

Mint kâplâr es mint oktato, Szîics tir volt a legbutâbb az egesz hadsereg kâplâri karâban. Mint mtikâromkodo es pofozomester azonban olyan hervadhatatlan baberokat szerzett, amelyek elsârendu helyet biztositottak neki nemcsak a mindenhato kâplâri kar torteneteben, hanem az ezred es hadi tortenelemben ÎS...

Orokbecsu katonai tapasztalat az, hogy a hiilye bakânak nagy szerencseje van a gyonged nem koriil... Fenyes beigazolâst nyert ez Szucs Istvân katonai pâlyafutâsân is.

Annyi szeretdje volt mâr bundâs korâban, hogy tiz ujja kevesnek bizonyult nyilvântartâsukra...

Hanem egyszer csak veletlemil nagyot fordult a sors kereke, s Szucs Istvân, most mâr kâplâr ur, egy szep reggel arra ebredt fol, hogy o szerelmes... O, aki a szakâcsnek, mindenesek s hasonrangu es rendu noi szemelyek oriâsi tomegenek elcsavarta a fejet... 6 szerelmes... Igenytelen szobalâny, aki râadâsul nem is szep, elbolonditotta a hires lânybolonditot...

Szakitott a szakâcsnekkal, fakepnel hagyta a parasztlânyokat, s ezentiil csak Zsuzsânak, Zinzer Zsuzsânak elt... Zsuzsâra vigyâzott, Zsuzsât orizte htisegesen, âllhatatosan, sziintelenul, mint a jd komondor a gazdâjât...

Szerette Zinzer Zsuzsât szenvedelyesen, fekteleniil, mint ahogy csak az ostoba lelek tud szeretni... Szabad idejet szoknyâja mellett toltotte, s a vilâgert meg nem engedte volna, hogy valaki szive vâlasztottja koriil legyeskedjek... Hârom cibillel kapott mâr ossze Zsuzsâert, de osszekapott volna akâr az egesz emberiseggel is... Feltekeny volt, amilj'en feltekeny csak az orulten szerelmes ember tud lenni. Megtiltotta a lânynak, hogy rajta kiviil mâs ferfival szoba eleg3·edjek...

— Megollek... — mondta neki mindig —, rnegdllek, ha megcsalsz! Megfojtlak ewel a tulajdon ket kezemmel, ha hutlensegen rajtakaplak!

Bakakorokben, ahol kozmondâssâ vâlt az az ige, hogy: feltekenynek csak a cibilnek meg asszonynak szabad lenni, nagyon joi mulattak Szîics kâplâr lir szerelmen. A ven harcosok nem tudtâk folfogni, hogyan lehet egy kâplâr lir igazân szerelmes! Szerelmesnek ugyan minden bakânak kell lenni, a kutyamosotol fel az ormesterig, dehât a katona szerelmenek feliil kell emelkednie a kozonseges forrd szerelem korlâtain... Bsszel, taktikâval kell szeretni... Mert a szerelem csak ligy jo, ha vegcelja van... Mâr pedig a baka edes szerelmenek celja rendes bekeviszonyok mellett csak a jo vacsorâban kulminâlhat... igen termeszetesen... Innen van aztân, hogy a baka,

tiizer es huszâr... mind fokeppen a szakâcsnek kegyeiert esedeznek...

Mondom, sokat rohogtek Szucs ur eseten a bakâk, hanem azert tiszteletben tartottâk a kedveset... Meg gondolni se mert râ senki, kiilonosen amiota egyszer felig trefâsan, felig komolyan kijelentette kâplâr kartârsainak, hogy nem szeretne egyikiikbe sem beleiitkozni Zsuzsa kiiszoben...

Elso diihenek lecsillapulâsa utân kâplâr ur Sziics okosan akart gondolkozni... De szerencsetlensegere, amint okosan gondolkozott, megint elontotte az epe...

— Meg akar csalni a rongyos, a ceda,a bestia... Hiszen megmondtam neki tegnap, hogy ma szolgâlatban leszek es nem mehetek ki... Megmondtam... persze, most mâr egesz biztosan emlekszem, hogy megmondtam... S most azt iizeni, menjek el... Csiiffâ akar tenni a piszok, a rongy... No, de majd adok en neked... te... te...

Infanterista Nagy Miska visszajott. Âtadta Zsuzsinak a kâplâr lir tizenetet.

— Te marha, hât ki mondta, hogy add ât az uzenetemet?

— Kâplâr ur mondta.

— Usson beled az istennyila, okor!...

A kâplâr ur megbânta, hogy tizent a cedânak... A boldogtalan Nagy Miska szivesen visszaszaladt volna harmadszor is, csak a kâplâr tir ne mergelodjek... De nem... nem kell... Kâplâr ur Szucs fogâst akar csinâlni... Hagyja! Hadd legyen nyugodt a rongy, hadd olelkezzek bekeben... majd megzavarja o a szerelmeskedeset, de abbol aztân nem lesz kdszonet.

— Joi van, Miska fiam, en kiildtelek... en mondtam! — szolt. — Hanem mondd csak, fiam, hol talâlkoztâl most Zsuzsival?

— Jelentem alâssan kâplâr urnak, eppen hazamenoben volt...

— Ne mondd!... Hât aztân egyediil?

— Hât bizony, kâplâr lir, nem eppen egye...

Nagy Miska ajkân egyszerre megfagyott a szusz. Elszolta magât.

—Vaj'... biz'en mâr nem is emlekszem! — tette hozzâ halkan.

A kâplâr ur torkon ragadta Nagy Miskât.

— Kutya, te! Hât te is be akarsz csapni, te!... Kivel volt? Kivel volt, mert megfojtlak?

– Eresszen el, kâplâr ur, mert megmondom... Bârna Sândor szakaszvezetd urral volt...

— Bârna Sanyi... Aztân, hogy mentek?

— Hât ugy, mint az emberek szoktak, ket lâbon...

—Te!... Te Miska... te gazember... te vigyâzz a szâdra... vigyâzz, mit beszelsz, mert...

Nagy Miska gyalogos azutân azon vette eszre magât, hogy kiinn van az udvaron.

A kâplâr ur nem birt magâval... Toporzekolt, tajtekzott, bombolt, mint a ketrecbe zârt farkas... Ajkai elkekultek a duhtol, szemei kidulledtek... es tehetetlen volt. Most rogton ki szeretett volna rohanni, hogy a hutlen, a gyalâzatos rongyot osszetepje... de nem lehetett. Szolgâlatban volt, ki se eresztettek volna a nagykapun... Pedig tudta, hogy a rongy... Eh...

Beszaladt az orszobâba, kikergette onnan az embereket, aztân ledult egy priccsre es gondolkozott... Okosan akart gondolkozni megint, de az ostoba embernek rendesen az okos gondolkodâs a veszte...

Minei tovâbb okoskodott, minei pontosabban merlegelte az esemenyeket, annâl inkâbb nyomult eldterbe az a vâgya, hogy meg kell bosszulnia magât a cedân... Keservesen kell megbunhddnie annak a rongynak, a piszoknak, aki szerelmet... Szucs Istvân cs. es kir. kâplâr ur szerelmet igy kijâtssza, aki dt igy csuffâ teszi...

Csak kimehetne... csak kimehetne!

Ej, hât vajon nem lehet kimenni?... Hât vajon nem lehetne-e kiszokni?... Ez az!... Kiszokni!

Es keszen volt a tervevel!! Kiszokik es...

Az orszoba dohos, fustos levegdje olomsullyal, fullasztoan, fojtogatoan nehezedik Szucs Istvân kâplâr urra...

A kormos padlâsrol lelogo petroleumlâmpa gyonge, reszketeg fenye hiâba kiizd a surii fustfelhokkel, nem birja âthatolni. Felhomâlyban hagyja a kis odut...

A falak menten koros-korul a priccseken az orlegenyseg hever... nemelyek behunyt szemmel, felig alva elvezik a kapadohâny kekes-feher fiistjet. Mâsok fâradtan hajtottâk fejiiket a kemeny deszkavânkosra, s mintha puha âgy bârsonykarjai ringatnâk, csondesen horkolnak...

A kâplâr meg mindig ugyanazon helyzetben fekszik... es igyekezik minei okosabban gondolkozni... Aztân eszebe jut valami es inkâbb magâtol, mint târsaitol halkan kerdi:

— Meddig van Bârna Sanyinak kimaradâsa?

– Reggelig, kâplâr lir, reggelig! — feleltek hârman is.

Szucs kâplâr ur megint âtengedi magât okos gondolatainak es tovâbbszovi a bosszii, a veres bosszuterveket...

Kunn heves hovihar diihong... Az orszoba kicsiny ablakai iddnkent, amint a megfagyott, megjegecesedett hopelyhek hozzâverodnek, valami siro, panaszos hangot adnak. A szel, mint zokogo, beteg gyermek, biigva, sivitva nyaldossa a szoba hofeher falait...

A fenyesre kefelt vaskâlyhâban szomoriian pislog a tuz. A nedves fatuskok recsegnek-ropognak, feher habbuborekok gyongyoznek kormos, sotet kergukon, de csak fiistolnek, fiistolnek es nem melegitenek... A kâlyha kis ajtaja gyakran folemelkedik... magâtol, mintha valamely lâthatatlan kez uzne vele pajkos jâtekot... S ilyenkor sziirke fvistgomolyok keverednek az ârszoba buzos levegojevel... Lomhân, esetleniil uszkâlnak jobbra-balra, korben, gorben... aztân felszâllnak a padlâsra, kortilfogjâk a lâmpât, incselkednek, ingerkednek vele... letelepednek a priccsekre s csiklandozzâk az alvok orrât, tudejet... Majd a kâplâr ur kore gyiilekeznek s eszeveszett pokoli tâncba kezdenek.

Szucs kâplâr lir eldveszi az orâjât... Tizenegy...

— Fiuk! kiâltja talpra ugorva. Ki akar kârtyâzni?

— En... en...

— Gyertek... iiljetek ide...

A kâplâr tir megfeledkezett a meltosâgârol, a szolgâlatârol. Kârtyâzik es veszit. Veszit rettenetesen, folytonosan ... elvesziti az utolso krajcârjât is... De azert csak kârtyâzik... hozomra... Mâr minden partnerjenek, minden alârendeltjenek hoz... de azert tovâbb jâtszik...

Kiinn a sorompor ketsegbeesetten, rekedten kiâltja:

— *Gewehr heraus!*

Sietve dugjâk el a kârtyât... kirohannak a fegyverâllvânyhoz, s mâr a kdvetkezo pillanatban az drseg sorakozva, fegyverben âll.

Az iigyeletes tiszt rendben talâlja az orseget. Benyit az orszobâba.

— Kâplâr... nyittassa ki az ajtot es az ablakokat... hiszen majd megfiilnak ebben a biidossegben...

Aztân elmegy...

— Most... most! — ujjong Szucs kâplâr. — Most szabad vagyok ... Csokolozz csak te rongy, olelkezz csak te ceda... Siess, siess, mert jovok... es râd csapok te gyalâzatos! Râdcsapok, mint a vercse es kiiszom azt az undok veredet!

Puskâjâval a vâllân elindul a nagykapu fele... Aztân egyet gondol, visszafordul es beszol az orszobâba:

– Kimegyek megvizsgâlni a kiilso ordket!

— Egyediil, kâplâr ur?

— Fogd be a szâdat!

Es szalad... ât az udvaron... ki a nagykapun... es versenyt rohan a dtihongo zivatarral. A szel arcâba csapja a havat, de 6 nem erzi... Csak siet, siet minden erejebdl, hogy minei hamarabb ott lehessen a rongynâl, hogy...

L-ihegve gâzol a terdig ero hoban, kesztyus vastag kezet megdermeszti a metszo hideg... Sipkâjât lekapja az iivolto szel es viszi magâval es betemeti a feher, csillogo takaroba... A kâplâr ur nem bânja. Hajadonfovel megy tovâbb. Csak elore...

— Rongyos... rongyos! Megkapod a magadet, te! — ismetli sziintelen.

Felborzolt hajân megfagynak a râtapadt hocsillagok. Bajszât dsszezsugoritjâk a fenyes jegcsoppek. De o rohan, rohan a rongyhoz.

Megerkezik,..

Felsohajt.

— Vegre! — rebegi, mintha a megvâltâs orâja iitott volna.

Felpillant arra az ablakra, amely Zsuzsi, az 6 Zsuzsija, a rongy, a ceda, a piszok szobâjât mutatja. A csipkefiiggonydn ât gyonge, sârgâs feny szivârog ki...

— Hahaha... rdhog Szucs kâplâr lir... Megkaptalak! No most...

L,assan tapogatozva, botorkâlva halad vegig a kapun, a sotet folyoson... Nem talâlkozik senkivel... Aztân az ajto ele er.

Csondesen, neszteleniil kinyitja... Belepett... Most csak a konyhân kell keresztiilmennie es... megvan... A konyhâban nincs senki... Egy kis falilâmpa âlmosan pislog... M£ly, szinte remes a csond...

L/âbujjhegyen, mint a macska, kozeledik Szucs kâplâr ur a rongy szobâjâhoz... A kâplâr ur egeszen nyugodt, sot nagyon is nyugodt... Csak a szive dobog erosebben, hevesebben, mintha szejjel akarna menni... Ott benn valami rettenetesen forrong...

A szoba xivegajtajân feher vâszonfuggdny ekeskedik.

A kâplâr ur eleri az ajtot. Fulet hozzânyomja es hallgatozik... Nagyon szeretne valamit hallani.

—Ugyan eredj, te csxinya...

— Meg egyet, cicus... csak meg egyet...

— Pszt...

Aztân halk, hosszii cuppanâst hali Szucs Istvân kâplâr ur.

Ovatosan felretolja a fiiggony egyik sarkât es nez... Nagyon szeretne valamit lâtni.

Zsuzsi âgya meg van vetve, de meg erintetlen... A ceda, a rongy egy szâl rovid ingben a kanapen, Bârna Sanyi oleben iii... Bârna Sanyi hosszii, izmos karjai szorosan tartjâk a rongy karcsii derekât... A rongy csalfân, mosolyogva simul Sanyi szeles mellere...

— Menj... no menj... legy okos... na... menj! — susogja a ceda, halk, kejes hangon, melybol kierzik a marasztalâs.

— Gyere... menjiink...

Ajkaik dsszetapadnak... Zsuzsi puha karjai âtfonjâk Bârna Sanyi nyakât...

Szucs Istvân kâplâr ur csak nez, nez... A rongy, a ceda, hogy simul ahhoz a... Ki tudja hânyszor tette ezt mâr eddig is... Es 6, a szamâr, 6 hitt neki... bizott benne...

Lâbâval beloki az ajtot s mint a fergeteg, az onfeledten dlelkezo pârnak ront.

Szucs kâplâr urat nagyon csiklandozhatta valami, mert egyszerre kacagâsba tort ki, es kacagott, vihogott, vigyorgott, rohogott, mint egy megveszekedett âllat...

— Rongy... rongy... ceda... piszok!

Kirântotta szuronyât es kacagva, rdhdgve markolatig beledofte a rongy hutlen szivebe...

A kifroccseno piros, meleg ver a kezere szokkent... es dgette rettenetesen... Ettol aztân kisse elâllt a nevetese... Tudott megint okosan gondolkozni...

—Bârna Sanyi, te...

De Bârna Sanyi mâr nem volt ott.

Szucs Istvân kâplâr tir âtengedte magât okos gondolatainak.

A kis falu nâdfedeles hâzikoi majd megroppannak a vastag hotakaro alatt...

A hosszu, teii esteken Szucs uramnâl pipaszo mellett el-elbeszelnek az oregek.

– Hât, hogymint van a gyerek?

Szucs uramnak az arcan mintha kisimulnânak a redok, szâja szogleten fiatalos mosoly jâtszadozik midon a „gyereket" emlegetik. Az az 6 biiszkesege, oreg napjainak az ordme, vensegenek a tâmasza. A negy kozott ez a legkisebb es a legkedvesebb. A tobbieket mâr kieresztette a nagyvilâgba, a tdbbieknek van mâr puha, meleg feszke. Most a Pista kovetkeznek... de azt mâr csak nem engedi el maga mellol...

— Hât bizony, arrol a gyerekrol orokkon-orokke csak jot es szepet hallunk. Ugy van-e, anyjukom?

— Ugy, ligy! — erositgeti osszetoporodâtt felesege.

— A jo Isten felvitte âm a dolgât, Sziics uram!

— Fel biz'a... es ha az Ur akarja, hât meg tovâbb is viszi... Lesz belole ormester is... lesz a... Az 6 fejevel bizony csoda se volna... Lesz biz'abbol...

— Adja Isten, .Szucs uram!

DOMNUL CĂPRAR

— Cu respect raportez domnului căprar c-am intrat în odaie.

— Bine, răcane. Ce-ai adus?

— Am adus multe şi bune, domnule căprar...

— Nu minţi, mă !

— Să mă ia dracu dacă nu spun adevărul curat!

— Ei, spune!

— Respectuos raportez domnului căprar că m-am întîlnit cu Zsuzsi...

— Unde, mă?

— în piaţă.

— Ce veste îmi trimite?

— A spus că vă doreşte multă sănătate şi să se ducă domnul căprar deseară... ştie domnul căprar unde...

— Vezi bine că nu se poate, că-s de servici.

— Văd.

— I-ai spus că nu mă pot duce?

— Ba eu nu, domnule căprar!

— Trăsni-te-ar Dumnezeu, boule!

— Nu sînt vinovat, domnule căprar...

— Ţine-ţi fleanca, mă, că te-ating la mutră de te nenorocesc pe toată viaţa! Marş înapoi şi spune-i că azi nu se poate, dar mîine la opt voi fi acolo!... Hai, şterge-o, dobitocule !

— Astăzi nu se poate, dar mîine domnul căprar va fi acolo.

Domnul căprar Sztics Istvân îşi trînti mînios capela de pămînt... De ce trebuie să fie el tocmai azi de serviciu?

Firea aprinsă a domnului căprar Sziics Istvân se bucura de notorietate generală. Mai cu seamă subordonaţii săi erau adeseori martorii pătimitori ai furiilor domnului căprar şi se temeau de el ca de flăcările iadului.

Atît de furios, însă, nu-l văzuseră niciodată... Soldatul Fazekas Peter, derbedeu îmbătrînit în merite, şopti, clătinînd din cap, spre vecinul lui de pat, care tremura înspăimîntat:

– Ai să vezi, bobocule, că domnul căprar mai nenoroceşte azi pe careva !

Domnul căprar Sziics era îndrăgostit la nebunie de Zinzer Zsuzsa. Atît de îndrăgostit cum pot fi numai căprarii sanguini, violenţi, agitaţi.

Ciudată poveste avea şi dragostea asta ! Se şi vorbea de ea în toată compania... Fireşte, în aşa fel ca domnul Sziics să nu audă.

Domnul căprar Sztics, bineînţeles, n-a fost întotdeauna căprar, deci nici domn n-a fost întotdeauna... Dimpotrivă, a fost şi recrut, fapt de care Fazekas Peter îşi amintea în argou cazon cum că: „trebuia să i se proptească bărbia, fiindcă privea într-una spre muma pămîntului"... Vorbe prin care, în limbaj comun, civil, voia să spună că domnul

căprar Sziics, cît a fost recrut, era luptătorul cel mai mărginit la minte din tot regimentul, din ale cărui neghiobii şi prostii fantezia soldaţilor de atunci crease o adevărată lume de legende... Fireşte, toate acestea „au fost" cîndva... Pentru că timpul a făcut un mare pas înainte... Pe Sziics Istvân îl luase cu el şi a ajuns domn căprar, pe cînd isteţul Fazekas Peter a rămas tot unde a fost, ajungînd răcan bătrîn, care ţine cu sfinţenie socoteala zilelor mici şi mari ce-i mai rămîn de făcut.

Dar domnul Sziics, încă de pe vremea cînd era recrut, se putea lăuda cu o calitate, e adevărat, cu una singură, dar care-i putea deschide bolta strălucitoare a cerului cu steluţe de os în cinci colţuri... Domnul Sziics era grosolan din cale-afară, aspru ca o pătură.

Locotenentul lui a şi notat în *Vor-merkung zur Conduite-Liste:* „cam zevzec, greoi, dar foarte energic"... la care comandantul de companie nu adăugă decît: „excelent vlăstar de subofiţer"... Şi asta puse temeliile carierei domnului Sziics, care ajunse căprar...

în calitate de căprar şi de instructor, domnul Sztics era cel mai prost din tot corpul căprarilor din întreaga armată. Ca artist în înjurături şi maestru bătăuş, însă, a recoltat asemenea lauri neofiliţi, că i-au asigurat un rol de prim rang nu numai în istoria atotputernicului corp al căprarilor, ci şi în istoria regimentului şi în istoria militară...

O experienţă ostăşească vrednică de preţuit în vecii vecilor arată că răcanul tîmpit are mare noroc la sexul slab... Acest adevăr a dobîndit o strălucită confirmare şi de-a lungul carierei militare a lui Sztics Istvân. încă din timpul cît a fost recrut a avut atîtea ibovnice, încît nu-i ajungeau cele zece degete ca să le numere.

Deodată însă, din întîmplare, roata norocului a făcut o mare întorsătură, şi Sztics Istvân, acum domn căprar, s-a trezit într-o bună dimineaţă că e îndrăgostit. El, care scosese din minţi mulţimea imensă a bucătăreselor, servitoarelor şi a celorlalte persoane feminine, de rangul şi din rîndul acestora... tocmai el s-a îndrăgostit! O cameristă fără pretenţii, care pe deasupra nu e nici frumoasă, îl cucerise pe vestitul cuceritor de femei.

Rupse cu bucătăresele, părăsi ţărăncile şi de-aci încolo trăi numai pentru Zsuzsa, pentru Zinzer Zsuzsa... O vedea pe Zsuzsa, o păzea pe Zsuzsa cu credinţă, cu statornicie, fără încetare, ca un cîine bun pe stăpînul său...

O iubea pe Zinzer Zsuzsa cu patimă, fără frîu, aşa cum numai un nătărău poate iubi... Timpul liber şi-1 petrecea lîngă fusta ei, şi pentru nimic în lume n-ar fi îngăduit ca cineva să dea telefoane alesei inimei sale... S-a încăierat pînă acum cu trei *ţivili,* dar s-ar fi încăierat chiar şi cu omenirea întreagă. Era gelos, gelos cum numai un îndrăgostit nebun poate fi. I-a interzis fetei să stea de vorbă cu vreun alt bărbat în afară de el...

— Te omor! îi spunea într-una, te omor dacă mă înşeli! Te sugrum cu mîinile astea două dacă te prind că-mi eşti necredincioasă!

în cercul pifanilor, unde a devenit zicătoare vorba că gelozia îi e îngăduită numai *tivitului* sau femeii, se rîdea grozav pe seama amorului domnului căprar. Ostaşii bătrîni nu puteau pricepe cum de poate fi în adevăr îndrăgostit un domn căprar. E drept că fiecare soldat, de la ordonanţă şi pînă sus, la plutonier, trebuie să fie îndrăgostit. Dar dragostea soldatului trebuie să se ridice deasupra îngrădirilor

r

dragostei fierbinți, obişnuite... Trebuie să iubeşti cu mintea, cu tactică... Pentru că dragostea e bună numai dacă are un scop final... Iar scopul dragostei dulci a pifanului nu poate culmina, în împrejurări obişnuite, de pace, decît numai într-o cină bună... în mod firesc... Aşa se face că răcanii — artilerist sau cavalerist deopotrivă — toți imploră mai cu seamă grațiile bucătăreselor...

Răcanii, zic, au rîs mult pe seama domnului Sztics, dar, cu toate acestea, ibovnica i-o respectau... Nici să se gîndească la ea nu îndrăznea vreunul, mai ales de cînd, odată — mai în glumă, mai în serios — Sztics declarase camarazilor săi căprari că n-ar vrea să se împiedice de nici unul dintre ei în pragul Zsuzsei...

După ce i se potoli prima furie, domnul căprar Sziics a vrut să judece cu înțelepciune... Dar, spre nenorocirea lui, în timp ce judeca cu înțelepciune, îl năpădi din nou veninul.

„Vrea să mă înşele dezmățata, tîrfa, bestia... Doar i-am spus de ieri că azi sînt de serviciu, că nu pot să ies... I-am spus... Sigur, acum îmi aduc bine aminte că i-am spus... şi acu îmi trimite vorbă să mă duc... Vrea să-şi bată joc de mine împuțita, tîrîtura... Ei, dar lasă, că ți-arăt eu ție... tu... tu..."

Infanteristul Nagy Miska se întorsese. I-a comunicat Zsuzsei mesajul domnului căprar.

— Mă dobitocule, da' cine te-a pus să vorbeşti din partea mea?

— Domnul căprar mi-a spus...

— Trăsnească-te Dumnezeu, boule !

Domnului căprar îi părea rău că i-a trimis vorbă tîrfei... Nefericitul Nagy Miska ar mai fi dat fuga şi a treia oară, numai să nu se-nfurie domnul căprar... Dar nu... nu trebuie... Domnul căprar Szucs vrea s-o prindă... O lasă! Să fie liniştită, tîrîtura... să se îmbrățişeze în pace... O să-i tulbure el giugiuleala... dar n-o să-i mulțumească.

— Bine, Miska, băiatule, eu te-am trimis... eu am spus! zise. Dar, ia spune-mi, băiete, unde te-ai întîlnit cu Zsuzsi?

— Cu respect raportez domnului căprar, tocmai mergea spre casă.

— Nu mai spune!... Ei, şi era singură?

— Apoi, zău, domnule căprar, nu chiar sin... Deodată, lui Nagy Miska răsuflarea îi îngheță pe buze. îl luase gura pe dinainte. Oare... zău că nici nu-mi mai aduc aminte! adăugă el încetişor.

Domnul căprar îl apucă pe Nagy Miska de gît.

– Mă cîine! Păi şi tu vrei să mă înşeli, mă?... Cu cine era?... Cu cine era, că te sugrum!

— Dați-mi drumul, domnule căprar, că vă spun... Era cu domnul sergent Bârna Sândor...

— Bârna Sanyi... Şi zi, cum mergeau?

– Apoi, aşa cum obişnuiesc oamenii, în două picioare...

— Mă!... Mă Miska... mă netrebnicule... mă, păzeşte-ți gura... Bagă de seamă ce vorbeşti, că...

După asta infanteristul Nagy Miska se trezi afară în curte, fără să ştie nici el cum.

Domnul căprar nu se mai putea stăpîni... Turba, bătea din picioare, spumega, răcnea, ca lupul închis în cuşcă... Buzele i se învinețiră de furie, ochii îi ieşiră din orbite şi... nu putea face nimic. Ar fi vrut ca acum, imediat, să alerge în goană, să o sfîrtice pe tîrîtura aceea necredincioasă, nemernică... Dar nu se putea. Era de serviciu, nici nu i-ar fi dat drumul pe poarta principală... Şi deşi ştia că ea, tîrîtura... eh...

Dădu buzna la corpul de gardă, goni oamenii, apoi se lăsă pe un prici şi se gîndi... Voia din nou să judece cu înţelepciune, dar, de obicei, judecata înţeleaptă i-aduce prostului pierzania. Cu cît raţiona mai mult, cu cît cîntărea mai mult evenimentele, cu atît mai mult se impunea gîndul că trebuie să se răzbune pe tîrfă... Amarnic va trebui să ispăşească tîrîtura, scîrba aceea care îi înşelase dragostea, dragostea domnului Sziics Istvân, căprar cezaro-crăiesc, care-1 face de ocară...

Numai de-ar putea ieşi... de-ar putea ieşi...

— Ei, dar oare nu se poate ieşi... nu se poate fugi?... Asta e!... Să fugă!

Şi planul e gata! Va fugi şi...

Aerul mucegăit, afumat, din camera corpului de gardă se lăsa greu ca plumbul, înăbuşitor, sugrumător peste domnul căprar Sziics Istvân.

L/umina slabă, tremurată a lămpii de gaz, care atîrnă de tavanul afumat, se luptă zadarnic cu norii deşi de fum, fără să-i răzbată. Chichineaţa rămîne în penumbră...

Pe lîngă pereţi, de jur împrejur, pe priciuri, stau culcaţi soldaţii din gardă... Unii savurează fumul alb-albăstrui al tutunului cazon, cu ochii închişi, adormiţi pe jumătate. Alţii şi-au plecat, obosiţi, capetele pe perna tare, de scîndură şi, parcă legănaţi pe braţele catifelate ale unui pat moale, sforăie încetişor.

Căprarul stă şi acum culcat în aceeaşi poziţie... Şi încearcă să judece cît mai înţelept... Apoi îşi aduce

aminte de ceva, şi întreabă încetişor, mai mult pentru el decît pentru camarazii săi:

— Pînă cînd e învoit Bârna Sanyi?

— Pînă dimineaţa, domnule căprar, pînă dimineaţa! îi răspund vreo trei inşi.

Domnul căprar Sziics se lasă iarăşi în voia gîndurilor sale înţelepte şi îşi ţese mai departe planurile de răzbunare, de răzbunare sîngeroasă...

Afară bîntuie un viscol cumplit... Din cînd în cînd, ferestrele mici ale corpului de gardă scot un sunet jalnic, tînguitor, sub loviturile fulgilor îngheţaţi ce se izbesc de ele.

Vîntul, asemenea unui copil bolnav ce se tînguie, linge şuierînd şi urlînd pereţii albi ai încăperii.

în soba lustruită de fier focul pîlpîie trist. Butucii uzi trosnesc, pîrîie, băşicuţe de spumă albă îmbrobonesc pe coaja lor mohorîtă, plină de funingine; dar ei afumă, tot afumă şi nu încălzesc... Uşiţa sobei se ridică des... de la sine, ca şi cum s-ar juca zburdalnic cu ea o mînă nevăzută... Şi de fiecare dată vălătuci cenuşii de fum se învălmăşesc în aerul greţos al corpului de gardă. Plutesc greoi, leneşi, de colo pînă colo, în cerc, strîmb... apoi se ridică în tavan, înconjoară lampa, se joacă cu ea, o întărîtă... se aşează pe priciuri şi gîdilă nasul, plămînii celor ce dorm... apoi se strîng în jurul domnului căprar şi încep un dans nebun drăcesc...

Domnul căprar Sziics îşi scoate ceasul... Unsprezece...

– Băieţi! strigă el, sărind în picioare. Cine vrea să joace cărţi?

— Eu... eu...

— Veniţi... staţi aici...

Domnul căprar a uitat de demnitatea lui, de serviciul lui. Joacă şi pierde. Pierde îngrozitor, necontenit... pierde şi ultimul ban... Totuşi joacă... pe datorie... e dator de pe acum tuturor partenerilor, tuturor subordonaţilor... dar continuă să joace mai departe...

Afară, sentinela strigă cu disperare, răguşit:
— *Gewehr heraus!*

Ascund în grabă cărţile... Ies în goană la rastel şi în clipa următoare garda stă aliniată, înarmată.

Ofiţerul de serviciu găseşte garda în regulă. Deschide uşa camerei de gardă.

— Căprar... pune să se deschidă uşile şi ferestrele, că vă sufocaţi în putoarea asta...

Apoi pleacă.

„Acum... acum! exaltă caporalul Sziics. Acum sînt liber!... Sărută-te tu, tîrîtura, îmbrăţişează-te tu, tîrfă... Grăbeşte-te, grăbeşte-te, că viu... Şi mă năpustesc asupra ta, ticăloaso ! Mă năpustesc ca eretele şi-ţi beau sîngele scîrbos..."

Cu puşca pe umăr, porneşte pe poarta principală, apoi se răzgîndeşte, se întoarce şi anunţă în camera de gardă:

— Ies să inspectez sentinelele exterioare !

– Singur, domn' căprar?

— ...Ţine-ţi gura!

Şi aleargă... Prin curte... afară... pe poarta principală... Şi goneşte pe întrecute cu vijelia furioasă. Vîntul îi spulberă zăpada în faţă, dar el nu simte. Se grăbeşte numai din toate puterile, se grăbeşte ca să ajungă cît mai repede la tîrîtura aia, să...

înoată gîfîind prin zăpada pînă la genunchi, gerul pătrunzător îi înţepeneşte mîna groasă, înmănuşată... Capela i-o smulge vîntul şuierător, i-o poartă

cu el şi o îngroapă în învelişul alb, strălucitor... Domnului căprar nu-i pasă. Aleargă mai departe, cu capul gol. Mereu înainte.

— Tîrîtura... tîrîtura! Am să ţi-o plătesc eu ţie! repetă el fără încetare.

Pe părul zburlit îi îngheaţă steluţele de zăpadă ce se lipiseră de el. Mustaţa i-e strînsă în ţurţuri strălucitori de gheaţă... Dar el goneşte, goneşte spre tîrîtura...

Ajunge.

Oftează.

— în sfîrşit! şopteşte el, de parcă ar fi bătut ceasul mîntuirii.

îşi aruncă privirea spre fereastra, care-i indică odaia Zsuzsei, a Zsuzsei sale, a dezmăţatei, a tîrfei, a scîrbei. Prin perdeaua de dantelă se strecoară o lumină slabă, gălbuie...

— Ha, ha, ha !... hohoteşte domnul căprar Sziics. Te-am prins! Ei acum...

încet, pipăind, împiedicîndu-se, intră pe poartă, trece prin gangul întunecat... Nu se întîlneşte cu nimeni... Apoi ajunge în faţa uşii.

O deschide uşor, fără zgomot... A intrat... Acum mai trebuie numai să mai treacă prin bucătărie, şi... s-a făcut... în bucătărie nu e nimeni... O lampă mică, de perete, pîlpîie somnoroasă... Tăcere adîncă, aproape înspăimîntătoare...

în vîrful picioarelor, ca o pisică, domnul căprar se apropie de odaia tîrîturii... Domnul căprar e calm, ba chiar prea calm... Numai inima îi bate mai puternic, mai aprins, parcă ar vrea să se spargă... Acolo, înlăuntru, ceva clocoteşte îngrozitor.

Pe uşa de sticlă a odăii se fudulesc nişte perdele albe, de pînză.

Domnul căprar ajunge la uşă. şi lipeşte urechea de ea şi ascultă. Ar vrea tare mult să audă ceva.

— Ei, du-te, urîtule...

— încă una, pisicuţo... numai una...

— Pst...

Apoi domnul căprar Szucs Istvân aude un lung ţocăit înăbuşit. Dă prudent de o parte un colţ al perdelei şi se uită. Ar vrea tare mult să vadă ceva.

Patul Zsuzsei e aşternut, dar încă neatins... Tîrfa, dezmăţata, numai într-o cămăşuţă scurtă, stă pe canapea, în braţele lui Bârna Sanyi... Braţele lungi, vînjoase ale lui Bârna Sanyi ţin strîns mijlocul subţire al dezmăţatei... Dezmăţata se lipeşte, amăgitoare, zîmbind, de pieptul lat al lui Sanyi...

— Pleacă... hai, pleacă... fii cuminte... hai... pleacă! şopteşte tîrfa cu glas lin, voluptos, în care se simte invitaţia să rămînă.

— Hai... să mergem...

Buzele li se unesc... Braţele moi ale Zsuzsei se împletesc după gîtul lui Bârna Sanyi...

Domnul căprar Sziics Istvân se uită, se tot uită... Dezmăţata, tîrfa, cum se mai lipeşte de acest... Cine ştie de cîte ori a mai făcut-o şi pînă acum... Şi el, măgarul, a crezut-o... a avut încredere în ea...

Izbeşte uşa cu piciorul şi... ca un vîrtej, se năpusteşte asupra perechii ce se îmbrăţişa, uitînd de sine.

Pe domnul căprar Sziics trebuie să-1 fi gîdilat ceva foarte tare, că deodată izbucni în rîs şi rîse, chicoti, rînji, hohoti ca un animal turbat...

— Dezmăţată... Dezmăţată... tîrfă... scîrbă!...

îşi smulse baioneta şi, rîzînd, hohotind, o împlîntă pînă la mîner în inima necredincioasei...

Sîngele, care izbucni roşu, cald, îl stropi pe mînă... şi-1 arse îngrozitor... Din asta i se mai potoli rîsul... Era iarăşi în stare să judece cu înţelepciune...

— Bârna Sanyi, mă...

Dar Bârna Sanyi nu mai era acolo.

Domnul căprar Sziics Istvân se lăsă în voia gîndurilor sale înţelepte...

Căsuţele cu acoperiş de trestie ale sătucului sînt gata să se năruie sub învelişul gros de zăpadă... L,a jupînul Sziics, bătrînii stau la taclale în serile de iarnă la o pipă.

— Ei, ce mai face băiatul?

Pe obrazul jupînului Szucs parcă se netezesc zbîrciturile, în colţul gurii îi joacă un zîmbet tineresc cînd pomeneşte de „băiat". El e mîndria lui, bucuria zilelor sale bătrîne, reazimul bătrîneţelor sale. Dintre patru, acesta e cel mai mic şi cel mai drag. Celorlalţi le-a dat drumul în lumea mare, ceilalţi au deja cuibul lor moale şi cald. Acum ar urma Pista... Dar pe acesta nu-1 va mai lăsa să plece de lîngă el.

— Apoi da, despre copilul ăsta auzim mereu numai lucruri bune şi frumoase, aşa e, măicuţă?

— Aşa-i, aşa-i, confirmă nevasta lui, o bătrînică zgribulită.

– Dumnezeu l-a ajutat să se ridice, jupîne Sziics!

— Zău aşa... şi dacă vrea Domnul, va urca şi mai sus. O să fie şi plutonier... O să fie, da... Cu capul lui nici n-ar fi de mirare... O să fie, zău, pînă şi...

– Să dea Dumnezeu, jupîne Szucs!

A SZAKASZVEZET6

Laktanya iigyeletes tiszt voltam, es botrânyosan unatkoztam.

Piszkos, sâros oktoberi este. Huvds apro szemu oszi eso permetezett mâr del dta. A laktanyaudvaron es a folyosokon eppen akkor gyiijtogattâk a lâmpâkat. A sârga, pislogo feny alig birt âtszurddni a nedves, hamvas levegon. A kapuban egy zomok, kopcos, didergo or szaporân dobogott a lâbâval. Be-befordult a kapu alâ, mikor a szel nagyon az arcâba csapkodta a hideg esocsoppeket, de aztân megint csak kibujt es zsebre melyesztett kezekkel, priiszkolve setâlt fol-alâ.

En az iigyeleti szoba ablakâban a sotet, neptelen utcâra bâmeszkodtam, es azon tortem a fejemet, hogy mivel iissem agyon az idot ej felig? A szokâsos naplopâst, a levelirâst mâr elvegeztem. Ket szerelmes *bleu-t* elinteztem, hârom gazembernek, aki beporlessel fenyegetett, ha rogton nem fizetek — kilâtâsba helyeztem, hogy legkdzelebb nagyobb osszeget torlesztek... Tobb irâst .nem kockâztathattam, ha azt nem akartam, hogy irogorcsot kapjon a kezem... Az ujsâgom aprohirdeteseit az utolso betuig âtbongesztem, a Kezi I>xikon osszes kepeit immâr kilencvenkilencedszer vegigtanulmânyoztam... De mit kezdjek most?

Ilyen kutyakomisz iddben baleket sem foghattam, akivel eltrecseljem az estet. Sietett mindenki haza vagy valamely kâvehâzba. Hat orakor mâr egy teremtett lelek sem volt talâlhato a kaszârnyâban.

A kiildonc behozta a lâmpât es lerakta az asztalra. Deheveredtem a szeles bordivânyra, es gondolatokba akartam merulni, de sehogy se ment. Elofogott az âsitâs, es alig birtam a szâmat nyugalomba helyezni... Behunytam a szememet, hogy talan elalszom. Ordogot. Ebed utân ket ora hosszat horkoltam, most mâr abszurdum megint elszenderedni.

Utâlatos unalmamban vegre jo eszmem tâmadt: megvizsgâlom a korletet. Feltâpâszkodtam, magamra boritottam a pelerinemet, a szâmba cigarettât dugtam, es benyitottam az drszobâba. Az orparancsnok szeles, mosolygo kepu, bajusztalan kâplâr — ijedten rezzent fol.

— Hadnagy lir, alâssan jelentkezem mint drparancsnok!

— Jo! — bolintottam meltosâgosan. — Rendben van minden?

— Igenis rendben, hadnagy ur!

— Megvizsgâlta a foglyokat?

— Igenis.

— Hânyan vannak?

— Egy parancsnok, egy folvezeto, tiz ember, egy hangâsz.

— Nem azt kerdeztem, szamâr, hogy maguk hânyan vannak, hanem a foglyok.

— Igenis ertem, hadnagy lir! Van hârom szigoritott es negy magânfogsâgos!

— Nyissa ki az ajtot!

Szuk, dohos lyukba leptem be. A mennyezetrdl petroleumlâmpa logott es buzlott. A lyuk hâromnegyed reszet barnâra piszkolt priccs foglalta el, amelyen ket rongyos vitez fetrengett. Biitykos okleikkel bambân dorzsoltek a szemiiket. Amint meglâttak, gyorsan lemâsztak... Megkerdeztem, miert vannak bezârva? Termeszetesen rogton keszen voltak a hazugsâggal...

A legsotetebb sarokban egy harmadik forma lapult: onkentes volt. Vastag, kopott kotesu konyvet szorongatott a kezeben, rejtegette, dugdosta, hogy meg ne lâssam. Nem lâttam... Nagyon szegyellte magât.

— Maga micsoda civilben? — kerdeztem.

— Ugyvedjelolt! — felelte szemlesiitve.

Âtmentem a magânfogsâgosok folyosojâra. Az orparancsnok egymâsutân nyitotta fel a cellâkat. Az elso peneszes odiiban egy civilt talâltam. Teljesen lerongyolodott kabâtjârol cafatokban fityegtek a foltok. Az arcât legalâbb egyhonapos szor boritotta. Haja borzos, koszos, mintha fesut sosem lâtott volna. Az egesz ember szânalmasan ijeszto âllat benyomâsât keltette.

— Maga mit muvelt, hogy becsuktâk?

— Hât, kerem szepen, hadnagy uram, sok munka volt az aratâs idejen es en bizony szegeny ember vagyok...

Fakepnel hagytam, mert nagyon sokat akart hazudni.

A negyedik zârkâban hatalmas termetu szakaszvezeto iilt. Mikor kinyitottâk az ajtajât, felâllt, kemenyen, katonâsan osszeiitotte a bokâjât, es egyenesen a szemembe nezett. Ismertem az embert. Egyike volt a legderekabb katonâknak. Pontos, illemtudd, szereny, mintakepe a jo altiszteknek.

Mozdulatlanul, feszesen âllt eldttem. Szeme fenytelen, hangja fâtj'olozott, ruhâjâra râragadt a priccs szennye.

Egy ideig csak neztem az emberemet. Nem tudtam, mit beszeljek vele, pedig lâttam, hogy jdlesnek neki, ha megszdlitanâm. Vegre a rendes, sablonos kerdesekkel kezdtem.

– Hogy is hivjâk magât, szakaszvezeto?

Csodâlkozva tekintett râm. Mintha furcsâllnâ, hogy en 6t nem ismerem... Hiszen igaz, tudtam minek hivjâk, csak eppen megszokâsbol tettem fol a kerdest.

— Nagy Istvân szakaszvezeto! — felelte rovid gondolkodâs utân, aztân halkabban es felenken hozzâtette: A hadnagy lir ujonca voltam.

— Igen, igen — hagytam râ kelletleniil. — Emlekszem mâr magâra. No es miota van bezârva?

— Tegnap reggel ota, hadnagy ur! — szolt lehorgasztott fejjel.

— Igen, tegnap reggel dta... Helyes! No es miert van bezârva?

— Hât, kerem alâzatosan, hadnagy tir, igazsâgosan vagyok becsukva, csak...

Elhallgatott. Tetovân, bizonytalanul hâtrâlt fel lepest. A keze gorcsosen, idegesen rângatozott:

— Nos?... Mondja meg!... Valami rossz fât tett a ttizre?

—Nagyon rossz fât, hadnagy tir!

— Dehât micsoda?... Kimaradt engedely nelkiil, vagy...

— Nem lehet azt oîyan roviden elmondani, hadnagy tir. Hosszti historiâja van annak.

— Mondja el hosszabban! Tudni akarom, hogy miert van bezârva!

Bizalmatlanul, gyanakodva pislantott râm. Sokâig habozott: szoljon, ne szoljon? Hazudni talan nem akart, vagy nem tudott, az igazsâggal pedig nem mert elorukkolni. Hâtha kinevetem, vagy lenezem, vagy tudom is en mi nem motoszkâlhatott a koponyâjâban. Utoljâra is kibuvohoz folyamodott.

— Majd elmondom, hadnagy tir, mikor a tenyvâzlatot folveszik velem.

Most mâr egyszeruen bosszankodtam. Mit akadekoskodik nekem ez az ostoba frâter? Mintha nem ismernem en az 6 szamârsâgât! Vagy talan spionnak tart?... Azert is kiveszem belole a dolgot, ha belegebbed is.

Elkuldtem az orparancsnokot s azutân igy szoltam:

— Nezze, Nagy, ne legyen szamâr! En nem azert erdeklodom a dolga irânt, hogy magânak ârtsak. Sot ellenkezoleg. Maga az en tijoncom. Becsiiletes, joravalo gyerek volt. En csak jot akarok magânak. Ha elmeseli oszinten a bunet, talan segithetek a bajân. Ha pedig nem segithetek...

— Nem lehet azon segiteni, hadnagy tir! — nyogott kozbe lemondon.

— Azt maga nem tudhatja... Tehât mondja el szepen: mi tortent, hogy tortent! En szivesen meghallgatom.

— Hâtszen hadnagy tir talan nem is fogja megerteni az en bajomat, hogy mert kertiltem bajba! — szolt meg mindig tetovâzva.

— Dehogy, dehogy...

Hâttal az ajtofelfânak tâmaszkodtam es — mint a regenyekben szokâs — meleg erdeklddessel vârtam a makacs szakaszvezeto szavait. Meg toprengett, meg habozott, de midon lâtta, hogy nem tâgitok, beadta a derekât.

— Evvel legalâbb egy negyedorât nyerek! — gondoltam magamban.

1.

— Hât kerem alâzatosan, hadnagy tir — kezdte az emberem nagyon szintelen hangon —, ott kell kezdenem, hogy en mâr a harmadik eve viselem a csâszâr kabâtjât. Mindig tisztessegesen viseltem magam, sose adtam okot panaszra, kifogâsra. Iparkodtam a foljebbvaloknak a kedveben jârni, mert hât a becstilet tigy kivânja meg, aztân azt gondoltam, hogy bezupâlok es orokke itt maradok a katonasâgnâl. Nagyon szeretem a katonai eletet. Tapasztaltam, hogyha megteszem a kotelessegemet, senkise bânt, de sot mindenki becstil. Ugy is volt. Tanultam, dolgoztam es bekertiltem az altiszt iskolâba. Hiszen eppen a hadnagy tir biztatott, ha tetszik emlekezni, hogy csak menjek az iskolâba, jo dolgom lesz, altiszt lesz beldlem.

Az oskolâban is megfeleltem; szorgalmas voltam, es sokszor megdicsert a szâzados tir, a hadnagy tir, meg egyszer maga az ornagy tir is. Iskola utân eloleptettek tizedesse. Oriiltem a ket posztocsillagnak nagyon. No, gondoltam, ezt meg kellf...][1] szolgâlnod! Dolgoztam is, mint ot ember, es igy tortent meg, hogy tizennegy honapos katona se voltam es mâr megkaptam a harmadik csillagot is. Ez bizony nagy eset volt, mert ket even aiul nemigen teszik meg az embert szakaszvezetonek. Igy mondta az ormester ures a hadnagy

[1] Text indescifrabil *(n. ed.)*.

lir is. Fogadâst tettem, hogy megbecsul&m magam es megmutatom, hogy melto vagyok a kittintetesre.

Az ezredes lir nemsokâra ezredparancsban megdicsert a szorgalmamert es buzgalmamert. Egeret lehetett volna fogatni velem. Biztosra vettem, hogy a harmadik ev vegen szolgâlatvezeto leszek, s akkor aztân szepen, tisztessegesen eleldegelhetek itt.

De az Uristen mâst határozott...

(Rdvid sziinetet tartott. Egyet nyelt es folytatni akarta. A terdei remegtek.

— Âlljon pihenjben, szakaszvezeto! mondtam.

Megcselekedte, es azutân tovâbb meselt.)

— Tegnapelott este, parancskihirdetes utân, feloltozkodtem az extraruhâmba, es kimentem setâlni. Penzemet mindig magammal hordom, mert az ember nem tudhatja, mi adja elo magât, es hât a penz jo az embernel. De meg ha a lâdâmban tartottam volna, el is emelhettek volna... Volt vagy otven koronâm...

Nem volt se meleg, se hideg, csak eppen a legszebb id6. Celtalanul koszâltam az egyik utcân ki, a mâsikba be. Talâlkoztam leânyokkal, megcsipkedtem, huncurkodtam... mâr amint szokâs legenyek es lyânyok kozott. Eppen a vasuti âllomâs fele tartottam. Ekkor eszembe jutott, hogy fel nyolckor indul a vonat Dacsere. Elmegyek Rozsikâhoz, gondoltam. Kimaradâsom van, penzem van: bizvâst elmehetek.

Rozsika egyszeru parasztlâny. Nem valami tunderszep szemely, de nem is csiinya. Tisztesseges, jomodii leânyzo. Van nekie vagy hatvan hold jo foldje, hâza, marhâja, aprojoszâga... meg ami kell az embernek. Regebbrol ismertem Rozsit, meg mikor tizedes voltam. Megszerettuk egymâst. Gondoltam, ha majd az Isten is ugy akarja es ormester leszek, elveszem. Alânynak nagyon tetszettem, szinte bolondult utânam. Becezett, edesgetett, csalogatott, hizelgett... mâr amint a fehernepek szoktâk.

Mondom hât: elmegyek a Rozsikâhoz. Fel nyolcra kenyelmesen kierek a vasiithoz, a jegy csak tizendt krajcâr, es joi elmulatok holnap reggelig.

A sarkon, a Vasut utcâban, van egy kâvehâz. Hadnagy lir biztosan nem vette meg eszre, mert csak olyan kicsike, jelentektelen hely, nem jârnak oda a tiszt urak. Megyek a kâvehâz elott, hât lâtom, hogy az ajtoban egy nagyon jokepu kisasszony âlldogâl.

— Ejnye — gondolom — micsoda helyes lyâny!

Hogy, hogy nem, illedelmesen kdszdntem neki:

— Jo estet kivânok, kisasszony!

— Jo estet, szakaszvezeto lir! — viszonozta 6 kacsintva. — Merre tart olyan sietosen?

— Csak a vonathoz igyekszem — mondom. — A felnyolcassal el akarok utazni...

— No — azt mondja — mâr azt maga utol nem eri. Elment az mâr regen!

_ Ej, erre-arra! — kâromkodom. — Hât az bizony baj!

— Dehogy baj, edes lelkem szakaszvezeto uram! — szol a kisasszony nevetve. — Jojjon be a kâvehâzba, elbeszelgetunk szepen.

— ^Jagyon szivesen, kisasszony! — igy en.

Inkâbb idemegyek, mint a kaszârnj^âba, gondoltam, ha mâr Dacserol elkestem. Penzem, kimaradâsom van, hât kihasznâlom. Tetszett a kisasszony szemelye is es szivesen kikezdtem volna vele.

– Ejfelkor zârunk — mondta ismet a lâny —, akkor aztân eljdhet velem a lakâsomra, ha nem utâl...

— Ejnye, kisasszony, mâr hogy gondolhat rolam ilyen rosszat?

— De bizony, maguk, katonâk, nagyon hami-' sak! — nevetett 6.

— Hât ismer engem, kisasszony? — kerdeztem csodâlkozva.

– Ajajaj, de milyen joi!

— Honnan?

— Ismerem, eleg az hozzâ, hogy ismerem... Ejfelkor mondom, eljdhet a lakâsomra, es magâtol nem is fogok penzt elfogadni, mert maga nagyon tetszik nekem. Igazân mondom, hogy szerelmes vagyok magâba!

fgy fecsegett a kisasszony. Ver folyik az ereimben, fiatal, bolond ver, es ha ilyen helyes szemely igy beszel nekem, hât en bizony nem keretem magam. Megtettem volna en neki akârmit, nemhogy csak a kâvehâzba menjek.

Be is leptem mindjârt...

Hadnagy lir nem tudja, milyenek a kis kâvehâzak beliilrol, hiszen talan sose volt olyan helyen... Nincs is ott sok lâtnivalo, meg ami van, azt se nagyon lehet lâtni a fusttol. A kozepen egy nagy biliârdasztal, a falak menten negy-ot asztal, orrfacsa^ ital-es emberszag, es semmi mâs.

A kisasszony elâl ment, en utâna. A teremben meglehetds sokan voltak: munkâsfele emberek, postâsok meg egy ormester. Ittak, kârtyâztak, nemelyek lijsâgot olvastak (mert lijsâg is van), az ormester pedig biliârdozott egy borbelylegennyel. Tisztelegtem az ormester lirnak, es leiiltem egy iires asztalhoz. A kisasszony mellem uit.

Kicsit elbeszelgettem a kisasszonnyal, s aztân a biliard jâtekot figyeltem, mert nagyon szeretek biliârdozni.

— Mindjârt iires lesz az asztal, azutân jâtszhatik! — mondta a kisasszony.

— Az bizony jo lesz! — feleltem en.

Megint traccsoltunk mindenfelekrol a kisasszonnyal. Egyszer csak azt kerdezi:

— Nem parancsol semmit?... En nagyon szomjas vagyok, rendeljen egy kis bort!

— Tessek, kisasszony, tessek! — mondtam udvariasan.—Tessek rendelni, amit kivân. En csak *egy* iiveg sort kerek, mert mâs italt nem iszom.

Aminthogy igy is van.

Elment es 6 maga hozta a soromet. Magânak fel liter [...][1] es egy Margit-vizet rendelt. Suttyomban megneztem, mibe keriil ez a bor? Ketkorona a vizzel egyiitt.

— Na, gondolom, tobbet is meger a kisasszony!

Nem bântam, hiszen a zsebemben volt a penz. De mig en egy pohâr sort megittam, 6 mâr az egesz keszlettel vegzett. Egy kicsit mohonak talâitam a szomjusâgât, de nem szoltam semmit. Persze mindjârt tele iiveggel potolta az iireset.

— Bocsâsson meg, kisasszony — mondtam kesobb —, meg nem is mutatkoztunk be egymâsnak. Kegyed azt âllitja, hogy ismer. Legyen szives nekem megmondani, kihez van szerencsem? Nem szeretek ismeretlen holgyekkel târsalogni.

— En — azt mondja — pincerleâny vagyok!

Kdzelebb vonta a szeket, es azutân tovâbb târsalogtunk. Mâr a negyedik iiveget fogyasztotta, s en meg mindig az elsovel veszodtem. De nem bântam.

[1] Text indescifrabil (*n. ed.*).

Jokedvem lett, es nagyon szerettem volna biliârdozni. Az ejfel *mig* massze volt, addig nem târsaloghattunk folyton. Szoltam is a kisasszonynak.

— Mindjârt lesz! — mondta.

Akkor mâr a biliard iires volt, csak az ormester jâtszadozott a golyokkal. Odamegy hozzâ a kisasszony es azt mondja:

— Nezze, ormester lir, a szakaszvezeto lir szeretne biliârdozni. Nem jâtszanek vele?

— Szivesen! —vâlaszolt az ormester lir.

En is hozzâmantem es bemutatkoztam, âmbâr tudtam, hogy o kicsoda, mert a tizenegyedik szâzad szolgâlatvezetoje volt. Elkezdtiink jâtszani. Eleg joi jâtszom en is, de az ormester meg jobban jâtszott. Hanem azert mindig megvertem. O persze nagyon diihos lett, es mindig azt mondta, hogy duplâzzam meg a teteket. En nem bântam, mert folyton nyertem.

Ezalatt mindig ittunk mindenfele jo pâlinkâkat. Mâr be voltunk csipve, 6 is, en is. Egyetlenegy partit sem tudott megnyerni, es csakugy tajtekzott a diihtol.

Kesdn volt mâr, talan ejfel is elmiilt es jdtt a gazda, hogy azt mondja: „Zârunk, kerem."

— Joi van — szoltam —, fizetem a magamet meg a kisasszonyet.

Foldiktâltam, ami volt, es dsszesen tizenot koronât kellett fizetnem. L-etettem egy huszkoronâst es vârtam, mig visszaad belole. De az ormestert nem lâttam fizetni, pedig neki nagyobb szâmlâjânak kellett lenni, mint nekem. Nem tdroddm a dolgâval, semmi kozom hozzâ. A kâves visszaadott ot koronât, es most mâr koriilneztem a kisasszony utân. De kisasszony nincs sehol.

„Ejnye, szedte-vette! —mergelddtem. Hât igy be akar csapni a szemtelen? No ezt nem turjiik!"

— Hol van a kisasszony? —kerdem a gazdâtol.

— Elment mâr! —mondja.

— Mikor?

— Eppen csak az elobb ment az drmester lirral egyiitt.

Nagyon merges lettem. Hiszen, ha eszrevettem volna, hogy az ormester lirral van viszonya, nem ârtottam volna bele magamat. De ha mâr fizettem erte, hât ne akarjon megcsalni.

— Merre lakik a kisasszony?

— Erre, jobbra, tessek csak menni, es rogton az elso utcâba befordulni. Harmadik vagy negyedik hâz.

Hamar folvettem a kopenyegemet es kiszaladtam. A szuronyomat fel sem kotottem, csakugy a karomra vettem. Kileptem az utcâra es abba az irânyba neztem, amerre a vendeglds mutatott. Korulbeliil szâz-szâzotven lepesre, ket ember sietett karon fogva. Mindjârt râjuk ismertem, es utânuk iramodtam.

Biztosan hallottâk a lepeseimet, mert futottam es dobogtam, de egyik sem nezett hâtra. Egy pere alatt a kisasszony melle teremtem, karonfogtam es szemrehânyon igy szoltam:

— Ejnye, kisasszony, hât mert akar maga engem becsapni?

Amig beszeltem, az ormester, aki a kisasszony mâsik karjâba kapaszkodott, el kezdett szaladni, es egy utcasarkon eltunt.

— Iyâtja, kisasszony — mondtam —, ha szolt volna, hogy az ârmester urral akar szeretkezni, ennem zavartam volna!

Igaz is. Egesz este semmi gyamisat sem eszleltem. A kisasszony meg csak nem is beszelt az ormesterrel. Lehet, hogy azelott beszeltek, de en azt nem tudtam.

A leâny otolt-hatolt, hogy igy-iigy, jobbra-balra.

— Az ormester ur most biztosan azert futott el, hogy engem megijesszen, vagy orvul megtâmadjon! — mondtam.

Lassan kihuztam a szuronyomat es a jobb kezemben tartva leeresztettem az oldalamra. Ha megtâmad, en nem hagyom magam... A kisasszony nem szolt semmit.

A sarkon elougrott az ormester.

— Mit akar velem, ormester lir? — kerdeztem szilârdan.

— Mit akar maga velem? — toldotta 6, de mâr 6 is kivont karddal âllt.

Eleresztettem a lâny karjât, es kdzelebb leptem az ormester urhoz:

— En semmit se akarok. En a kisasszonyt megvendegeltem, becsiiletesen fizettem erte es jogom van râ. Da maga alattomosan elszoktette, pedig lâtta, hogy a kisasszony velem mulatott. Es most meg elem tor, mint egy haramia!

— De mit akar maga a meztelen szuronnyal? — kerdezte fenyegetozve.

— Maga mit akar a meztelen karddal? — mondtam en magamon kfvul, es folemeltem a fegyveremet, hogy beledofjem. 6 meg a kardjât forgatta a feje folott, es szinten meg akart vâgni.

Szerencsere ket rendor eppen arra cirkâlt, azok elvâlasztottak.

— Dugjâk el a fegyvert, urak! — szâlottak bekftden.

— En — mondtam — addig nem rejtem el, mig 6 nem megy innen.

Az ormester erre a huvelyebe csapta [a] kardjât, es megint elszaladt, persze a kisasszony lakâsa fele, mert 6 tudta, hol lakik. hiszen valoszmuleg mâr tobbszor volt nâla. En szinten elrejtettem a szuronyomat, karon fogtam a kisasszonyt es mentânk. Hât az ârmester tir ott vârt a hâz eldtt. Nem akartam belekdtni, âmbâr az igazsâg az en reszemen volt, hanem igy szoltam a kisasszonyhoz:

— Nezze, kedves kisasszony, en nem akarok se kegyeddel, se az ormester lirral hajba kapni. Maga azt mondta nekem, hogy zârâs utân jojjek el a lakâsâra. Meg azt is mondta, hogy penzt sem fog elfogadni. Mondja hât az ormester lirnak, hogy pusztuljon, mert most en vagyok a soros es en beszelek!

De a kisasszony elkezdett nyâvogni, jajgatni, hogy 6 egyikunket sem ereszt be.

— Hât joi van, mondom, en ebbe is belemegyek, ne mondhassa, hogy nem ertek szep szot. De az ormester ur sem megy be, arrol...

Mig en a kisasszonnyal alkudtam, az ormester kinyitotta a kaput, behiizta a lânyt is, es hirtelen bezârta kulcsra. Ektelen diihbe borultam, hogy igy feliiltettek. Nekiestem a kapunak, de erds volt, nem birtam benyomni. Megzdrgettem a kilincset, hât onnan belulrol iszonyuan kacagnak.

„No vârjatok csak!" gondoltam.

A mereg majd megfojtott. Ilyen csiifsâg meg sosem esett rajtam. Fizettem, mint a bolond, megtraktâltam urasan, es ez a hala! Leiiltem a kapuba es megfogadtam, hogy addig nem mozdulok onnan, amig az ormester ki nem jon, ha egy esztendeîg kell is vârnom. Majd megmutatom en nekik, hogy emberrel van dolguk!

Nem telt bele tiz pere, es nyilott a kapu. Jott kifele az ormester ur. Elebe âlltam.

— Mit akar! — kiâltott.

— En mit akarok?... Hât azt hiszi maga, hogy velem akârmilyen csiifsâgot elkovethet? Azt hiszi?

— Hallja, fogja be a szâjât! —mondta.

— Mit? Mit?... Meg gorombâskodik? — de mâr erre megint kirântottam a szuronyomat.

— Teszi el rogton azt a szuronyt? — igy d.

— Nem teszem en bizony!

— Nem? — es o is kardot akart huzni.

Lâttam, hogy most mâr, ha belekezdtem nem szabad hâtrâlnom, kiilonben levâg. A balkezemmel megmarkoltam az 6 jobbjât, hogy a kardot ne tudja kirântani, es a szuronyomat feleje szurtam. Aztân eleresztettem, es futâsnak eredtem. Es futottam, rohantam, mig a laktanyâba nem ertem. Egyenesen az iigyeletes tiszt urhoz szaladtam, es bejelentettem, hogy Balog ormester urat lesziirtam. Nem tudtam hol, milyen sebet ejtettem rajta. Ma azutân hallottam, hogy a bal karjâba talâltam el...

Az iigyeletes tiszt ur letartoztatott, es azdta itt iildk...

Midon befejezte, valami vad, kegyetlen villanâs egett a szemeben nehâny pillanatig. Elhallgatott, egeszen belefâradt a beszedbe. Lehajtotta a fejet a mellere, es melyen sohajtott. Azutân ismet a szemembe nezett.

— Ezert vagyok bezârva, hadnagy lir!

— Helyes, nagyon helyes! — mondtam butan, csakhogy valamit szoljak. Majd nyugodtabban: mindenesetre, eleg rosszul jart el, eleg helyteleniil, sot oktalanul, de azert nem kell elkeserednie. Nem lesz nagyon nagy baj beldie. Legfeljebb hârom-negy honapra becsukjâk es aztân vege...

— Igenis.

— Nohât csak bâtorsâg, nagy bâtorsâg! Megeshetik ilyesmi bârkivel... Isten vele!

Az ajtobol meg visszafordultam.

— Nincsen valami kivânsâga?

— Nincsen, hadnagy lir!

— Isten vele!

Mondhatom, egesz kellemetleniil erintett a historia. Nem tudom, miert, de igen megsajnâltam a szerencsetlen gavallert. Elgondoltam, hogy a ceda, rongyos „kisasszony" milyen gyorsan volt kepes ezt a becsiiletes, derek embert is megvakitani, es elkomorodtam.

A szobâmban vendeget talâltam. Az egyik kadet megkonyoriilt rajtam es eljott mulattatni. Elmeseltem neki a szakaszvezeto historiâjât: nevetett rajta es vegiil magam is nevettem. Nincs nevetsegesebb valami, mint mâsoknak a szerencsetlensege. A tragedia rogton bohozattâ tdrpiil, mihelyt mi nem szerepelunk benne.

Mieldtt utodomnak âtadtam volna a szolgâlatot, meg kellett meg vizsgâlnom a foghelyisegeket. A szakaszvezeto cellâja volt az utolso. Az orparancsnok ketszer megforditja a kulcsot a zârban, de az ajto nem nyilik.

— Nyomja be az ajtot! — kiâltottam diihdsen. — A diszno biztosan itt alszik, az ajtoban!

NUNTAŞUL••0

Din carnetul unui locotenent

Eram de serviciu şi mă plictiseam grozav. Afară cernea o ploaie măruntă, rece. Se însera. în curtea cazărmii şi prin ganguri tocmai atunci aprindeau felinarele. Lumina gălbuie, bolnavă de abia răzbea prin aerul umed cenuşiu. în poartă, santinela, un flăcău bondoc, cu urechile mari şi cu mîinile scurte, tropăia mereu din picioare. Se ascundea supt poartă cînd vîntul prea îi arunca în obraji stropii leşiatici de ploaie, dar apoi iar ieşea şi, cu mîinile în buzunar şi bătînd din buze, se plimba în sus şi-n jos.

Din fereastra odăii de serviciu mă uitam năuc la strada întunecoasă şi pustie şi-mi tot băteam capul: cum să omor vremea pînă la miezul nopţii? De scris nu mai aveam ce să scriu; după-amiazi expediasem două scrisori de dragoste, iar la trei creditori, cari mă ameninţau cu proces dacă nu plătesc imediat, le-am pus în vedere că în curînd o să caut să le dau şi lor ceva... *Universul* îl citisem şi-1 răscitisem; mica publicitate o studiasem d-a fir 'npăr... acu ce să mai

fac? Pe o vreme ca asta n-ai fi găsit în toată cazarma un pui de ofiţer nici pentru o comoară întreagă.

Ordonanţa aduse lampa aprinsă şi o puse pe masă. Mă trîntii pe sofa şi încercai să mă gîndesc la ceva. Dar nu izbutii. începui să casc ca un netot, închisei ochii ca poate să adorm. Aş! După prînz sforăisem două ceasuri în cap şi acuma nu mai era chip să pot aţipi.

în plictiseala aceasta, în sfîrşit, îmi veni o idee bună: ia să fac o inspecţie. Mă urnii de pe sofa, îmi luai mantaua, îmi vîrîi între dinţi o ţigare şi intrai la corpul de gardă. Comandantul, un caporal spîn, cu faţa lată, zîmbitoare, sări speriat şi făcu raportul.

— Bun, făcui eu grav şi cu demnitate. Ordine pretutindeni?

— Da, domnule locotenent, trăiţi!

— Ai inspectat pe arestaţi?

— Da.

— Cîţi?

— Trei... şi patru...

— Deschide!

Intrarăm într-o încăpere strimtă în care stăpînea un miros de năduşeală ameţitor. Din tavan spînzura o lampă mică de gaz cu sticla funinginită. Mai bine de jumătate din odaie era ocupată de un prici negru de murdărie, pe care se lăfăiau trei tipi zdrenţuroşi ce se frecau la ochi cu pumnii căscînd şi bîlbîind. îndată ce mă văzură, se tîrîră jos... îi întrebai de ce sînt închişi şi, fireşte, numaidecît începură să taie la cuie să mă prăpădească. Unul dintr-înşii se pitirise într-un colţ vădit ruşinat. Era bacalaureat. Stătea cu mîinile la spate cu o carte groasă, ruptă, pe care o ascundea ca să n-o văz. N-am văzut-o.

Pe urmă trecui în gangul celor[lalți]... Comandantul corpului de gardă deschidea celulele una după alta. L,a numărul patru găsii un fruntaş, băiat zdravăn, frumos, înalt cît un munte. Cînd se deschise uşa, se sculă, salută milităreşte, *strcvrnm* şi se uită drept în ochii mei. îl cunoşteam. Fusese unul dintre cei mai buni soldați. Modest, cuviincios, exact; în sfîrşit, un model de subofițer. Acuma stătea nemişcat în fața mea. Ochii îi erau stinşi, glasul răguşit puțin, iar hainele mînjite de colbăria priciului.

Mă uitai la dînsul ca un prost cîteva minute. Nu ştiam ce să vorbesc cu dînsul, deşi vedeam că s-ar bucura dacă l-aş agrăi. în sfîrşit, începui cu întrebările obişnuite, cu şablonul:

— Pe dumneata cum te cheamă, fruntaş?

Se uită la mine cu mirare. Parcă i s-ar fi părut ciudat că nu-1 mai cunosc. La urma urmelor, avea dreptate: ştiam cum îl cheamă şi-i pusesem întrebarea aşa.

— A Floarii Ştefan, trăiți! răspunse după ce se gîndi puțin. Apoi adaogă mai domol şi cu sfială: Am fost recrutul d-lui locotenent!

— Da, da, făcui şi eu ruşinat. îmi aduc aminte de d-ta. Ei, şi de cînd eşti închis?

— De ieri dimineață, d-le locotenent, trăiți! zise plecînd capul.

— Da, de ieri dimineață... Foarte bine! Ei, şi pentru ce eşti închis?

— Păi, trăiți, sînt închis pe drept, d-le locotenent, dar...

Tăcu. Se dădu înapoi un pas. Mîinile i se smuceau spasmodic.

— Ei?... Spune!... Ai făcut ceva?

— Da, d-le locotenent.

— Dar ce?... Ei, ce?... Ai întîrziat în oraş fără permisiune sau...

— Nu se poate spune aşa în două cuvinte, d-le locotenent...

– Spune pe larg. Vreau să ştiu de ce eşti închis.

Se uită la mine pe furiş, neîncrezător şi bănuitor. Şovăi mult: să spuie, să nu spuie. Să mintă poate nu vroia sau nu putea, iar să-mi spuie adevărul poate nu îndrăznea. Credea c-o să-mi rîz de dînsul, sau să-1 batjocuresc, sau mai ştiu eu ce nu credea.

— O să spun la judecată, d-le locotenent, atunci o să spun tot!...

Acuma începui să mă necăjesc. Mă încăpățînai. Vream să aflu neapărat ce-i la mijloc. Dădui drumul caporalului şi pe urmă zisei:

— Ia ascultă, băiete, nu fi prost! Eu nu te întreb ca să-ți fac vreun rău. Dimpotrivă. D-ta ai fost recrutul meu. Ai fost băiat cumsecade. Şi eu îți vreau binele. Dacă-mi povesteşti sincer greşeala, poate să te ajut. Sau chiar dacă nu te ajut...

— Pe mine nu mă mai poate ajuta nimeni, d-le locotenent, gemu dînsul trist.

— De unde ştii d-ta că nu?... Va să zică, spune-mi frumos tot: ce s-a-ntîmplat, cum s-a întîmplat? Eu te ascult bucuros.

— Dar, d-le locotenent, trăiți, poate nici n-o să puteți pricepe necazul meu, că de..., zise dînsul şovăind mereu.

— Aş, aş...

Mă răzimai cu spatele de usciorul uşii şi — întocmai ca în romane — aşteptai cu interes cuvintele fruntaşului încăpățînat. Dînsul se mai gîndi, se mai sfarmă, dar cînd văzu că nu-1 slăbesc se dădu plainic.

„Aşa, îmi zisei, astfel cel puţin cîştig un sfer de ceas !"..

[1]

— Apoi, respectuos mă rog, domnule sublocotenent, începu omul meu cu glas sec, trebuie să încep de-acolo, că sînt trei ani de cînd port tunica cezarului. M-am purtat întotdeauna cinstit, n-am dat niciodată prilej la plîngeri, observaţii. M-am străduit să intru în voia superiorilor, pentru că aşa cere cinstea şi apoi socoteam să mă reangajez şi să rămîn pentru totdeauna aici, în armată. îmi place tare mult milităria. Am văzut că, dacă îmi fac datoria, nimeni nu-mi zice nimic, dimpotrivă, toată lumea mă respectă. Aşa s-a şi întîmplat. Am învăţat, am muncit, şi-am ajuns la şcoala de subofiţeri. Doar tocmai domnul sublocotenent m-a îndemnat, dacă vă aduceţi aminte, să mă duc fără grijă la şcoală, că-mi va merge bine, voi deveni subofiţer.

Am făcut faţă şi la şcoală; eram silitor şi am fost lăudat adeseori de domnul căpitan, de domnul sublocotenent, ba o dată chiar de domnul maior. După şcoală am fost avansat caporal. M-am bucurat mult de cele două steluţe de postav. Ei, m-am gîndit, asta trebuie să o merit! Am şi muncit cît cinci, şi aşa s-a întîmplat, că încă nu eram nici de paisprezece luni în armată şi am şi primit cea de a treia steluţă. Era, desigur, o întîmplare deosebită pentru că sub doi ani nu prea te face sergent. Aşa mi-au spus şi domnul

[1] Cu această replică se încheie textul lui Liviu Rebreanu localizat după nuvela *A szakaszvezeto (Sergentul).* Pentru lămuriri, vezi ***Note, comentarii,*** *variante* la prezentul volum *(n. ed.).*

plutonier şi domnul sublocotenent. Am făcut legămînt c-o voi preţui şi voi dovedi că sînt vrednic de această cinstire.

Nu peste mult, domnul colonel m-a lăudat prin ordin de zi pentru silinţa şi rîvna mea. Puteai să prinzi iepuri cu mine. Eram sigur că la împlinirea celui de-al treilea an voi ajunge sergent-major şi atunci voi putea trăi aici, frumos, cinstit, pînă la capăt.

Dar Dumnezeu a vrut altfel...

Făcu o pauză scurtă. înghiţi o dată şi vru să continue. Genunchii îi tremurau.

— Stai în repaos, sergent, i-am spus.

îşi schimbă poziţia şi continuă să povestească:

– Alaltăieri seară, după apel, m-am îmbrăcat în ţinută de oraş şi-am ieşit la plimbare. Banii îi port mereu la mine, căci omul nu poate şti ce i se întîmplă, şi apoi e bine să ai bani la tine. Iar dacă i-aş fi ţinut în ladă, puteau să mi-i fure... Aveam vreo cincizeci de coroane...

Nu era nici cald, nici frig, vremea cea mai potrivită. Hoinăream dintr-o stradă în alta, fără ţintă. Mă întîlneam cu fete, le ciupeam, mă zbenguiam, cum e obiceiul între flăcăi şi fete. Mă îndreptam tocmai spre gară. Mi-am adus atunci aminte că la şapte şi jumătate pleacă trenul spre Decse. „Mă voi duce la Rdzsika, gîndii. Bilet de voie am, bani am, pot pleca fără grijă."

Rdzsika e o fată simplă, de la ţară. Nu-i frumoaşă ca o zînă, dar nu e nici urîtă. E o fată cinstită, cu stare. Are vreo şaizeci de pogoane de pămînt bun, casă, vite, păsări... şi ce-i mai trebuie omului. O cunoşteam pe Rozsi mai demult, încă de pe cînd eram numai caporal. Ţineam unul la altul. Mă gîndeam,

dacă vrea şi Dumnezeu şi voi ajunge plutonier, o iau. Fetei îi plăceam grozav, era aproape nebună după mine. Mă alinta, mă mîngîia, mă amăgea, mă lingu-şea... aşa cum obişnuiesc muierile.

îmi zic dar: „Mă duc la Rdzsika, pînă la şapte şi jumătate ajung la gară fără grabă, biletul mă costă numai cincisprezece creiţari şi voi petrece bine pînă mîine dimineaţă".

în colţ, pe strada Gării, e o cafenea mică. Domnul sublocotenent desigur că n-a băgat-o încă de seamă, pentru că e numai un local mic, neînsemnat, domnii ofiţeri nu se duc pe acolo. Trec prin faţa cafe-nelei şi văd că în uşă stă o domnişoară foarte frumoasă. „Ei, îmi zic, ce fată drăguţă!"

Cum fac, cum nu fac, o salut cuviincios:

— Bună seara, domnişoară.

— Bună seara, domnule sergent! îmi răspunse ea, făcînd cu ochiul. încotro aşa de grăbit?

— Mă grăbesc la tren, zic. Vreau să plec cu cel de şapte şi jumătate...

— Ei, zice, pe acela nu-1 mai prinzi dumneata. A plecat de mult!

— Ei, aşa şi pe dincolo..., înjur eu. Apoi asta nu e bine!

– Da* de ce să nu fie bine, domnule sergent, sufleţelul meu, zice fata rîzînd. Pofteşte în cafenea şi-o să stăm frumuşel de vorbă.

— Cu plăcere, domnişoară! zic eu.

„Mai bine mă duc aici decît la cazarmă, m-am gîndit, dacă odată am scăpat trenul de Decse. Bilet de voie am, bani am, să mă folosesc de ei." îmi plăcea şi domnişoara şi m-aş fi încurcat bucuros cu ea.

— La miezul nopţii închidem, zice iarăşi fata, şi atunci poţi veni acas' la mine, dacă nu ţi-s nesuferită...

— Ei, domnişoară, dar cum mă poţi bănui de aşa ceva?

— Ba zău, că voi, militarii, sînteţi foarte şireţi, zise ea.

— Da' ce, mă cunoşti pe mine, domnişoară? întrebai mirat.

— Ehe, şi cît de bine !

— De unde?

— Te cunosc, destul că te cunosc... îţi spun, la miezul nopţii poţi veni la mine acasă şi nici bani n-am să iau de la dumneata, pentru că dumneata îmi placi foarte mult. îţi spun drept, sînt îndrăgostită de dumneata!

Aşa pălăvrăgea domnişoara. în vinele mele curge sînge, sînge tînăr, nebun şi dacă o fată drăguţă îmi vorbeşte aşa, eu nu mă las rugat. Aş fi făcut orice pentru dînsa, nu numai să intru la cafenea.

D-aia am şi intrat îndată.

Domnul sublocotenent nu ştie cum arată cafe-nelele mici pe dinăuntru, că poate nici n-a fost vre-odată într-un loc ca acela. Nici nu prea sînt multe de văzut acolo, ba chiar şi cîte sînt nu se pot vedea, din pricina fumului. L,a mijloc, o masă mare de biliard, de-a lungul pereţilor patru-cinci mese, o duhoare de băutură şi oameni de-ţi mută nasul din loc, şi altceva nimic.

Domnişoara mergea înainte, eu după dînsa. în sală era lume destul de multă: muncitori, factori poştali şi un plutonier. Beau, jucau cărţi, unii citeau ziare (pentru că sînt şi ziare), iar plutonierul juca

biliard cu o calfă de frizer. D-am salutat pe domnul plutonier şi m-am aşezat la o masă goală. Domnişoara s-a aşezat lîngă mine.

Am stat cu domnişoara puţin de vorbă şi după aceea am urmărit jocul de biliard, pentru că îmi place foarte mult să joc.

— Imediat se eliberează masa şi poţi juca, spuse domnişoara.

— Ar fi bine! i-am răspuns eu. Am flecărit iar despre tot felul de lucruri cu domnişoara. Deodată mă întreabă:

— Nu doreşti ceva?... Mie mi-e tare sete, comandă nişte vin!

— Poftim, domnişoară, poftim, i-am spus politicos. Comandă ce pofteşti. Eu vreau numai o sticlă de bere, că altceva nu beau. Căci aşa şi este.

S-a dus şi mi-aduse ea singură berea, iar pentru dînsa comandă o jumătate [de vin][1] şi o sticlă de apă minerală Marghit. M-am uitat pe furiş cît costă vinul. Două coroane, cu apă cu tot.

„Ei, mă gîndesc, domnişoara face chiar şi ma) mult!"

Nu-mi păsa, doar aveam bani în buzunar. Dar pînă să beau eu un pahar de bere, ea şi terminase ce era în baterie. Am socotit că setea ei e cam lacomă, dar nu i-am spus nimic. Bineînţeles, s-a înlocuit imediat sticla goală cu una plină.

— Iartă-mă, domnişoară, i-am spus mai tîrziu, încă nici nu ne-am prezentat. Mata susţii că mă cunoşti. Fii bună, te rog, şi spune-mi şi mie, cu cine am onoarea? Nu-mi place să stau de vorbă cu doamne necunoscute.

— Eu, zice, sînt chelneriţă!

[1] Text indescifrabil *(n. ed.).*

Şi-a apropiat scaunul şi am continuat să stăm de vorbă. Consuma de-acum cea de a patra sticlă, iar eu mă tot sileam cu cea dintîi. Dar nu-mi păsa. Mă înveselisem şi mi-ar fi făcut mare plăcere să joc biliard. Miezul nopţii era încă departe, nu puteam sta într-una de vorbă pînă atunci. I-am spus şi domnişoarei.

— îndată! zise.

Biliardul se liberase, numai plutonierul se mai juca cu bilele. Se duce domnişoara la el şi îi spune:

– Uite, domnule plutonier, ar vrea să joace şi domnul sergent, n-ai vrea să joci cu el?

— Cu plăcere, răspunse domnul plutonier.

M-am dus şi eu la dînsul şi m-am prezentat, deşi. ştiam cine este, căci era doar cu intendenţa la compania a paisprezecea. Am început să jucăm. Eu joc destul de bine, dar plutonierul juca şi mai bine. Cu toate acestea, l-am bătut de fiecare dată. El, desigur, se înfuriase grozav şi îmi spunea mereu să dublăm miza. Mie nu-mi păsa, căci cîştigam neîncetat.

în timpul acesta am băut într-una, tot felul de rachiuri bune. Eram ameţiţi şi el, şi eu. N-a putut cîştiga nici măcar o singură partidă şi spumega de furie.

Era tîrziu, poate că şi trecuse de miezul nopţii şi veni proprietarul să ne spună: „închidem vă rog".

— Bine, zic, plătesc consumaţia mea şi a domnişoarei.

I-am dictat ce am avut şi a trebuit să plătesc în total cinsprezece coroane. I-am dat douăzeci de coroane şi aşteptam să-mi dea restul. Dar pe plutonier nu l-am văzut plătind, cu toate că el ar fi trebuit să aibă o notă mai mare ca a mea. Nu mă sinchiseam de treaba lui, nu mă privea.

Cafegiul îmi dădu restul de cinci coroane şi atunci privii împrejur, după domnişoară. Domnişoara — nicăieri. „Ei, ei, netrebnica! Mă supărai. Chiar aşa vrea să mă păcălească, obraznica? Ei, asta n-o răbdăm!"

— Unde-i domnişoara? îl întreb pe patron.

— A plecat! zice.

— Cînd?

— Chiar acuma a plecat, cu domnul plutonier.

M-am înfuriat rău. Că doar dacă băgăm de seamă că e încurcată cu domnul plutonier nu m-amestecam. Dar o dată ce am plătit pentru ea, apoi să nu încerce să mă tragă pe sfoară.

— încotro stă domnişoara?

— Luaţi-o numai pe-aici, la dreapta, şi cotiţi imediat în prima stradă. A treia sau a patra casă.

Mi-am încheiat repede mantaua şi am ieşit pe fugă. Nici nu m-am încins cu baioneta, am atîrnat-o numai aşa, de braţ. Am ieşit în stradă şi m-am uitat în direcţia pe care mi-o arătase patronul. La vreo sută — o sută cincizeci de paşi, zoreau, braţ la braţ, doi oameni. I-am recunoscut îndată şi am pornit în goană după ei.

3.

Desigur că mi-au auzit paşii, căci fugeam şi tropăiam, dar nici unul nu se uită înapoi. într-o clipă am fost lîngă domnişoara, am luat-o la braţ şi am mustrat-o astfel:

— Hei, domnişoară, de ce vrei mata să mă tragi pe sfoară?

Cît am vorbit, plutonierul, care fusese agăţat de celălalt braţ al domnişoarei, o rupse la fugă şi dispăru după un colţ de stradă.

— Vezi, domnişoară, zic, dacă-mi spuneai că vrei să te drăgosteşti cu domnul plutonier, eu nu te tulburam!

Şi ăsta-i adevărul. Toată seara n-am simţit nimic suspect. Domnişoara nici n-a vorbit măcar cu plutonierul. Poate vorbiseră mai înainte, dar eu de asta nu ştiam.

Fata dădu din colţ în colţ, că aşa şi pe dincolo, ba una, ba alta.

— Domnul plutonier a fugit acum, desigur ca să mă sperie sau să mă atace pe la spate, zic eu.

Mi-am scos încet baioneta şi, ţinînd-o în mîna dreaptă, am coborît-o pe şold. Dacă mă atacă, nu mă las...

Domnişoara nu spunea nimic.

La colţ, îmi sare înainte plutonierul.

— Ce vreţi cu mine, domnule plutonier? întreb eu dîrz.

— Ce vrei dumneata cu mine? adaugă el, dar acum stătea şi dînsul cu sabia în mînă.

Am lăsat braţul fetei şi m-am apropiat de domnul plutonier.

— Eu nu vreau nimic. Eu am ospătat-o pe domnişoara, am plătit cinstit pentru ea şi am dreptul la ea. Dar dumneata ai furat-o pe ascuns, deşi ai văzut că domnişoara a petrecut cu mine. Şi acum îmi ieşi înainte, ca un tîlhar!

— Da' ce vrei dumneata cu baioneta scoasă? întrebă el, ameninţător.

— Dumneata ce vrei cu sabia goală? zic eu, scos din fire, şi-mi ridicai arma s-o împlînt într-însul.

El îşi învîrtea sabia deasupra capului şi vroia la fel să mă taie.

Spre norocul nostru, doi poliţai îşi făceau tocmai rondul pe-acolo; ne-au despărţit ei.

— Ascundeţi-vă armele, domnilor, ziseră ei împăciuitori.

La acestea, plutonierul îşi trînti sabia în teacă şi porni iarăşi în goană, bineînţeles în direcţia locuinţei domnişoarei, căci el ştia unde stă, doar, pesemne, mai fusese de multe ori la ea. Eu, la fel, mi-am ascuns baioneta în teacă, am luat-o pe domnişoara de braţ şi ne-am dus mai departe. Domnul plutonier ne aştepta acolo, în faţa casei. Nu voiam să mă leg de el, deşi dreptatea era de partea mea, ci i-am spus domnişoarei aşa:

— Uite, dragă domnişoară, eu nu vreau să mă încaier nici cu dumneata, nici cu domnul plutonier. Mata mi-ai spus mie că, după închidere, să vin la mata acasă. Mie mi-ai spus că nici bani nu vei primi. Spune aşadar domnului plutonier s-o întindă, căci acum e rîndul meu şi eu vorbesc.

Dar domnişoara începu să smiorcăie, să se văicărească că ea nu dă drumul înăuntru nici unuia.

— Ei bine, zic, eu primesc şi asta, ca să nu spui că nu înţeleg de vorbă bună. Dar nu intră nici domnul plutonier, de asta...

Cît timp eu mă tocmeam cu domnişoara, plutonierul a deschis poarta, a tras fata înăuntru şi a închis repede cu cheia. M-a cuprins o furie nemăsurată că m-au păcălit în halul ăsta. M-am proptit în poartă, dar era solidă, n-am putut-o sparge. Am scuturat de clanţă, dar de acolo, dinăuntru, hohoteau de rîs.

„Ian aşteptaţi voi!" gîndii. Eram gata să mă-nec de mînie. Asemenea batjocură încă nu păţisem. Am plătit, ca un nebun, am ospătat-o domneşte şi asta-i recunoştinţa! M-am aşezat în poartă şi am jurat să nu mă clintesc de acolo pînă nu iese plutonierul, chiar de-o fi s-aştept un an de zile. Las', că le arăt eu lor cu cine au de-a face!

N-au trecut zece minute şi s-a deschis poarta. Ieşea domnul plutonier. I-am stat înainte.

— Ce vrei? strigă.

— Eu ce vreau? Dar ce crezi dumneata, că poţi să-ţi baţi joc de mine oricum? Aşa crezi?

—Ascultă, ţine-ţi gura! zise.

— Cum? Cum?... Mai eşti şi grosolan? Dar zicînd acestea, îmi şi smulsesem baioneta.

— Pui la loc imediat baioneta aceea? face el.

— Ba n-o pun de loc!

– Nu?! Şi dă să scoată şi el sabia.

Mi-am zis că acuma, dac-am intrat în horă, nu mai mi-e îngăduit să dau îndărăt, altfel mă taie. Cu stînga l-am apucat de mîna dreaptă, ca să nu-şi poată scoate sabia şi l-am împuns cu baioneta. Apoi i-am dat drumul şi-am rupt-o la fugă. Şi-am fugit, am gonit pînă cînd am ajuns la cazarmă. Am alergat de-a dreptul la domnul ofiţer de serviciu şi i-am raportat c-am înjunghiat pe domnul plutonier Balog. Nu ştiam unde, cum l-am rănit. Astăzi am auzit că l-am nimerit în braţul stîng.

Domnul ofiţer de serviciu m-a arestat şi de atunci stau aici.

Cînd termină, cîteva clipe îi fulgeră în ochi o licărire sălbatică, crudă. Tăcu, obosise de-a binelea vorbind. îşi lăsă capul în piept şi oftă adînc. După aceea mă privi din nou în ochi.

— Pentru asta sînt închis, domnule sublocotenent!

— Bine, foarte bine! spusei eu prosteşte, numai ca să spun ceva. Apoi adăugai mai liniştit: în orice caz, ai procedat destul de prost, destul de greşit, mai mult, fără judecată, dar pentru asta nu trebuie să te amărăşti. Nu va ieşi un necaz prea mare din toată treaba asta, cel mult te vor închide pe trei-patru luni, şi după aceea s-a terminat...

— Da, să trăiţi!

— Aşadar, curaj, Nagy, curaj ! Aşa ceva i se poate întîmplă oricui... Rămîi cu bine!

Apoi m-am întors din uşă:

— Mai ai vreo dorinţă?

— Nu am, domnule sublocotenent!

— Rămîi cu bine!

Pot spune că povestea asta m-a impresionat destul de neplăcut. Nu ştiu pentru ce, dar îmi era tare milă de bietul cavaler. Mă gîndeam cît de repede a fost în stare o tîrfă, o zdreanţă de „domnişoară" să-1 orbească pînă şi pe omul acesta cinstit şi m-am posomorit.

în camera mea am găsit un oaspete. Unul din cădeţi s-a îndurat de mine şi a venit să mă distreze. I-am povestit istoria sergentului, a rîs de el şi pînă la urmă am rîs şi eu. Nu există ceva mai ridicol decît nenorocirea altora. Tragedia se reduce la comedie bufă îndată ce noi nu figurăm în ea.

înainte de a preda schimbului meu serviciul, a trebuit să inspectez închisoarea. Celula sergentului era ultima. Comandantul de gardă întoarse de două ori cheia în broască, dar uşa nu se deschise.

— Sparge uşa! strigai furios. Porcul doarme, fără îndoială, chiar aici în uşă.

AZ ORMESTER UR

Az ormester urakat a vilâg es az dsszes szabâlyzatok a legenysegi âllomânyba soroljâk... Nohât, az ormesterek (pardon: urak) tekintelyenek erdekeben sietek kijelenteni, hogy a vilâg es a szabâlyzat nagyon tevedt, amikor oket a legenyseg korebe sorolta. Oket nem lehet sehovâ se sorolni. Ha lehetne, hât akkor csakis az uri âllomânyba szabadna oket sorolni. Mert tudni kell es illik, hogy az ormesteri kar a legintelligensebb elemekbol van alkotva. Aki egyszer annyira vitte, hogy az ormesteri kituntetäst megkapta, az akâr a tâbornoksâgig is vihetne — ha akarnâ. De senki se akarja! Nyugodtabb, kedelyesebb az ormester elete, mint a tâbornoke. Az drmestert csak a legritkâbb esetekben kiildik penzioba, a tâbornokot pedig a legritkâbb esetekben nem kiildik penzioba...

Sziiksegesnek tartottam ezeket elorebocsâtani, nehogy az emberiseg tovâbbra is olyan sdtetsegben tapogatozzek az ormester urak karât illetoleg.

Es most!

— Feleseg! —vakkantja el magât egy forro nyâri deleldtt az ormester xir. — Feleseg, figyelj mâr ide!

Kartâcs Jozsef drmester ur ingujjban, hosszii szâru csibukbol hatalmasakat pofekelve uit, keleti kenyelmetlenseggel berendezett legszebb szobâjânak puha, ruganyos divânjân. Kezeben driâsi ujsâgot szorongatott.

— Feleseg, jdssz mâr?

—Jovok, jovok, csak ne ordfts ligy!

A konyhâbol koszosan, rongyosan bujt elo a felesege.

— Mi bajod?

— Hol vannak a gyerekek?

— Ktinn a ligetben a pesztrâval... Sose tdrodj te veluk. Bizd azt enrâm.

— Joi van no, azert ne...

— Hât...

— Figyelj most ide!

— Figyelek, figyelek, csak ne sokat teketdriâzz a bolondsâgaiddal, mert megkozmâsodik... eleg a rântâs...

— Ordog vigye a rântâsodat...

— Teged vigyen az ordog az tijsâgoddal egyiitt, naplopo frâter! Meg 6 piszkolodik... Evett volna meg a fene ott ahol eloszor lâttalak!

— Kuss, rongyos! Biijj be az odudba, ne is lâssalak! Hâlâtlan asszony.

— Az. Persze. Rongyos vagyok, hâlâdatlan vagyok, mert nem erek râ a te ostobasâgaidat meghallgatni...

Pdrolve, âtkozodva szalad az asszony megint a rântâshoz.

Az ormester ur, az erzekeny, emancipâlt stb. ormester ur majd elâjul ennyi muveletlenseg, ennyi piszok, ennyi durvasâg hallatâra... Hogy is tudta 6 elvenni ezt a csiinya, szakâcsnd kinezesu asszonyt! Ej, ej! Szamâr volt 6, nagy szamâr volt!

Tulajdonkeppen most se akart semmit se meselni a felesegenek. Csak azert hivta, hogy lâssa es undorodjek tdle.

Mennyivel kulonb az a kis kasszirnd! Micsoda bâj, micsoda kellem tiikrozodik annak az arcan, az alakjân! Es 6 ehhez aven, râncos kepu anyokâhozvan kotve orokre. Milyen ostobâk voltak azok a tdrvenyhozdk!

Ddrmogve, duruzsolva akar megint az ujsâgba belemelyedni. Nem megy! Keptelen! Nem bir olvasni... Minduntalan Elza jâr az eszeben. Hm! Nagyon csinos leâny, az bizonyos. Csak az a kerdes, hogy tiszta-e? Mert hât nem eppen muszâj tisztânak lennie, akârmilyen ârtatlannak is lâtszik kivulrol! No persze! Draga mulatsâg lesz, dehât megerdemlem! Eleget keseregtem... ize... nyomorogtam... megengedhetek magamnak egy kis szorakozâst is!... Kiilonben az se nagy baj, ha nem tiszta... Manapsâg ugyse sokat adnak arra... Mit szolna hozzâ ez a harpia, ha megtudnâ! Megpukkadna mergeben... No csak pukkadjon meg!

Felâll. A tiikorhoz megy. Megelegedetten, ontelten podri meg deresedo bajszât. Orommel konstatâlja, hogy az utolso tiikorbe nezes dta lenyegesen nem veniilt meg (leven 6 meg csak negyvenket eves). Igaz, hogy csak egy fel orâja vâlt el a tukortdl... No de mindegy! Feloltozik, es lassu, meltosâgteljes leptekkel elhagyja a szobât. Aztân nagyuri flegmâval es ritka eleganciâval beszol a konyhâba koszos felesegehez:

— Ma nem ebedelek itthon!

— Hât hol a veszekedett feneben? — formed râ a majd megsiilt asszony, mikor meglâtta, hogy drâgalâtos ura kikenve-kifenve setâl elfele.

— Semmi kozod hozzâ, koszos!

— De mâr ahhoz csak van kozdm, te... te...

Nem folytathattâk a veszekedest (ormester ur Kartâcs nagy bossziisâgâra), mert egy jomodiinak lâtszd paraszt nyitott be. Egyik kezeben alaposan megrakott kosarat szorongatva, alâzatos hangon kezdte.

— Adjon Isten jo egeszseget, vitez ormester uram!

— Adjon Isten bâcsi, hât mit akar?

— Hât en csak Kis Jdskânak volnek az apja, konydrgom, aztân eljdttem egy kicsit ormester uramhoz!

— Keriiljon beljebb!

— Mâr csak leteszem ezt a kosarat, vitezlo uram... Amig mi beszeliink, a szolgâlo kitiriti...

Az asszony kezebe nyomta a kosarat.

— En az ormester lir felesege vagyok!

— Az ormester ur kedves felesege? Isten eltesse sokâig az ormester ur feleseget! De biz'Isten, ormester ur, szorgos, munkâs asszonnyal âldotta meg az TJristen!... Jancsi te! — szolt aztân a kiinn vârakozo gyerekhez. — Hozd be a bârânyt! Egy bârânykât is hoztam ormester uram gyerekeinek. Tudom, hogy nagyon joi fognak vele mulatni a kicsikek.

Az ormester ur nagy nehezen betuszkolja a szobâba az oreget. Ott megbeszelik tovirol-hegyire az dreg kerelmet. A paraszt szabadsâgot akar a fiânak, s mint leghatalmasabb forumhoz, az ormester lirhoz fordul pârtfogâsert. Az ormester tir, miutân joi szemtigyre vette volt a bârânyt es a telt kosarat, kesznek nyilatkozik a jo fitit akâr egeszen el is bocsâtani a hadsereg kotelekebol. De ezt mâr az dreg paraszt a vilâgert se akarnâ...

Hamarosan nyelbe iitik a dolgot, s a paraszt iszonytian hâlâlkodva tâvozik.

— Dâtod te... lâtod mi vagyok en? — hencegett az ormester lir a felesegănek. — Bârâny, kosâr...

— L/âtom... hogy is ne lâtnâm... Te tir vagy, nagy tir... en meg a cseleded...

— Nanana...

— Bizony csak a cseleded, mert en nem erek râ, hogy egesz nap csinositsam, szepitsem magam... A hârom gyermek enni akar, te enni akarsz... hât nekem fdznom kell. A gyerekeknek elszakad a ruhâja, rongyosan nem jârhatnak... nekem varrnom kell, mert kesz es tij ruhâra nem telik... Hât bizony igy aztân en rongyos, koszos vagyok...

— No feleseg, gyere csokolj meg...

— Az. Csdkolozni, dlelkezni, szeretkezni... Ahhoz kitunoen ertesz. Az kellene mindig neked. Hanem dolgozni... azt nem... az nem tirnak valo, olyan nagy tirnak valo, mint te!...

Kisse duzzogott meg a megbântott asszony, de aztân megis engedett. Megcsokolta jo cuppanosan az ormester tir szeles ajkât, es folytatta dolgât a konyhâban.

Kartâcs Jozsef megtortilte az ajkât.

Mosolyogva lepett be ismet a keleti szobâba, levetette a bltizât s olvasni akart... Az dreg paraszt, az 6 vesztegetăsi kiserletevel megmentette — habar csak rdvid iddre is — az apât a gyermekeknek, a ferjet az asszonynak.

De csodâlatos!

Amint ormester lir kezebe veszi az ujsâgot, kitdr rajta megint a felesegundor... Elzânak a kepe izgatja drdkdsen... Most meg jobban, mint ezeldtt. Az ajkân erzi meg felesegenek nedves ajkât, s hideg borzongâs fut vegig a hâtân...

Vajon miert is utâlja 6 most annyira a feleseget? Mert utâlja annyira azt a jd asszonyt, akinek csak az a hibâja, hogy nem szep es nagyon sokat dolgozik. Mert? Maga se tudott volna felelni erre a kerdesre. Az a mâsik, csâbos, igezd szemevel, nedvesen piros ajkâval, az teljesen a hâlojâba keritette.

Rettenetesen banta, hogy nem kiildte ordogbe azt az oreg parasztot, bârânyâval es kosarâval egyittt... hogy itthon maradt... Ha az a paraszt nem jdn... ha nem jon... Diihos volt magamagâra is, hogy az asszony nyafogâsâra hallgatott.

— Minden csiinya asszony nyafog! — mormogta, es mergesen gyurte dssze az ujsâgot es egy sarokba dobta.

Szeretett volna rogton feloltozni es... De nem... Ezt szegyellte volna...

Pedig Kartâcs Jozsef ormester ur alapjâban veve becsiiletes, derek ember volt. Csalâdjânak az dsei valdszinuleg nem segedkeztek Ârpâdnak az lij hon meghoditâsânâl... Egyszeru kozonseges csizmadiamester volt az apja, nagyapja, iikapja... 6 katona akart lenni. Katona lett. Megfelelt. Ormesterig vitte. Magasabb ambicidk sose bântottâk, mert nem is bânthattâk... Felesege egy joravalo rdvidâru boltosnak volt a nem igezoen szep lânya. Hozomânyt nem kapott vele. Nem is kellett. Akkor eleg volt neki a nem igezd szepsegu leâny... Tizenegy esztendei egyuttletiik alatt tdbbszor voltak boldogok, mint boldogtalanok, habar sokszor nem vacsorâztak. De a kotelek, mely dsszefâzte oket, erds volt... ellenâllott mindennek... mostanig.

Az asszony nem volt eszbontd szepseg, az tdbb mint valdszinu. Az eszbontd szepsegek, ha szegenyek is, nemigen bolondulnak az ormester urak utân, hanem szfvesebben menekulnek a fess hadnagy urak târt, dleld, karjaiba... Ezt nagyon joi tudta. (Most, persze, ezt is elfelejtette.) De mind ezideig meg sose undorodott ettdl az asszonytol. Mert utâlta meg most?

Az intelligencia, a sznobizmus, az affektâlâs a legragadosabb betegsegek. Az ormester is ezeknek az âldozata lett. Amig nyârspolgâri egyszerusegben elt, meg volt elegedve a sorsâval... a felesegevel. Amint azonban a muveltseg, a nagykepiiskddes birodalmâba tevedt... megzavarodott, szeme kâprâzott, s vakon indult neki a godros utnak.

Hadnagya es fohadnagya beszelgeteseibol megtudta, hogy a hâzastârsi hiiseg egyike a muvelt hâzasemberek, kiilondsen a ferjek, legnevetsegesebb erenyeinek. Nosza! Ez kellett neki! Mikor hazament es vegignezett a felesegen... valami retteneteset lâtott. Felesegenek az arcan a piszkos verejtek vastag csdppekben peregett le, felgyurt szoknyâja aloi kilâtszottak piszkos harisnyâba bujtatott formâtlan lâbai... S amint ormester tir ezeket es ehhez hasonlokat meglâtta, egyszerre kijdzanodott. Szd nelkul otthagyta az asszonyt, es menekult a szobâjâba, ahol ujsâgolvasâsba meriilt... De hiâba! Itt is csak a feleseget lâtta... Szoknyâja rongyos, piszkos... bluza szakadt, râncos... Eh! El kell menni hazulrdl, mert kiilonben rosszul lesz... Megcsomorlik a fâradtsâgos, nehez munka nyomainak es eredmenyenek lâttâra...

Mert nem vette o eszre mindezt eddig is?... Hogy csak olyan kesdn nyilt meg a szeme!

A sorsa jâteka dsszehozta Elzâval, a kasszirndvel... Mint az ehes farkas a zsâkmânyâra, ugy rontott Kartâcs is Elzâra. Ez az! Ez az igazi... Ez kell neki! Ez az ove lesz...

Mikor az elso talâlkozâs utân hazament s dsszehasonlitotta Elzât a felesegevel, vagy forditva... az ellentetek meg jobban kituntek... Elza javara. Amily mertekben csdkkentek felesege irânti erzelmei, olyan mertekben fokozddott „szerelme".

Szerelmes volt. Legalâbb 6 azt erezte... S ezert a szerelemert kesz volt felâldozni a feleseget, gyermekeit...

Elzânak mâr a barâtsâga is meghaladta az o kis terfogatii târcâjât... hât meg a szerelme!

Negy âlld hete ostromolja a csinos kasszirnot szerelmevel, es meg mindig a barâtsâgnâl tart, pedig az egesz fizeteset râkoltdtte ebben a hdnapban... Sot! Addssâgot is csinâlt!... Kartâcs Jozsef ormester adossâgot csinâlt! Eleinte... L,egeslegeldszor d maga is megszeppent ettdl a... Hiszen huszonket eve szolgâl, es meg egy filler addssâga nem volt eddig... Azutân megis kialkudt a lelkiismeretevel, alâfrta az elso vâltot — es szerelmes volt. Hja! A muveltseg âldozatokat is kivân az embertdl...

A mai esemenyek, felesegenek a csokja, meg jobban elidegenitettek csalâdjâtol... Az a hideg csok... es milyen laposan cuppant!... Huh!

Amivel eddig alig torodott, most eletszuksegleteve vâlt. Naponta igen sok idot tdltdtt a tiikdr elott... Szep akart lenni... Tetszeni akart nemcsak Elzânak, hanem âltalâban minden asszonynak...

Az utolsd idoben mâr a szolgâlatât se vegezte pontosan. Szdrakozott volt (a muveltseg elso kdvetelmenye). Megfeledkezett sok mindenrol, amirol nem lett volna szabad megfeledkeznie. Szâzadparancsnoka, aki nemigen szerette a muvelt ormestereket, rossz szemmel nezte... de nem szolt semmit.

Banta is azt Kartâcs ormester? Az intelligencia forgataga elragadta es vitte, sdpdrte magâval...

Hanem ma megemberelte magât. Estig otthon marad... Igen. Ez most mâr szent kotelessege... az undok csok utân... Persze. Kotelessege. Este aztân elmegy...

Leddlt a divânyra. Behunyta a szemet... Egy vastag, pocakos legy dongva repdesett a feje koriil. Leszâllt az orra hegyere... Elkergette... Letelepedett a homlokâra... Hideg volt, mint felesege csokja... Diihosen kapott a legy utân... Elrepult... Harmadszorra a kezere szâllt... Most mâr nem bântotta... A legy lustân, lomhân mâszott egyik ujjârdl a mâsikra... Aztân elrepult magâtol... Felszâllt a magasba, s nagy kdrokben jârta koriil a szobât... Kartâcs kdvette a legy rdptet... eleinte gyorsan, gyorsan, majd lassabban, lassabban... Szempillâi fâradtan, nehezen mozogtak...

Vegre lecsukddtak...

2.

Kilenc ora...

A „Feher Hollo" kâvehâznak ma keves vendege volt. A torzslakdk kdziil is csak ket dreg-dreg ur jdtt el, azok pedig mâr ket orâja sakkoznak egy pohâr viz mellett. Apincerek âlmosan ldgnak egy-egy sarokban,

a tulajdonos tulajdonosi meltdsâggal bdbiskol az egyik mârvânyasztalon.

A kasszirnd a pult mellett âlmosan olvasgatja a cukorkockâkat. Melyen kivâgott bltizâval, feszesen a testehez simuld szoknyâjâval magâra szokta vonni a vendegek figyelmet. De most, hogy iires a terem, csinos arcan, feltunden kicsiny es szep szâjân az unalom ârnyeka tiikrdzodik.

Megnyilik az ajtd, s Kartâcs ormester ur, feszes tartâssal, kackiâs leptekkel robog be.

— Jd estet, kedves Kartâcs! — fordul hozzâ Elza mosolyogva, de ebben a mosolyban tdbb volt a gtiny, mint a szivelyesseg.

— Jd estet, aranyos Elza! Pontos vagyok?

— Ah, dehogy pontos! Hiszen kilenc ora mâr regen elmiilt... Lâssa, maga miatt tigy unatkoztam...

A pincerek raja rohanja meg Kartâcs ormester urat.

— Ket iiveg pezsgot! — dorgi Kartâcs hatalmas hangon, s hamiskâsan mosolyog Elzâra.

— Meltdztatik parancsolni? — kerdi a fdpincer tântorogva, mert azt hitte, hogy rosszul ertette a meltosâgos ormester ur parancsât.

— Ket iiveg pezsgot! Hât siiket maga, Kâroly!

Kartâcs letelepszik Elza pultja melle. A pincer, nagy hajlongâsok kdzben, egy odavont asztalra helyezi a pezsgot. Most azutân nyugodtan beszelhetnek, az ormester ur meg Elza kisasszony.

— Elza... ez az utolsd kiserlet! Tovâbb mâr nem birom!

— Nem birja, kis kutyus? Maga mondja? Fogadjunk, hogy birja! *GiltP...* Egy iiveg pezsgo !

Elza fdlemelkedett. Sugar teste, mint a gyonge nâdszâl az esti szelben, remegett, ingott. Kdzelebb

tolta szeket Kartâcshoz s ismet leult. Laba erintette az ormester lir izgo-mozgo lâbât. Aprd, feher kezevel folkapott egy pohâr pezsgot, felet megitta s aztân odanyujtotta Kartâcsnak.

– Igyek... maga... maga kis pubi...

Az ormester tir remegett a „szerelem"-toi. Hevesen âtkarolta a leâny karcsii derekât, s megcsokolta az ajkât... S amint most karjaiban tartotta Elzât s ajka erintette piciny, forrd ajakât... eszebe jutott a felesege, a mai hideg csokja... Milyen undoritd volt az, s milyen kejes, edes emez...

A leâny kiszakitotta magât karjaibdl, s affektâlt duzzogâssal btijt a pult mdge.

— Haragszom magâra! — susogta haragosan, hogy a tobbiek meglâssâk es meghalljâk...

A turbekolâs, folytonos dsszezordiilesekkel es kibekiil^sekkel fuszerezve, ejfdlig tartott. Akkorra a ket dreg tir befejezte a sakkpartit, megitta az egy pohâr vizet. Vendeg nem volt. Be kellett zârni a kâvehâzat.

Kartâcs ormester ur azon kitiintetesben reszestilt, hogy haza kiserhette Elzât.

A nappal fojtd melege utân, huvos ejszaka âllott be. Komor, sotet felhdk tornyosultak az egbolton. Iddnkent hatalmas ddrgesek reszkettettek meg a levegot, s cikâzva versenyzett a villâm a sztirke, gomolygd, rohand fellegekkel...

Ket szerelmestink kart karba oltve, lassii leptekkel, edesen suttogva haladt az utca erdes kdvezeten. Meg-megâlltak, csokoloztak, dlelkeztek, s aztân tovâbb mentek.

Elza egy kicsi, szepen, de fzlestelemil btitorozott, mâsodik emeleti szobâban lakott...

Kartâcs Jozsef ormester tir boldog volt. Megtdrte a jeget. Az ove volt Elza. Az igezd, a gydnyoru, a kivânatos Elza.

A tegnapi mulatsâg eppen egy havi gâzsijâba keriilt. A jdvo haviba. De 6 nem torodott vele. Csak Elzâval talâlkozhassek, csak Elza az ove legyen... minei tobbszdr... minei gyakrabban...

„Szerelme" naprdl napra fokozddott... Ha egy napig nem lâthatta szerelmeset, orjongeni, tombolni tudott...

Felesegevel mâr nem is erintkezett. Ha veletleniil beszelt vele, csak azert tette, hogy dsszekoccanjanak, s aztân nyugodtan napokig kimaradhasson... Sokszor egy szd, egy tekintet eleg volt arra, hogy az ormester ur egesz diihtartalmât kiontse...

Elza, az igezo stb. Elza, termeszetesen mind koveteldbb^lett. Most mâr nem erte be kevessel, mint barâtsâguk idejen (habar az a keves is kimeritette es meghaladta Kartâcs lir budget-jet), hanem sok penzt, sok bankdt emesztett... es meg tobbet is emesztett volna. Az ormester liregy ideig tudott annyi penzt eldteremteni, hogy a leâny ambfcidit kielegitse, de forrâsai csakhamar megcsappantak. Hiâba fordult a zsidokhoz, az uzsorâsokhoz... mindeniitt csukott ajtdkra talâlt... Majd a fizetesek hatârideje kozeledett. Penzt kellett szerezni, hogy a hitelezok tâtongd, ehes torkât betomje... Elza minderrol nem tudott es nem is akart tudni... Hogy az ormester lir tdnkremegy omiatta, az 6t csoppet sem hatotta meg... Hozzâ volt mâr szokva ilyenekhez...

Kartâcs ormester ur mâr az oriilettel hatâros âllapotban volt... Idegei tul voltak fesziilve, s minden gondolatât arra dsszpontositotta, hogy lijabb meg

lijabb penzforrâsokat fedezzen fol... Mâr csak egy maradt hâtra... a szâzadraktâr... De ettdl a gondolattdl meg mostani viszonyai kdzben is megrettent.

— Azt nem! Soha! Soha! — ismetelte gyakran magâban a gyâva ember azon tudatâval, hogy a szavak, a hangok, a fogadalmak megmentik a pusztulâstdl, az orvenytol.

Egy hetig ellenâllt. Egy hetig vârt. Egy hetig kiizddtt a becsiiletevel, a lelkiismeretevel. Es gyozott a bun... A raktârbol az dsszes fehernemut eladta, es a penzzel szaladt, szaladt Elzâhoz...

Szivszorongva kopogtatott a leâny jdl ismert ajtajân. Az elkovetett bun nyomasztd siillyal nehezedett a lelkere es fojtogatta, fojtogatta... De legydzte a lelkiismeretet... ismet gyozott... Elso kopogtatâsâra nem felelnek... Ujbol kopogtat... Egyszer... Ketszer... Hâromszor... Nem kap vâlaszt... Megnyomja a kilincset. Azajto nem enged... Dorombolni kezd es iiti, veri az erds tolgyajtdt az dkleivel...

A zajra osszecsddiil a hâz nepe...

Ezektol megtud mindent... Elza elutazott egy gazdag bankâr kisereteben...

Az ormester lir, Kartâcs Jozsef, az intelligens, a muvelt, az elvhajhâszo ormester ur meg nem roskad dssze egeszen a csapâs siilya alatt. De a lelke, az az alapjâban veve becsiiletes lelke, teljesen megtorik... Dâbai ugyan remegnek, kezei ugyan reszketnek, de 6 erdsen tartja magât...

Lassan, szediilve megy le a lepcson.

— Ki... Csak ki a szabadba!

Ki, hogy egyediil lehessen a gyalâzatâval, a bunevel...

3.

Kartâcs Jozsef ormester ur magâhoz tert, de kesdn.

Most mâr belâtta, hogy Elza, a szep, az igezo, az eszbontd Elza gydnydruen felultette. A szerencsetlen azt hitte, hogy a leâny imâdja, egyediil csak 6t szereti...

De amint magâhoz tert, vilâgosan lâtta a helyzetet is...

Hiszen 6 sikkaszto! Hiszen o megrabolta a kincstârt, a szâzadparancsnokât! Miert? Hogy egy utâlatos bestia penzvâgyât kielegithesse!

Eszebe jutottak az addssâgai...

Eszebe jutott a felesege...

— Az az âldott, jd asszony!

Hiâba, hiâba! Nem neki talâltâk fel a muveltseget! Legalâbb az efajta muveltseget nem. Bârcsak sose is harapott volna bele.

Mi lesz a felesegevel? Mi lesz a gyermekeibol? Hiszen 6 t bdrtdnbe viszik, mert sikkasztott, rabolt...

Hideg verejtek gyongyozdtt a homlokân.

— Csak most... csak ez egyszer tudnek kigâzolni ebbol a...

Hazameut.

Lehevert a divânyra, es behunyta a szemet, mint akkor, midon... igen, amikor az az dreg paraszt... igen... emlekszik meg a vastag, pocakos legyre... igen...

Mereven, mozdulatlanul fekiidt es gondolkozott...

„Elza, Elza... te gyalâzatos Elza!"

Sfrni szeretett volna szegyeneben, diiheben, fâjdalmâban. De nem. Nem tud. Nem is szabad...

Mâsnap, korân reggel beiilt a raktârba, s nezett, maga se tudta hovâ; vârt, maga se tudta mire... Tekintete arra a helyre esett, ahol a fehernemu volt elhelyezve, elrendezve. Kartâcs megijedt... Ures, iires! Borzaszto az az iiresseg!

„Ha most a szâzados ur be talâlna nezni! Csakhogy nem fog benezni... Persze... Hiszen a szâzados ur ligy bizik bennem, mint edes gyermekeben... Tizenket esztendeje szolgâlunk egyiitt, de meg sose volt es nem lehetett kifogâsa ellenem..."

Szalmaszâlba kapaszkodott az ormester ur is. Bizott abban, hogy pdtolhatni fogja a hiânyokat meg mieldtt eszrevennek a... De honnan pdtolja? Honnan vegye a penzt? Legalâbb hitelkepes ember volna, mint azeldtt...

Diiheben fejjel szeretett volna a falnak menni!

Szâzadparancsnoka dreg, a szolgâlatban es becsiiletben megvenult ember volt. O is hallott az ormester okvetetlenkedeserol, s csak szomonian csdvâlta a fejet.

— Megbomlott a szegeny Kartâcs!

Most behivatta a szâzadirodâba.

Kikuldott mindenkit, es atyailag, szepen beszelt a megbomlott Kartâcs ormesternek.

— Vigyâzzon magâra, Kartâcs fiam... Ne bomoljon! Magânak felesege, gyermekei vannak... Nem szabad oket felâldozni egy miild, semmirevald kalandert... Nohât csak vigyâzzon magâra, fiam! Remelem,meg jokor figyelmeztetem?

— Nem eppen, szâzados tir!

— Csak bâtran, ne veszitse el a fejet! Igyekezzek rendbe jdnni, aztân minden jo lesz... Holnap az alezredes tir megvizsgâlja a raktârokat...Csinâljonrendet a magâeban! Kiilonben delutân megnezem en is!

— Rendben lesz, szâzados tir, a raktâr is, en is!

— Na joi van, fiam, elmehet!

A szâzadirodâbdl egyenesen hazament Kartâcs Jdzsef drmester tir. Amig a szâzadosa beszelt, 6 megcsinâlta magâban a tervet... Rendbe szedi a raktârt...

Aztân megint visszament a raktârba...

A zsebeben szorongatott valamit.

Majd rendet csinâl...

Kartâcs Jdzsef ormester tir felesege megfozte mâr az ebedet. Tâlalt is mâr, de az ura meg mindig nem jon haza... A pesztra megerkezett mâr a gyerekekkel s leiiltette az asztal kdre... Csak az apust vârjâk. De d nem jon...

Az asszony, ugyanabban a szakadt, piszkos ruhâban, mint akkor regebben; dleben a legkisebbik gyermeke... Az arcan most is vastag verejtekcsdppek szaladnak vegig... mint akkor regebben...

— Mama!

— Mi az, lelkem!

— Ehes vagyok...

– Mindjârt esziink, szivem, csak hadd jdjjon haza a papa!

Aztân csak megint megszolal a gyermek.

— Mama... mikor jon mâr a papa, mert en nagyon ehes vagyok.

De a papa csak nem jon...

Az asszony nem ehes. O jdllakott az etelek illatâval, amig megfdzte. O elvârna estig is... De a gyermekek mâr nagyon tiirelmetlenkednek.

L,etil 6 is az asztal melle. Csak egy hely iires... a papa helye.

A gyermekek nevetgelve, incselkedve csâmcsognak...

Kopognak.

— Szabad!

Zavart, sâpadt arcti kozlegeny âllit be.

— Tessek kijonni egy kicsit...

Az asszony rosszat sejt. Kimegy... Rogton viszszaszalad, leteszi a pesztra olebe a gyermeket s ligy ahogy van... rongyosan, koszosan, kirohan az ajtdn.

A gyermekek nevetgelve, incselkedve csâmcsognak.

DOMNUL PLUTONIER

1.

Pe domnii plutonieri lumea şi toate regulamentele îi încadrează în rîndul trupei... Ei bine, în interesul autorităţii plutonierilor (pardon: al domnilor plutonieri) mă grăbesc să declar că lumea şi regulamentul au comis o mare greşeală cînd i-au trecut în rîndul trupei. Ei nu pot fi trecuţi nicăieri. Dacă s-ar putea, ar fi trebuit să fie trecuţi numai şi numai în rîndul domnilor. Pentru că trebuie, şi se cade să se ştie că din corpul plutonierilor fac parte elementele cele mai inteligente. Cel ce a ajuns o dată să obţină distincţia de plutonier, acela ar putea să ajungă şi general — dacă ar vrea. Dar nimeni nu vrea. Viaţa plutonierului e mai liniştită, mai plăcută decît a generalului. Plutonierul este numai în cazurile cele mai rare pensionat, generalul, în schimb, numai în cazurile cele mai rare nu este pensionat.

Am socotit necesar să anticipez acestea, pentru ca nu cumva omenirea să orbecăie şi pe mai departe în întuneric în privinţa corpului domnilor plutonieri.

Şi acum!

— Nevastă! hămăie scurt domnul plutonier într-o dimineaţă fierbinte de vară. Nevastă, fii atentă încoa!

Domnul plutonier Kartâcs Jdzsef şedea în cămaşă, pufăind nori uriaşi de fum din ciubucul său lung, pe divanul moale, cu arcuri, din cea mai frumoasă odaie a sa, mobilată cu o orientală incomoditate.

— Nevastă, nu vii odată?

— Vin, vin, nu urla aşa!

Din bucătărie răsări, soioasă şi ruptă, nevastă-sa.

— Ce ai?

— Unde sînt copiii?

— în parc, cu dădaca... Nu le purta grija. Lasă-i în seama mea.

– Bine, bine, pentru asta nu...

— Ei...

— Fii acu atentă !

— Sînt atentă, sînt atentă, da' nu mă-ncurca prea mult cu prostiile tale, că mi se afumă... se arde rîntaşul...

— Dă-1 dracului de rîntaş!

— Pe tine să te ia dracu cu ziarul tău cu tot, puturosule! Tot lui îi umblă gura!... Să mă fi luat naiba acolo unde te-am văzut întîia oară !

– Gura, fleandură ce eşti! Marş în vizuină, să nu te mai văd ! Femeie nerecunoscătoare !

— Da. Desigur! Sînt flenduroasă, sînt nerecunoscătoare pentru că n-am vreme să-ţi ascult prostiile.

Bombănind, blestemînd, femeia aleargă iar la rîntaş.

Domnul plutonier, sensibilul, emancipatul etc. domn plutonier e gata să leşine auzind atîta incultură, atîta murdărie, atîta grosolănie... Cum de s-a putut

însura cu femeia asta urîtă, cu înfăţişare de bucătăreasă! Ei, ei! A fost un măgar, un mare măgar!

De fapt, nici acum nu voia să-i spună nimic nevesti-si. A chemat-o numai ca s-o vadă şi să-i fie scîrbă de ea.

Ce deosebită este casieriţa aceea mititică! Cîtă graţie, cît farmec se oglindeşte pe chipul ei, în făptura ei! Şi el este legat pe vecie de această băbuţă cu faţa zbîrcită! Ce imbecili au fost legiuitorii aceia!

Mîrîind, mormăind, vrea să se adîncească iarăşi în ziar. Nu merge! Nu-i în stare! Nu poate citi... Mereu îi umblă Elza prin minte.

„Hm! E-o fată tare chipeşă, asta-i sigur! întrebarea e, o fi curată? Pentru că nu-i neapărat nevoie să fie curată, oricît ar părea de nevinovată pe dinafară! Ei da, fireşte! Distracţie costisitoare, dar o merit. Destul m-am văicărit... asta... am îndurat... pot să-mi mai îngădui şi puţină distracţie! De altfel, nu face nimic chiar dacă nu e curată... Astăzi tot nu se pune mare preţ pe...

Ce-ar spune scorpia asta dac-ar afla? Ar crăpa de ciudă!... Ei bine, să crape!"

Se ridică. Se duce la oglindă. Mulţumit, plin de sine, îşi răsuceşte mustaţa brumată. Constată cu bucurie că de la ultima cercetare în oglindă nu prea a îmbătrînit (el neavînd decît patruzeci şi doi de ani)... E adevărat că s-a despărţit de oglindă abia de o jumătate de ceas... Ei, da-i totuna! Se îmbracă şi, cu paşi rari, plin de demnitate, părăseşte odaia. Apoi, cu deosebită eleganţă, azvîrle flegmatic o vorbă la bucătărie soioasei sale neveste:

— Astăzi nu mănînc acasă!

— Da' unde mama dracului? se răsti la el femeia încinsă, cînd văzu că scumpul ei soţ, pomădat şi ferchezuit, dă să o şteargă de-acasă.

— Nu te priveşte, jegoaso!

— Ba asta mă priveşte, mă... mă...

N-au putut continua cearta (spre marele necaz al domnului plutonier), pentru că un ţăran, cu înfăţişare de om avut, deschise uşa. Strîngînd într-o mînă un coş zdravăn încărcat, începu cu glas smerit.

— Bună ziua să vă dea Dumnezeu, domn plutonier, să trăiţi!

— Bună ziua, bade, da' ce doreşti?

— Apoi, eu îs tatăl lui Kis Jdska, mă rog frumos, şi m-am abătut un pic pe la domnu plutonier.

— Intră înăuntru!

— Numai să lepăd coşul ăsta, domle... Pînă stăm noi de vorbă, slujnica îl deşartă...

îndeasă coşul în mîna femeii.

— Eu sînt nevasta domnului plutonier!

— Nevasta domnului plutonier? Dumnezeu să dea viaţă lungă nevestei domnului plutonier. Da' zău, domnule plutonier, cu ce nevastă sîrguincioasă, muncitoare, v-a blagoslovit Dumnezeu... Măi Jancsi! strigă apoi către copilul care aştepta afară. Adă mielul înăuntru! Am adus şi un mieluşel, pentru copilaşii domnului plutonier. Ştiu că mititeii vor petrece grozav cu el!

Domnul plutonier îl împinge cu chiu, cu vai pe bătrîn în odaie. Acolo discută cererea bătrînului de la un capăt la altul. Ţăranul vroia concediu pentru fecioru-său şi acum s-a adresat celui mai înalt for, domnului plutonier, pentru a-i obţine favoarea. Domnul plutonier, după ce examinează atent mielul şi coşul plin, se declară gata să dea chiar de tot

drumul vrednicului băiat din cadrele armatei. Dar asta nici moşneagul n-ar dori-o pentru nimic în lume...

Pun degrabă la cale treaba şi ţăranul se îndepărtează, ploconindu-se recunoscător.

— Vezi tu... vezi cine sînt eu? se lăudă domnul plutonier în faţa nevesti-si. Miel, coş...

— Văd, cum să nu văd... Tu eşti domn, domn mare... iar eu, slujnica ta.,.

— Ei, ei, ei...

— Vezi bine, numai slujnica ta, pentru că eu n-am vreme să mă dichisesc şi să mă fac frumoasă... Cei trei copii vor să mănînce, tu vrei să mănînci... iar eu trebuie să gătesc. Copiii îşi rup hainele, nu pot umbla rupţi... eu trebuie să cos, că nu ne ajunge pentru haine de-a gata şi noi... Păi, şi-atunci, eu sînt ruptă, murdară...

— Ei, hai, nevastă, vino şi mă pupă...

— Asta da! Să te pupi, să te giugiuleşti, să te drăgosteşti... La asta te pricepi de minune! Asta ţi-ar trebui ţie mereu... Dar sa lucrezi... asta nu!... Asta nu face de un domn, de un domn atît de mare ca tine !...

Femeia, jignită, stătu ce stătu îmbufnată, dar apoi, totuşi, cedă. Sărută zgomotos buzele groase ale domnului plutonier şi-şi văzu de treabă în bucătărie.

Kartâcs Jozsef îşi şterse buzele.

Zîmbind, intră iarăşi în camera orientală, îşi lepădă bluza şi încercă să citească... Ţăranul bătrîn, prin încercarea lui de mituire, îl salvase, deşi numai pentru scurtă vrema, pa tată în faţa copiilor, pa soţ în faţa soţiei.

Dar, minune!

Da cum ia domnul plutonier ziarul în mînă, îl apucă iarăşi greaţa de nevastă. îl tulbură tot mereu

chipul Elzei... Acum mai mult ca înainte. Mai simte încă pe buze buzele umede ale nevesti-si şi-1 trec fiori reci pe spate...

De fapt, de ce îi este acum atît de scîrbă de nevastă-sa? De ce îi e scîrbă de femeia asta bună, care n-are alt cusur decît că nu-i frumoasă şi munceşte prea mult? De ce? Nici el n-ar fi fost în stare să răspundă la această întrebare. Cealaltă, cu ochii ei amăgitori, fermecători, cu buzele ei umede, roşii îl cuprinsese cu totul în mrejele ei.

Regreta teribil că nu-1 trimisese la naiba pe ţăranul acela bătrîn, cu miel şi coş cu tot... că a rămas acasă... Dacă nu venea ţăranul ăla... dacă nu venea... era pornit şi împotriva lui însuşi, că a cedat miorlăielilor femeii.

— Toate femeile urîte miorlăie! mormăi el, şi mototoli mînios ziarul şi-1 azvîrli într-un colţ.

Ar fi dorit să se îmbrace imediat şi... dar, nu... Ar fi ceva ruşinos...

Deşi se cheamă că e „domnul plutonier, Kartâcs Jdzsef" el în fond era un om cinstit, de ispravă. Strămoşii neamului său probabil că nu l-au ajutat pe Arpad întru cucerirea noii patrii... Şi tatăl şi bunicul şi străbunicul lui au fost cizmari simpli, obişnuiţi... El a vrut să ajungă militar. A ajuns militar. Corespundea. A devenit chiar plutonier. Ambiţii mai mari nu l-au măcinat vreodată, pentru că nici nu-1 puteau măcina... Nevastă-sa era fata nu prea frumoasă a unui negustoraş de treabă. Zestre nu a primit la căsătorie. Nici nu-i trebuia. Pe vremea aceea îi ajunsese doar fata, care nu era prea frumoasă... în cei unsprezece ani ai convieţuirii lor, au fost mai deseori fericiţi decît nefericiţi, deşi de multe ori seara rămî-

neau nemîncaţi. Dar legătura care-i unea a fost puternică... a rezistat la toate... pînă acum.

Femeia nu era o frumuseţe răpitoare. Asta fără doar şi poate. Frumuseţile răpitoare, chiar dacă sînt sărace, nu se dau în vînt după domnii plutonieri, ci preferă să se refugieze în braţele larg deschise ale chipeşilor domni sublocotenenţi... Asta o ştia foarte bine. (Acum, bineînţeles, a uitat-o şi pe asta.) Dar pînă acum nu-i fusese niciodată silă de femeia asta. De ce i-a devenit nesuferită acum?

Intelectualismul, snobismul, ifosele sînt cele mai molipsitoare boli. Şi domnul plutonier le-a căzut victimă. Cît timp a trăit într-o simplitate burgheză fusese mulţumit de soarta lui... de nevasta lui. Dar îndată ce se rătăci în imperiul culturii, al înfumurării... se zăpăci, începuse să i se-ntunece în faţa ochilor şi porni orbeşte pe drumul acesta plin de hîrtoape.

Din discuţiile purtate de sublocotenentul şi locotenentul său, aflase că fidelitatea conjugală este una din virtuţile cele mai ridicole ale oamenilor căsătoriţi, mai cu seamă ale soţilor! Poftim! Atîta i-a trebuit! Cînd s-a dus acasă şi şi-a privit nevasta... a văzut ceva îngrozitor. Pe faţa nevesti-si năduşeala murdară şiroia în picături mari; de sub fusta sumeasă i se vedeau picioarele diforme, îmbrăcate cu ciorapi murdari... Şi cînd domnul plutonier văzu asta şi altele asemenea, se dezmetici dintr-o dată. Fără nici o vorbă, lăsă femeia baltă şi se refugie în odaia lui, unde se adînci în lectura ziarului. Zadarnic însă! Şi aici tot numai nevasta i-apărea înaintea ochilor... Avea fusta ruptă, murdară... bluza sfîşiată, boţită... Eh! Trebuie să plece de acasă, altminteri îi vine

rău... I se apleacă, la vederea urmelor şi rezultatelor muncii obositoare, grele...

De ce nu observase toate acestea şi pînă acuma? Cum de i s-au deschis ochii atît de tîrziu?

Jocul destinului îi înlesnise întîlnirea cu Elza, casieriţa... Ca un lup flămînd asupra prăzii, aşa se năpusti şi Kartâcs asupra Elzei. Asta-i! Asta este cea adevărată!... De asta are el nevoie! Asta va fi a lui...

Cînd, după prima întîlnire, se întoarse acasă şi o compară pe Elza cu nevastă-sa, sau invers... contrastele ieşiră şi mai mult la iveală... în favoarea Elzei. în măsura în care scădeau sentimentele faţă de soţia lui, în aceeaşi măsură îi creştea „dragostea".

Era îndrăgostit. Cel puţin aşa simţea el. Şi pentru această dragoste ar fi fost în stare să-şi sacrifice soţia, copiii...

Pînă şi simpla prietenie a Elzei depăşea conţinutul mic al pungii sale... darmite dragostea ei!

De patru săptămîni încheiate o asaltează pe nostima casieriţă cu iubirea, şi tot numai pînă la prietenie ajunsese, cu toate că luna aceasta prăpădise întreaga soldă cu ea... Mai mult! Făcuse şi datorii! Plutonierul Kartâcs Jdzsef făcuse datorii! întîi... la început de tot, se speriase şi el de asta... Căci doar de douăzeci şi doi de ani e sub arme şi pînă acum un filer nu avusese datorie... După aceea, şi-a împăcat totuşi conştiinţa, semnă prima poliţă; de, era îndrăgostit. Ehei! Cultura îi pretinde omului şi sacrificii.

Evenimentele de astăzi, sărutarea nevesti-si îl înstrăinaseră şi mai mult de familie... Sărutul acela rece... cît de plescăit fusese! Ptiu!

Lucruri de care nu se sinchisise pînă acum deveniră necesităţi vitale. Petrecea zilnic vreme înde-

lungată în fața oglinzii... Voia să fie frumos. Voia să placă nu numai Elzei, ci, în general, tuturor femeilor...

în vremea din urmă, nici slujba nu şi-o mai îndeplinea cum se cuvine. Era distrat (cea dintîi cerință a culturii). Uita de multe lucruri, de care nu i-ar fi fost îngăduit să uite. Comandantul lui de companie, căruia nu-i prea plăceau plutonierii culți, îl privea cu ochi răi... dar nu-i spuse nimic.

Şi ce-i păsa plutonierului Kartâcs? Vîrtejul intelectualității îl smulsese şi-1 purta, îl tîra cu sine...

Astăzi, totuşi, se stăpîni. Pînă deseară rămîne acasă... Da. Devenise acum o datorie sfîntă... După grețoasa sărutare... Fireşte. E de datoria lui. Apoi, seara, va pleca...

Se întinse pe divan. închise ochii... O muscă mare, pîntecoasă zbura bîzîind în jurul capului său. Coborî pe vîrful nasului... O goni... I se aşeză pe frunte... Era rece, ca sărutul nevesti-si. Furios, dă să prindă musca... A zburat... A treia oară i se lăsă pe mînă... De data asta o lăsă în voie... Musca se plimba alene, greoi de pe un deget pe altul. Apoi îşi luă zborul, din proprie inițiativă. Se ridică în înălțimi şi dădea ocolul camerei în cercuri largi... Kartâcs urmărea zborul muştei... la început repede, repede, apoi mai încet, mai încet. Pleoapele i se mişcau obosite, grele.

în sfîrşit, se închiseră...

Orele nouă...

Cafeneaua „Corbul alb" avea astăzi clienți puțini. Chiar şi dintre cei obişnuiți, veniseră numai doi domni bătrîni, iar aceştia stăteau deja de două ceasuri şi jucau şah la un pahar cu apă. Chelnerii tîndălesc, somnoroşi, prin colțuri, patronul moțăie, cu demnitate de patron, la una din mesele de marmoră.

L,a tejghea, casierița numără somnoroasă bucățile de zahăr. Cu bluza foarte decoltată, cu fusta strimtă, mulată pe corp, obişnuia să atragă asupra ei atenția clienților. Dar acum, cînd sala e goală, pe figura ei drăguță, pe gura ei surprinzător de mică şi de frumoaşă, se oglindeşte umbra plictiselii.

Uşa se deschide şi intră năvalnic domnul plutonier Kartâcs, cu o ținută rigidă, cu paşi țanțoşi.

— Bună seara, dragă Kartâcs! se întoarse Elza spre el zîmbind, dar în acest zîmbet era mai multă ironie decît amabilitate.

— Bună seara, scumpă Elza! Sînt punctual?

— Ah ! De unde punctual! Doar a trecut de mult de nouă... Vezi, din cauza dumitale m-am plictisit atît de rău...

Roiul chelnerilor îl asaltează pe domnul plutonier Kartâcs.

— Două sticle de şampanie! tună Kartâcs cu glas puternic, zîmbind cu şiretenie spre Elza.

— Ce binevoiți a porunci? întrebă oberchelnerul, împleticindu-se, deoarece crezu c-a înțeles greşit comanda distinsului domn plutonier.

— Două sticle de şampanie! Da' ce, dumneata eşti surd, Kâroly?

Kartâcs se aşează alături de tejgheaua Elzei. Chelnerul, printre plecăciuni adînci, pune şampania pe o masă, trasă anume între timp. Şi acum pot sta de vorbă liniştiți domnul plutonier şi domnişoara Elza.

— Elza... asta este ultima mea încercare! Nu mai pot îndura mai departe!

— Nu mai poţi, căţeluşule? Dumneata vorbeşti? Facem prinsoare că poţi? *GiltJ* O sticlă de şampanie!

Elza se ridicase. Trupul ei, zvelt ca trestia subţire în vîntul de seară, se înfiora, se mlădie. îşi împinse scaunul mai aproape de Kartâcs şi se aşeză din nou. Piciorul ei atinse piciorul neastîmpărat al domnului plutonier. Cu mîna ei mică, albă, apucă un pahar de şampanie, îl bău pe jumătate şi apoi i-1 întinse lui Kartâcs.

— Bea, bea... tu... tu... puişorule!

Domnul plutonier tremura de „dragoste". Cuprinse înflăcărat mijlocul subţire al fetei şi îi sărută buzele. Şi cum o ţinea acum în braţe pe Elza şi buzele-i atinseră gura mică, fierbinte... îşi aduse aminte de nevastă-sa, de sărutarea ei rece de azi... Cît de scîrboasă fusese aceea, şi cît de plăcută, de dulce este asta!

Fata se smulse din braţele lui şi, cu o îmbufnare afectată, se ascunse după tejghea.

— M-am supărat pe dumneata! şopti mînioasă, ca să vadă şi să audă ceilalţi...

Gunguritul, condimentat cu certuri şi împăcări, ţinu pînă la miezul nopţii. Pînă atunci, cei doi domni isprăviră partida lor de şah, băuseră paharul cu apă. Clienţi nu mai erau. Cafeneaua trebuia închisă.

Domnului plutonier Kartâcs i se acordă cinstea de a o conduce acasă pe Elza.

După căldura năbuşitoare a zilei, coborîse o noapte răcoroasă. Nori posomoriţi, întunecaţi se îngrămădeau pe boltă. Din cînd în cînd, tunete năprasnice cutremurau văzduhul şi fulgerul se întrecea, sclipind, cu norii cenuşii care se învălătuceau, fugărindu-se...

îndrăgostiţii noştri mergeau braţ la braţ, şoptindu-şi dulce, cu paşi înceţi, pe pavajul aspru al drumului. Se opreau din cînd în cînd, se sărutau, se îmbrăţişau şi mergeau mai departe.

Elza locuia într-o cameră mică la etajul II, frumoasă, dar fără gust mobilată.

Domnul plutonier Kartâcs Jdzsef era fericit. Spărsese gheaţa. Elza era a lui. încîntătoarea, superba, îmbietoarea Elza.

Petrecerea de ieri îl costase exact solda pe o lună. Pe cea de luna viitoare. Dar lui nu-i păsa. Numai pe Elza s-o poată întîlni, numai Elza să poată fi a lui... Cît mai mult, cît mai des...

„Dragostea" lui creştea din zi în zi... Dacă într-o zi nu-şi vedea iubita, era în stare să turbeze, să urle.

Cu nevastă-sa nu mai avea nici o legătură. Dacă din întîmplare vorbea cu dînsa, o făcea numai pentru a se ciondăni, ca apoi să poată lipsi, liniştit, zile întregi. De multe ori era de ajuns un singur cuvînt, o privire, pentru ca domnul plutonier să-şi descarce întreaga furie înmagazinată...

Elza, încîntătoarea etc. Elza deveni, fireşte, din ce în ce mai pretenţioasă. Acum nu-i mai ajungea puţin, ca în timpul prieteniei lor (deşi chiar şi acest puţin epuizase şi depăşise bugetul domnului Kartâcs), şi toca bani mulţi, bancnote multe... şi ar fi tocat şi mai multe. O vreme, domnul plutonier fu în stare să procure atîţia bani cît să satisfacă ambiţiile fetei, dar foarte curînd izvoarele secară. în zadar apelă la evrei, la cămătari... peste tot găsi uşile

închise... Apoi se apropie termenul plăţilor. Trebuia să procure bani, ca să astupe gura căscată, înfometată a creditorilor. De toate astea Elza nu ştia nimic, şi nici nu voia să ştie. Că domnul plutonier se ruinează din cauza ei, n-o impresiona de fel... Era obişnuită cu asemenea întîmplări.

Domnul plutonier Kartâcs ajunse într-o stare vecină cu nebunia. Nervii îi erau supraîncordaţi şi toate gîndurile şi le concentra pentru descoperirea a noi şi noi surse de bani... Mai rămăsese una singură... Magazia companiei. Dar gîndul acesta îl îngrozi, chiar şi în împrejurările de faţă.

„Asta nu ! Niciodată ! Niciodată !" repeta adesea în sinea lui, cu conştiinţa laşă că vorbele, sunetele, jurămintele îl salvează de nimicire, de vîrtej.

Rezistă o săptămînă. Aşteptă o săptămînă. O săptămînă se luptă cu cinstea, cu conştiinţa lui. Şi învinse păcatul. Vîndu toată rufăria din magazie şi cu banii alergă, alergă la Elza.

Cu strîngere de inimă bătu la uşa binecunoscută a fetei. Păcatul comis îi împovăra sufletul cu o greutate apăsătoare şi îl sugruma... Dar îşi învinse conştiinţa, învinse din nou... ~L,a prima bătaie nu-i răspunde nimeni... Bate din nou... o dată... de două ori... de trei ori... Nici un răspuns... Apasă pe clanţă. Uşa nu cedează... începe să bată, loveşte şi izbeşte cu pumnii uşa masivă de stejar...

Zgomotul adună locatarii imobilului.

De la aceştia află tot... Elza a plecat în voiaj, în tovărăşia unui bancher bogat.

Domnul plutonier Kartâcs Jdzsef, inteligentul, cultul, petrecăreţul, încă nu se prăbuşeşte pe de-a-ntregul sub greutatea loviturii. Dar sufletul, sufletul său cinstit în fond, se frînge cu totul... E adevărat, picioarele i se clatină, mîinile îi tremură, dar el se ţine tare.

încet, împleticindu-se, coboară scara.

— Afară... Afară, la aer!

Afară, să poată fi singur cu ruşinea, cu păcatul lui.

3.

Domnul plutonier Kartâcs Jdzsef se dezmeteci, dar prea tîrziu.

Acuma recunoştea că Elza, frumoasa, încîntătoarea, captivanta Elza îl trăsese straşnic pe sfoară. Nenorocitul crezuse că fata îl adoră, că îl iubeşte numai pe el...

Dar de cum se dezmeteci, văzu limpede situaţia...

Bine, dar e un escroc! Bine, dar jefuise tezaurul public, pe comandantul său de companie. De ce? Ca să poată stinge setea de bani a unei bestii scîrboase.

îşi aduse aminte de datoriile sale.

îşi aduse aminte de nevastă-sa.

„Femeia aceea bună, ca pîinea caldă."

Degeaba, degeaba, cultura n-a fost inventată pentru el! Cel puţin nu acest soi de cultură. Măcar de nu ar fi muşcat dintr-însa.

Ce se va întîmplă cu nevastă-sa? Ce se va alege din copiii lui? Căci el va fi dus la temniţă pentru că a escrocat, a jefuit...

O sudoare rece îi îmbrobonea fruntea.

„Numai acuma... numai de data asta de m-aş putea descurca din această..."

Se duse acasă.

Se întinse pe divan şi închise ochii, ca atunci cînd... da, ca atunci cînd ţăranul acela bătrîn... da...

îşi aminteşte încă de musca cea mare, pîntecoasă... da...

Stătea întins, ţeapăn, nemişcat, şi se gîndea...

„Elza, Elza... tu, netrebnică Elza!"

îi venea să plîngă de ruşine, de furie, de durere. Dar nu. Nu poate. Nici n-are voie...

A doua zi, dimineaţa, devreme, se aşeză în magazie şi privi, nici el nu ştia la ce; aşteptă, nici el nu ştia ce anume... Privirea-i căzu pe locul unde fusese aşezată, rînduită rufăria. Kartâcs se sperie... Totul gol, gol! E înfiorător golul acesta!

„Dacă s-ar întîmplă să intre acuma domnul căpitan! Numai că nu va intra... Desigur... Păi domnul căpitan are încredere în mine ca în propriul său copil... De doisprezece ani slujim împreună, dar niciodată n-a avut şi n-a putut să-mi reproşeze ceva"...

Domnul plutonier se agăţa de un fir de pai. Nădăjduia că va putea completa lipsurile încă înainte de a fi băgate în seamă de... Dar de unde să le completeze? De unde să ia banii? Cel puţin de-ar avea credit, ca înainte...

în furia lui, ar fi vrut să se dea cu capul de pereţi!

Comandantul de companie era un om în vîrstă, îmbătrînit în serviciu şi în cinste. Auzise şi el de rătăcirile plutonierului. Şi clătinase mîhnit din cap.

— Şi-a pierdut minţile, bietul Kartâcs!

Acum îl chemă în biroul companiei.

Trimise toată lumea afară şi îi vorbi părinteşte, frumos, plutonierului Kartâcs, cel care îşi pierduse minţile.

— Păzeşte-te, Kartâcs, băiete... nu-ţi pierde minţile! Dumneata ai nevastă, copii... nu ţi-e îngăduit să-i jertfeşti pentru o aventură trecătoare, de nimic... Aşadar, păzeşte-te, băiete! Sper că te-am prevenit la vreme!

— Nu chiar, domnule căpitan!

— Curaj, nu-ţi pierde capul! Străduieşte-te să-ţi revii şi totul se va aranja... Mîine, domnul locotenent-colonel va inspecta magaziile... Fă ordine într-a dumitale! De altfel, după masă, am s-o văd şi eu.

— Vom fi în ordine, domnule căpitan, şi magazia, şi eu!

— Bine, băiete, poţi pleca!

Din biroul companiei, domnul plutonier Kartâcs se duse drept acasă. Cît timp vorbise căpitanul său, îşi făcuse planul în sinea lui. Va face ordine în magazie...

După aceea se întoarse iar la magazie.

Strîngea ceva în buzunar.

Va face ordine !...

Soţia domnului plutonier Kartâcs tocmai isprăvise de gătit prînzul. îl şi servise, dar soţul ei tot nu venise acasă. Dădaca se întorsese cu copiii şi îi aşezase în jurul mesei... îl aşteaptă numai pe tăicuţul. Dar el nu vine... Femeia e în aceeaşi rochie ruptă, murdară, ca şi atunci, mai demult, ţine în braţe copilul cel mai mic... Pe faţa ei curg şi acum picături mari de năduşeală... ca atunci, demult...

— Mamă!

— Ce e, sufletul meu?

— Mi-e foame!

– Mîncăm îndată, inimioara mea, numai să vină tăticul.

Mai apoi copilul începe iarăşi:

— Mamă... cînd vine tăticul, că tare mi-e foame!

Dar tăticul tot nu vine...

Femeii nu i-e foame. Ea s-a săturat cu mirosul bucatelor pînă le gătise. Ea ar aştepta şi pînă seara... Dar copiii sînt tare nerăbdători.

Se aşează şi ea la masă. Numai un singur loc e gol... Docul tăticului.

Copiii plescăie rîzînd, hîrjonindu-se.

Cineva bate.

— Intră!

Se înfăţişează un soldat turburat, palid la faţă.

— Veniţi, vă rog, puţin pînă afară...

Femeia presimte ceva rău. Iese... Vine imediat înapoi, pe fugă, aşează copilul în braţele dădacei şi, aşa cum se află... ruptă, murdară, iese în goană pe uşă. '

Copiii plescăie rîzînd, hîrjonindu-se.

A KADET

Szilly kadet korân reggel, gondosan kicsipve, ragyogd feher kesztyuben, csâkdsan bekopogtatott a szâzadirodâba. Bemutatkozott es jelentkezett a kapitânynâl. Es a kapitâny ilyenformân udvozdlte:

— Jegyezze meg joi, hadaprdd tiszthelyettes, joi jegyezze meg, amit mondandd vagyok! Vesse jdl a fejebe, vagy ha azt hiszi, hogy elfelejti, irassa fol a homlokâra a Kis kâplârral, hogy mindig a szeme elott lebegjen a szavam... Tehât kezdem!... Maga, kadet, maga eldszdr is egy nagy semmi, akarom mondani egy kis semmi. Olyan semmi, amibol esetleg lesz valami. Olyan tojâs, amelybol esetleg csirke is lehet... Figyeljen jdl: esetleg... mindig csak esetleg!... Keriilje, mint atiizet, az ormesterek es kereskedosegedek târsasâgât, mert magâbdl esetleg tiszt lesz; de nagyon tartdzkodjon attdl, hogy minduntalan tisztek koze dugja az orrât, mert maga nem tiszt, maga legenyseg, maga turt alak. Ne mutogassa magât, ne cicomâzza fol magât pâvatollakkal, mert senki se kivâncsi magâra... Verje ki jokor a fejebol ama bohd gondolatokat, amelyek-

kel minden kadet szeret kacerkodni, hogy tudniillik maga lesz itt a tisztek kedvence, a dedelgett cucika! Ordogot, nem kedvenc! Tegyen le errol az ostobasâgrdl, ha az iires koponyâjâban motoszkâl, mert ezt az ostobaságot csak a regenyirdk talâltâk fol, 6k nem voltak kadetok s nem is sejtik, hogy maguk voltakeppen a tisztikar istencsapâsa... A kadet nagyon szapora fereg s nagyon okosan teszi, aki pusztitja... Becsiilje meg es huzza ossze magât. Ha lepiszkoljâk, lehordjâk, turje csdndesen, mert magânak hozzâ kell szokni a tiirelemhez. De ne vârja, hogy a tiirelem rdzsâkat teremtsen magânak! Az megint csak amolyan gydngebb lelkueknek szânt frâzis, amelynek ma mâr a felsobb lânyok sem hisznek... Szoktassa magât a koplalâshoz, mert az a legkivâldbb erenye a fiatalembernek. Aki koplalni tud, nem kivânja meg mindennap a vacsorât. Majd meglâtja, milyen hoditd mosollyal fogja âtcigarettâzni a reggeliket, ha megszokja a koplalâst, vacsorâra pedig csak legmereszebb âlmaiban fog gondolni... Maguk nagyon hajlanddk pezsgorol âbrândozni. Sietve mondjon le errol a rogeszmerdl. A kadet csakis a novellâkban sziircsoli azt a bizonyos italt. Persze, mert az xrdknak fogalma sincs, hogy mennyi a maguk zsoldja s hiâba fantâziâlnak, nem tudjâk, hogy a maguk illetekeibol kozonseges bundapâlinkâra sem telik. Aztân az addsság csinâlâs! Jegyezze meg, barâtom, hogy jdzan ember nem hitelez a kadetnak hiisz krajcârt, es manapsâg ritka a nem jdzan ember... Csak semmi nagykepiiskddes, semmi henceges! Hiizza be a fejet a vâllak koze! Temetkezzen el a gyakorlati szabâlyzatban, mert az a maga kenyere... Most pedig iiljon oda, es mâsoljon le tiz paragrafust a szolgâlatibdl, hogy egy kisse gyakorolja magât az irâs-olvasâsban. A katonânak illik irni-olvasni tudni... Egyeldre nem merek magâra mâst bizni... Majd kesobb meglâtom, mire hasznâlhatom. Tehât iiljon le es dolgozzon!...

Szilly kadet leiilt, es szepen mâsolta a szolgâlati szabâlyzatot fel tizenegy drâig. Fel tizenegykor felâllt, a szâmvivd altiszttel szorgosan lekefeltette magât es azutân kiment. Bekopogtatott a zâszldaljirodâba, bemutatkozott es jelentkezett az ornagynâl. Es az drnagy ilyenformân udvozdlte:

— Gratulâlok magânak, tiszthelyettes, hogy az en zâszldaljomba keriilt, de azonnal nyirassa le a hajât rdvidre, kopaszra, mert en nem szeretem a hosszu hajat, erti? Vâgassa le azt a csiinya hajât, holnap aztân jelentkezzen nâlam tiszta fejjel, erti... Sokat nem kivânok magânak predikâlni, mert en katona vagyok es nem szeretem [a] sok beszedet. Utalok a szâzadparancsnok lir jdakard tanâcsaira, oktatâsaira. Tudom, hogy nem mulasztotta el, hogy magât alaposan megtanitsa egy s mâsra. Reszemrdl csak figyelmeztetem es elvârom, hogy legyen szorgalmas, tiszta, igyekvd, muvelt, okos, legyen katonâs, fegyelmezett, alâzatos, engedelmes, szereny, becsiiletes. Nem kivânok sokat magâtdl, de ezeket szivlelje meg. Remelem e tekintetben nem lesz kifogâsom. Tanuljon, olvasgasson... es nyirassa le a hajât. Elmehet!

Szilly kadet kiment, a zâszldalj kiildddnccel megint lekefeltette magât, fdlment es bekopogtatott az ezredirodâba. Bemutatkozott es jelentkezett az ezredesnel. Es az ezredes ilyenformân udvozdlte:

— Mi maga?

— Hadaprdd tiszthelyettes! — felelte Szilly bâtran es emelt hangon.

— Mi?

— Hadaprdd tiszthelyettes! — ismetelte Szilly felenken es lehangoltan.

— Teved, kedves fiatal barâtom, nagyon teved! On driâsi tevedesben botorkâl, kis barâtom!... Maga nem tiszthelyettes! Maga egyelore semmi...

— Igenis! — vete kozbe Szilly ismet bâtran es emelt hangon.

— Hallgasson, barâtocskâm, ha nem kerdezem, mert kiilonben ugy becsukom, hogy tiz napig a fiilehegye sem lâtszik... Maga ... hol is hagytam csak el... igen... maga tehât egyelore semmi, amibdl rendiiletlen kitartâssal es szorgalommal, sok-sok ido miilva, kesdbb, kadet is lehet! Megertett?... Kesobb! Kesobb! Kesobb! Maga meg most olyan zdld, hogy besavanyitani sem lehetne, olyan nyers, mint egy eretlen remonda-csikd. Tâvol attdl, hogy esetleges dnerzetet serteni akarnâm, sztiksegesnek tartom emlekezetebe hozni es felfrissiteni egy hires hadvezernek hires mondâsât. Azon hires hadvezer ugyanis a seregehez lijonnan bevonuld ifjti aprddokhoz a kdvetkezo halhatatlan szavakat intezte: „Szamâr, szamâr, szamâr es meg egyszer szamâr!" Ugyanezt mondtam volna magânak en is,de miutân az emlitett hires vezer mâr megelozott, nem szdlok semmit ... Most pedig elmehet, kis barâtom!

Szilly kadet kiment, az orseg kiildonccel gondosan lekefeltette magât, lement es elment. Bekopogtatott a tiszti 6tkezdebe es bemutatkozott az uraknak...

Szilly kadet fess ifjii volt. A leânyok azt beszeltek rola, hogy buszke, de 6 nem volt buszke, csak ovatos es kdriiltekintd. Nagy elvezettel szokott nemely dolgokon toprengeni, s eldszeretettel kutatta az esemenyek melyebb okait. Mindent meg akart erteni, de azert nem ertett meg mindent.

Valahol azt olvasta, hogy elvezet az elet, es 6 evvel egyetertett. Igen erzekeny meglepetessel fogadta eloljâroinak ama lesiijtd szavait, melyekkel elenken bizonyitottâk, hogy 6k mâs elveket vallanak. Meglepodott es csodâlkozott, hogy ama tisztelt ferfiak aszketasâgra akarjâk dt kârhoztatni.

Gondolkozott sokszor es sokat, es nem csekely ijedelmere azt tapasztalta, hogy a remetesegre semmi tehetsege sincs. Hiszen 6 maga mindig ostobâknak tekintette azokat, akik nem hasznâljâk ki a jelen dromeit, vagyis az elet gydnydreit. O mindig iigy okoskodott, hogy a holnap roppant bizonytalan, nagyon sotet terminus. Csak a pillanat, csak abban oriilunk, legziink, mozgunk... csak benne elunk. Holnap talan mâr a *Potnpes funebres-re* kell elofizetni, hiszen a sors szeszelyesebb Caligula csâszârnâl, es az 6 bolondos szeszelyei mindjârt teljesulnek. Igaz, hogy igy okoskodik a hottentotta, dehât miert ne lehetne egyszer a hottentottânak is igaza?

Egy hetig, egy hdnapig, mondjuk hârom hdnapig ki lehet birni a remeteseget, de aztân? Szabad-e elfecserelni a legszebb napjait, a legedesebb âlmait? Hâtha holnap vagy holnaputân vagy azutân hirtelen meghal? Ki fog akkor helyette elni? Ki fog akkor helyette elvezni?... Pedig az ember sose tudhatja, mikor pusztul el es a leâny mikor megy ferjJiez.

Es Szilly odalyukadt ki, hogy neki elnie kell... sokat elnie. Tehât elni fog es elvezni. Es amit egy fiatalember akar, amit komolyan akar, az beteljesedik.

Szombat delutân a szalmazsâkok betdmeset ugyelte fol Szilly kadet a kaszârnyaudvaron, es aza-

latt ismet az agyâban gomolygott a sok terv es gondolat. Amint igy merengett, eszre sem vette, hogy egy szurtos, rongyos kutyamosd vigyorog elotte. A kutyamosd elvigyorgott jo ideig, mig vegre Szilly meglâtta es kedvesen râfdrmedt:

— Mi kell, âllatkâm?

A legeny szelesebbre fintoritotta a szâjât, aztân a sapkâja mellol elokotort egy kis levelket es âtnyiijtotta Szillynek. Osszecsapta a sarkât, vigyorgott, es andalgd leptekkel ellejtett...

Szilly csak egy pillantâst vetett a feher boritekra, es azonnal fdlismerte a szâzadosa irâsât. Ennelfogva olvasatlanul zsebre vâgta, hiszen — gondolta — ligyis valami kellemetlen parancsot rejteget...

Egynehânyszor fol-le setâlt a huncurkodd bakâk kozdtt, de a feher boritek folyton a fejeben motoszkâlt.

„Ugyan mit irhat a kedves kapitâny tir, ugyan mit irhat?... Nohât mit irhat?... Valdszintileg hogy ejfelkor vizsgâljam meg a szâzadkdrletet, vagy hogy holnap ebreszto eldtt egy drâval jojjek a laktanyâba es râzzam fol a napost, ha alszik... Mit is irhatna egyebet?..."

De kivâncsisâgât nem altatta el az okoskedâsa. Hât miert ne bontsa fol? Neki frta, hât elobb-utdbb csak el kell olvasnia... Vigye az ordog, akârmilyen kellemetlenseg siil ki beldie. Aztân hâtha valami siirgds tennivalot parancsol?...

Eeltepte a boritekot, s egyszerre eltâtotta a szâjât. A *couvert-ben* nevjegy volt, s a nevjegy egyik oldalân az âllt: „Ma este szivesen lâtjuk vacsorâra. Udvozlettel", a mâsikon pedig: „Kreutzer Kâroly szâzados es neje."

Szilly csak âmult-bâmult es alig akart a szemenek hinni. Gdrcsdsen szorongatta a nevjegyet es folyton ezt mormolta: es neje, es neje...

„Hât megis csak uriember a kapitânyom! Megiscsak jd ember!... Bizony mindjârt eszrevehettem volna, hogy tulajdonkeppen nagyon derek ferfi! Amely kutya ugat, nem harap..."

Orult is, de legjobban csodâlkozott a dolgon, mert ez a kis nevjegy rogton eloszlatta minden keseruseget.

„Node most mâr aztân szdgre akaszthatom a gondolkodâsi muveszetemet. Ezentul mâr fdldsleges toprengenem, miutân minden ugy tdrtenik, amint en dhajtom... Orddgdt! Megint szamâr vagyok! Hât a kapitâny tir neje?... Es neje, es neje!"

Ettdl megint megfâjdult a feje, mert [a] kapitâny lir neje gydnyoru asszonyka volt. Szilly lâtott mâr meglehetosen sok szep ndt, de amikor Kreutzernel vizitelt es megpillantotta a kapitânynet, egyszerre megnemult, de meg a szeme is kâprâzott...

Sok szemrehânyâst tett magânak, amert olyan iigyetlen bamba volt, de nem segithetett rajta. *Le passe ne se repare point.* Az szent, hogy roppant nevetseges lehetett. Az egesz ido alatt hârom betut sem tudott kidadogni. Huh! nem is akart râ emlekezni, mert majd elsiillyedt szegyeneben.

Most aztân mi lesz? Mit csinâljon, ha szetntul szemben lesz a szepasszonnyal? Mit csinâljon, ha ismet râjon a dadogâs, vagy a teljes nemasâg? Inkâbb elmegy kapâlni napszâmban, minthogy meg egyszer megessen rajta olyan csiifsâg.

„No, kepzelem micsoda tdkfilkonak tart engem az a bâjos tiinder! Kepzelem! Be joi mondta az Oreg, hogy szamâr vagyok!... No majd meglâtjuk, meg

talan jdvâ lehet tenni! *Tout est irreparable jusqu'au jour ou tout est repare!..."*

Hosszas fontolgatâs es behatd merenges utân, Szilly azt határozta, hogy tiz perccel nyolc elott fog belepni a kapitânyhoz. Az idopont nincs fdltiintetve a kârtyân, de leghelyesebb lesz igy... nyolc ora elott tiz perccel, pontosan. Hatkor eleg ha hozzâfog az dltdzkddeshez... korulbelul eleg. Mâsfel ora? Nem eppen sok, tekintettel arra, hogy ma nagyon hercig akar lenni... talan jobb volna fel hatkor elkezdeni? Nem, nem, hatig foglalkozni kell a laktanyâban, el kell vegezni a szolgâlatât lelkiismeretesen, hiszen erkolcsi kotelessege most mâr szorgalmasnak lenni, meg kell hâlâlnia a kapitâny barâtsâgât.

Fessnek, hdditdnak, elegânsnak, kellemesnek kell ma lennie. Kell, okvetlen kell, hogy az elso fellepesenek bambasâgât kikorrigâlja, helyrehozza... Âtfutott nehâny mulatsâgos, felpikâns bâjos tdrtenetket, amit majd vacsora utân, diszkret mosollyal az ajkân, eld fog adni. Hogy ki ne menjenek a fejebdl sorjâban es *Schlagwor*^-okban fdljegyezte ceruzâval egy szelet papirosra... sziikseg eseten eszrevetleniil emlekebe idezheti...

Hat ora! Az elso szâmu ruha kiadatott a tisztogato legenynek olyan meghagyâssal, hogy fel ora hosszat szakadatlanul kefelendd. Az elso szâmii cipd a szabadnapos gondjaira bizatott, hogy olyan legyen, mint a velencei tukor... A kadet ur maga pedig mosakodâshoz lâtott. A mosddvizbe harminchârom csdpp otkolonyt kevert, hogy kellemes, illatos legyen. A koffer fenekerdl eldkerult a felbontatlan extra-szappan, az isteni aromâju Ideal, tovâbbâ az uj, hasznâlatlan patent fogkefe. Azutân Szilly kibiijt az ingebol, es a dereka kdre csavart ket szennyes tdrulkdzot, hogy

a nadrâgjât le ne frdccsentse. Szâraz kezzel pâr prdbagyakorlatot tartott a szappanhasznâlatbdl... Most aztân belemârtotta a fejet a lavdrba, es tobbszor priiszkolt. Gondosan, lassan megdorzsolte a kezet az illatos Ideallal, amig finom habreteg kepzoddtt. A szappanos tenyerevel bekente az arcât jdl, alaposan... Kinyitotta a szemet, es a mosddasztal fdlott belepillantott a tiikorbe, es elnevette magât.

— Ha igy âllitanek be!... mormogta kedelyesen, es hosszasan figyelte a feherhabos arcât a tiikdrben. Ismet behunyta a szemet, es a fejet bedugta a vizbe, es lemosta a szappanreteget. Bgy kicsit ellubickolt meg a *lavoir-bim,* s aztân a tdriilkozeshez fogott. Egy vadonat-tiszta kendovel leszâritotta szorgosan a kepet, egy mâsikkal a kezet es a mellet. Majd megint a ttikor ele lepett: — Ugye szep fiii vagyok? —kerdezteakepetdl, es a kepe kacagott. Megelegedetten megpacskolta a tenyerevel mindket orcâjât, es komolyan mondta: —Frici, Frici... nagy kdpe vagy te Frici!

A patent fogkefevel vakitd feherre siirolta a fogait, a sârga csontnyelu bicskâval kerekre, simâra borotvâlta a kdrmeit... Fel nyolcra eppen elkeszult a fehernemîi vâltâssal, fesiilkodessel es parfiimdzessel. Ekkor azonban meglâtta, hogy az elso szâmii nadrâgja nincs kivasalva. Hamar eldszedte a mâsodik szâmiit.

— Kefeld ki gyorsan!

Vegre kdvetkezett az atilla... aztân a cipo, a kezelo, a zsebkendd, a kesztyfi, a sapka es aztân lijabb parfiimâr...

— No, hala Istennek... Tiz pere miilva nyolc! Eppen jdkor erkezem...

Csongetesere maga a kapitâny nyitotta ki az ajtot. Igen szivelyesen, barâtsâgosan fogadta, csak az eldszobâban sugta hirtelen a fiilebe:

— Nem illik keson jonni, tiszthelyettes...

Kreutzer bevezette a kadetot a dolgozoszobâjâba, leiiltette egy puha *fauteuil-be,* megkinâlta finom, draga cigarettâval. Es kozben hidegen es halkan îgy szolt:

— Ebbol a meghivâsi aktusbol ne kovetkeztessen semmire, erti?... Ne vegyen a fejebe semmi ostoba 6nhitts£get. Ez az egesz tisztân az oktatâs, neveles celjâbol tortenik... Nekem kotelessegem magât tanitani, muvelni, hogy ha kesobb esetleg târsasâgba kerul, ne âlljon ott mint az a bizonyos szende aliat az uj. kapunâl. Viselje hât magât szerenyen, uriasan...

Szilly a îiile hegyeig elpirult, de a kapitâny egyszerre mas tonusba csapott. Tegezte, a vâllâra iitott, gyorsan elmeselt neki egy borsos historiât... szoval egeszen mas ember lett. S az ebedlo ajtaja is csakhamar feltârult, megjelent az asszony, es barâtsâgos, eziistos hangon csicseregte:

— Isten hozta, Szilly!

Valahânyszor Szilly kadet ostobasâgot kovetett [el], mindig esz£be otlottek az ezredesnek szavai: szamâr... stb.

Most is, amfg az ebedlobe tâmolygott, fuleben egyre csengett a hires hadvez^r hfres mondâsa. Tjgy erezte, hogy valami fojtogatja a torkât, valamitol elâll a lelegzete, es szikrâzik a szeme. Elotte lebegett a ragyogo szepsegu asszony, lâgyan, kecsesen, olvadekonyan, mint egy hopehely. Szilly csak bâmulta az egi tiinemenyt, az isteni csodât, es a szeme egyre szikrâzott.

„Eszbontoan gyonyoru ttinder! Kirâlyno, istenno!" cikâzott szuntelen a fejeben.

Arra ebredt, hogy az istennâ mellett iii, es az istenno biztatja, nogatja dallamos, hârfaszeru hangon:

— Vegyen Szilly... vegyen ebbol... ez nagyon jo... Vegyen Szilly!

Szilly mindenekelott a nyelvăbe harapott, biztos meggyozâdest szerzendo arrol, hogy vajon ebren van-e, vagy âlmodik? Megnyugodott egy kisse, mert ebren volt, s lassankent visszanyerte a lato, a hallo es az evo erzekeit. De amint magâhoz tert, a gondolatok legioja todult az agyâba.

„Nagy szamâr vagyok, bizony Isten, hallatlanul nagy szamâr! Mit felek, mit szurkolok? Mintha csak valami nehez vizsgân volnek... hiszen itt en nem bukhatom... A kapitâny ugyan lotyogott, hogy igyligy... de a kapitâny megis csak szamâr, talan eppen olyan szamâr, mint jomagam, vagy esetleg nagyobb... Vigyâzz magadra, Frici! Szedd ossze magadat, Frici!..."

Ekozben pedig Kreutzerne Fischer Susanne csak csacsogott es kacagott, es folyton diktâlta Szillybe a jo falatokat.

– Nezze Szilly ezt a pompâs darabkât, nezze... majd magam teszem a tânyerjâra, mert maga olyan szegyellSs, mint egy bakfis. Pedig elâttem ne zsenirozza magât, kedves Szilly, csoppet se tartozkodjek... en tudom milyen komisz dolguk van maguknak, szegeny kadetoknak...

,,Ah, ah... tehât 6 tudja!" gondolta Szilly, es titokban Kreutzerre pislantott felszemmel. De a kapitâny roppant el volt foglalva egy csirkecombbal, amelyrol nem tudta levâlasztani a zsenge husocskât, es ez modfelett bosszantotta. Ha a kad£t nem volna ott, bizonyâra egyszeruen lerâgnâ, de most nem akar rossz peldât mutatni.

— Bizony tudom, milyen komiszak magukkal ezek a ven medvek! — duzzogott az asszonyka. De

sose tdrodjenek veluk! Csak hadd kelepeljenek, ha jobbat nem tudnak...

— Vigyâzzon, Susanne, elrontja a kadetomat! — szolt kdzbe Kreutzer savanykâs mosollyal.

– De en megvedelmezem magât, Szilly! — folytatta a kapitânyne, râ sem hederitve az urâra — en a kismamâja leszek magânak, es meg fogom vedelmezni a morcos papâja brutalitâsai ellen!

Es aztân kacagott, kacagott, hogy a konnyei is megeredtek. Szilly meg egeszen megreszegiilt a kaeagâsâtdl. Nem mereszelt a szemebe nezni, de erezte a tiinderszep asszony pillantâsât *âs* az egette es perzselte. Middn kesobb megis foltekintett, szeme a kapitânyt kereste. Kreutzer nevetett, es most Szilly is nevetett...

— Elfogad mamâjânak, Szilly? Mondja? — evoddtt az asszony.

— 6, nagysâgos asszonyom, ha ilyen angyali mamâm volna, a poklok kapui...

Nem birta befejezni a mondatot, mert Kreutzer szeme baljoslatuan meredt râ. Hirtelen lehajtotta a fejet es elhallgatott. A kapitâny pedig rdhogve, lesujton kerdezte:

— Hogy mondtad, kadet?... Hogy ?

Es rohdgott. Kârorvendve, pdffeszkedon, nagykepun rohdgott. Es meg az asszony is nevetett... de Szilly ugy hallotta, hogy az *6* nevetese eroltetett volt, ha ugyan nem csalddott. Elvegre, ha nevet is... joga van hozzâ. Mindenki nevethet az ostobasâgokon, hât nevessen 6 is. Nevessen. Nevesse ki, azert o megis...

„Mit? Mit?... Mit megis — gondolta gyorsan magâban. Micsoda megis?..."

No igen, d azert megis... tiszteli es nem haragszik râ. Âmbâr ha haragudnek is, mit bânja azt o?

Mit torodik egy istenno awal, hogy egy kdzonse fdldi kadet haragszik râ? Mit torodik o vele?

Tobbet egyetlen szot sem szolt az egesz vacsora alatt. Csak toprengett, biisult, bosszankodott.

„Megis csak gazember a kapitâny! Hiâba, a kapitâny nem is lehet becsiiletes ember. A kapitâny mind gazember. Mind a kadetra csattogtatja az agyarât... Es en meg hittem neki! Meg gavallernak is tartottam!... Hiszen most mâr vilâgosan lâtom, hogy tisztân azert hivott meg, hogy a felesege elott nevetsegesse, nullâvâ tegyen... Tisztân csak azert. Es most majd legalâbbis egy hetig enrajtam fognak mulatni. Nem mondom, az asszony urind, határozottan muvelt urino. Kedves es szep, es biztosan nem osztja ura aljas gondolkodâsât!... De hiâba, keriilnom kell dt is. En nem akarok bolondja lenni senkinek... neki sem..."

Vacsora utân âtmentek egy vilâgoskek, igen fzleses, barâtsâgos, kis szalonba. Az egyik szecesszids asztalkân szivarozdkeszlet...

— Gyujts râ, kadet! — kinâlta a kapitâny.

— Koszdndm, szâzados ur, en csak cigarettâzni szoktam...

— No nezd, es itt eppen nincs cigaretta! Vârj, rogton hozok... — sajnâlkozott Kreutzer, *6s* âtszaladt a szobâjâba az egyiptomiert.

Szilly egyediil maradt az istenndvel nehâny pillanatra. S a gydnydru tiinder hirtelen, halkan es csillogd szemmel suttogta a kadetnak!

— Szilly... aztân jojjon el tdbbszdr... sokszor... gyakran!

Szilly kadet tobbszor, sokszor es gyakran lâtogatott el azutân Kreutzer Kâroly szâzados lirhoz. Es a veletlen, az a pajkos, kedves, szellemes bohdzat-

szerz<5, ugy intezte a dolgot, hogy a szâzados olyankor sohasem volt odahaza...

Mosolygo, mâjusi alkonyattal, mikor balzsamos a levego es edes a szerelem, Szilly kadet atillâba vâgta magât. Kilepett az utcâra es ringo leptekkel andalgott el az illatos zoldello sdtaiiton vegig. Egy elhagyatott helyen, ahol senki se zavarta, elovette apro, kerek kezitiikret, megnezte magât benne es hamisan mosolygott.

– Frici, Frici... nagy kope vagy te, Frici! — mondta komolyan, es megpacskolta tenyerevel mindket orcâjât.

Azutân bekanyarodott az TÎj utcâba. Ott lakott a Kreutzer kapitâny ur, a huszonotos szâm alatt, foldszintes, kicsiny, sziirke hâzban.

— No hala Istennek... eppen jokor erkezem! — mormogta Szilly ferfias basszus hangon.

Csongetesere maga a kapitâny nyitotta ki &/. ajtot. Szfvelyesen, barâtsâgosan fogadta, es az eloszobaban a fiilebe sugta:

— Nincs itthon az asszony!...

Bevezette Szillyt a dolgozoszobâjâba, leultette egy puha *fauteuil-be,* megkinâlta finom, draga cigarettâval. Es aztân halkan, nyugodtan szolt:

– Holnap majd jojjon teljes diszben kihallgatâsra, tiszthelyettes, erti?... Teljes diszben!

Mikor Szilly kadet leforrâzva, orrâval a foldet szântva hazaballagott, egyre ezt sziszegte:

— Botrâny! Botrâny!

Szilly kadet korân reggel, gondosan kicsipve, ragyogo feher keztyuben, csâkosan, megjelent a kapitânynâl kihallgatâsra. Es a kapitâny ilyenformân szolt:

— Van magânak szolgâlati fegyvere, tiszthelyettes?

— Forgopisztoly, szâzados ur?

— Igen.

— Nincsen, szâzados ur.

— Az baj... Lâtja, a forgopisztoly mindig az elso, az embernek minden percben sziiksege lehet râ...

A kapitâny szigoruan, hidegen mustrâlta vegig Szilly kadetot:

— Az atillagombjai egeszen rozsdâsok, tiszthelyettes! Ilyen gombokkal nem illik szâzadkihallgatâsra megjelenni... Most mâr csak maradjon...

Szilly kadet mozdulatlanul, mereven âllt. Feje zugott, majd szetrepedt. Agyâban villâmsebesseggel, pokoli kavarodâsban, millio vâltozatban kergettek egymâst a gondolatai, de egyet nem birt megrogziteni, megragadni.

– Tudja maga, tiszthelyettes, mi az az alternativa? — kerdezte a kapitâny hosszii, vegtelennek tetszo sziinet utân.

— Igenis, szâzados ur! — felelte Szilly halkan.

— Nos, en ket alternativât kinâlok magânak. Kettot. Hogy kedve szerint vâlaszthasson, âmbâr nem erdemli meg. Mindegy. Megengedem, hogy szabadon vâlasszon, akâr az egyiket, akâr a mâsikat... amelyik jobban tetszik. De huszonnegy ora alatt okvetlen vâlasztania kell... Erti?... Huszonnegy ora alatt!...

– Igenis!... szolt Szilly rekedten.

— Holnap reggel nyolc orâig alaposan megfontolhatja a dolgot...

Szilly mâr nem tudott vâlaszolni. A szâzadiroda inogni kezdett a lâbai alatt. A százados asztala, az ormester pulpitje, az iromânyos lada, a szekrenyek, a falak... mind ingott, duldngelt. Es o reszketett, fâzott — a homlokân erzi a hideg verejtek-cseppeket, pedig a kicsiny ablakon vidâman, melegen siit be a napsugâr... Mozog, toporzekol az egesz vilâg, csak a kapitâny âllott feszesen, szilârdan, mint egy jegszobor.

— Tehât holnap reggel nyolc drâig! — diibdrgdtt ismet Kreutzer felelmetes hangja. Addigra maga vagy eltunik, vagy — nem tunik el. Ha eltîinik, jo— vegeztiink. Ha nem tunik el... Tudja mi lesz, ha nem tunik el? Nem tudja, hiszen maga meg csecsemd, meg eretlen gyerek...

– Tudom!... horgott Szilly tompân.

— Ugy?... Igazân, nem hittem volna. De ugy lâtszik maga nagyon jdl tudja azt, amit nem kellene tudnia. Annâl jobb, legalâbb megkimel a magyarâzatoktdl... Azt se magyarâzom meg, miert kellett magânak az alternativâkat feltennem... hiszen maga bizonyâra azt is tudja, talan jobban tudja nâlamnâl... De mindez mellekes. Afd az, hogy reggelig vâlasszon... S egyebkent, ha az elsdt vâlasztja, hât csak kiildjon bâtran hozzâm az izeert... Erre a fontos celra szivesen odakdlcsdnzom...

Szillynek a fiileben ordogiesen, rettenetesen bdmbolte, kacagta valaki: „Oriilt! Oriilt!"

— Kdszdndm, tiszthelyettes! Elmehet... Es holnap reggel nyolc drâig... el ne felejtse!

Szilly nem mozdult. Valamit szeretett volna mondani, valamit szeretett volna kitalâlni, valamit akart volna... valamit... hiszen o nem tehet rola, hiszen d... De nem talâlt ki semmit. Ezer kusza gondolat cikâzott, kavargott a fejeben, de egyet sem volt kepes szavakba onteni.

— Elmehet! — ismetelte Kreutzer.

Es Szilly kadet azutân elkiildte a legenyet a kapitânyhoz az izeert...

CADETUL

Dimineaţa, devreme, cadetul Szilly, meticulos dichisit, cu mănuşi albe, strălucitoare, cu chipiul pe cap, bătu la uşa biroului companiei. Se prezentă şi raportă căpitanului. Iar căpitanul îl salută cam în felul următor:

— Notează bine, cadet, notează bine ce-ţi spun.' Bagă bine în minte, sau dacă presupui că vei uita, pune pe căprarul Kis să ţi le scrie în frunte, ca să ai mereu înaintea ochilor cuvîntul meu... Va să zică, încep!... dumneata cadet, dumneata, întîi şi-ntîi, nu eşti decît un mare nimic, vreau să spun un mic nimic. Un astfel de nimic din care, eventual, va ieşi ceva. Un astfel de ou din care, eventual, poate ieşi un pui... Bagă bine de seamă: eventual... mereu, numai eventual!... Fereşte-te ca de foc de societatea plutonierilor şi a calfelor de prăvălie, pentru că dumneata, eventual, vei deveni ofiţer; dar abţine-te cu stricteţe să-ţi bagi mereu nasul printre ofiţeri, pentru că dumneata nu eşti ofiţer, dumneata eşti trupă, dumneata eşti o persoană tolerată. Nu te

expune, nu te împopoţona cu pene de păun, pentru că nu interesezi pe nimeni... Scoate-ţi la vreme din cap acele gînduri neroade, cu care le place să cocheteze tuturor cadeţilor, cum că dumneata vei fi aici favoritul ofiţerilor, vei fi o pisicuţă alintată! Pe dracu, ce favorit! Renunţă la această neghiobie, dacă-ţi bîjbîie prin scăfîrlia goală, pentru că neghiobia asta a fost inventată numai de romancieri, iar ei nu au fost cădeţi şi nici nu bănuiesc că voi sînteţi, la drept vorbind, o năpastă de la Dumnezeu asupra corpului ofiţeresc... Cadetul e o gînganie deosebit de spornică, şi bine face cel ce o stîrpeşte... Fii la locul dumitale. Dacă te vor beşteli, dacă te vor certa, rabdă în tăcere, pentru că dumneata trebuie să te deprinzi cu răbdarea. Dar nu aştepta ca răbdarea să te treacă marea ! Aceasta e iarăşi numai una din acele fraze pentru cei slabi de înger, în care azi nu mai cred nici fetele din cursul superior... Obişnuieşte-te să rabzi de foame, căci asta e cea mai aleasă virtute a unui tînăr. Cel care ştie să postească nu rîvneşte zilnic la o masă de seară. Ai să vezi cu ce zîmbet cuceritor vei trece peste micul dejun, înlocuindu-1 cu fum de ţigară, dacă te vei obişnui cu postitul, iar la masa de seară vei îndrăzni să te gîndeşti numai în cele mai îndrăzneţe închipuiri ale dumitale... Voi sînteţi foarte dispuşi să visaţi şampanie. Renunţă degrabă la această obsesie. Cadetul soarbe această băutură numai în nuvele. Fireşte, pentru că scriitorii habar n-au ce soldă aveţi şi în zadar îşi pun în joc imaginaţia, ei nu ştiu că cele ce vi se cuvin nu ajung nici măcar de rachiu prost. Şi-apoi datoriile! Notează-ţi, amice, că un om cu mintea limpede nu împrumută unui cadet nici douăzeci de creiţari, iar astăzi e rar omul care să n-aibă mintea limpede... Nici o înfumurare, nici o lăudăro-

şenie. Bagă-ţi capul între umeri, îngroapă-te în regulamentul de instrucţie, pentru că el ţi-e pîinea... Iar acum aşază-te colea şi copiază zece paragrafe din regulamentul de serviciu, ca să te mai exersezi puţin la scris şi citit. Militarul se cade să ştie a scrie şi citi... Deocamdată nu îndrăznesc să-ţi încredinţez altceva. Mai ^tîrziu, am să văd la ce te pot folosi. Aşadar, stai jos şi lucrează!...

Cadetul Szilly se aşeză şi copie frumos regulamentul de serviciu pînă la zece şi jumătate. Da zece şi jumătate se ridică, puse pe subofiţerul contabil să-1 perie cu sîrguinţă şi apoi ieşi. Bătu la uşa biroului batalionului, se prezentă şi raportă maiorului. Iar maiorul îl salută cam aşa:

— Te felicit, adjutant, că ai nimerit în batalionul meu, dar tunde-te imediat scurt, chilug, pentru că mie nu-mi place părul lung, înţelegi? Pune să-ţi tundă părul acela lăieţ, iar mîine să te prezinţi la mine cu capul curat, ai priceput... nu vreau să-ţi ţin o predică lungă, pentru că eu sînt militar şi nu-mi place vorba lungă. Pentru sfaturi binevoitoare şi învăţături, te îndrumez la [domnul comandant de companie. Ştiu, ştiu că nu a omis să te instruiască temeinic într-o privinţă şi într-alta. Din partea mea, îţi atrag numai atenţia şi aştept să fii silitor, curat, sîrguincios, cult, deştept; fii milităros, disciplinat, supus, ascultător, modest, cinstit. După cum vezi, nu pretind prea multe de la dumneata, dar pe-astea să le pui la inimă. Sper că în privinţa aceasta nu voi avea de obiectat. învaţă, mai citeşte cîte ceva... şi tunde-ţi părul. Poţi pleca!

Cadetul Szilly ieşi, puse pe curierul batalionului să-1 mai perie o dată, urcă şi bătu la uşa biroului

regimentului. Se prezentă şi raportă colonelului. Iai colonelul îl salută cam aşa:

— Ce eşti dumneata?

— Cadet-ofiţer adjutant! răspunse Szilly curajos şi cu glas ridicat.

— Ce?

— Cadet-ofiţer adjutant! repetă Szilly cu teamă şi abătut.

— Greşeşti, tînărul meu amic, greşeşti foarte mult! Dumneata orbecăieşti, micul meu prieten, într-o enormă greşeală... Dumneata nu eşti adjutant, dumneata, deocamdată, eşti un nimic...

— Da, să trăiţi! întrerupse Szilly din nou, cu curaj şi glasul ridicat.

– Taci, micul meu prieten, cînd nu te-ntreb, altfel te închid zece zile de nici nu ţi se mai vede vîrful urechilor... Dumneata... oare unde-am rămas... da, dumneata, aşadar, deocamdată eşti un nimic, din care cu neclintită perseverenţă şi cu sîrguinţă, după foarte, foarte multă vreme, ar putea să iasă şi un cadet! M-ai înţeles?... Mai tîrziu! Mai tîrziu! Mai tîrziu! Dumneata eşti încă aşa de verde că n-ai fi bun nici la murat, eşti atît de crud, ca un mînz neînţărcat. Departe de mine gîndul de a voi să jignesc presupusul dumitale amor propriu, dar socotesc nece» sar să-ţi reamintesc şi să-ţi reîmprospătez vestitul dicton al unui vestit comandant de oşti. Acel vestit comandant de oşti a adresat tinerilor cădeţi, proaspăt încorporaţi în armata sa, următoarele cuvinte nemuritoare: „Măgar, măgar, măgar şi încă o dată măgar". Acelaşi lucru ţi l-aş fi spus şi eu, dar întrucît vestitul comandant de oşti mi-a luat-o înainte, nu mai zic nimic... Iar acum poţi pleca, micuţul meu prieteni...

Cadetul Szilly ieşi, puse pe curierul gărzii să-1 perie cu grijă, coborî şi plecă. Bătu la uşa popotei ofiţerilor şi se prezentă domnilor...

Cadetul Szilly era un tînăr chipeş. Fetele spuneau despre el că e mîndru, dar el nu era mîndru, era doar prudent şi circumspect. Obişnuia să reflecteze cu mare plăcere asupra lucrurilor şi cerceta cu predilecţie cauzele mai adinei ale evenimentelor. Voia să înţeleagă totul, deşi nu le înţelegea chiar pe toate.

Citise undeva că viaţa e o plăcere şi era de acord. Primi cu penibilă surprindere cuvintele zdrobitoare ale superiorilor, prin care aceştia dovedeau clar că sînt adepţii altor principii. Rămase surprins şi se miră că aceşti bărbaţi onorabili vor să-1 condamne la ascetism.

Se gîndi mult şi de multe ori, constatînd cu serioasă spaimă că n-are nici o vocaţie pentru viaţa de pustnic. Doar el însuşi considerase dintotdeauna drept nătărăi pe cei ce nu se folosesc de bucuriile prezentului, adică de splendorile vieţii. Cugetările sale conchideau întotdeauna că ziua de mîine e un termen grozav de nesigur, foarte întunecat. Numai în clipa de faţă, numai în cuprinsul ei, ne bucurăm, respirăm, ne mişcăm... numai în ea trăim. Mîine poate că va trebui plătit avansul pentru *Potnpes Junebres,* căci destinul e mai capricios decît împăratul Caligula, şi smintitele sale capricii se îndeplinesc pe dată. B drept că numai un hotentot judecă astfel, dar de ce n-ar avea o dată dreptate şi un hotentot?

O săptămînă, o lună, să zicem trei luni, mai poţi răbda sihăstria. Dar după aceea? E îngăduit oare să-şi risipească zilele cele mai frumoase, visele cele

mai dulci? Dar dacă mîine, sau poimîine, sau după aceea moare subit? Cine va trăi în locul lui? Cine va savura atunci plăcerile în locul lui?... Deşi niciodată omul nu poate şti cînd se prăpădeşte, nici fatavcînd se mărită.

Şi Szilly ajunse la concluzia că trebuie să trăiască... să trăiască mult. Aşadar, va trăi să savureze plăcerile vieţii şi, ceea ce vrea un tînăr, ceea ce vrea serios, se împlineşte.

Sîmbătă după masă, cadetul Szilly supraveghea în curtea cazărmii umplerea saltelelor. în timpul acesta i se vălătuceau din nou în minte cu paiele mulţime de planuri şi gînduri. în vreme ce medita astfel, nici nu băgă de seamă că un soldat de corvoadă, jegos, zdrenţuros, stă rînjind în faţa lui. Soldatul rînji o bună bucată de vreme, pînă cînd, în sfîrşit, Szilly îl văzu şi se răsti la el, cu drăgălăşenie:

— Ce doreşti, viţeluşule?

Flăcăul îşi lăbărţa şi mai mult rînjetul, apoi scotoci din capelă o scrisorică şi i-o întinse lui Szilly. îşi bătu călcîiele, rînji şi se îndepărtă cu paşi legănaţi.

Szilly aruncă o singură privire pe plicul alb şi recunoscu îndată scrisul căpitanului său. în consecinţă, îl băgă nedesfăcut în buzunar, căci, gîndi el, tot un ordin neplăcut trebuie să ascundă...

Se plimbă de cîteva ori de colo-colo, printre soldaţii care se zbenguiau, dar plicul alb îi umbla mereu prin minte.

„Ce poate să-mi scrie stimatul domn căpitan, oare ce-mi poate scrie?... Ei, ce poate să-mi scrie... Să inspectez, probabil, la miezul nopţii sectorul companiei sau să vin mîine la cazarmă cu o oră înainte de deşteptare şi să zgîlţîi pe sergentul de zi dacă doarme... Ce-ar putea să-mi scrie altceva?"...

Dar raționamentele nu-i putură adormi curiozitatea. De ce n-ar deschide-o? E adresată lui; mai devreme sau mai tîrziu, tot trebuie s-o citească... S-o ia naiba, orice neplăcere ar ieşi din asta. Şi apoi, dacă-i ordonă ceva urgent?...

Desfăcu plicul şi rămase cu gura căscată. în *couverl* era o carte de vizită şi pe una din fețele ei stătea scris: „Ne-ar face plăcere să luați astă-seară masa la noi. Cu salutări", iar pe partea cealaltă: „Căpitan Kreutzer Kâroly şi doamna".

Szilly rămase încremenit şi nu-şi crezu ochilor. Strîngea în mînă spasmodic cartea de vizită şi mormăia într-una:

— Şi doamna, şi doamna...

„Va să zică, tot domn e căpitanul meu! E totuşi om bun !... Zău c-aş fi putut băga de seamă numaidecît că, de fapt, e tare cumsecade! Cîinele care latră nu muşcă"...

Se bucura, dar şi mai tare se mira de întîmplare, căci cartea de vizită îi risipi îndată toată amărăciunea.

„Ei, dar de-acum încolo n-am decît să-mi agăț în cui toată arta mea de a gîndi. De azi încolo e inutil să mai cuget, o dată ce toate se întîmplă aşa cum doresc eu... La dracu! Iar sînt măgar! Dar doamna căpitan?... Şi doamna, şi doamna!"

Din această pricină îl apucă iar durerea de cap, deoarece doamna căpitan era o femeiuşcă superbă. Szilly văzuse şi pînă acum destul de multe femei frumoase, dar cînd făcu vizita la Kreutzer şi o zări pe nevasta căpitanului îi scăpărară ochii şi amuți brusc...

îşi făcuse multe reproşuri că fusese cu acest prilej un găgăuță stîngaci, dar acum nu mai putea

îndrepta nimic. *Le passe ne se repare point.* E cert că trebuie să fi fost din cale-afară de ridicol. Toată vremea nu fusese în stare nici să bîlbîie o iotă. Uf! Nici nu voia să-şi mai aducă aminte, că-i vine parcă să se vîre în fundul pămîntului de ruşine.

Şi-acum ce-o să se-ntîmple? Ce-o să facă dacă va ajunge față în față cu frumoasa doamnă? Ce să facă dacă iar l-apucă bîlbîiala sau muțenia completă? Mai bine se duce la sapă cu ziua decît să i se mai întîmple o dată asemenea ocară.

„Ei, îmi închipui ce nătărău mă socoteşte fermecătoarea jună. îmi închipui!... Cît de bine îmi spusese bătrînul că sînt un măgar!... Ei, o să mai vedem noi, poate că se mai pot îndrepta lucrurile! *Tout est irreparable jusqu'au jour ou tout est repare!"*...

După îndelungată chibzuire şi pătrunzătoare cugetare, Szilly hotărî să sosească la căpitan la opt fără zece. Ora nu e menționată pe cartea de vizită, dar aşa va fi cel mai potrivit... La opt fără zece precis. Ajunge dacă se apucă de îmbrăcat pe la şase... aproximativ ajunge. O oră şi jumătate? Nu e prea mult, ținînd seama că astăzi vrea să fie tare chipeş... Poate ar fi mai bine să înceapă la cinci şi jumătate? Nu, nu, pînă la şase o să fie ocupat la cazarmă, trebuie să-şi îndeplinească serviciul conştiincios, de-acum încolo e datoria lui morală să fie sîrguincios, trebuie să-i fie recunoscător căpitanului pentru prietenia dovedită.

Astăzi trebuie să fie drăguț, cuceritor, elegant, plăcut. Trebuie, trebuie neapărat să corecteze, să îndrepte stîngăcia primei lui prezentări... Rememora cîteva istorioare amuzante, pe jumătate picante, grațioase, pe care le va povesti după cină, cu un

zîmbet discret pe buze. Ca să nu le uite, le însemna, pe rînd, cu *Schlagwort-mi* în creion, pe o bucățică de hîrtie... la nevoie, şi le poate reaminti pe neobservate...

Ora şase! Uniforma numărul unu a fost dată ordonanței, cu indicația să fie periată neîntrerupt timp de o jumătate de oră. Ghetele numărul unu au fost încredințate sergentului de zi pe companie, ca să le facă oglindă venețiană. Iar domnul cadet însuşi se apucă să se spele. A amestecat în apă treizeci şi trei de picături de odicolon, ca să fie plăcut parfumată. Din fundul cufărului apăru, încă nedesfăcut, săpunul de lux „Ideal", cu miros divin, mai departe, periuța nouă de dinți „patent"... După aceea Szilly îşi scoase cămaşa, îşi înfăşură în jurul mijlocului două prosoape murdare, să nu-şi stropească pantalonii. Cu mîinile uscate făcu cîteva exerciții de probă pentru folosirea săpunului... Iar acum îşi scufundă capul în lighean şi strănută de mai multe ori. Meticulos, încet, îşi frecă mîinile cu „Idealul" parfumat, pînă cînd se formă un strat fin de clăbuc... Cu palma săpunită îşi unse obrajii bine, temeinic... Deschise ochii, aruncă o privire în oglindă, peste măsuța spălătorului, şi izbucni în rîs.

– Dacă m-aş înfățişa aşa?... murmură el bine dispus, şi-şi cercetă îndelung în oglindă fața acoperită de clăbuc alb.

închise ochii din nou, îşi vîrî capul în apă şi se spălă de clăbuc. Se mai bălăci puțin în *lavoir,* apoi începu să se şteargă. Cu un prosop nou-nouț îşi zvîntă de zor fața, cu un altul mîinile şi pieptul. Şi-apoi veni din nou în fața oglinzii.

— Aşa-i că sînt băiat frumos? îşi întrebă figura, şi figura rîdea. Mulțumit, se bătu pe amîndoi obrajii cu palma şi spuse cu seriozitate: Friți, Friți... mare ştrengar eşti, măi Friți!

Cu periuța „patent" îşi frecă dinții pînă se făcură orbitor de albi, cu briceagul cu prăsele galbene de os îşi rotunji şi-şi netezi unghiile... L,a şapte şi jumătate era tocmai gata cu schimbatul rufariei, cu pieptănatul şi parfumatul. Atunci băgă însă de seamă că pantalonii numărul unu nu sînt călcați. Scoase repede pantalonii numărul doi.

— Perie-i repede!

în sfîrşit, veni rîndul tunicii de gală... după aceea ghetele, manşetele, mănuşile, chipiul şi apoi un nou val de parfum...

„Uf, slavă Domnului... e opt fără zece. Am sosit tocmai bine"...

La soneria lui deschise însuşi căpitanul. îl primi foarte cordial, amical, numai că în antreu îi şopti, pe neaşteptate, la ureche:

— Nu se cade să întîrzii, adjutant...

Kreutzer îl conduse pe cadet în camera sa de lucru, îl aşeză într-un *fauteuil* moale, îl îmbie cu țigări fine, scumpe. Şi între timp îi vorbi rece şi încet:

— Din această invitație să nu tragi nici o concluzie, înțelegi? Să nu-ți intre în cap cine ştie ce fumuri neroade. Toate acestea se întîmplă numai în scopul instrucției şi al educației... Eu am obligația să te instruiesc, să te cultiv, pentru ca mai tîrziu, dacă vei nimeri în societate, să nu stai ca un anumit animal nevinovat în fața porții noi. Poartă-te deci modest, ca un domn.

Szilly roşi pînă în vîrful urechilor, dar căpitanul schimbă deodată tonul. îl tutui, îl bătu pe umăr, îi povesti la repezeală o anecdotă pipărată... într-un cuvînt, deveni cu totul altul. Curînd se deschise şi

uşa sufrageriei, apăru doamna şi ciripi cu glas prietenos, argintiu:

— Bine ai venit, Szilly!

De cîte ori cadetul Szilly făcea o prostie, îi reveneau în minte cuvintele colonelului: măgar... etc.

Şi de data aceasta, pînă merse şovăind în sufragerie, îi suna într-una în urechi vestitul dicton al vestitului comandant de oşti. Simţea că ceva îl strînge de gît, că ceva îi opreşte respiraţia şi-i ia ochii. în faţa lui, femeia strălucitor de frumoasă plutea lin, graţios — un fulg de zăpadă gata să se topească. Szilly privea uimit arătarea cerească, minunea dumnezeiască şi-i jucau, într-una stele înaintea ochilor.

„Zînă răpitoare, pentru care-ţi pierzi minţile! O, regină, o, zeiţă!" îi fulgera neîntrerupt prin cap.

Se trezi la masă alături de zeiţă; zeiţa îl îndemna, îl îmbia cu glas melodios, ca de harfă:

— Ia, Szilly... Serveşte de aici... Asta e foarte bună... Ia, Szilly!

Mai întîi de toate, Szilly îşi muşcă limba, să se convingă cu certitudine dacă e treaz sau visează. Se mai linişti, căci era treaz, şi încetul cu încetul îşi redobîndi simţurile: văzul, auzul şi gustul. Dar de cum îşi reveni, îi năpădiră mintea o legiune de gînduri.

„Mare măgar sînt, zău, nemaipomenit de mare măgar! De ce mi-e teamă, de ce mă emoţionez? Parcă aş fi la un examen greu... Doar aici nu pot rămîne repetent... E-adevărat, căpitanul a flecărit aşa şi pe dincolo... Dar căpitanul e totuşi un măgar, poate la fel de măgar ca mine însumi sau poate unul şi mai mare... Păzeşte-te, Friţi! Vino-ţi în fire, Friţi!"...

între timp, doamna Kreutzer, născută Fischer Suzanne, flecărea şi rîdea şi-l îndopa necontenit pe Szilly cu bucatele cele mai fine.

— Uite, Szilly, bucăţica asta minunată, uite... Ţi-o pun chiar eu în farfurie, că dumneata eşti atît de timid, ca o fetişcană, deşi în faţa mea nu trebuie să te jenezi; dragă Szilly, nu te abţine, te rog... Ştiu eu ce mizerabil vă merge vouă, bieţii cădeţi...

„Ah, aha... aşadar, ştie!" gîndi Szilly, şi aruncă pe ascuns o privire spre Kreutzer. Dar căpitanul era grozav de ocupat cu un picior de pui, de pe care nu putea desprinde carnea fragedă, şi asta îl înfuria peste măsură. Dacă n-ar fi fost cadetul de faţă, cu siguranţă că l-ar fi ros cu dinţii, dar aşa nu voia să-i dea un prost exemplu.

— Ştiu eu cît sînt de nesuferiţi cu voi urşii ăştia bătrîni! se îmbufna femeiuşcă, dar să nu vă pese de ei. Lăsaţi-i să clămpănească, dacă n-au altceva mai bun de făcut...

— Bagă de seamă, Suzanne, ai să-mi strici cadetul, interveni Kreutzer, zîmbind cam acru.

— Dar eu te voi ocroti, Szilly! continuă doamna căpitan fără să se sinchisească de bărbatul ei, voi fi mămiţica dumitale şi te voi apăra de brutalităţile tăticului dumitale cel uricios...

Şi după aceea rîse, rîse de o podidiră lacrimile. Iar pe Szilly rîsul acesta îl ameţi de-a binelea. Nu-ndrăznea să i se uite în ochi, dar simţea asupra sa privirea zînei, şi ea îl ardea, îl pîrjolea. Cînd, mai tîrziu, îşi ridică totuşi ochii, îl căută cu privirea pe căpitan. Kreutzer rîdea; de data asta rîse şi Szilly...

— Mă primeşti ca mămică, Szilly? Spune! îl tachina femeia.

— O, stimată doamnă, dac-aş avea ca mamă un asemenea înger, pînă şi porţile iadului...

Nu apucă să-şi termine fraza, pentru că ochii lui Kreutzer se fixară asupra lui, rău prevestitori. îşi frecă brusc capul şi tăcu. Iar căpitanul, hohotind, îl întrebă nimicitor:

— Cum ai spus, cadet?... Cum...

Şi rîdea cu hohote. Hohotea sardonic, arogant, plin de sine. Şi rîdea şi femeia... Dar lui Szilly i se păru că rîsul ei are' ceva forţat, dacă nu cumva se înşela. Da urma urmei, chiar dacă rîdea... avea dreptul. Oricine poate rîde pe seama neroziilor, las' să rîdă şi ea. Să rîdă. Să rîdă de el, el totuşi...

„Ce? Ce?... Ce «totuşi»... gîndi repede în sinea lui. Ce fel de «totuşi»?

Ei da, el totuşi... o respectă şi nu se supără pe ea. Deşi, chiar dacă se supără, ce-i pasă ei de asta? Ce-i pasă unei zeiţe că un cadet oarecare, un muritor obişnuit, se supără pe ea? Ce-i pasă?"

Nu mai scoase nici un cuvînt tot timpul mesei. Era gînditor, mîhnit, furios.

„Căpitanul e totuşi un ticălos. Degeaba, un căpitan nici nu poate fi un om de treabă. Căpitanii sînt toţi nişte ticăloşi. Toţi îşi ascut colţii împotriva cadeţilor... Şi eu încă l-am mai crezut! Ba l-am considerat chiar cavaler!... Doar acum îmi dau seama limpede că m-a chemat numai pentru a mă face ridicol, a mă reduce la zero faţă de nevastă-sa... Numai şi numai de asta. Şi acum, cel puţin o săptămînă vor rîde pe socoteala mea. Nu zic, femeia e o adevărată doamnă, hotărît, o doamnă cultă. E drăgălaşă şi frumoasă şi, fără îndoială, nu împărtăşeşte gîndurile josnice ale soţului ei! Dar degeaba, trebuie să o ocolesc şi pe ea. Nu vreau să fiu bufonul nimănui... Nici al ei"...

După masă trecură într-un salon albastru-deschis, aranjat cu gust, prietenos. Pe o măsuţă, stil *secessioti,* se afla un serviciu de ţigări de foi.

— Aprinde-ţi, cadet! îl invită căpitanul.

— Mulţumesc, domnule căpitan, nu fumez decît ţigarete...

— Ia te uită, şi aici tocmai ţigarete nu sînt. Aşteaptă, le aduc îndată!... repetă Kreutzer, şi dădu fuga în camera lui de lucru, după egiptene.

Szilly rămase cîteva clipe singur cu zeiţa. Şi deodată superba zînă îi şopti cadetului, încet şi cu ochi strălucitori:

— Szilly... mai vino şi altă dată... de multe ori... cît de des.

Cadetul Szilly îl vizită, după aceea, pe căpitanul Kreutzer Kâroly de mai multe ori, de foarte multe ori, adeseori. Şi întîmplarea, acest autor burlesc, poznaş, drăgălaş, spiritual, potrivi lucrurile în aşa fel, încît căpitanul să nu se afle, cu acest prilej, niciodată acasă.

într-un amurg zîmbitor de mai, cînd aerul e îmbălsămat şi dragostea dulce, cadetul Szilly îşi îmbrăcă tunica de gală. Ieşi în stradă şi cu paşi legănaţi trecu visător pe promenada înmiresmată, înverzită. într-un loc ferit, unde nu-l tulbura nimeni, îşi scoase oglinjoara rotundă, se privi şi zîmbi şiret:

— Friţi, Friţi... mare ştrengar eşti, măi Friţi! zise cu seriozitate, şi se bătu cu palma pe amîndoi obrajii.

Apoi coti în strada Nouă. Acolo, la numărul douăzeci şi cinci stătea domnul căpitan Kreutzer într-o casă fără etaj, mică, cenuşie.

— Ei, slavă Domnului... am sosit tocmai la vreme! mormăi Szilly cu voce de bas, bărbătească.

Sună. îi deschise căpitanul însuşi. îl primi cordial prietenos şi, în antreu, îi şopti la ureche:

— Doamna nu-i acasă !...

îl introduse pe Szilly în camera lui de lucru, îl pofti într-un *fauteuil* moale, îl îmbie cu ţigări fine, scumpe. Şi apoi îi spuse încet, liniştit:

— Mîine să vii în ţinută de gală la raport, adjutant, înţelegi?... în ţinută de gală.

Pe cînd se bălăbănea spre casă, opărit, cu nasul în pămînt, cadetul Szilly şuiera într-una printre dinţi:

— Scandal! Scandal!

Dimineaţa, devreme, cadetul Szilly, dichisit cu îngrijire, cu mănuşi albe strălucitoare, cu chipiu, se prezentă la raport căpitanului. Şi căpitanul îi vorbi cam aşa:

— Dumneata ai armă de serviciu, adjutant?

— Revolver, domnule căpitan?

— Da.

— N-am, domnule căpitan.

— Rău... Vezi, revolverul este primul lucru, de el poţi avea nevoie în orice moment... Căpitanul îl măsură pe cadetul Szilly de sus pînă jos, sever şi rece: Nasturii de la tunica dumitale sînt ruginiţi de tot, adjutant! Cu asemenea nasturi nu se cade să te prezinţi la raportul companiei. Acum e totuna, rămîi.

Cadetul Szilly stătea nemişcat, înţepenit. Capul îi vuia, gata să se spargă. în mintea lui, gîndurile se alungau unul pe altul cu iuţeala fulgerului, într-un haos infernal, într-un milion de variante, dar nu reuşea să prindă, să se fixeze la nici una.

— Dumneata, adjutant, ştii ce înseamnă alternativa? întrebă căpitanul după o pauză care păru lungă, nesfîrşită.

— Da, să trăiţi, domnule căpitan! răspunse Szilly încet.

— Ei bine, eu îţi ofer două alternative. Două. Să poţi alege în voie, deşi n-o meriţi. E totuna. îţi permit să alegi liber, fie una, fie alta... Care-ţi place mai mult. Dar în douăzeci şi patru de ore trebuie să alegi neapărat... înţelegi?... în douăzeci şi patru de ore.

— Da, să trăiţi!... zise Szilly răguşit.

— Pînă mîine dimineaţă la opt poţi cumpăni temeinic lucrurile...

Szilly nu mai fu în stare să răspundă. Biroul companiei începu să i se clatine sub picioare. Masa căpitanului, cu priciul plutonierului, lada cu documente, dulapul, pereţii... toate se clătinau, se prăbuşeau. Iar el tremura, îi era frig, pe frunte simţea picături de sudoare, cu toate că pe fereastra mică pătrundeau vesele şi calde razele soarelui... Lumea toată se mişcă, dezlănţuită, numai căpitanul stă rigid, dîrz, ca o stană de piatră.

— Prin urmare, pînă mîine dimineaţă la opt, bubui din nou glasul înfricoşător al lui Kreutzer. Pînă atunci dumneata sau dispari, sau nu dispari. Dacă dispari, e bine, am isprăvit. Dacă nu dispari... ştii ce se întîmplă dacă nu dispari? Nu ştii, că doar eşti un sugaci, un copil crud...

— Ştiu ! horeai surd Szilly.

— Aşa!... Zău că n-aş fi crezut. Dar se pare că dumneata ştii foarte bine ceea ce n-ar trebui să ştii. Cu atîta mai bine, cel puţin mă scuteşti de explicaţii... Nu-ţi explic nici de ce am fost nevoit să-ţi ofer alter-

nativele... că desigur dumneata o ştii şi pe-asta, o ştii poate chiar mai bine ca mine... Dar toate astea sînt secundare. Principalul e ca pînă mîine dimineaţă să alegi... De altfel, dac-o alegi pe cea dintîi, poţi trimite fără frică la mine după *ăla*... în acest scop însemnat, ţi-1 împrumut cu plăcere...

în urechile lui Szilly cineva urla, rîdea drăceşte, îngrozitor: „Nebun! Nebun!"

— Mulţumesc, adjutant! Poţi pleca... Şi pînă mîine dimineaţă, la opt, să nu uiţi!

Szilly nu se clinti. Ar fi vrut să spună ceva, ar fi vrut să născocească ceva, ar fi vrut ceva... ceva... doar el nu are nici o vină, doar el... Dar nu găsi nimic. Mii de gînduri încîlcite îi fulgerau, i se învîrteau prin cap, dar nu era în stare să toarne nici unul în cuvinte.

— Poţi pleca... repetă Kreutzer.

Şi după aceea cadetul Szilly îşi trimise ordonanţa la căpitan după *ăla*...

A HADNAGY

Băl volt. Amolyan fenyesen sikeriilt megyebâU A vârmegyebdl dsszeseregletek a szepasszonyok, szeplânyok, kivetel nelkul, hogy alig fertek a vâroshâza nagytermeben. A rendezok megelegedetten ddrzsoltek a keziiket: hala Istennek, nem fogunk râfizetni. Az arcok biiszken ragyogtak:

— Dăm... megiscsak finom megye ez a mi megyenk! Micsoda publikum, micsoda elokeldseg!

Az asszonyok kacer kacagâsa, a leânyok szende suttogâsa, a ferfiak âradozd bdkolâsa beleolvadt az aprd, feher cipocskek csoszogâsâval, s valami bizsergd, ziimmdgd zajba folyt dssze, amelybdl csak neha-neha csendiilt fol egy-egy felkiâltâs, egy-egy hangosabban kiejtett szd... A bâltermek ama kellemes zsibongâsa, amely kozel hozza a not a ferfihoz.

En szerenyen, szinte felenken lapultam egy sarokban, es mohdn bâmultam a hullâmzd târsasâgot. Idegen voltam, alig pâr hete erkeztem az âllomâsra, s meg csak a tiszti hdlgyeket ismertem; azokat sem mind...

A banda râzendîtett a csârdâsra. Pajkos, pattogâ' melodiâk, az ember onkenteleniil osszeverte a bokâjât. Egy... hârom... tiz pâr ropta mâr a szilaj tâncot a cigâny dobogoja elott, a keskeny, voros, bârsony pamlagon csak a mamâk gyonyorkodtek csemeteik jokedvu imbolygâsâban... es meg valaki: Felsen fohadnagy felesege... Margit.

Oriâsi gavallertomeg tolongott koriilotte; tisztek, civilek vegyesen. Bokoltak, szellemeskedtek, s az asszony mosolygott. Kozelebb sompolyogtam, es ăppen meghallottam Margit durcâs, bâjos szavât:

— Menjenek... Egyikukkel sem tâncolok...

Konyorges, esedezes, nevetgeles. Az asszony felâllt. Tfzen nyujtottâk a karjukat.

– O, be kiâllhatatlanok!... Mit akarnak?

Egy percet, nagysâgos asszonyom! — rimânkodott egy kopasz frakk.

— Menjenek... pfuj, be kiâllhatatlanok!...

Koriilnezett, mintha keresne valakit. Mikor a pillantâsa râmtevedt, meghajtottam magam.

— Jo estet... Nezze, magât meg nem is lâttam. Jojjon, szabaditson meg ezektol a piocâktol...

Hangosan kacagott, amig igy beszelt, es karomba kapaszkodott.

– Nagysâgos asszonyom! — hebegtem zavartan. — Parancsolja, hogy...

— Vigyen, igen... Lehetoleg kozel a cigânyhoz...

Ketsegbeesett kiizdelem ârân sikeriilt a primâs melle furakodnom. Feltem es reszkettem, es alig mertem a gyonyoru. asszonyka derekât âtfogni. Teste valami kâbito, eszbonto illatot lehelt: hevesen, szenvedelyesen szivtam magamba. Ereztem, hogy nagy, szelid kek szeme az arcomat simogatja.. de nem birtam

belenezni, feltem. Hallgattam, es mosolyogva mulatott zavaromon, elfogultsâgomon.

— Mondja — szolt — maga mindig igy hallgat?

Kicsiny, vekony, piros ajku szâja szegleten kacer mosoly jâtszadozott. Magamhoz szoritottam bolondul es nem feleltem.

— Mondja! — ismetelte rovid sziinet miilva.

— Gunyol? — lihegtem en halkan.

— Mert gunyolnâm? Csak kerdezem.

— Nos igen, en mindig igy hallgatok! — vâlaszoltam a szemebe nezve.

— Mindig?

— Mindig.

— Jo szokâs.

– Mert mondja, hogy jo szokâs?

— Ejnye, be furcsa kerdesei vannak!... Hiszen csak kell valamit mondanom, ha maga ugy dicsekszik a hallgatâsâval...

Szegyelltem magam, mert ostoba voltam. Valamit, akârmit mondanom kellett volna, tudom. Talan valami gorombasâgot. Valamit, amivel ertesere adjam, hogy ferfi vagyok, hogy... O csak nezte a vergodesemet, es egyre mosolygott. Es az a mosoly nekem fâjt, egetett, kinzott...

Mikor a zene elhallgatott, fellelekzettem. Oriiltem. Nem ereztem mâst, mint szegyent. Lesiitott szemmel âlltam elotte, mig az izzadsâgtol kivorosodott kepti urak horogve orditottak: „Hogy volt! Ujra!"

— Ha elfâradt, vigyen a helyemre! — szolt mindig mosolyogva.

— Amint parancsolja!

— Jaj, be kiâllhatatlan mâr maga is!... Talan bizony megharagudott râm?

Kedvem lett volna megragadni azokat a telt, meztelen vâllakat, megragadni, belevâgni a kormomet es szaggatni, tepni a husât, amig kifrdccsen a vere. Haragszom! Oriiletesen kavargott a fejemben a ver, szinte szedultem valami csodâlatos, határozatlan erzestol... Es o olyan szeliden nyugtatta rajtam a tekintetet es olyan furcsân nevetett.

— Nem haragszom! —feleltem, jdkeson durvân.

— Igazân nem haragszik?... L/âtja, en azt hittem, hogy haragszik!

— Ne kinozzon, nagysâgos asszonyom, kerem, esedezem! Ne maltreterozzon. Hiszen lâthatja,hiszen erezheti, hiszen gondolhatja, hogy...

— Hogy? — kerdezte 6 kihivdn.

– Hogy szeretem, hogy... hogy bolondj a vagyok, hogy megoniltem...

Hirtelen, gyorsan kdrulpillantott, hogy nem hallotta-e meg valaki, es azutân halkan, de mâr nem mosolyogva mondta:

– Ne beszeljen bolondokat... Hiszen maga meg gyermek!...

Most mâr nem hâborogtam, nem szegyelltem magam. A szemeben azt olvastam, hogy nem vagyok gyermek...

Tobbet nem is tâncoltam vele az este. Sokszor nezett utânam, amint nemely forduldnâl elhaladtunk egymâs mellett es nem mosolygott, egyâltalân nem mosolygott... Sziinet alatt valamely csitri bakfissal foglalkoztam: kdzel hajoltam hozzâ, suttogva beszeltem, olvadoztam... es a szep asszony nehânyszor odanezett es dsszerâncolta a homlokât.

A mulatsâg kesd reggelig tartott. Felsenek voltak az utolsdk, mint mindig, mert a fohadnagy ur nemigen tudott elvâlni a kârtyâtol.

— Amig maga dltdzik — mondta a felesegenek —, leadok a gyerekeknek egy kis penzt. Tartom abankot, urak!

Es az urak gyorsan konilultek a zold asztalt.

— Te nem jâtszol? — kezdezte tolem Felsen, midon lâtta, hogy en nem iildk le.

— Nem, kdszdndm, dregem...

— Segits akkor, kerlek, az asszonynak, hogy folvegye a kopenyet, igen?

– Ezer drommel, azonnal...

— Hagyja, majd magam megyek! — mondta Margit a noi *garderobe* fele indulva.

Elkisertem.

A kis szobâban egy dreg, râncos kepu asszony bdbiskolt. Az egyik fogason ldgott a kdpeny... Levettem es halkan **[...]**[x]

— Parancsoljon!

— Fuj, de hideg!

A tukor elott âlltunk, s a gallerjât igazgattam. Feher, gombdlyu nyaka ingerlon villogott a felhomâlyban. Hirtelen, hevesen rânyomtam az ajkamat. Csdndesen megfordult es râmnezett. Karjaimba vettem, es hosszan, forrdn megcsdkoltam a szâjât...

— Ne gyerekeskedjek! —suttogta, es leeresztett karokkal, mozdulatlanul turte csdkjaimat...

Visszamentiink a kârtyaterembe. Felsen sugârzott az dromtdl: teljesen kifosztotta a târsasâgot. Eszeveszetten nyert...

Egyszer — konilbelul egy hdnappal a bâl utân — Felsen hivatalos iigyben hârom napig tâvol volt. Az a

'Text indescifrabil *(n. ed.)*

hârom nap volt a paradicsom. Margit kicsiny hâldszobâjâban ultiink alacsony, tdrok dxvânyon, rdzsâs derengo homâlyban. — Es en csendesen suttogtam:

— Oly vegteleniil szeretlek, Margit, oly kimondhatlanul... Talan mâr nem is szeretlek... imâdlak, bâlvânyozlak! Mikor eldszdr lâttalak, ereztem, hogy verem a fejembe tddul, szfvem dsszeszorul, lelegzetem elâll es nem lâtok mâst, csak a gyonydru szemedet, nem hallok mâst, csak a csicsergd hangodat... Te lettăl az en vilâgom, a boldogsâgom, mindenem... Nemân kuporogtam lâbadnâl es alig mertem arcodra nezni. Kutyâd,rabszolgâd lettem. Es oly jdlesett volna, ha agyontaposol, ha kis kacsdid olelese kozben szâll el a lelkem. De te mosolyogtâl, folemeltel es megcsokoltad a homlokomat... Szeretlek!

Lehunyt szempillâkkal, âlmodozdan, remegve folyton suttogta:

— Meg... meg... mondd, hogy szeretsz...

— Szeretlek!

— Eskudj meg!

— Eskuszom.

— Esktidj meg, hogy mindig fogsz szeretni!

— Esktiszdm.

Pihego keblere vonta a fejemet, s drdmkonnyes szemekkel, hosszan, hosszan forrasztotta edes szâjât az ajkamra. Es en âtdleltem sugar, karcsii derekât...

Mtilott az ido. Napok, hetek, hdnapok teltek el, es en lassankent megszoktam, hogy Margit egeszen az enyem. Az izgatd kepzelodesek, elenk âlomlâtâsok halvânyultak, szurkiiltek. A vâgyakozâst eltompitotta az erintkezes, s az epedes helyebe az unalom ârnyszervi kepe lopdzott suttyomban, alattomosan. Egyszer aztân azon kaptam magam, hogy mikor Margit izzd, szenvedelyes szerelemrol beszelt, âsitottam. Eszrevette. Szeme elborult es elhallgatott. Restelltem gyongedtelen, tapintatlan viseletemet, es pâr pere miilva csak nagy nehezen tudtam visszafojtani az âsitâst. Unatkoztam mellette, s az unalom megoli a szenvedelyt.

Gondolkoztam ^s fdlfedeztem, hogy veszedelmes jâtdkba kezdtem. Hiszen ez a jâtek a rangomba keriilhet! Arra a kdvetkeztetesre jutottam, hogy roppant meggondolatlanul, gyerekeseu ugrottam bele a jâtekba. Nem lett volna szabad ennyire mennem. Megtudhatja Felsen, megtudhatja bârki mâs, es akkor... Nos, akkor pisztoly, es kard, es becsiiletiigy, es lefokozâs, es ki tudja meg mi minden. Ovatos lettem, es Margitot is dvatossâgra intettem.

Miilott az ido. Minei tobbet foglalkoztam a kalanddal, annâl kevesbe rajongtam az asszonyert. Magamban sokszor nagy ostobasâgnak neveztem a szerelmet... az ilyen szerelmet. Udvarolni kezdtem Romhâny Mariskânak, de csak szdrakozâs celjâbol, es ugy tapasztaltam, hogy mâr jobban erdekel Mariska szemermes, gyakori pirulâsa, jelentektelen fecsegese, mint Margit legforrobb csokja, leghevesebb olelese...

Es aztân megint ott ultiink a kis hâldszobâban, az alacsony tdrok divânyon, es Margit szolt:

— Ha te tudnâd, mennyire szeretlek, mennyire vâgyom erted!... Ha erezned, hogy minden porcikâm tele van teveled, hogy minden porcikâm csak teged kivân, teged kovetel! 6, vegtelen az en szerelmem, vegtelen es orok... Szeretlek, Emil, szeretlek... szeretlek...

Megragadta a kezemet es csokokkal boritotta.

— Ugyan, ugyan Margit... micsoda ize...

Rendkiviil csodâlkoztam, hogy erzeleghet valaki ennyire. Hiszen nem olyan nagy dolog az a szerelem! Szeret, hât szeret, jdl van; azert nem muszâj erzelegni. Nagy ostobasâgnak tetszett egyâltalân, hogy en ott

vagyok. Mit keresek en ott? Mi jogon bujkâlok en egy asszony hâloszobâjâban? Mit szolna hozzâ a ferj ?... Egyszerre gyaniis neszt veltem hallani. Ha joi megfontoljuk, gondoltam, hât tolvaj vagyok. Kozonseges gazember, aki belopozik a hâzba es rabol... Igen kenyelmetlen kezdtem magam erezni. Folyton a fulembe csengett: lopsz, lopsz...

Nem mertem azonban semmit se elhatârozni. Tudtam, hogy valakinek fâjna az elhatârozâsom, es nem akartam szerelemert fâjdalommal fizetni. Es megis durva voltam. Onkenteleniil, akaratlanul durva voltam. Olyankor lâttam, midon Margit konnyezve, keservien mosolyogva mondogatta:

— Megbocsâtok, edesem, ne is mentegetozz... Neked mindent megbocsâtok. Csak egy kicsiket szeress, csak egy nagyon kicsiket szeresd a Margitodat...

Megsajnâltam es megcsokoltam. Ha ugyan csok volt. Ajkâhoz ertettem ajkamat gyorsan, erzesteleniil, es kisse osszerezzentem, mert reszketett az ajka.

Egyszer aztân sirva fogadott. Csak nehezen tudott beszelni, es keservesen panaszkodott:

— Mâr nem szeret!... De hât mert nem szeret?

Ijedten ugrottam hozzâ es gyongeden âtoleltem:

— Az Istenert, Margit, ne kiabâljon... meghalljâk a cseledek... Majd engeszteloleg folytattam:

— Hogy is kerdezhet ilyet?... Hiszen tudja, hogy szeretem, hogy... hogy...

Megesketett megint, hogy nem hagyom el.

Ket napig a hâza kozelebe se mentem. Vegre harmadik nap beâllitottam. Nem mintha szukseget ereztem volna, hogy talâlkozzam vele, hanem felelembol. Feltem, hogy valami ostobasâgot muvel. A szerelmes asszony mindenre kepes... Feltuno jokedvvel

ugrott a nyakamba, es nevetve bocsânatot kert a miiltkori jelenetert. Megcsokoltam.

— *Îgy* szeretem magât, Margit! îgy, okosan, szepen...

Folyvâst nevetett, es nevetese szârazon, affektâltan csengett. A szemeben azonban valamely kulonos, titokzatos feny csillogott.

„Talan belâtta, hogy ez a helyzet tarthatatlan!" gondoltam magamban elmenet kozben.

3.

Valahânyszor az utobbi idoben Margithoz akartam menni, mindig Romhâny Mariskâhoz tevedtem. Mâr azt kellett hinnem, *hogy* bele vagyok zavarodva, pedig az a leâny egyâltalân nem valami eszbonto szepseg! Elso lâtâsra feltunik a szeme meg a szâja. Mindketto muremek. De ami ezenkivul van, az utânzat. Az arca Csâvossy Ellâe, a homloka Bierbanm Florâtol valo, a kisse hegyes âllât Werner Olgâtol kolcsonozte, az egyenes, rezgo cimpâjii orrocskâjât a mamâjâtol szerezte, a gesztenyebarna hajât az apjâtol kapta, a termete nagyon svelte... Szoval nem alkalmas tomegek csâbitâsâra.

Anyagiakban sem bovelkedik. Az apja johiru fiskâlis, akinek van egy feles6ge, egy leâny a, egy gondozott francia szakâlla es az tJj utcâban egy foldszintes hâza. Mindezek egyuttveve korulbeliil tizezer koronât ernek... testverek kozott azonban forintokban is beszelhetiink... Es ez az egesz.

Tisztân heccbol kezdtem neki csapni a szelet. Heccbol es unalombol. Blaskovich îorgolodott koriilotte szemmel lâthatoan eredmenyteleniil. Vay Mik-

lossal târgyaltunk roluk, es akkor megfogadtam, hogy kibuktatom Blasit. Trefâbol, heccbol. „Hadd pukkadjon az oreg!"... — nevettiink.

Hetenkent ketszer szoktam odajârni. Pontosan ketszer. Nem orjongtem a talâlkâkert, mint mikor annak idejen Margit utân leselkedtem, de sosem is mulasztom el. Csondesek, zajtalanok vagyunk. Rendszerint magam vagyok a vendeg. Leiilok egy karszekbe, 6 a pamlagra. Jelentektelen semmis dolgokrol csevegiink, de azert olyankor nagyon szepnek, igezonek tetszik.

— Maga oly konnyelmvi, oly leha! — mondogatja gyakran.

Hosszan, melegen tekint a szemembe es... nevet. Es en ugy erzem magam, mintha otthon lennek, mintha azok a szelid szemek szeretettel korholnânak, simogatnânak, beceznenek...

Egy csiitortoki napon soron kiviil âllitottam be. Trefâsan szolt râm Mariska:

— Hât maga hogy mer ma eljonni?

— Ugyhogy maga megigezett! — feleltem. — Mâshova kesztiltem, de nem bfrtam elmenni a hâzuk elott. Be kellett jonnom...

— Oh! Oh! — sopânkodott kedelyesen, de a hangja megis furcsa volt. — Ismerjuk magât!

— Mariska! — szoltam meglepetve.

— Ismerjiik! — bolintott mâr komolyan.

— De...

— Nem itt van a mâgnes, tudjuk!

— Hât azt hiszi...

— Nekem nem szabad arrol beszelnem, mert nem tartozik râm. A maga dolga. Maga tudja, mit csinâl. En csak meghallottam, tudomâsul vettem es azert a r^gi barâtsâggal viseltetem maga irânt...

— Mariska, talan, talan vilâgosabban...

— Jobb s hasznosabb ez esetben a homâly.

Năhâny pillanatig idegesen babrâlt njjaival egy îenykepalbumban, s eppen Margit makartkepenel folnyitva letette az asztalra. Azutân csondesen folytatta:

— En mindig oszinte voltam magâval szemben. Leplezetleniil megmondtam a gondolatomat, a velem^nyemet, akkor is, ha maga nem kerte. Tehât ezt is meg kellett mondanom. Tudnia kellett, hogy tudom. Esetleges felreertesek elkerulese vegett...

Mosolyogni akart, de midon râmnezett, egyszerre eltunt a mosoly az ajkârol. Ijeszto lehettem. Ha nyilvânosan arcul utottek volna, nem fâjt volna jobban.

– Kedves Mariska...! — dadogtam.

— Uljiink le!... Beszeljunk mâsrol.

Ostoba gondolatok, kivihetetlen szamârsâgok cikâztak az agyamon. Csak azt ertettem vilâgosan, hogy azt a kedves kislânyt, azt az ârtatlan teremtest megsertettem, megbântottam... es hogy azt okvetlen jovâ kell tennem.

— Nem kivânok jobbnak lâtszani, mint vagyok... nem akarok szepfteni semmit... Maga talan meg se erti ezt a dolgot, oly tâvol van a maga szelid, jo leiketol. Ismerem magât, kedves Mariska, es tudom, hogy nem xtel el, hogy...

Lassankent osszeszedtem magam es beszeltem, beszeltem. Talan osszeftigges nelkul, talan ostobân, de mind hevesebben, igazabban, oszinten. S az oszinteseg a Iegmeggy6z6bb erv. Az oszinteseg a bîint megbocsâthatovâ varâzsolja... Mariska eleinte komolyan, majd bânatosan, aztân erdeklodve, vegiil meghatottan hallgatta szavamat...

Es mikor elmentem, megcsokoltam a kezet.

4.

Atillâba biijtam, azon szilârd eltdkelessel, hogy Margithoz megyek. Okvetlen el kell mennem, gondoltam, annâl is inkâbb, mert mâr eppen egy hete nem lâttam es mâr ketszer frt, hogy lâtogassam meg. Elindultam es elmentem Mariskâhoz.

A *ground-ta* kesziilt, es eppen a kalapjâval bibelodott a szalonban, a nagy, âlld ttikdr elott. De valami csodâlatos dolog tortent akkor velem. Alig nehâny szd utân elhallgattam es aztân hallgattam, hallgattam rendiiletleniil. Mariska fel prdbâlt hiizni, de kiserlete kârbaveszett; hajdtorest szenvedett konok ellenâllâsomon. Vegtelen szamârnak ereztem magam. Egy rossz, bârmilyen ostoba gondolatot sem voltam kepes dsszeâllitani a fejemben... O egykedvuen lobâlta a rakettejet es szinten hallgatott. Dâtszott rajta, hogy nem akar kidobni, de teniszezni akar. Megkerni, hogy kiserjem el, talan nem mert.

Vegre negyeddrai izgalmas sziinet utân megszdlaltam:

– Mondok valamit, Mariska!

— Befejezte mâr?

— Megfogadtam, hogy ezentul rendes ember leszek.

— Ugyan?

– Igen. Unnepelyesen megfogadtam, hogy szolid nyârspolgâr leszek. Nem iszom, nem kârtyâzom, nem csinâlok tdbb addssâgot... Mâr mintâm is van, a szomszedom. îrnok. Ot gyermek boldog apja es felannyi a fizetese, mint az enyem, es megis eltartja belole a feleseget, a magzatjait meg az anydsât... O lesz az elerhetlen ideâlom.

— Megfogadta?

— Nem hiszi el talan?

— De. Hogyne. Hiszen az ejszaka hallottam a muzsikâjât az ablakom alatt. Szep volt, igazân, es mindjârt gondoltam, hogy a jd utra tert... Meses, meses!...

Kacagott. Olyan gunyosan es edesen kacagott, hogy megszerettem volna csdkolni a kacago ajkât. Indignâlddnom kellett volna, mert az en rovâsomra ment a mulatsâg, de nem. Sot meg reâm is âtragadt a nevetes, es azutân kettesben kacagtunk. Elmondta a mamânak, hogy megjavultam, es a mama is kacagott. A mama megujsâgolta a papânak, es a papa is kacagott. Vegre az egesz hâz kacagott enrajtam, es en nem tudtam haragudni...

– Ha teniszezni dhajt — szoltam vegre —, elkiserem.

— Je, majd elfelejtettem! — riadt fol ijedten.

Mikor a pâlyâra erkeztiink, ott mâr nagy târsasâg volt egyiitt. Mariska mindjârt belepett, en meg, amiigyse nagyon rajongvân a jât^kert, legdrnyedtem Markovicsne melle,es az aktuâlis napi pletykâkcsemegezesebe fogtam. Veletleniil egy messzebb levo padra tevedt a tekintetem. Hm! Azt hittem rosszul lâtok es megkerdeztem Markovicsnet:

– Felsenne nagysâgos asszony?

— 6 hât. Nem ismeri meg?

Amint jobban odapislantottam, lâttam, hogy Frdhlich fohadnagy elenk gesztusokkal magyarâz neki valamit. Margit bdlintott a fejevel, de nem nezettrâ, hanem folyton fel£m. Odamentem.

— Csdkolom a kezet! — kiâltottam mâr messzirol.

— Jd napot! — mondta es Frdhlichhez fordulva szolt: nincs igaza magânak! Az asszony szerelme sok-

kal, sokkal tartosabb, erosebb, szenvedelyesebb, mint a ferfie...

— Engedelmet kerek, ha zavartam! — es el akartam lepni.

— Maradjon csak... Szeretnek magâval egy kicsit beszelni...

Helyet foglaltam mellette jobbrol. Qt percig tarte megFrohlichet, azutân nem tul gyongeden elbocsâtotta.

– Megkapta a *bleu-imet?* — kdrdezte mikor magunk maradtunk.

— Meg.

— Es?

— Es semmi. Eloszor is figyelmeztetni akarom magât, kedves Margit, hogy a levelezes igen oktalan dolog. Kepzelje el, hogy a ferje veletleniil râjon...

— Az az en bajom, kedvesem, az ne fâjjon magânak !

— De nemely beleszolâsom van nekem is, miutân az en borom van legjobban erdekelve.

— 6, *6,* persze... most nagyon felenk, nagyon ovatos.

— Az ember megokosodik.

— Tehât az£rt nem jott el?

— Nem eppen, de...

- O , 6!

— Tudja, hogy nem szeretem az irkafirkât.

— De az ejjeli zeneket igen!

— Micsoda ejjeli zene?

– Holnap jojjon el. Hat ora utân. Majd akkor megmondom. Igen?

— Hanem...

— fgerje meg, hogy eljon!

— îgerem.

— Most pedig gyeriink a târsasâghoz!

Hârom percig sem tartott a jelenet. Lâzasan, izgatottan beszelt, a szavak felet elharapta. Az ejjeli zen^nel megrândult az ajka, de azutân megint a, mosolynak adott helyet, es semmi se ârulta el, sztereotip mi diil a lelkeben. Az asszony mindig kepes mosolyogni es mindig mosolyog.

Nyugodtan, higgadtan beszeltem vele. Kisse talan nyersen, kfmeletlenul is, £s ez meg jobban bântotta. Csodâltam erflyemet, bâtorsâgomat es gorombasâgomat. Nemi gogot ereztem, hogy oly egyszeruen, mereszen vegeztem vele. Mâr csoppet se târodtem, hogy o kinlodik, vergodik, pedig addig mindig attol akartam 6t es magamat megkimelni...

Tuntetoen sokat forgolodtam Mariska koriil. Avval akartam Margitnak a kegyelemdofest megadni. De 6 kozombosen, hidegen n£zte, mint âradozom, es szempillâja se rezdult. Csak egyetlenegyszer râzkodott âssze, mintha fâzn^k.

Felsen korân eljott erte, es hiâba marasztaltâk, kerleltdk, nem felelt egy szot sem, csak a ferje karjâba kapaszkodott, es a cipoje orrât nezegette. Utolsonak en bucsiiztam tole.

— El ne felejtse az igeretdt! — figyelmeztetett hangosan, hogy mindenki meghallotta.

— Semmi esetre, nagysâgos asszonyom!

— Ne verd koltsegbe a fiiit — nevetett Felsen.

Nemsokâra oszlott a târsasâg. Romhânyekhoz tobben is csatlakoztak, s igy en kisse hâtramaradhattam Mariskâval. Elsâ kerdese az volt:

— Mit igert maga Felsenn^nek?

A kerd^s oly vâratlanul talâlt, hogy szohoz se tudtam jutni. Hiszen hallhatta Margit figyelmezte-

teset, de hât elvegre az diszkret dolog. Hogy meri d kerdezni?... Ostoba gondolat! Hât ugy... ligy... ligy, hogy tudni akarja, mit fg^rtem.

— Nem mondja meg? — szolt, midon nem felel-tem.

— Megmondhatom, hiszen nincs benne semmit Egy skatulya Kuglerrol van szd, amit regebben fgertem neki. Ma megismeteltem az igeretemet es... Felsenne nagyon szereti a Kuglert, nagyon szereti. Talan maga is szereti?... Annâl jobb... Magânak ket skatulyâval viszek.

Oly ugyetlenul hazudtam, hogy fdltetlenul eszre kellett vennie. Nem neztem a szemebe, es nem tudom, hogyan fogadta otromba fullentesemet. Csak kesobb mondta halkan:

— Koszondm... en nem kerek.

Gyorsan mâsrdl kezdtem papolni, es sikerult is elfeledtetnem vele a histdriât. Azutân pedig meseltem, meseltem es megfogtam a kezet. Hagyta... Csacsogtam, csacsogtam es a szemebe neztem. Mosolygott... Fecsegtem, fecsegtem megszakitâs nelkul, es âtkaroltam a derekât. Elturte, sot mintha kisse hozzâmsimult volna. Azutân elhallgattam, hirtelen, âtmenetnelkiil. Kisfejecskejeavâllamon pihent, gyonydruseges szeme lâgyan, hizelgdn biztatott... Valami a fulembe zugott: „Ne tedd meg!" Halkan, leheletszeruen megerintettem az ajkammal halvâny rdzsaarcât... Csondesen kibontakozott a karombol, fel kezevel megigazitotta a frizurâjât. Felig szemrehânydan, felig hâlâsan fiiggesztette râm a szemet. Arca, mint a frissen sztlrt tej, gyonge pfrban egett...

SUBLOCOTENENTUL

1.

Era bal. Unul din balurile judeţene strălucit de izbutite. Din judeţ se adunaseră, fără excepţie, toate femeile frumoase, fetele frumoase, încît abia încăpeau în sala mare a primăriei. Organizatorii îşi frecau mîinile mulţumiţi: „Slavă Domnului, nu vom plăti din buzunar". Feţele lor radiau de mîndrie:

— Vezi... e totuşi un judeţ ales judeţul acesta al nostru! Ce public, ce distincţie!

Rîsul cochet al femeilor, şoaptele dulci ale fetelor, complimentele înaripate ale bărbaţilor se contopeau cu tîrşiitul pantofiorilor albi şi se uneau într-un zumzet din care numai cînd şi cînd izbucnea vreo exclamaţie, vreun cuvînt rostit mai tare... Era zarva aceea plăcută a sălilor de bal, care apropie o femeie de un bărbat.

Mă aciuisem discret, aproape timid, într-un colţ şi priveam lacom mulţimea unduitoare. Eram străin, sosisem abia de cîteva săptămîni în garnizoană şi nu cunoscusem încă decît pe doamnele ofiţerilor; şi nici pe acelea toate...

Orchestra atacă ceardaşul. Melodii sprintene, scăpărătoare, de băteai fără voie din călcîie. O pereche... trei... zece, jucau înflăcărat în faţa estradei ţiganilor ; pe canapelele înguste de catifea roşie, numai mamele se mai delectau cu legănarea veselă a odraslelor... şi încă cineva: soţia locotenentului Felsen... Margit.

O mulţime uriaşă de cavaleri se îmbulzea în jurul ei; ofiţeri, civili, de-a valma. îi făceau complimente, făceau spirite şi femeia zîmbea. M-am strecurat mai aproape, şi tocmai atunci auzii cuvintele îmbufnate, dar drăgălaşe ale Margitei:

— Duceţi-vă... Nu dansez cu nimeni...

Rugăminţi, implorări, rîsete. Femeia se sculă. Zece inşi îi oferiră braţul.

— O, cît sînteţi de nesuferiţi... Ce vreţi?

— Un minut, stimată doamnă! se rugă un chel în frac.

— Plecaţi... uf, cît sînteţi de nesuferiţi!

Se uită împrejur, de parcă ar căuta pe cineva. Cînd privirea-i rătăci pînă la mine, m-am înclinat.

— Bună seara... Ia te uită, pe dumneata nici nu te-am văzut încă. Vino, scapă-mă de lipitorile astea...

Rîse tare, cît vorbi aşa, şi mi se agăţă de braţ.

— Doamnă! bolborosii tulburat. Doriţi să...

— Du-mă, da... Pe cît se poate, aproape de ţigani...

Cu preţul tinei lupte deznădăjduite, reuşii să pătrund lîngă primaş. Mă temeam şi tremuram, şi abia îndrăznii să cuprind mijlocul superbei cuconiţe. Trupul ei respira un parfum ameţitor, tulburător; îl inspiram cu înflăcărare, cu patimă. Simţeam că ochii ei albaştri, mari, blînzi îmi mîngîie obrajii,

dar nu eram în stare să-i privesc, mă temeam. Tăceam şi ea se amuza, zîmbind pe seama zăpăcelii mele, a emoţiei mele.

— Spune, zise ea, dumneata eşti totdeauna atît de tăcut?

în colţul gurii mici, cu buze subţiri, roşii, îi juca un zîmbet cochet. Am strîns-o de mine ca un nebun şi nu i-am răspuns.

— Spune ! repetă după o scurtă pauză.

— Rîzi de mine? gîfîii încet.

— De ce aş rîde? întreb, atîta tot.

— Ei da, sînt totdeauna atît de tăcut! i-am răspuns, privind-o în ochi.

— Totdeauna?

— Totdeauna.

— Bun obicei.

— De ce spui că e un bun obicei?

— Ei, dar ce întrebări curioase pui!... Doar trebuie să spun ceva, dacă dumneata te lauzi cu tăcerea.

Mi se făcu ruşine pentru că fusesem un zevzec. Trebuia să fi spus ceva, orice, ştiu. Poate o grosolănie. Orice, ca să-i fi dat să înţeleagă că sînt bărbat, că... Ea se uita cum mă zbuciumam şi zîmbea într-una. Şi zîmbetul acela mă durea, mă ardea, mă chinuia...

Cînd muzica încetă, am respirat uşurat. Mă bucurai. Nu simţeam decît ruşine. Stăteam în faţa ei, cu ochii plecaţi, în timp ce domni, cu chipul înroşit de năduşeală, urlau horcăind: „Repetă! înc-o dată!"

— Dacă ai obosit, du-mă la locul meu! — zise ea, zîmbind într-una.

— Cum doreşti!

— Vai, cît de nesuferit ai ajuns şi dumneata!... Te pomeneşti că te-ai supărat pe mine!?

Aş fi avut chef să-i apuc umerii aceia plini, goi, să-i apuc, să-mi înfig unghiile în ei, să-i rup, să-i sfîşii carnea, pînă izbucneşte sîngele. M-am supărat! Sîngele mi se învolbura nebuneşte prin cap, eram de-a dreptul ameţit, de un sentiment ciudat, nedefinit... Şi ea îşi odihnea privirea asupra mea atît de blînd şi rîdea atît de straniu.

— Nu m-am supărat, răspunsei într-un tîrziu, brutal.

— într-adevăr, nu te-ai supărat?... Vezi, eu am crezut că te-ai supărat!

— Nu mă chinui, doamnă, te rog, te implor! Nu mă maltrata! Doar poţi vedea, doar poţi simţi, doar poţi gîndi că...

— Că? întrebă provocator.

— Că te iubesc, că... sînt nebun după dumneata, că mi-am pierdut minţile...

Se uită brusc, repede, împrejur, dacă nu m-a auzit cineva, şi apoi încet, dar fără să mai zîmbească, spuse:

— Nu vorbi prostii... Doar dumneata eşti încă un copil.

Acum nu mă mai indignai, nu îmi mai fu ruşine. Citeam în ochii ei că nu mai sînt copil...

In seara aceea nici n-am mai dansat cu ea. De mai multe ori se uită după mine cînd la vreo întorsătură treceam unul pe lîngă altul, şi nu zîmbea, nu zîmbea de fel... în pauză m-am ocupat de o fetişcană oarecare tinerică... şi frumoasa femeie se uită de cîteva ori în direcţia mea şi-şi încreţi fruntea.

Petrecerea ţinu pînă tîrziu dimineaţa. Felsenii rămaseră ultimii, ca întotdeauna, pentru că domnul locotenent nu se prea putea despărţi de cărţi.

— Pînă ce te îmbraci dumneata, zise el nevesti-si, mai las nişte parale pe la băieţi. Ţin banca, domnilor!

Şi domnii se aşezară repede primprejurul mesei verzi.

— Tu nu joci? mă întrebă Felsen, cînd văzu că nu mă aşez.

— Nu, mulţumesc, bătrîne...

— Te rog ajută-i atunci nevesti-mi să-şi îmbrace mantoul, da?

— Bucuros, imediat...

— Dasă, mă duc singură! spuse Margit, pornind spre garderoba doamnelor.

Am condus-o.

în cămăruţa mică dormita o femeie bătrînă, zbîrcită. Mantoul atîrna pe unul din cuiere. îl luai şi [...]* cu el tiptil:

— Poftim!

— Uf, ce rece e !

Stăteam în faţa oglinzii şi-i aranjam gulerul. Gîtul ei alb, rotund, strălucea ispititor în penumbră. Brusc, pătimaş, îmi lipii buzele de el. Se întoarse brusc şi mă privi. O luai în braţe şi-i sărutai gura lung, fierbinte...

— Dasă copilăriile ! şopti, şi-mi rabdă sărutările, nemişcată, cu braţele căzute.

Ne-am întors în sala de joc. Felsen radia de bucurie: jefuise societatea de tot. Cîştigase nebuneşte...

2.

Odată, aproximativ după o lună de la bal, Felsen plecă, pe trei zile, în interes de serviciu. Aceste trei zile au fost paradisul. Stăteam în micul dormitor

* Text indescifrabil (*n. ed.*).

al Margitei, pe un divan scurt, turcesc, într-o lumină difuză, trandafirie, şi îi şopteam încet:

— Te iubesc nemărginit, Margit, nespus de mult... De fapt poate nu te iubesc... te ador, ca pe o zeiță... Cînd te-am văzut întîia oară, am simțit că sîngele îmi năvăleşte în cap, inima mi se strînge, respirația mi se taie şi nu vedeam decît ochii tăi minunați, nu auzeam decît glasul tău, care ciripea... Ai devenit lumea mea, fericirea mea, totul. M-am ghemuit mut la picioarele tale şi abia am îndrăznit să te privesc. Am devenit cîinele tău, robul tău. Şi mi-ar fi plăcut atît de mult să mă calci în picioare, să-mi dau sufletul o dată cu îmbrățişarea minutelor tale! Dar tu ai zîmbit, m-ai ridicat şi mi-ai sărutat fruntea... Te iubesc!

Cu pleoapele lăsate, tremurînd visătoare, şoptea într-una:

— încă... încă... mai spune-mi că mă iubeşti...

— Te iubesc!

— Jură!

— Jur.

— Jură că mă vei iubi întotdeauna !

— Jur.

îmi trase capul la pieptul ei, care zvîcnea, şi cu ochii înlăcrimați de bucurie îşi lipi îndelung, îndelung gura ei dulce de buzele mele, iar eu îi îmbrățişai mijlocul zvelt, subțire...

Timpul trecea. Se împlineau zile, săptămîni, luni, şi, cu încetul, mă obişnuisem că Margit îmi aparține cu totul. închipuirile ațîțătoare, imaginile de vis păliră, deveniseră cenuşii. Dorința se estompă prin legătura creată, iar în locul dorului se strecură pe ascuns, mişeleşte, chipul umbrit al plictiselii. Apoi, într-o bună zi, m-am surprins că în timp ce Margit îmi vorbea despre dragostea ei arzătoare, pătimaşă, eu am căscat. A băgat de seamă. Ochii i s-au întunecat şi a tăcut. Mi se făcu ruşine de purtarea mea nedelicată, lipsită de tact, iar peste cîteva minute, cu greu mi-am putut reține căscatul. Mă plictiseam lîngă dînsa şi plictiseala omoară pasiunea.

Cugetai la aceasta şi descoperii că intrasem într-un joc periculos. Doar jocul acesta mă poate costa rangul! Am ajuns la concluzia că intrasem în joc cu totul nechibzuit, copilăreşte. Nu mi-ar fi fost îngăduit să ajung atît de departe. Poate să afle Felsen, poate să afle oricine, şi atunci... Ei, ai atunci revolver şi sabie, chestiune de onoare, degradare, şi cine mai ştie cîte. Am devenit prudent, şi am îndemnat-o şi pe Margit să fie prudentă.

Timpul trecea. Cu cît mă ocupam mai mult de această aventură, cu atît mai puțin mă pasiona femeia, în sinea mea, numeam de multe ori dragostea o mare nerozie... O asemenea dragoste... Am început să-i fac curte lui Romhânyi Mariska, dar numai ca să mă distrez, şi am constatat că acum mai mult mă interesează roşitul pudic, frecvent al Mariskăi, pălăvrăgeala ei neînsemnată decît cea mai fierbinte sărutare, cea mai pătimaşă îmbrățişare a Margitei...

Şi apoi iară şezurăm acolo, în' micul dormitor, pe divanul scurt, turcesc şi Margit spuse:

— Dac-ai şti cît te iubesc, cît mi-e de dor de tine !... Dacă ai simți că fiecare fibră te doreşte numai pe tine, te cere numai pe tine! O, nemărginită e dragostea mea, nemărginită şi veşnică... Te iubesc, Emil, te iubesc... te iubesc...

îmi apucă mîna şi mi-o acoperi de sărutări.

— Ei, ei, Margit... ce fel de...

Mă miram din cale-afară cum poate fi cineva atît de sentimental. Doar nu e dragostea un lucru atît de mare. Mă iubeşte, mă iubeşte, bine; dar pentru asta nu trebuie sentimentalism. în general, mi se părea o nerozie că mă aflam acolo. Ce căutam acolo? Cu ce drept mă ascund în dormitorul unei femei? Ce ar spune bărbatul ei?... Deodată mi s-a părut că aud un zgomot suspect. Dacă stăm să chibzuim bine, gîndii, sînt un hoț. Un ticălos de rînd care se furişează în casă şi jefuieşte... începeam să mă simt foarte ne la locul meu. îmi suna într-una în ureche: „Furi, furi".

Nu îndrăzneam să iau nici o hotarîre. Ştiam că hotărîrea mea ar îndurera pe cineva şi nu voiam să-i răsplătesc dragostea prin durere. Şi totuşi, am fost brutal. Involuntar, fără să vreau, am fost brutal, îmi dădui seama cînd Margit îmi spuse lăcrimînd, zîmbind cu amărăciune:

— Te iert, dragul meu, nici nu te scuza... Ție îți iert orice. Numai să mă iubeşti puțin, să o iubeşti cît de puțin pe Margit a ta...

Mi se făcu milă de ea şi am sărutat-o. Dacă asta putea fi o sărutare !... Mi-am atins buzele de buzele ei, repede, fără simțire, şi am tresărit puțin, pentru că buzele ei tremurau.

Apoi, odată, mă primi plîngînd. îi veni greu să vorbească şi mi se plînse cu amărăciune:

— Nu mă mai iubeşti!... Dar de ce nu mă mai iubeşti?

Am sărit, speriat, şi am cuprins-o cu gingăşie:

— Pentru Dumnezeu, Margit, nu striga, ne aud servitorii... Apoi am continuat, împăciuitor: Cum mă poți întreba aşa ceva?... Doar ştii că te iubesc, că...

M-a pus să jur iarăşi că nu o voi părăsi.

Două zile nici nu m-am apropiat de casa ei. în sfîrşit, a treia zi m-am înfățişat. Nu că aş fi simțit nevoia să mă întîlnesc cu ea, ci de teamă. Mă temeam să nu mai facă vreo prostie. O femeie îndrăgostită e în stare de orice... îmi sări de gît cu surprinzătoare veselie şi-mi ceru, rîzînd, iertare pentru scena de data trecută. O sărutai.

— Aşa te iubesc, Margit! Aşa, cuminte, drăguță...

Rîdea într-una, şi rîsul ei suna uscat, afectat. în ochii ei strălucea, însă, o lumină ciudată, misterioasă.

„Poate că şi-a dat seama că situația asta nu mai poate dura !" m-am gîndit, în sinea mea, în timp ce plecam.

în ultima vreme, de cîte ori voiam să mă duc la Margit, de fiecare dată nimeream la Romhányi Mariska. Ar fi trebuit să cred că sînt îndrăgostit de ea, cu toate că fata nu era de loc o frumusețe răpitoare! Da prima vedere surprind ochii şi gura. Şi una, şi alta sînt capodopere. în rest e numai imitație. Obrajii sînt ai lui Csavossy Ella, fruntea o are de la Bierbaum Flora, bărbia, cam ascuțită, a împrumutat-o de la Werner Olga; de năsucul drept, cu nările tremurinde, a făcut rost de la mămica ei, părul castaniu l-a căpătat de la taică-său, trupul îi este foarte zvelt... într-un cuvînt, nu e potrivită pentru a ispiti mulțimea.

Nici în cele materiale nu se lăfăieşte. Taică-său e un avocat cu renume, care are o nevastă, o fată, o barbă franțuzească îngrijită şi o casă fără caturi pe

strada Nouă. Toate acestea la un loc fac vreo zece mii de coroane... dar, între noi, putem vorbi despre forinți... Atîta tot...

Am început să-i trag clopotele numai de-al dracului şi din plictiseală. Se învîrtea Blaskovich pe lîngă ea, vizibil, fără rezultat. Am discutat despre ei cu Vay Miklds şi am pariat că-1 voi rade pe Blasi. Din glumă, de-al dracului. „Las' să crape bătrînul!"... rîdeam noi.

Obişnuiam să merg acolo de două ori pe săptămînă. Exact de două ori. Nu mă dădeam în vînt după întîlniri, ca pe vremea în care o urmăream pe Margit, dar nici nu le neglijam. Sîntem liniştiți, tăcuți. De obicei sînt singurul musafir. Eu mă aşez într-un fotoliu, ea pe sofa. Elecărim despre lucruri fără importanță, despre nimicuri; în asemenea prilejuri mi se pare, totuşi, foarte frumoasă, încîntătoare.

— Dumneata eşti atît de uşuratec, atît de frivol! repeta ea adesea.

Mă priveşte îndelung în ochi, cu căldură şi... rîde. Şi eu mă simt de parcă aş fi acasă, de parcă ochii aceia blînzi m-ar dojeni cu dragoste, m-ar mîngîia, m-ar răsfăța...

într-o zi de joi m-am înfățişat neanunțat. Mariska mă apostrofă zîmbind:

— Dar dumneata cum de îndrăzneşti să vii astăzi ?

— Aşa, fiindcă dumneata m-ai fermecat! răspunsei. Mă pregătisem să merg în altă parte, dar n-am putut trece prin fața casei. A trebuit să intru...

— O, o! se văicări glumind, dar glasul ei era, totuşi, ciudat. Te cunoaştem!

— Mariska ! zisei surprins.

Te cunoaştem! clătină din cap, de astă dată serioasă.

— Dar...

— Magnetul nu este aici, ştim !

– Dar crezi că...

— Mie nu mi-e îngăduit să vorbesc despre asta, pentru că nu mă priveşte. Treaba dumitale. Ştii ce faci. Eu am auzit numai, am luat cunoştință, dar cu toate acestea m-am purtat față de dumneata cu vechea prietenie...

— Mariska, poate, poate ceva mai lămurit...

— în cazul acesta e mai bine şi mai folositor să nu fim prea desluşiți.

Cîteva clipe trebălui nervos cu degetele printr-un album de fotografii şi, deschizîndu-1 tocmai la fotografia „Makart" a Margitei, îl aşeză pe masă. Apoi continuă încet:

— Eu am fost întotdeauna sinceră cu dumneata. Ți-am spus deschis gîndul meu, părerea mea, chiar şi atunci cînd dumneata nu mi-ai cerut-o. Aşadar, a trebuit să ți-o spun şi pe asta. Trebuia să ştii că ştiu. Pentru evitarea eventualelor neînțelegeri...

Voia să zîmbească, dar cînd se uită la mine, dintr-o dată i se spulberă zîmbetul de pe buze. Arătam, probabil, înspăimîntător. Dacă aş fi fost pălmuit în public, nu m-ar fi durut mai rău.

— Dragă Mariska !... bîlbîii.

— Să ne aşezăm!... Să vorbim despre altceva.

Gînduri stupide, măgării irealizabile îmi fulgerau prin minte. Nu înțelegeam limpede, decît că am jignit, am rănit această fetiță drăguță, ființa asta nevinovată... şi că trebuie neapărat să îndrept această greşeală.

— Nu doresc să par mai bun decît sînt... nu vreau să dau loc la nici o amăgire... Dumneata poate că nici nu înțelegi acest lucru, este prea departe de sufletul dumitale blînd, bun. Te cunosc, dragă Mariska, şi ştiu că nu mă condamni, că...

Cu încetul, am izbutit să mă adun şi am vorbit, am tot vorbit. Poate fără legătură, poate prosteşte, dar din ce în ce mai pătimaş, mai adevărat, mai sincer. Şi sinceritatea este argumentul cel mai convingător. Sinceritatea farmecă pînă şi păcatul, făcîndu-1 scuzabil... Mariska îmi asculta vorbele la început serioasă, apoi mîhnită, apoi cu interes, pînă la urmă impresionată...

Şi cînd am plecat, i-am sărutat mîna.

16

îmi îmbrăcai tunica de gală cu hotărîrea fermă de a mă duce la Margit. Trebuie să mă duc neapărat, gîndii, cu atît mai mult cu cît s-a împlinit tocmai o săptămînă de cînd n-am mai văzut-o, deşi mi-a scris în două rînduri să o vizitez. Am pornit şi m-am dus însă la Mariska.

Se pregătea să meargă la *ground* şi tocmai se necăjea cu pălăria, în salon, în fața oglinzii mari. Atunci se petrecu ceva miraculos cu mine. După numai cîteva cuvinte am amuțit şi după aceea am tăcut, tăcut cu statornicie. Mariska încercă să mă ațîțe, dar încercarea ei dădu greş, eşua la rezistența mea îndărătnică. Mă simțeam un măgar nespus de mare. Nu eram în stare să adun în cap un păcătos de gînd, cît de neghiob să fi fost... Ea îşi legăna indiferentă racheta şi tăcea la fel. Se vedea că nu vrea să mă dea afară, dar că

vrea să joace tenis. Poate nu îndrăznea să mă roage s-o conduc.

în sfîrşit, după o pauză palpitantă de un sfert de ceas, i-am spus:

— Să-ți spun ceva, Mariska!

— Ai terminat?

— M-am jurat că de aci încolo voi fi om de treabă.

— Ei, lasă...

— Da, am jurat solemn c-am să devin un micburghez serios. Nu voi bea, nu voi juca cărți, nu voi mai face datorii... Am de acum şi un model, pe vecinul meu. Un conțopist. Este tatăl fericit a cinci copii, are o leafă pe jumătate cît mine şi, totuşi, îşi întreține din ea nevasta, odraslele şi soacra... El va fi idealul meu de neatins.

— Ai jurat?

— Nu crezi, poate?

— Ba da. Cum să nu! Doar azi-noapte ți-am auzit serenada sub fereastră. A fost într-adevăr frumoasă, şi m-am gîndit imediat că ai pornit-o pe calea cea bună... Minunat, minunat!

Rîdea. Rîdea atît de ironic şi de dulce, încît aş fi vrut să-i sărut buzele. Ar fi trebuit să fiu indignat, pentru că se amuza pe socoteala mea, dar nu. Dimpotrivă, rîsul mă molipsi şi pe mine, şi după aceea chicoteam amîndoi. îi spuse mâmichii că m-am îndreptat, şi rîse şi mămica. Mămica îl informă pe tăticu, şi rîse şi tăticul. Pînă la urmă, rîdea toată casa de mine şi eu nu mă puteam supăra...

— Dacă vrei să joci tenis, zisei în cele din urmă, te conduc.

— Ee! Cît p-aci era să uit! tresări ea, speriată.

Cînd am ajuns la teren, se adunase deja o societate numeroasă. Mariska intră imediat în joc, iar eu, nefiind mare amator de tenis, mă aciuii lîngă doamna Markovics şi începui să mă delectez cu trufandalele zilei în materie de bîrfă. Din întîmplare, privirea îmi rătăci pe una din băncile mai îndepărtate. Hm! Mi se păru că nu văd bine şi o întrebai pe doamna Markovics.

— Doamna Felsen?

— Sigur că ea e. Nu o mai recunoşti?

Uitîndu-mă într-acolo, mai pe-ndelete, văzui că locotenentul Frolich îi explică ceva cu gesturi vii. Margit dădea din cap, dar nu se uita la el, ci mereu înspre mine. Mă dusei acolo.

— Sărut mîinile ! strigai, încă de departe.

— Bună ziua ! zise şi, întorcîndu-se spre Frolich, spuse: Dumneata n-ai dreptate! Dragostea femeii este mult, mult mai durabilă, mai puternică, mai pătimaşă decît a bărbatului...

— Scuzaţi-mă, vă rog, dacă v-am tulburat! şi dădui să plec.

— Ba nu, rămîi... Aş vrea chiar să vorbesc puţin cu dumneata...

M-am aşezat la dreapta ei. Cinci minute îl mai rabdă pe Frolich, după aceea îl concedie, nu prea delicat.

— Ai primit *bleu-rile* mele? mă întrebă, cînd am rămas singuri.

— De-am primit.

— Şi?

— Şi nimic... în primul rînd vreau să te fac atentă, dragă Margit, că scrisorile sînt ceva foarte necugetat. Imaginează-ţi că soţul dumitale ar descoperi...

— Asta mă priveşte, dragă, nu te doare pe dumneata!

Dar oarecare amestec am şi eu, o dată ce pielea mea este cea mai interesată.

— O, o... desigur, acum eşti foarte grijuliu, foarte prudent.

— Omul devine mai înţelept.

— Aşadar, de asta n-ai venit?

— Nu chiar, dar...

— O, o!

— Ştii că nu-mi plac mîzgălelile.

— Dar serenadele, da !

— Ce fel de serenade?

— Să vii mîine. După şase. Atunci îţi voi spune. Da?

— Dar...

— Promite-mi că vii!

— îţi promit.

— Iar acum, haidem la ceilalţi!

Scena n-a durat nici trei minute. Vorbise febril, agitat, înghiţise jumătăţi de cuvinte. La cuvîntul „serenadă" i se crispaseră buzele, dar după aceea surîsul stereotip îşi făcu iarăşi loc, şi nimic nu trăda ce se petrece în sufletul ei. Femeia este în stare să zîmbească întotdeauna şi zîmbeşte totdeauna.

Vorbisem cu ea liniştit, calm. Poate cam brutal, chiar fără cruţare, şi asta o duruse şi mai rău. îmi admiram energia, curajul şi grosolănia.

Simţeam oarecare înfumurare că isprăvisem atît de simplu, atît de îndrăzneţ cu ea. Nu mă mai interesa de loc că ea se chinuieşte, se zbate, deşi pînă acum voisem mereu să o feresc de asta şi pe ea, şi pe mine.

M-am învîrtit ostentativ de mult pe lîngă Mariska. Cu asta voiam să-i dau Margitei lovitura de grație. Dar ea privea indiferentă, rece, la efuziunile mele şi nici nu clipea. Numai o singură dată se scutură, de parcă i-ar fi fost frig.

Felsen veni devreme să o ia şi în zadar fu invitată, rugată să rămînă, nu răspunse nici un cuvînt, ci se agăță de brațul soțului şi-şi privea vîrful pantofilor. Eu am rămas ultimul să-mi iau rămas bun de la ea.

— Să nu-ți uiți promisiunea! mă făcu ea atent cu voce tare, încît auzi toată lumea.

— în nici un caz, doamnă!

— Nu-1 băga la cheltuială pe băiat, rîse Felsen.

Nu peste mult, societatea se împrăştie. De familia Romhânyi se ataşară mai mulți, aşa că am putut rămîne mai în urmă cu Mariska. Mă întrebă de la bun început:

— Ce i-ai promis dumneata doamnei Felsen?

întrebarea mă găsi atît de nepregătit, încît am rămas fără grai. Doar putuse auzi ce-mi spusese Margit, dar, la urma urmei, fusese ceva discret. Cum îndrăzneşte să mă întrebe?... Gînd nerod ! Apoi aşa... aşa... aşa că vrea să ştie ce i-am promis.

— Nu-mi spui? zise cînd văzu că nu-i răspund.

— îți pot spune, dar nu-i nimic de seamă. E vorba de o cutie de Kugler, pe care i-am promis-o mai demult. Azi i-am repetat promisiunea şi... doamnei Felsen îi place foarte mult Kuglerul, îi place foarte mult. Poate că-ți place şi dumitale... Cu atît mai bine... Dumitale îți voi aduce două cutii...

Mințeam cu atîta neîndemînare, încît trebuia neapărat să bage de seamă. Nu mă uitam în ochii ei şi nu ştiu cum anume a primit minciuna mea grosolană. Numai într-un tîrziu îmi răspunse încetişor:

— Mulțumesc... nu doresc.

Am început să turui repede despre altceva şi am reuşit chiar s-o fac să uite întîmplarea. Iar după aceea am povestit, am tot povestit şi i-am luat mîna. M-a lăsat... Am pălăvrăgit, am pălăvrăgit, şi-am privit-o în ochi. A zîmbit... Am sporovăit, am sporovăit fără întrerupere, şi i-am cuprins mijlocul. M-a lăsat, ba chiar părea că se strînge puțin lîngă mine. Apoi tăcu brusc, fără tranziție... Căpşorul i se odihnea pe umărul meu, ochii minunați mă îndemnau calzi, dezmierdători... Ceva îmi vuia în urechi: „N-o face !" încetişor, ca o adiere, i-am atins cu buzele obrazul trandafiriu. Se desfăcu binişor din brațele mele, îşi netezi părul cu mîna. îşi îndreptă privirea spre mine, jumătate cu reproş, jumătate recunoscătoare. Obrajii ca laptele proaspăt ardeau într-o roşeață uşoară...

A FOHADNAGY UR

Vasârnap delelott kilenc drakor Haidekker fd-hadnagy tir meg az âgyban hentergett. Eppen azon gondolkozott, hogy milyen irigylesremeltd jd dolga van a kirâlynak, aki âtlumpolt ejszaka utân kialhatja magât es nem kenytelen a kaszârnyâba kocogni, midon feldult keppel berontott a legenye:

— Fohadnagy ur, jonnek a tiszt urak...

— Hât hadd jdjjenek, te Miska! —âsitott Hai-dekker.

— De sokan jonnek, fohadnagy ur... nagyon so-kan jonnek! dadogta a legeny.

— Hât hadd jdjjenek sokan, te Miska!

— Igen, de a cigaretta, fohadnagy ur... hova rejtsem el a cigarettât?...

Haidekker nagyot nevetett. Tetszett neki, hogy a legenye olyan takarekos. O maga ugyis takarekosság-hiânyban szenvedett.

— Jdlvan, te Miska! Ugyes gyerek vagy! Hanem csak hadd most a cigarettât, mert ugysincs... Add ide az elso szâmu nadrâgot!

Be sem fejezhette, s a tiszt urak, mint a fdrgeteg, rettento garral benyomultak a szobâba.

— Nem szegyelled magad?... Szervusz Kiki!... Hogy vagy Kiki?...

— Kiabâltak, bolondoztak, majd szejjelszed-tek. Haidekker fohadnagy ur ugyanis merhetetlen nepszerusegnek drvendett a tisztikar kdreben. A nepszeruseget fdkeppen vastag, koromfekete bajszâ-nak es nyitott penztârcâjânak kdszonhette, de azert âltalânosan elismertek azt is, hogy szepen tud mulatni. Erszenye mindenkinek nyitva volt, de szerencsere ritkân duzzadt ertekes holmitdl. Inkâbb zâloglevelek szoktak beldie kiviritani...

Mig a fohadnagy ur feldltozkddott, a vendegek egyhangiilag elhatârozták, hogy megisszâk a likdr-jet. Szerencsere Haidekker mâr hdnapok dta nem volt abban a penzes helyzetben, hogy a lakâsân italokat rejtegessen, s igy pokoli phlegmâval nezte, mint fo-lyik a likdrhajsza, mint szedik szet az âgyât, mint dobâljâk ki a szekrenyekbdl a ruhâit, mint teszik tuve az egesz hâzat...

— Add eld az italt, ne viccelj... nagyon szomjas vagyok!... szolt feldrai kârbaveszett fâradsâg utân Witzberg Waldemâr fohadnagy, akinek oblos torka megyeszerte bâmulat târgyât kepezte.

— Honnan, ha nincs?

— Hozass!

— Megbolondultâl?

— Ugyan...

– Azt hiszed, hogy en penzeszsâk vagyok?... Ba-râtom, mâr legalâbb ket hete meg krajcârt se lâttam!

Beszelhetett o nekik. Szakertdi szemmel âtku-tattâk a zsebeit, a penztârcâjât, amit Haidekker ret-tenhetlen nyugalommal turt el.

— Kenyermorzsât se talâltok, nemhogy penzt!

— Adjuk ossze, urak, a vagyormnkat, es hozassunk valami itokât! —javasolta vegre Witzberg, akinek mâr egeszen kiszâradt a geg£je a sok beszedt61.

Nyolcan osszehoztak negyvenhet krajcârt.

— Ez keves! — velte Witzberg. — Legalâbb meg hârom krajcâr kellene, hogy egy korona legyen!

Az egyik rogton ajânlotta, hogy meg kell pumpolni Miskât. De ezt Witzberg hatârozott ellenzesere elvetettek.

— Csak nem izeliink a legennyel! — meltatlankodott az oblos torok.

Bundâs zubbonyâban Haidekker veletleniil egy tizfilleresre akadt. Felmutatta a nepnek, amitol sztinni nem akaro ovâciokban reszesitettek. Miska legeny javaslatâra, behato vita utân, megâllapodtak abban, hogy torkolyt hozatnak...

Amxg Miska odavolt, a târsasâg letelepedett es elenk eszmecserebe bocsâtkozott Blaskovics sarkantyiijânak szerzeserol. A csevegest kopogtatâs szakitotta meg.

— Bujj be! — orditotta a hâzigazda, de egyszerre meghult benne a ver, mert az ajton a napos kâplâr tortetett be. A vendegek harsogo kacagâssal fogadtâk.

— Mi kell? — formedt a kâplârra Haidekker, sejtve, hogy voltakeppen mi kell.

— Fohadnagy ur, alâzatosan jelentem, a szâzados tir kereti a laktanyâba.

— Szentessy szâzados lir?

— Igenis.

— No, loduljon a pokolba, vadâllat!

Megsemmisiilve rogyott le a fohadnagy ur az egyetlen karszekbe, s magâban meghatoan bucstizott a torkolytol.

— Iyâtjâtok — fakadt ki azutân konnyes szernmei —, lâtjâtok? Ilyen szâzadparancsnokom van nekem! Ilyen hiena rontja az en eletemet!

Kesergesere homeri kacaj volt a felelet. Hogy . az ordogbe ne kacagtak volna! Hiszen rendkivul nevetseges, hogy valakit vasârnap is becitâljanak a kaszârnyâba... Haidekker fejeben hamarosan azt tervezte, hogy *coute que coute,* nem megy be. De aztân megis csak elovette a jobbik eszet. Utkozben azonban folyton gondolkozott, milyen gorombasâgot vâghatna kapitânya arcâba, anelkul, hogy fiiggelemsertest kovessen el.

Mikor azonban Szentessy szâzados kirukkolt avval, hogy miert kerte be, a fohadnagy ur majd a nyakâba borult.

„En szerencsetlen, en boldogtalan! — gondolta. — Ennek a derek urnak akartam en gorombasâgot mondani! Ezt a kivâlo ferfitit neveztem en hienânak! Hiszen ez aranyember... puszizni valo ember... angyal..."

— Azert hivattalak be kerlek, hogy meg delutân elutazhassam. Otheti szabadsâgot kaptam, tudod, es âtadom gyorsan a szâzadot...

Ezt mondta a kapitâny, s ez Haidekker fuleben tigy zengett, mint szerâphok egi hârfazeneje.

— Miert nem kert tobbet, kapitâny xir? — kerdezte, csakhogy valamit mondjon es kitorni kesziilo oromet elpalâstolja.

— Nem adtak. Ezt is csak rengeteg kuncsorâlâssal tudtam kisajtolni az oregbol, hiszen tudod milyen zsugori, ha szabadsâgot ker az ember...

— Persze, persze... Termeszetes...

Az âtadâs 6t pere alatt megtortent, es Haidekker sietett zsebre vâgni a szâzadpenzt: hetszâzhetvenot korona es nehâny filler. J6 mulatâst kivânt a kapitdnynak, s azutân diszkret cakewalk lepesekkel ellejtett.

Mire hazaert, termeszetesen vendegeknek, torkolynek csak huit helyet talâlta.

— Witzberg fohadnagy ur azt uzenteti, hogy nagyon finom volt a torkoly! — jelentette Miska.

— Igen?... Eredj fiam es hozzâl hârom uveg...

Gondolkozott. Pezsgo legyen-e vagy bor?

— Hârom iiveg sort! — rendelkezett azutân fotiri gesztussal.

A tiszti etkezde elâszobâjâban, a lexikon âllvâny iiresen tâtongott. Az osszes kotetek es potkotetek kezben voltak. Az ebedre vârakozo urak kedvetlemil, unottan meriiltek el a kepek bâmulâsâban. A esondesen elvezoket Witzberg lârmâs beesortetese zavarta meg. Elenk mozdulatok kisereteben magyarâzta egy fiatal hadnagynak, hogy szamâr.

— Engedj meg, Witzykem — szolt a hadnagy megsertodve.

— Nem engedek semmit! — kiabâlt Witzy, es sikeriilt vâgâsân az osszes arcok diszkreten felderiiltek.

– Megint veszekedtek? — kerdezte Haidekker.

— Nezd, kerlek... mondja a hadnagy, de Witzy hirtelen kozbelep.

— Ne nezz semmit, Kiki! Elmondom, hogy volt, aztân megitelheted, kinek van igaza...

Arrol volt szo, hogy a toltenytâskânak a jobb fiilet kell-e elobb becsukni es azutân a balt, vagy pedig eloszor a balt es csak aztân a jobbat. A kerdes kenyes volt. A szabâlyzat ugyan tesz valami emlitest

rola, de nem eleg vilâgosan. Mindenki igyekezett a nezetevel a szubtilis problemât tisztâzni, de nem birtak megegyezni. Egy oreg szâzados foljegyezte az erdekes dolgot a noteszeben, hogy majd az ezredes donteset fogja kik^rni. Miutân azonban az ezredes szabâlyzati dolgokban nagyon elâvigyâzatos, valoszinu, hogy a nevezetes problema csak a dandârnâl, esetleg a hadosztâlynâl nyer megoldâst.

A kedelyek kisse lecsillapultak, es Nemethy szâzados felhasznâlta az alkalmat, hogy legtijabb gyârtmânyii viecet kiprobâlja.

— Hallottâtok-e mâr azt a viecet...

— Nem hallottuk... Mondja el, kapitâny bâcsi... Halljuk! kiabâlt a târsasâg osszevissza. Waitzner kadet pedig mâr alig tudta a neveteset visszatartani.

A vice ocska, elcsepelt trâgârsâg volt, amit mâr mindenki szâmtalanszor hallott, de azert oriâsi tetszessel, mâmoros tombolâssal fogadtatott. A kadet fuldokolva vergodott a divânyon, s hasât szorongatva csak neha-neha nyogte:

— Jaj... remek... jaj...

A tetszesvihar meg diihongott, de Nemethy ujbol megszolalt:

— Hât ezt hallottâtok-e mâr...

— Csend... Halljuk...

A kozepen mâr kitort a nevetesorkân, a kadet mâr a divânyon fetrengett.

— Vârjatok meg no... meg nincs vege... most jon a csattano.

– A *clou!...* — dorgott Witzy.

— A *pointe!* — toditotta Haidekker.

Nem mondhatta el a *clou-t,* mert az ablakok alatt ket noi kalap tunt fol, s egy szemhunyoritâs alatt az osszes urak az ablakokhoz rohantak. Nemi csalodâst

okozott azonban az, hogy a kalapok ket kapitânynet diszitettek, s igy nem lehetett lekiabâlni, sem csokot inteni. A nok ellebegese utân Nemethy ismet pdzba helyezkedett, hogy kivâgja a csattanot.

— Hât mondom...

— Ebedet!... Mi lesz az ebeddel? — kiabâltak most mâr a hallgatdk.

Nemethy nem jdtt zavarba, hanem elfogta-Waitzner kadetot es megis csak leadta *a pointe-ot.* A kadet annyira deriilt, hogy a vegen mâr csak gdrcsosen rângatdzott kezzel-lâbbal. Eppen belepett az drnagy, az elnok.

— Miaz? — kerdirâncba szedetthomlokkal, mert a kadet kinjâban nem vette eszre az drnagyot es egyre rângatdzott.

— Elmondtam neki egy viccet! — mosolygott Nemethy. — Pompâs kis pikâns histdria!

Az ornagy, ziillt agglegeny letere, nagyon szerette a vaskos pikanteriât. Mindjârt karon fogta Nemethyt.

— Jd?

— Elmondom, ha meghallgatja, drnagy tir!

— Meseld el, meseld el!

Az elnok kedveert a tisztek ismet elenk erdeklddessel vettek koriil Nemethyt, aki megkdszorulte a torkât, es diszkreten halk hangon belekezdett a viccbe. Az ornagy, csillogd szemmel, ktildnosen arra vigyâzott, nehogy valamely ketertelmu szot elhalasszon, a tdbbiek nevetesre kesz âbrâzattal hol az elndkot, hol a kapitânyt figyeltek. Haidekker fesziilt erdekldéssel Ieste eppen a meseld szavait, midon valaki oldalba lokte. Odanezett; Witzy volt. Intett, hogy kovesse. Kimentek a folyosdra.

— Az ordog hallgatja mâr vegig ezeket a buta, kopott vicceket!... — kezdte Witzberg.

— Mi kell, dreg? — kerdezte Haidekker kedelyesen.

— Igaz. Azert hivtalak, hogy ize... hallottam, hogy ize... milliomos vagy...

Haidekker majd hanyatt esett. Azonnal sejtette, hogy Witzy penzt akar. Nem csalddott. Nehâny kâzbevetett ize utân, gyorsan âttert a târgyra, es huszondt koronât kert.

— Becsiiletbevâgd kerdes most hirtelen az a rongyos huszondt korona... Tegnap dta szaladgâlok a rongyos dsszegert, es nincs-nincs... Veletleniil meghallottam, hogy ize vagy, szâzadparancsnok, es mindjârt gondoltam, hogy te nem vagy olyan ize, hogy rongyos huszondt koronâert izebe hagyd az embert...

– De dregem....

— Ne izelj!

— Hiszen nem az enyem a penz... hivatalos penz... es...

— Tudom. Meg is adom, mihelyt megjon a penzem. Csak nem kepzeled, hogy... nevetseges!

Haidekker tudta, hogy nincs olyan ember, akinek Witzy megadta volna a penzet es nincs olyan, akinek ne tartoznek. Azt is tudta, hogy az a „megjon a penzem" eppolyfrâzis,mint: „megnyerem afdnyeremenyt."

– De hâtha nem jon meg a penzed, s akkor...

— Mâr hogyne jonne... Hogy az drddgbe ne jonne? Biztos hogy legfeljebb ot nap, mondjuk egy het alatt itt van a penz. Tegnap kaptam levelet, meg is mutathatom... most ugyan nincs nâlam, de...

Kdnnyes szemekkel, reszketo ajakkal olvasta le neki Haidekker a huszondt koronât. Tudta, hogy soha... soha ezen a szep vilâgon nem lâtja viszont.

— Tudod mit, csibem! — mondta megint Witzy. Adjâl meg 6t koronât, hadd legyen kerek szâm, az

ember nem felejti el olyan hamar. Ki nem âllhatom a pâratlan szâmokat...

Sietve sziirta le meg az 6t koronât Haidekker, es elrohant a szomorii esemeny szinhelyerol. Meg megtortenhetett, hogy az utolso pillanatban eszebe jut Witzynek, hogy tulajdonkeppen nem is a pâratlan, hanem a pâros szâmokat utâlja.

Odabenn eppen befejezte Nemethy a viecet, s Haidekker reszt vehetett a kitoro nevetesben. Az erdeklodes azonban fokrol fokra az ebed fele irânyult. A fohadnagy lirnak is ilyen erzelmei tâmadtak, es besurrant a konyhâba, hogy a szakâcsnet szorakoztassa nehâny zseniâlisan rogtonzott elmesseggel s egyszersmind siettesse a tâlalâst. Mâr javâban meselt a konyhatundernek, midon valaki megrântotta a bluzât.

— Na?

— Gyere csak egy kiesit! — szolt Zay hadnagy, az indiszkret hâborgato.

— Parancsolj!

— Legy szives k£rlek, oregem, kolcsonozz hiisz koronât, amig megkapom a penzemet... Az este ellisztam a kaszinoban es adosa maradtam egy civilnek hiisz koronâval. Megigertem, hogy mama megadom. Nem akarok mindenkitol kolcsonozni. Azert kerek toled...

— De emberke, honnan adjak?

— Szâzadparancsnok vagy, hât csak van honnan ...

— Jo, jo, de az a szâzad penze! Be kell szâmolnom vele!

— Termeszetes. Nem ugy kerem, hogy ne adjam vissza!

— Tudom, de az ember sose tudhatja, mi adja elo magât...

— Mondd inkâbb, hogy nem akarsz adni. Egyszertibb. Mi kozod neked ahhoz, hogy en kompromittâlom magam egy civil elott? Mit bânt az teged? Mert...

— Hât azt kivânod, hogy a szâzadpenzt elkotyavetyeljem, elpredâljam, hogy ne tudjak vele elszâmolni...

— Ki beszel arrol?... Azt hiszed megszokom a husz koronâddal? Koszonom a bizalmadat... Nagyszeru! Elkotyavetyeli a penzt...

— Nesze, nesze — szolt Haidekker engeszteloen eskeseruen — vigyetek, lakjatokjol! Majd meglâtom, ha en râtok szorulok, hogy siettek a segitsegemre!

— Kerlek, ha nem szivesen adod, visszaveheted, itt van. Hiisz koronâert nem szerzek magamnak ellenseget...

— Eredj, kerlek, a fenebe, es ne bosszants legalâbb! — tort ki vegre a fâhadnagy visszasompolyogva az ebedlobe.

Eppen tâlaltak, tehât gyorsan a helyere ment, es elenk beszelgetesbe kezdett az ornaggyal. Amig vele târgyal, biztonsâgban erezheti magât... Midon behordtâk a levest, megkonnyebbiilten sohajtott fel:

— Hala Istennek! Legalâbb ebed alatt nincs veszely!

A levestkitunonektalâltaesmeg akarta repetâlni, mikor bal szomszedja, Lundenburg hadnagy, gyongeden megerintette akonyoket... A merokanâl kihullott a kezebol, a homlokân oriâsi verejtek cseppek iitottek ki.

— Szent eg, mi lesz velem! — gondolta ketsegbeesve.

— Legy szives, kerlek... — sugta Lundenburg.

— Mit... mit parancsolsz?

— A sot, kerlek.

Haidekkernek felragyogott a szeme. Ez egyszer kellemesen csalddott. Ez a fiii megis derek fiii, nem akarj a megpumpolni. A pecsenyenel azonban megint erezte a karjân az erintest.

— Sdt parancsolsz? — kerdezte udvariasan.

— Nem... a fogpiszkâldt kerem.

A fohadnagy egeszen megnyugodott. Ugy lâtszik, nincs rossz szândeka a gyereknek!, gondolta. Mikor a tesztât koriilhordoztâk, harmadszor is megrântotta a kdnydket.

— Vizet?

— Nem... Tudod kerlek — suttogta a jd fiu — nagy sziiksegem volna dt koronâra. Neked van penzed...

— Nekem?

— Szâzadparancsnok vagy...

Szd nelkul es titokban, az asztal alatt, markâba nyomta a derek fiiinak az dt koronât.

— Igaza van — gondolta magâban megadâssal —, szâzadparancsnok vagyok!

Ebed utân meg a kovetkezdket cselekedte a nepszeru Haidekker fohadnagy: kolcsonzdtt Blaskovich hadnagynak tizenhat koronât, adott Csorvâssy fdhadnagynak tiz koronât, ajândekozott Waitzner kadetnak ket koronât, kisegitette Neubauer hadnagyot hârom koronâval... Es azutân mâr nem csinâlt semmit, de midon este âlomra hajtotta volna fejet, igy morfondirozott magâban:

— Eddig mâr kilencvenhet koronât kiadtam... Ha ez igy folytatddik meg egy hetig, kuldhetem a szâzadomat koldulni!

Haidekker fohadnagy urat nagyon elcsigâzta a rukkolâs, es ebed utân azon szilârd eltdkelessel fekiidt le, hogy mâsnap reggelig nem kel fel. Estefele megis felebredt, de csak azert, hogy a mâsik oldalra fordul-jon. Mâr eppen azt âlmodta, hogy megint alszik, mikor valaki lerântotta rola a paplant.

— Kelj fol, âlomszuszek! — dordgte a fiilebe Witzberg. Mit alszol vilâgos nappal?

Haidekker tiltakozott, hivatkozott szilârd eltokelesere, de hasztalan. Witzy a lâbânâl fogva râncigâlta ki az âgybdl.

Addig ddrzsolte a szemet, mig eszebe jutott, hogy igaz, hiszen vacsorâznia kell. Ez aztân dontott. Hamar magâra kapta a ruhâjât.

— Hovâ megyiink? — kerdezte Witzytol.

— A Mâtyâsba. Megiszunk egy feketet, egy kis cigânyt hallgatunk, aztân hazajdviink... Holnap ugyis pihenonap, alhatunk rogyâsig.

A „Mâtyâs kirâly" *par excellence* tiszti vendeglo. Tiszta, szolid es jd forgalmii, igy mondja Lajos, a fopincer. A tisztek nagyon kedvelik, mert liri kdzdnseg lâtogatja, vagyis fokeppen mert uri gondolkodâsii gazdâja van, aki orommel es hitelben bocsâtja rendelkezesiikre a finom francia pezsgoket es nem szemtelenkedik mindjârt elsejen, hanem csak fel ev mulva nyiil az udvarias hangii felszdlitâsok hatâstalan mddszerehez... A cigâny is tisztesseges. Meglehetdsen muzsikâl es igen tapintatos. Ha lâtja, hogy valaki nagj-on keresi a penztârcâjât, diszkreten odâbbâll es nemvârja meg, n 0 gy az iHeto kenytelen legyen a szomszedjâtdl egy hatost kolcsondzni, plane midon az is bizonytalan, hogy a szomszednak van-e... Szdval a Mâtyâs uri nivdn âlld kocsma.

Mikor Haidekker es Witzberg besetâltak, mâr sokan tiltek a tiszti asztalnâl. Azetkezde elnoke, Zay, Lundenburg... Az ornagy a vendeglosnek magyarâzta, hogy a becsi szelet Becsben sokkal izletesebb, mint a Mâtyâsban. A tobbiek bele-belekontrâztak, s kozben aggodalmas pillantâsokat vetettek a rohamosan fogyo hârom decijiikre. Csak Lundenburg mosolygott, mibol Witzberg rogton azt a kovetkeztetest sztîrte le, hogy valakinek a târcâjân jelentekeny konnyfteseket eszkozolt.

Tizenegy ora fele megritkultak a sorok. A tiszti asztalnâl mâr csak negyen bobiskoltak. Az ornagy eltunt, vagyis a lâthatâr tiszta volt... A cigâny surii es hosszii pauzâkat tartott. A vendegek suriin es hoszszan âsitottak.

— Gyertink haza! — javasolta Haidekker.

— Hova mesz? — fortyant fol Witzberg.

— Haza.

— Es mit csinâlsz otthon?... Maradj, mi is rogton megyiink.

Eppen akkor bontott a pincer ket iiveg pezsgot.

— Ki rendelte?... — szornyiilkodott Haidekker.

A pincer Lundenburgra mutatott: „A hadnagy ur!"

– Ezt megisszuk es megyiink! — szabadkozott az.

— Es megyiink! — felelt râ a visszhang.

A cigâny iizletet szimatolt, es kozelebb huzodott. A bekesebb termeszetu vendegek es csalâdapâk siettek fizetni es elpârologni. Mire a kompânia viegzett a ket uveggel, mâr csak *6t* idegen uit egy sarokasztalnâl rajtuk kfvul. Nem voltak ugyan idegenek, hiszen nagyon joi ismertek egymâst, ^s rendes konilmenyek kozott nagyon szepen megfertek egymâs mellett. De ilyenkor megszunt az ismeretseg. Vagy kompanista valaki, es akkor uri fiii, vagy idegen, es akkor nulla. Az idegenek bekes, csendes megyei hivatalnokok voltak, akik tulajdonkeppen irigyeltek a pezsgozo, leha tiszteket. Ma 6k is mulatni akartak es ott maradtak. Nem is volt a kompâniânak semmi kifogâsa ellentik, csak Lundenburg sanditott kisse turelmetleniil felejiik s egyszer mondta is:

— Urak... ize... csinâljatok valamit... kiildjetek a pokolba ezeket a... Utâlom az idegeneket!...

A târsasâg csak iddogâlt es diskurâlt, a cigâny pedig a kiseretet szolgâltatta hozzâ. Witzberg akadozo nyelvvel nehâny âteltkalandjâtismertette, s a tobbiek egy ideig csendesen hallgattâk. Egyszerre Zay Laci, se szo, se beszed, felpattan egy asztalra es nyaktoro tâncba fog. Toborzo, kânkân, bolero, matschitsch... Az igaz, hogy gyonyoruen tâncolt. Tiz pere alatt csuromviz volt a ruhâja. Hatalmas tapsviharral honorâltâk, es Lundenburg annak az oromere kisiitotte, hogy meg nem vacsorâlt es rendelt meg pezsgot...

Haidekker inditvânyâra, hâromszor exet ittak a noi nem egeszsegere. A cigâny lelkesen tussolt. Witzberg pedig folemelkedett:

— Uraim!... Kedves bajtârsak!

Nagyon be volt mâr csipve, mert az arca ugy ragyogott, mint egy szemlere kikeszitett bakancstalp. Lassan, szakadozva beszelt, vegtelen pauzâkkal, melyeket hallgatoi eljenzesekkel toltottek ki. Aciviltârsasâg eppen hangosan vitatkozott.

– Csond a sarokban!... — kiâltott oda Lundenburg.

De azok râ se hallgattâk, hanem folytattâk az eszmecseret. Lundenburg dtihbe gurult. Felkapta a poharât es kozibiik hajitotta. Emberben ugyan nem

tett kârt, de ket ablaktâbla csdrdmpdlve hullott az egyik lir nyakâba. A vâlasz nem kesett, es a tisztek mdgdtt levd falitiikor ezer darabban a szdnokld Witzberg fejere borult. Ot pere miilva, a ket târsasâg mâr egy asztalnâl csdkoldzott, s a beke oro mere csakhamar szilaj csârdâsba kezdett, ami a pincereket viharos deriiltsegre hangolta...

Haidekker ezalatt mely gondolatokba merult,- Mutatdujjâval a homlokân bdkott es tigy gondolkozott. Es râjdtt, hogy o hitvâny frâter es agyon kell magât lonie, mert szerelmes es mâr ket hete nem adott ejjeli zenet a kek szemu Ellâjânak. Ezt rogton kozdlte a târsasâggal es a piccoldnak megparanesolta, hogy adj a elo a revolveret. Mig az megerkezik, egy kdbmeter pezsgdt âllittatott az asztalra.

Reggel hat drakor az egesz târsasâg a gozfiirdobe igyekezett. Ott Haidekkernek ismet eszebe jutott, hogy neki meg kell halnia. Sok râbeszelessel sikertilt elinteznie a dolgot olyanformân, hogy az elmulasztott ejjeli zenet most pdtolja. Elvonult tehât a târsasâg Ella ablaka alâ, es ott delig huzatta a keserunel keserubb ndtâkat.

A fohadnagy tir azutân hazakertilt, pofon iitdtte Miskât, mert az azt hitte, hogy be van riigva, es azutân lefekiidt... S midon aztân felebredt es a penztârcâjâban kotorâszott, meglepetve konstatâlta, hogy a szâzadpenzbol eppen harmincot krajcâr es het filler maradt...

A tisztikarban futdtuzkent terjedt a szenzâcids hir: Szentessy szâzados ket hettel hamarâbb vonult be a szabadsâgârdl, es Kiki nem tud elszâmolni a szâzadpenzzel. Hâromnapi hatâriddt kapott, hogy a penzt eloteremtse. A hârom nap eltelt, es Kiki tiz forintot sem volt kepes dsszeszedni. Kivâncsian lestek, hogy mi lesz, mert Szentessy, amint lejârt a terminus, rogton bejelentette az ezredesnek az esetet, s az dreg folmentette Haidekkert a szolgâlat aloi es szobafogsâgba vetette.

Witzberg abban az iddben veletlentil penzre es nevnapra tett szert, es a lakâsân rendezett nagyszabâsii iinnepi toron majdnem az dsszes tisztek megjelentek. Egyebrdl sem beszeltek, mint Haidekkernek az eseterol. Kivetel nelkul mindenki csodâlkozott es bâmult.

— Ki hitte volna! — szornyulkodott a viccelo Nemethy kapitâny. — Olyan becsiiletes kepe van annak a gyereknek, hogy en eleinte el sem akartam hinni a dolgot. Megfoghatatlan.

— A dolog ugy âll — magyarâzta Witzberg —, hogy Haidekker roppant kdnnyelmu fiii. En sokszor mondtam neki, hogy aznemfogja jora vezetni, tudniillik a kdnnyelmusege. Nem is csodâlkozom, en mâr szinte vârtam, hogy ez fog tdrtenni. Nagyon sokat lumpolt az utdbbi idoben...

— Eszteleniil szdrta a penzt, pedig en figyelmeztettem, hogy vigyâzzon a hivatalos penzre! — vette ât a szot Zay. Hiâba, ligy lâtszik a vereben van.

– En segiteni akartam rajta — szolt Szentessy —, megtettem amit megtehettem. Hârom napot adtam neki, tobbet nem tehettem. Erkdlcsi kotelessegem volt fdljelenteni.

Âltalânos helyesles kdvette a szavait. Mindenki belâtta, hogy Szentessy korrekttil jart el. Korrektiil es humânusan. Tovâbb nem mehetett, hacsak nem akart buntârssâ siillyedni.

— Arrol volt szd — meselte Lundenburg —, hogy a tisztikarnak ossze kellene adni a penzt es d

majd visszafizetne aprânkent... Lâtszolag jo eszme volt, de egy nagy bokkenoje volt: a moral. Anyagilag megmenthettuk volna, de az erkolcse, uraim, az erkolcse menthetetlen. En azt hiszem, hogy itt tulajdonkeppen nem is a penz forog kockân, hanem a becsiilet. Es ha megcselekedtuk volna, ha megvalositottuk volna az emlftett ideât, egyszersmind roppant erkolcsi felelosseget vâllalunk! Kepzeljetek el, hogy valaki, akârki, megtudja a dolgot, valahogy kiszivârog a dolog! Mi lett volna akkor?... Az egesz tisztikar meg van belyegezve, mert segedkezet nyiijtott egy megrogzott embernek, hogy ne mondjak egy megrogzott gonosznak!

Elkomolyodva bolintottak a hallgatok, s titkon oriiltek, hogy ilyen nagy veszelytol megszabadultak.

— Egesz bâtran mondhatod, hogy gonosz — tiizelt Witzberg —, *sans gene* mondhatod. Aki ilyet kovet el, az nem tisztesseges ember, az... az... nem is tudom micsoda.

— Es vajon mi lesz most vele? — erdeklâdott egy zold hadnagy.

— Mi lesz? — gondolkodott Nemethy. — Hogy mi lesz?... Hât, barâtom, azt hiszem kap vagy ket evet, ha tobbet nem... De inkâbb tobbet, mint kevesebbet.

— Azt hallottam, hogy beadta lemondâsât! —-velte az egyik.

— Lemondott? — kerdi Nemethy. Hoho, ocsem, az nem megy olyan egyszeruen. Ha lemondott, meg jobban becsukjâk. Akkor mint kozbakât csukjâk be. Ojje... nem szabadul olyan konnyen, ne gondold...

— Hât hiszen az nem is volna igazsâgos — mondta Zay —, hogy valaki elverjen egy jo csomo penzt,

s azutân szâraz borrel odâbbâlljon. Akkor mindenki ugy tenne. Bolond volna, aki nem ugy tenne.

— Termeszetes.

— Ugyan, szeretnem tudni, mi az ordogot csinalt avval a sok penzzel? Mire koltotte? — kivâncsiskodott egy oregebb ur.

— EHumpolta — vetette oda Zay lakonikusan.

— Csudât lumpolta el! — borzazkodott Witzberg. Hiszen sose jart mivelunk, tisztekkel. Hacsak a civilekkel nem...

— Hât mivelunk nem verte el a penzt, az bizonyos! — âllitotta megrendithetlen batârozottsâggal Zay. Ha veliink volt, 6 nem fizetett, azt az egyet tudom.

– Elkârtyâzta! hangzott az egyik sarokbol.

— Eh, ne beszelj vadakat! Kiki mindig nyert kârtyân!

— En inkâbb azt hiszem, hogy kifizette belole a legsurgosebb adossâgait! — velekedett Nemethy.

– Hât az bizony lehetseges!

— En meg mernek eskudni, hogy az adossâgait fizette ki! — eroskodott Witzberg.

— Mâr megint beszeltek a vilâgba! — kiâltott Blaskovich. Hogy fizette volna az adossâgait, mikor csak most negy helyrol is foljelentettek es letiltottâk a gâzsij ât!

— Legvaloszinubb, hogy az egesz penz ott van a fohadnagy ur zsebeben, csak nem akarja eloadni. Gondolja, majd szepen eltussolodik a dolog es megmarad a penze. Emlekezzetek a szavamra!

Ez utobbi velemeny Lundenburgtol eredt es csakhamar âltalânos tetszessel talâlkozott. Alaposan meghânytâk-vetettek a lehetâsegeket, es vegiil belâttâk, hogy tenyleg ez a legvaloszinubb.

— Anogy en Haidekkert ismerem — szolt kesdbb megint Dundenburg —, hât csakis ezt csinâlta. Van annak magâhoz vald esze! Csakhogy most egy kicsit elszâmitotta magât.

— Mâr annak a penznek, ha nâla van, nem nagy hasznât fogja venni! Ugy bedutyizzâk, mint a pinty!

— Hât ha van benne meg egy csipetnyi becsiilet-erzes, akkor nem hagyja odafajulni a dolgot...

— Mit csinâlhat?

— Barâtom, en az o helyeben vagy lemondanek, vagy fobe lonem magam! — mennyddrgdtt Witzy. *Tertium non datur!*

— Kerdes, elfogadjâk-e most mâr a lemondâsât! — szolt Szentessy. — Azutân, ha el is fogadjâk, mint kdzbakât csakugy bezârjâk!

— Ezt mondom en is! — vetette oda Nemethy.

— Akkor fobe lovi magât! Mâs kibuvdja nincs! Hacsak nem akarja, hogy az egesz monarchia elott szegyenszemre bdrtdnbe hurcoljâk, mert sikkasztott!

— Ugy, ugy! — bdlintottak az urak egyhangiilag.

Vasârnap deleldtt kilenc drakor Haidekker fdhadnagy lir mâr regen talpon volt. Eppen isten tudja hânyadszor jârta koriil a szobâjât, midon Miska lassan, felve bedugta a fejet az ajtdn.

— Parancsolja fohadnagy tir a reggelit?

— Nem kell, Miska, megeheted te... Edd meg! — felelte szintelen, rekedtes hangon. Az arca sâpadt volt, a szemei beesve, az âllân hâromhetes sdrtek meredtek szanaszet.

Mâsfel hdnapja mâr hogy szobafogsâgban iii a nepszeru fohadnagy. Eleinte azt remelte, hogy a jd pajtâsok nem fogjâk unatkozni hagyni, meglâtogatjâk, megvigasztaljâk, kisegitik a bajbdl. Errol azonban csakhamar lemondott. Egy lelek sem nezett volna feleje se. Irt Witzbergnak, hogy jdjjdn el hozzâ csak nehâny percre, de Witzy nem jdtt el. Azt felelte, hogy az ezredes szigonian megtiltotta az erintkezest vele, es o nem akarja a rangjât reszkirozni. Egyben megfgerte, hogy a szâzdtven koronât, amivel tartozik neki, egy het mulva meg fogja adni, addig biztosan megjon a penze. De ezt a levelet egesse el okvetleniil, nehogy valamikeppen meglâssa valaki, mert akkor meg bajba keriilne... Haidekker teljesitette is Witzy kerelmet es elegette a levelet, a hamujât pedig eltette a penztârcâjâba. Azutân nem is irt tobbet senkinek es nem is vârt tobbet senkit se.

Nehânyszor igyekezett rendbe szedni a gondolatait es higgadtan megfontolni a helyzetet. Pontosan felirta egy cedulâra, hogy ki mennyivel tartozik neki, kinek mennyit kdlcsdnzdtt az eltunt penzbol. Azutân dsszeadta felulrol lefele es alulrdl folfele, es mind a ketszer a hatszâznyolcvankilences szâmot kapta. Ezt levonta a hetszâzdtvenbol es maradt hatvanegy. Es igy szepen megâllapitotta, hogy az eltunt penzbol a sajât celjaira hatvanegy koronât hasznâlt fol. Es azutân elgondolta, hogy ha a cimborâktdl megkapnâ a kdlcsonzott rongyos osszegeket, o a hatvanegy koronât rogton hozzâtehetne, mert eppen ennyi maradt meg a mult havi gâzsijâbdl... Tehât leiilt es megirta a jd pajtâsoknak, hogy igy-ugy, tudjâk milyen bajba keriilt, es szerezzek meg igy-iigy a penzt. S a Miska elvitte a leveleket es el is hozta râjuk a vâlaszt.

— A hadnagy tir azt iizeni, hogy jdl van... Zay hadnagy ur azt mondja, hogy igen... A fohadnagy lir jo mulatâst kivân es azt iizeni, hogy biztosan...

Akkor aztân Haidekker nyugodtan lefekudt es nem torodott tovâbb semmivel. *Oii vena ce que viendra !*

Az ezredes kihallgatâsra rendelte, hogy adja elo, hogy s mint pocsekolta el a penzt. Haidekker kivett a zsebebol egy iv papirost es âtnytijtotta.

— Mi ez? — kerdezte az ezredes.

— A lekoszonesi kervenyem, ezredes ur.

— Hât ezt en nem mondhattam onnek, hogy megtegye, de elvârtam, hogy megteszi... Most mâr ugyan keso van, de majd meglâtjuk... Mit csinâlt maga avval a penzzel, Haidekker, mondja?

— Nem tudom, ezredes ur!

— Nem tudja! Ez nem felelet.

— Nem tudom, ezredes ur!

— Elkârtyâzta, ellumpolta, mi?... No, mondhatom gyonyoruen visszaelt az 6nbe helyezett bizalmammal.

— Elmehetek, ezredes ur?

— El. A lemondâsât folterjesztem es majd meglâtjuk mi lesz...

Haidekker ezutân naphosszat egyebet sem tett, minthogy fel-alâ jârkâlt a szobâjâban es vârta a lemondâsât. Nap-nap utân mulott, s Haidekker mind izgatottabb lett es mind idegesebben futkârozta koriil a szobâjât. Valahânyszor a parancsokat olvasta, mindig reszketett. Gyorsan siklott vegig a szeme a litografâlt betukon es kereste a nevet, de nem talâlta...

Neha keseruseget erzett a sziveben. Kisse osszeszorult, kisse fâjt, de aztân csakhamar ismet a lemondâsâra gondolt es ez elfeledtette a keseruseget.

Ma kiilonosen izgatott volt. Az ejjel valami nagyon furcsât, valami nagyon ostobât âlmodott, es ettol az âlomtol sehogy se tudott szabadulni. Minduntalan az eszebe otlott. Azt âlmodta, hogy lopott... hogy sok, sok penzt lopott az ezredpenztârbol... hogy telelopta a sapkâjât csillogo, sârga aranyakkal... Aztân az iroasztalâba akarta elrejteni, de râtortek, lâncra vertek es bortonbe hurcoltâk. A cella ajtajân, okol nagysâgu lyuk volt es azon egymâsutân bekukucskâltak a jo cimborâk es râhogtek, rettenetesen rohogtek...

Ostoba âlom, de Haidekkernek addig motoszkâlt a fejeben, mig egyszer kopogtatâst hallott.

- Szabad!

A napos kâplâr lepett be. Kezbesitenivalot hozott. A fohadnagy remego ujjakkal tepte fol a bor{tekot, azutân elsâpadt.

— Elmehet! — horogte a kâplârnak.

Haidekker csak azt erezte, hogy nagyon szedul es nagyon melege van, de aztân hamar magâhoz terț. Behivta Miskât es azt mondta neki, hogy ha valaki keresi, mondja, hogy elutazott... Azutân bezârta az ajtot belulrol kulcsra. A szolgâlati revolveret letette az asztalra, es azutân ismet fel-alâ setâlt...

Azutân mely gondolatokba merult. Mutatoujjâval a homlokâra b6kottesugygondolkozott.Es râjott, hogy neki agyon kell magât lonie... mert a lemondâsât nem fogadtâk el es mert most mâr az âlma kozeî van a beteljesedeshez...

DOMNUL LOCOTENENT

Duminică dimineața, la orele nouă, domnul locotenent Haidekker se mai tăvălea în pat. Tocmai medita ce trai bun, de invidiat, are regele, care, după o noapte de chef, poate să doarmă cît pofteşte şi nu e obligat să meargă la trap la cazarmă, cînd, cu fața răvăşită, năvăli în odaie ordonanța lui:

— Domnule locotenent, vin domnii ofițeri...

— Lasă-i să vină, mă Miska ! căscă Haidekker.

— Dar vin mulți, domnule locotenent... vin foarte mulți! bîlbîi flăcăul.

— Lasă-i să vină cît de mulți, mă Miska!

— Da, dar țigările, domnule locotenent... unde să ascund țigările?...

Haidekker rîse cu poftă. îi plăcea că flăcăul e atît de gospodar. El şi aşa suferea din cauza lipsei de spirit gospodăresc.

— Bine, mă Miska ! Eşti un băiat isteț ! Dar acum lasă țigările, că tot n-avem... Dă-mi pantalonii numărul unu !

Nici n-apucă să termine, şi domnii ofițeri pătrunseră în odaie ca un vîrtej, cu o larmă înspăimîntătoare.

— Nu ți-e ruşine?... Servus, Kiki!... Ce mai faci, Kiki?

Strigară, se zbînțuiră, gata să-1 rupă în bucăți. Căci domnul locotenent Haidekker se bucura de o incomensurabilă popularitate în rîndurile corpului ofițeresc. Faima şi-o datora mai cu seamă mustății groase, negre-corb şi pungii sale deschise, şi de altminteri toată lumea recunoştea că ştie să petreacă bine. Punga sa era deschisă pentru toți, dar, din fericire, era numai rareori umflată cu lucruri valoroase. Obişnuia, mai degrabă, să conțină chitanțe de amanet...

Pînă se îmbrăcă domnul locotenent, musafirii hotărîră în unanimitate să-i bea lichiorul. Noroc că Haidekker de luni de zile nu mai era într-o situație atît de bănoasă încît să dosească băuturi în casă, şi astfel privi cu un calm diabolic cum se desfăşoară goana după lichior, cum îi desfac patul, cum îi aruncă hainele din dulap, cum îi scotocesc prin toată casa...

— Scoate băutura, nu glumi... mi-e tare sete! zise după o trudă zadarnică de o jumătate de ceas locotenentul Witzberg Waldemar, al cărui gîtlej larg constituia un subiect de admirație pentru tot județul.

— De unde, dacă nu am?

— Trimite să aducă!

— Ai înnebunit?

— Ei, lasă...

– Ce crezi, că eu sînt sac de bani?... Dragă prietene, sînt cel puțin două săptămîni de cînd n-am mai văzut nici un creițar!

Putea el să le tot vorbească. îi percheziționară, cu ochi de specialişti, buzunarele, portmoneul, lucru

pe care Haidekker îl suportă cu o linişte imperturbabilă.

— Nu găsiţi nici firimituri de pîine, necum bani!

– Să ne adunăm, domnilor, averea şi să trimitem după ceva de băut! propuse, pînă la urmă, Witzberg, căruia i se uscase deja gîtlejul de atîta vorbă.

Opt inşi adunară patruzeci şi şapte de creiţari.

— E puţin ! îşi dădu cu părerea Witzberg. Ne-ar trebui cel puţin încă trei creiţari ca să fie o coroană!

Unul propuse pe loc că trebuie tapat Miska. Dar propunerea se respinse la opoziţia hotărîtă a lui Witzberg.

— Doar n-o să... asta cu ordonanţa! se indignă gîtlejul cel cuprinzător.

în bluza sa îmblănită, Haidekker dădu, întîmplător, peste o monedă de zece fileri. O înfăţişă poporului, fapt pentru care fu răsplătit cu ovaţii prelungite. Da propunerea ordonanţei Miska, după o dezbatere amănunţită, convenîră să trimită după tescovină...

Cît lipsi Miska, societatea se instala şi se lansă într-un viu schimb de opinii cu privire la procurarea pintenilor lui Blaskovics.

Taifasul fu întrerupt de o bătaie în uşă.

— îndrăzneşte !... răcni gazda, dar deodată sîngele îi îngheţă în vine, căci pe uşă dădu buzna căprarul de zi.

Musafirii îl primiră cu un hohot tunător.

– Ce-ţi trebuie! se răsti la căprar Haidekker, bănuind, la drept vorbind, ce-i trebuie.

— Domnule locotenent, raportez cu respect că domnul căpitan vă pofteşte la cazarmă.

— Domnul căpitan Szentessy?

— Da, să trăiţi!

— Ei, cară-te naibii, fiară ce eşti!

Domnul locotenent se prăbuşi, nimicit, în singurul său fotoliu, şi în sinea lui zise un adio mişcător tescovinei.

— Vedeţi, izbucni după aceea, cu ochii înlăcrămaţi, vedeţi? Aşa comandant de companie am eu! O hienă ca asta îmi mănîncă mie viaţa.

Răspunsul la tînguielile sale fu un rîs homeric, Cum dracu să nu fi rîs? Doar e din cale-afară de ridicol ca cineva să fie convocat şi duminica la cazarmă... Haidekker îşi făcu repede în minte planul că, *coate que cotite,* nu se duce. Dar pe urmă, totuşi, îi veniră minţile la cap. Pe drum însă se gîndi într-una ce grosolănie ar putea să-i azvîrle căpitanului său în faţă fără să comită o infracţiune de la disciplină.

Cînd însă căpitanul Szentessy dădu în vileag motivul pentru care-1 poftise, domnul locotenent era să-i cadă de gît.

„Nenorocitul de mine, nefericitul de mine! gîndi el. Acestui domn de ispravă am vrut să-i spun eu grosolănii! Pe acest bărbat eminent l-am numit eu hienă! Cînd acesta e un om de aur!... un om, să-1 pupi!... un înger..."

– Te-am poftit, dragă, ca să pot pleca încă azi după-masă. Am primit un concediu de cinci săptămîni, ştii, şi-ţi predau repede compania...

Aşa-i vorbi căpitanul, şi în urechile lui Haidekker cuvintele lui sunau ca muzica de harfă a serafimilor din cer.

— De ce n-aţi cerut mai mult, domnule căpitan? întrebă numai ca să spună ceva şi să-şi ascundă bucuria gata să izbucnească.

— Nu mi-au dat. Şi atîta, tot numai cu o mulţime de ploconeli am putut stoarce de la Bătrîn, doar ştii cît e de zgîrcit cînd omul îi cere concediu...

— Sigur, sigur... Fireşte...

Predarea se consumă în cinci minute şi Haidekker se grăbi să bage în buzunar banii companiei: şapte sute şaptezeci şi cinci de coroane şi cîţiva fileri. îi ură căpitanului petrecere frumoasă şi apoi o şterse, cu paşi discreţi de *cake-walk.*

Cînd ajunse acasă, nu mai găsi, fireşte, nici musafiri, nici tescovină.

— Domnul locotenent Witzberg v-a lăsat vorbă că tescovina a fost excelentă !... raportă Miska.

— Da?... Du-te, fătu-meu, şi adă trei sticle de...

Stătu pe gînduri. Să fie şampanie sau vin?

— Trei sticle de bere! porunci apoi cu un gest aristocratic.

în vestibulul popotei, raftul lexiconului se căsca gol. Toate volumele şi suplimentele circulau. Domnii care aşteptau masa se adînciseră fără chef, plictisiţi, în cercetarea ilustraţiilor. Delectarea lor liniştită fu tulburată de năvala zgomotoasă a lui Witzberg. însoţit de gesturi vii, explica unui tînăr sublocotenent că e măgar.

— Permite-mi, Witzy dragă, zise sublocotenentul, jignit.

— Nu-ţi permit nimic ! strigă Witzy, şi la această reuşită poantă toate figurile se luminară discret.

— Iar vă certaţi? întrebă Haidekker.

— Uite, rogu-te... zice sublocotenentul, dar Witzy intervine brusc:

— Nu te uita la nimic, Kiki! Să-ţi spun ce s-a-ntîmplat, după aceea judecă tu cine are dreptate.

Tema disputei era dacă la cartuşieră trebuie închisă mai întîi clapa dreaptă şi după aceea cea stingă, sau mai întîi cea stingă, şi numai după aceea cea dreaptă. Problema era delicată. Regulamentul făcea de fapt o menţiune în privinţa aceasta, dar nu destul de lămurit. Toţi se siliră să rezolve subtila problemă, fiecare cu punctul lui de vedere, dar nu reuşiră să se înţeleagă. Un căpitan bătrîn îşi însemnă în agendă această chestiune interesantă, urmînd să ceară avizul colonelului. Dar întrucît în problemele de regulament colonelul este foarte precaut, probabil că importanta problemă va fi rezolvată numai la brigadă, eventual la divizie.

Spiritele se mai liniştiră şi căpitanul Nemethy se folosi de acest prilej ca să-şi încerce anecdota de cea mai recentă fabricaţie.

— Aţi mai auzit anecdota asta?...

— N-am auzit-o... Spune-o, căpitane... Să auzim ! strigă societatea de-a valma. Iar cadetul Weitzner abia mai putea să-şi ţină rîsul.

Anecdota era o obscenitate veche, uzată, pe care toată lumea o auzise de nenumărate ori, dar, cu toate acestea, fu primită cu o plăcere enormă, cu un entuziasm uluitor. Cadetul se zbătea pe divan, sufocîndu-se şi ţinîndu-se de pîntec, numai din cînd în cînd scotea cîte un geamăt:

— Vai... splendidă... vai!...

Vijelia încuviinţărilor continua să mai bîntuie, cînd Nemethy zise iar:

— Dar pe asta aţi mai auzit-o...

— Linişte... să auzim...

Uraganul de rîs etc. izbucni încă de pe la mijlocul ei, cînd cadetul se şi tăvălea pe divan.

— Mai aşteptaţi, măi... încă nu e gata... acuma vine poanta!

— *Clou-ul*! bubui Witzy.

— *Pointe,* tună Haidekker.

Nu ajunse să mai spună şi *clou-ul,* deoarece pe sub ferestre apărură două pălării de damă şi într-o clipită toţi domnii dădură buzna la geamuri. O oarecare decepţie provocă însă faptul că pălăriile împodobeau două căpitănese, aşa că nu se putea striga la ele, nici să li se trimită bezele. După ce doamnele trecură plutind parcă, Nemethy îşi reluă poza ca să-şi vîndă poanta.

— Şi, zic...

— Masa!... Ce se întîmplă cu masa? strigară acum ascultătorii.

Nemethy nu se încurcă, ci îl prinse pe cadetul Waitzner şi-i debită, totuşi, *pointe-a.* Cadetul se înveseli atît de tare, încît pe la sfîrşit dădea numai spasmodic din mîini şi din picioare. Tocmai atunci intră maiorul, preşedintele.

— Ce se întîmplă aici? întrebă, cu fruntea încreţită, deoarece cadetul, pradă chinurilor, nu-l observase pe maior şi se zvîrcolea mereu în spasme.

— I-am spus o anecdotă! zîmbi Nemethy. O istorioară minunată, picantă!

Maiorul, fiind un burlac stricat, gusta mult picanteriile grosolane. îl luă imediat de braţ pe Nemethy.

— E bună?

— V-o spun dacă o ascultaţi, domnule maior.

— Povesteşte-o, povesteşte-o!

Pentru plăcerea preşedintelui, ofiţerii îl înconjurară din nou cu viu interes pe Nemethy, care-şi drese glasul şi începu anecdota discret, cu voce domoală. Maiorul, cu ochi lucitori, avea grijă, mai ales, să nu-i scape cumva vreun cuvînt cu două înţelesuri; ceilalţi, cu mutrele gata de rîs, îl urmăreau cînd pe preşedinte, cînd pe căpitan. Haidekker tocmai degusta cu atenţie încordată cuvintele povestitorului, cînd cineva îl lovi în coastă. Se uită într-acolo: era Witzy. îi făcu semn să-l urmeze. Ieşiră în coridor.

— Dracu mai ascultă pînă la capăt anecdotele astea stupide, tocite!... începu Witzberg.

— Ce vrei, bătrîne? întrebă Haidekker bine dispus.

— Adevărat. Te-am chemat ca să, asta... am auzit că, asta... eşti milionar.

Haidekker era cît pe-aci să cadă lat. Bănui imediat că Witzy vrea bani. Nu se înşelase. După cîteva „asta" azvîrlite în discuţie, trecu repede la subiect şi ceru douăzeci şi cinci de coroane.

— Fleacul ăsta de douăzeci şi cinci de coroane e o datorie de onoare, urgentă... Alerg de ieri pentru sărăcia asta de sumă şi nu-i, şi nu-i... întîmplător am aflat că eşti ăsta... comandant de companie şi m-am gîndit imediat că tu nu eşti atît de... ăsta, ca pentru un fleac de douăzeci şi cinci de coroane să-l laşi pe om în... asta...

— Dar, bătrîne...

— Nu te... asta...

— Doar banii nu sînt ai mei... sînt bani oficiali... şi...

— Ştiu. Ţi-i şi restitui, îndată ce-mi sosesc banii. Doar nu-ţi închipui că... e ridicol!

Haidekker ştia că nu există om căruia Witzy să-i fi restituit banii şi nu există unul căruia Witzy să nu-i fie dator. Mai ştia şi că acel „îmi sosesc banii" este o frază la fel cu „voi cîştiga lozul cel mare".

— Dar dacă nu-ţi sosesc banii, atunci...

— Păi cum să nu-mi sosească?... Cum dracu să nu-mi sosească? E sigur că în cel mult cinci zile, să zicem într-o săptămînă, banii sînt aici. Ieri am primit scrisoarea, pot să ţi-o şi arăt... acum de fapt nu e la mine, dar...

Cu ochii înlăcrămaţi, cu buzele tremurînde, îi numără Haidekker cele douăzeci şi cinci de coroane. Ştia că niciodată... niciodată, cît e lumea, nu-i va mai revedea.

— Ştii ce, puiule!... spuse iar Witzy. Mai dă-mi cinci coroane, să fie sumă rotundă. Omul nu o uită atît de repede. Nu pot să sufăr numerele fără soţ...

Haidekker îi mai numără în grabă şi cele cinci coroane şi o şterse de pe locul dezastrului. S-ar mai fi putut întîmpla ca în ultima clipă lui Witzy să-i treacă prin minte că, de fapt, nu urăşte numerele fără soţ, ci pe cele cu soţ.

înăuntru, Nemethy tocmai îşi terminase anecdota şi Haidekker avu prilejul să participe la hohotele de rîs. Dar interesul se abătu treptat-treptat asupra mesei. în domnul locotenent începură să se stîrnească astfel de sentimente, că se strecură la bucătărie, să distreze bucătăreasa cu cîteva spirite geniale, improvizate, şi totodată să grăbească servitul mesei. Era tocmai în miezul povestirii adresate zînei bucătăriei, cînd cineva îl trase de bluză.

— Ei?

— Vino puţin! zise locotenentul Zay, indiscretul intrus.

— Pofteşte!

— Fii bun, te rog, bătrîne, împrumută-mi douăzeci de coroane pînă cînd îmi voi primi banii... Aseară m-am lefterit la cazinou şi am rămas dator douăzeci de coroane unui civil. I-am promis că i le dau azi. Nu vreau să împrumut de la toată lumea. De asta îţi cer ţie...

— Dar, drăguţule, de unde să-ţi dau?

— Eşti comandant de companie, doar ai de unde...

— Bine, bine, dar ăştia-s banii companiei! trebuie să dau socoteală de ei!

— Fireşte. Nu ţi-i cer ca să nu ţi-i dau înapoi!

— Ştiu, dar omul nu poate şti niciodată ce survine...

— Mai bine spune-mi că nu vrei să-mi dai. E mai simplu. Ce te priveşte dacă eu mă compromit în faţa unui civil? Ce te doare pe tine? Căci...

– Vrei oare să toc, să risipesc banii companiei, să nu pot da socoteală de ei?...

— Cine vorbeşte de asta?... Crezi că fug cu cele douăzeci de coroane ale tale? Mulţumesc pentru încrederea ta... Minunat! Toacă banii...

— Na-ţi, na-ţi, zise Haidekker împăciuitor şi amar. Luaţi-i! Săturaţi-vă! Voi vedea cum vă veţi grăbi să mă ajutaţi cînd voi avea eu nevoie !

— Te rog, dacă nu mi-i dai cu plăcere, îi poţi lua înapoi, iată-i! Pentru douăzeci de coroane nu-mi fac un duşman...

— Du-te, te rog, la dracu şi cel puţin nu mă înfuria! izbucni în sfîrşit locotenentul, strecurîndu-se înapoi în sufragerie.

Tocmai se servea masa, aşa că se duse repede la locul lui şi începu o conversaţie vie cu maiorul. Cîtă vreme discută cu el, se poate simţi în siguranţă... Cînd fu adusă supa, respiră uşurat:

— Slavă Domnului! Cel puţin în timpul mesei nu e pericol!

Găsi că supa-i excelentă şi vru să o repete, cînd vecinul din stînga, locotenentul Lundenburg, îi atinse uşor cotul... Polonicul îi căzu din mînă, pe frunte îi apărură broboane mari de sudoare.

„Doamne sfinte, ce se va alege cu mine?" se gîndi, disperat.

— Fii bun, te rog... şopti Dundenburg.

— Ce... ce pofteşti?

— Sarea, te rog.

Lui Haidekker îi luciră ochii. De data asta se înşelase plăcut. Băiatul ăsta e, totuşi, de ispravă, nu vrea să-l tapeze. La friptură, însă, simţi din nou atingerea pe braţ.

— Doreşti sarea? întrebă, politicos.

– Nu... scobitorile, te rog.

Locotenentul se liniştise de-a binelea. „Se vede că n-are intenţii rele copilul", gîndi el. Pe cînd prăjiturile erau purtate împrejurul mesei, acesta îl trase şi-a treia oară de cot.

– Apă?

— Nu... Ştii ce te rog, şopti băiatul de ispravă, aş avea mare nevoie de cinci coroane. Tu ai bani...

— Eu?

— Eşti comandant de companie...

Fără nici un cuvînt, în secret, pe sub masă, îi strecură în palmă băiatului de ispravă cele cinci coroane.

„Ai dreptate, gîndi în sinea lui, resemnat, sînt comandant de companie !"

După masă, popularul locotenent Haidekker mai făptui următoarele: îi împrumută sublocotenentului Blaskovich şaisprezece coroane, îi dădu locotenentului Csorvâny zece coroane, îi dădu cadetului Waitzner două coroane, îl ajută pe sublocotenentul Neubauer

cu trei coroane... Şi după aceea nu mai făcu nimic, dar seara, pînă să adoarmă, cugetă astfel, în sinea lui:

„Pînă acum am dat nouăzeci şi şapte de coroane... Dacă lucrurile continuă la fel încă o săptămînă, pot să-mi trimit compania la cerşit!"

Pe locotenentul Haidekker îl extenuase marşul, şi după-masă se culcă, cu hotărîrea fermă de a nu se scula pînă a doua zi dimineaţă. Spre seară se trezi totuşi, dar numai ca să se întoarcă pe partea cealaltă. Tocmai visa că doarme iar, cînd cineva smulse plapuma de pe el.

— Scoală, somnorosule ! îi tună în ureche Witzberg. Ce dormi ziua-n amiaza mare?

Haidekker protestă, referindu-se la hotărîrea sa fermă, dar de pomană, Witzy îl apucă de picioare şi-l trase din pat.

Atîta îşi tot frecă ochii, pînă-şi aduse aminte că, adevărat, trebuie să cineze. Această recunoaştere fu hotărîtoare. îşi puse repede hainele.

– Unde mergem? îl întrebă pe Witzy.

— La „Mâtyâs". Bem o cafea, îi ascultăm puţin pe ţigani, apoi venim acasă... Mîine şi aşa e zi de odihnă, putem dormi pe săturate.

„Regele Mâtyâs" e un restaurant *par excellence* ofiţeresc. Este curat, solid, cu vad bun, aşa zice Lajos, oberchelnerul. Ofiţerii îl apreciază pentru că e frecventat de un public ales, de domni, adică, mai cu seamă, pentru că are un patron care gîndeşte ca un domn şi care le pune la dispoziţie bucuros şampaniile fine, franţuzeşti pe datorie şi nu se obrăzniceşte imediat, chiar la întîi al lunii, ci abia peste o jumătate de an recurge la metoda nefolositoare a somaţiei pe ton politicos... Şi ţiganul e cinstit. Cîntă destul de

bine şi e plin de tact. Cînd vede că cineva îşi caută prea cu insistenţă portmoneul, o şterge discret şi nu aşteaptă ca respectivul să fie nevoit să împrumute cîţiva creiţari de la vecin, mai ales cînd mai e şi nesigur că vecinul are... într-un cuvînt, „Mâtyâs" este o circiumă de *niveau* domnesc.

Cînd Haidekker şi Witzberg intrară, se afla deja multă lume la masa ofiţerilor. Preşedintele popotei, Zay, Lundenburg... Maiorul îi explica patronului că şniţelul vienez este mult mai gustos la Viena decît la „Mâtyâs". Ceilalţi interveneau cînd şi cînd, şi între timp aruncau priviri îngrijorate spre litrele care scădeau vertiginos. Numai Lundenburg zîmbea, de unde Witzberg trase imediat concluzia că efectuase însemnate uşurări la portvizitul cuiva.

Spre unsprezece se răriră rîndurile. La masa ofiţerilor nu mai dormitau decît patru inşi. Maiorul dispăruse, cu alte cuvinte orizontul era limpede... Ţiganul făcea pauze dese şi lungi. Consumatorii căscau des şi prelung.

— Haidem acasă! fu de părere Haidekker.

— Unde te duci? se aprinse Witzberg.

— Acasă!

— Şi ce faci acasă?... Rămîi, mergem şi noi îndată.

Chelnerul desfunda tocmai atunci două sticle de şampanie.

— Cine le-a comandat?... se îngrozi Haidekker.

Chelnerul arătă spre Lundenburg: „Domnul sublocotenent !"

— Le bem pe astea şi plecăm! se scuză acesta.

— Şi plecăm! îi răspunse ecoul.

Ţiganul adulmecă o afacere şi se trase mai aproape. Consumatorii mai paşnici din fire şi părinţii de familie se grăbiră să plătească şi să se evaporeze. Pînă ce tovarăşii de chef isprăviră cele două sticle, numai cinci străini mai stăteau în afară de ei la o masă, într-un colţ. De altfel, nu erau străini, doar se cunoşteau foarte bine unii pe alţii, şi, în împrejurări obişnuite, se înţelegeau foarte bine. Dar în asemenea momente cunoştinţa înceta. Ori faci parte din tovărăşie, şi atunci eşti domn, ori eşti străin, şi atunci eşti o nulă. Străinii erau funcţionari judeţeni, paşnici, liniştiţi, care, de fapt, îi invidiau pe ofiţerii uşuratici, care consumau şampanie. Voiau şi ei să petreacă astăzi, şi rămaseră locului. Tovarăşii de chef de fapt nici nu aveau de obiectat împotriva lor, numai Lundenburg se uita spre ei chiorîş, cam nerăbdător, şi o dată chiar spuse:

— Domnilor... asta... faceţi ceva... trimiteţi-i pe ăştia... Nu-i pot suferi pe străini!...

Societatea bea şi stătea de vorbă, iar ţiganul îi furniza acompaniamentul. Witzberg relata, cu limba împleticită, cîteva aventuri trăite şi ceilalţi îl ascultară cîtva timp în tăcere. Deodată, Zay Laci, nici una, nici alta, sări pe o masă şi începu un dans acrobatic. Dansul recruţilor, can-can, bolero, matschitsch... Ce-i drept, dansa minunat. în zece minute, hainele îi erau lac de apă. Fu răsplătit cu un ropot uriaş de aplauze, şi Lundenburg, de bucurie, scorni că nu cinase încă şi mai comandă şampanie...

La propunerea lui Haidekker, băură de trei ori *ex* în sănătatea sexului feminin. Ţiganul dădu onorul cu însufleţire. Iar Witzberg se ridică:

— Domnilor !... Dragi camarazi!

Era tare ameţit, căci faţa îi strălucea ca talpa bocancilor pregătiţi pentru inspecţie. Vorbea încet, întrerupt, cu pauze nesfîrşite, pe care ascultătorii le

umpleau cu ovații. Societatea de civili discuta tocmai ceva cu glas tare.

— Linişte în colț !... strigă Lundenburg spre ei.

Dar aceia nici nu-1 băgară în seamă, ci-şi continuară vorba. Lundenburg se înfurie. îşi apucă paharul şi-1 azvîrli între ei. E drept că nu a nimerit nici un om, în schimb, două geamuri au căzut, zîngănind, în ceafa unui domn. Răspunsul nu întîrzie, şi oglinda mare din spatele ofițerilor se prăbuşi în mii de cioburi în capul oratorului Witzberg. Cinci minute mai tîrziu, cele două societăți se sărutară la aceeaşi masă şi, în cinstea împăcării, începură, fără întîrziere, să joace un ceardaş aprig, ceea ce prilejui chelnerilor o vijelioasă bună dispoziție.

în timpul acesta, Haidekker se cufundă în gînduri. îşi aținti fruntea cu arătătorul şi reflectă. Astfel descoperi că e un individ mizerabil şi trebuie să se împuşte, pentru că e îndrăgostit şi sînt două săptămîni de cînd nu i-a mai dat o serenadă EHei sale cea cu ochi albaştri. Comunică neîntîrziat această descoperire societății şi porunci *piccolo-ulvti* să-i aducă revolverul. Pînă să sosească acesta, puse să i se aşeze pe masă un metru cub de şampanie.

Dimineață la şase, toată societatea se îndrepta, grăbită, spre baia de aburi. Acolo Haidekker îşi aduse din nou aminte că el trebuie să moară. Cu preț de multe înduplecări, reuşiră să aranjeze lucrurile aşa încît să compenseze acum serenada omisă. Aşadar, toată societatea se deplasă sub fereastra Ellei, şi acolo puse lăutarii să cînte-pînă la amiază cîntece din ce în ce mai jalnice.

După asta, domnul locotenent ajunse acasă, îl pălmui pe Miska pentru că acesta l-a crezut beat, apoi se culcă... Şi cînd se trezi după aceea şi-şi scotoci

portvizitul, constată cu surprindere că din banii companiei i-au rămas exact treizeci şi cinci de creițari şi şapte fileri...

în corpul ofițeresc se răspîndi, ca focul, vestea senzațională: căpitanul Szentessy s-a întors cu doua săptămîni mai devreme din concediu şi Kiki nu poate da socoteală de banii companiei. Primi un termen de trei zile ca să facă rost de bani. Cele trei zile trecură, şi Kiki nu fu în stare să adune nici zece forinți. Urmăreau, curioşi, ce se va întîmplă, căci Szentessy, îndată ce expiră termenul, raportă cazul neîntîrziat colonelului şi Bătrînul îl suspendă pe Haidekker din serviciu şi-1 osîndi la arest la domiciliu.

în răstimpul acesta, Witzberg făcu întîmplător rost de bani şi, de ziua onomastică, la grandiosul ospăț festiv, organizat de el acasă, se prezentară aproape toți ofițerii. Nu vorbiră despre altceva decît despre cazul lui Haidekker. Toată lumea, fără excepție, se mira şi era uluită.

— Cine ar fi crezut!... se îngrozea căpitanul Nemethy, cel cu anecdotele. Are o figură atît de cinstită băiatul, încît eu, la început, nici n-am vrut să cred. De neînțeles.

— Lucrurile stau aşa, explică Witzberg. Haidekker e un băiat din cale-afară de frivol. Eu i-am spus de multe ori că nu va sfîrşi bine, vreau să zic, cu frivolitatea lui. Nici nu mă mir, parcă mă şi aşteptam că se va întîmplă aşa. Chefuia foarte mult în ultima vreme...

— Azvîrlea banii fără chibzuială, cu toate că i-am atras atenția să aibă grijă de banii ce i-au fost încredințați oficial! îi luă vorba Zay. De pomană, se vede că o are în sînge.

i

— Eu am vrut să-1 ajut, zise Szentessy, am făcut tot ce am putut face! I-am dat trei zile, mai mult nu puteam face. Aveam obligația morală de a-1 raporta.

Cuvintele i-au fost urmate de încuviințarea generală. Toată lumea fu de acord că Szentess}' procedase corect. Corect şi uman. Nu putuse merge mai departe dacă nu voia să se coboare pînă la a deveni complice.

– Fusese vorba că, povesti Lundenburg, corpul ofițeresc ar trebui să adune banii, iar el să-i restituie cu încetul... In aparență fusese o idee bună, dar avea o mare meteahnă: moralitatea. Materialiceşte l-am fi salvat, dar moralitatea lui, domnilor, moralitatea îi este irecuperabilă. Eu cred că aici de fapt nu-i vorba de bani, ci de onoare. Şi dacă am fi făcut-o, dacă am fi înfăptuit amintita idee, ne-am fi luat totodată o enormă răspundere morală ! închipuiți-vă, că cineva, indiferent cine, ar fi aflat chestia, că ar fi transpirat cumva ! Ce s-ar fi întîmplat în cazul acesta?... întregul corp ofițeresc ar fi fost stigmatizat pentru că a dat ajutor unui om inveterat, ca să nu zic unui răufăcător inveterat!

Ascultătorii clătinau, grav, din cap şi se bucurau în taină, că au scăpat de o asemenea mare primejdie.

— Poți spune liniştit, că este un răufăcător! ațîță Witzberg, poți spune *sans gene.* Cine comite aşa ceva nu este om cinstit, ci este... este... nici nu mai ştiu ce este.

– Şi oare ce se va întîmpla acum cu el? se interesă un sublocotenent tinerel.

— Ce se va întîmpla? se gîndi Nemethy. Ce se va întîmpla?... Apoi, prietene, cred că i se vor da

vreo doi ani, dacă nu chiar mai mult... dar mai degrabă mai mult decît mai puțin...

— Am auzit că şi-a dat demisia! îşi dădu unul cu presupusul.

— A demisionat? întrebă Nemethy. Ehei, băiete, asta nu merge atît de uşor! Dacă şi-a dat demisia, îl vor închide şi mai abitir. Atunci îl vor închide ca simplu soldat. Ehei... nu scapă atît de uşor, să nu crezi...

— Păi nici n-ar fi drept! spuse Zay, ca cineva să toace o groază de bani, şi după aceea să scape cu pielea nevătămată. Ar face toată lumea la fel. Nebun ar fi cine n-ar face la fel.

— Fireşte !

– Zău că aş vrea să ştiu ce naiba a făcut cu atîția bani! Pe ce i-a cheltuit? întrebă, curios, un domn mai în vîrstă.

— I-a chefuit! aruncă Zay laconic.

— Pe naiba chefuit! se grozăvea Witzberg. Doar nu mergea niciodată cu noi, ofițerii. Decît cu civilii, poate...

— Apoi cu noi n-a tocat banii, asta-i sigur! susținu cu neclintită hotărîre Zay. Cînd era cu noi, nu plătea, asta una o ştiu!

– I-a tocat la cărți! se auzi dintr-un colț.

— Eh, nu mai spune absurdități! Kiki cîştiga întotdeauna la cărți!

— Eu cred mai degrabă că şi-a plătit datoriile cele mai urgente! îşi dădu părerea Nemethy.

– Apoi asta zău că se poate!

— Aş fi în stare să jur că şi-a plătit datoriile ! insistă Witzberg.

— Iar vorbiți ca să vă aflați în treabă! strigă Blaskovich. Cum să-şi fi plătit datoriile cînd abia

acum a fost reclamat din vreo patru locuri şi i-au poprit solda!

— Cel mai probabil e că întreaga sumă se găseşte în buzunarul domnului locotenent, dar nu vrea s-o scoată! Crede că afacerea se va muşamaliza frumuşel şi va rămîne cu banii. Aduceţi-vă aminte de ce vă spun!

Această din urmă părere fu emisă de Lundenburg şi foarte curînd dobîndi încuviinţarea generală. Examinară temeinic posibilităţile şi pînă la urmă recunoscură că de fapt asta este cea mai probabilă.

— Aşa cum îl cunosc eu pe Haidekker, zise mai tîrziu iarăşi Lundenburg, chiar aşa a procedat. Are el minte cît îi trebuie ! Numai că acum şi-a cam greşit socotelile.

— De banii aceia, dacă sînt la el, nu se va mai putea folosi prea mult! îl vor închide ca pe altăceva!

— Dacă mai există în el fărîmă de simţ al onoarei, nu va lăsa lucrurile să ajungă pînă acolo...

— Ce poate face?

— Prietene, eu în locul lui fie aş demisiona, fie m-aş împuşca! tună Witzy. *Tertium non datur!*

— întrebarea e dacă i se mai primeşte acum demisia! zise Szentessy. Şi-apoi, chiar dacă i-o primesc, îl vor închide la fel, ca simplu soldat!

— Asta zic şi eu! aruncă vorba Nemethy.

— Atunci se împuşcă! Altă ieşire nu are. Dacă nu vrea ca în faţa întregii monarhii să fie tîrît în mod ruşinos la închisoare pentru delapidare!

— Da, da! încuviinţară domnii în unanimitate.

Duminică dimineaţa, pe la nouă, domnul locotenent Haidekker era de mult în picioare. Tocmai dădea, Dumnezeu ştie pentru a cîta oară, ocolul camerei sale, cînd Miska îşi vîrî capul pe uşă, încet, cu teamă:

— Domnul locotenent doreşte micul dejun?

— Nu-mi trebuie, Miska, poţi să-1 mănînci tu... Mănîncă-1 tu! răspunse cu glas şters, răguşit.

Faţa îi era palidă, ochii înfundaţi. Pe bărbie îi stăteau ţepi zbîrliţi, neraşi de trei săptămîni.

E o lună şi jumătate de cînd popularul locotenent stă în arest la domiciliu. La început sperase că bunii săi fîrtaţi nu-1 vor lăsa să se plictisească, îl vor vizita, îl vor consola, îl vor scăpa de necaz. Foarte curînd, însă, renunţă la această idee. Nici suflet de om nu ar fi dat pe la el. îi scrisese lui Witzberg, să vină la el numai pentru cîteva minute, dar Witzy nu veni. îi răspunsese că a interzis colonelul, cu stricteţe, orice fel de legătură cu el şi nu vrea să-şi rişte rangul. Totodată îi promisese că cele o sută cincizeci de coroane pe care i le datorează i le va restitui în decurs de o săptămînă; pînă atunci cu siguranţă îi vor sosi banii. Dar să aibă grijă să ardă neapărat această scrisoare, ca nu cumva s-o vadă cineva, pentru că atunci ar putea da de bucluc. Haidekker îndeplini rugămintea lui Witzy şi arse scrisoarea, iar cenuşa ei o puse în portmoneu. După aceea nici nu mai scrise nimănui, şi nici nu mai aşteptă pe nimeni.

în cîteva rînduri se strădui să-şi pună gîndurile în ordine şi să reflecteze calm asupra situaţiei sale. însemnă pe un bileţel cît îi datorează exact fiecare, cui şi cît i-a împrumutat din banii dispăruţi. După aceea, adună de sus în jos şi de jos în sus, şi de ambele dăţi ieşi suma de şase sute opt zeci şi nouă. O scăzu pe aceasta din şapte sute cincizeci şi rămase şaptezeci şi unu. Şi astfel stabili frumos, că din banii dispăruţi

a folosit în scopuri personale şaptezeci şi una de coroane. Şi după aceea se gîndi că dacă ar primi de la camarazi fleacurile de sume împrumutate, el ar putea să adauge imediat cele şaptezeci şi una de coroane, căci tocmai atît îi rămăsese din solda pe luna trecută... Aşadar, se aşeză şi scrise bunilor săi fîrtaţi că, aşa şi pe dincolo, ştiu ei de ce necaz a dat şi să facă rost, aşa şi pe dincolo, de bani. Şi Miska duse scrisorile şi aduse şi răspunsul la ele.

— Domnul sublocotenent vă trimite vorba că e bine... Domnul sublocotenent Zay zice că da... Domnul locotenent vă doreşte petrecere frumoasă şi vă transmite că sigur...

Şi atunci Haidekker se culcă liniştit şi nu se mai sinchisi de nimic. *On vena ce que viendra!*

Colonelul îl chemă la raport, ca să-i expună cum şi în ce fel a prăpădit banii. Haidekker scoase din buzunar o coală de hîrtie şi i-o întinse.

— Ce-i cu asta? întrebă colonelul.

— E cererea mea de demisie, domnule colonel!

— Apoi eu nu ţi-am putut spune să o faci, dar aşteptam s-o faci... Acuma, de fapt, e tîrziu, dar vom vedea... Ce-ai făcut dumneata cu banii aceia, Haidekker, spune!

— Nu ştiu, domnule colonel!

— Nu ştii? Ăsta nu-i un răspuns.

— Nu ştiu, domnule colonel!

— I-ai pierdut la cărţi, i-ai chefuit, hai?... Ei, pot să spun că ai abuzat de minune de încrederea care ţi-a fost acordată!

— Pot pleca, domnule colonel?

— Poţi. Demisia ţi-o voi înainta şi vom vedea ce se va mai întîmpla...

După asta, Haidekker, cît era ziua de lungă, nu făcea decît să se plimbe de colo pînă colo prin odaie, aşteptîndu-şi demisia. Zilele trecură una după alta, şi Haidekker deveni din ce în ce mai agitat, alerga mereu mai nervos primprejurul odăii. De cîte ori citea ordinele, tremura. Ochii îi alunecau repede peste rîndurile litografiate şi-şi căuta numele, dar nu-l găsea...

Uneori simţea o amărăciune în inimă. I se strîngea puţin, îl durea puţin, dar apoi se gîndea iar la demisie, şi asta îl ajuta să-şi uite amărăciunea.

Astăzi fu deosebit de agitat. Astă-noapte visase ceva foarte curios, ceva foarte stupid, şi nicicum nu se putea elibera de acest vis. Tot timpul îi revenea în minte. Visase că a furat... că a furat mulţi, mulţi bani din casieria regimentului... că şi-a umplut şapca cu monede de aur galbene, strălucitoare... Apoi a vrut să-i ascundă în masa lui de scris, dar l-au surprins, l-au ferecat şi l-au tîrît la închisoare. Uşa celulei avea o gaură cît pumnul, pe acolo se uitau unul după altul fîrtaţii cei buni şi rînjeau, rînjeau groaznic...

Un vis stupid, dar care îi tot umblă prin minte lui Haidekker, pînă cînd, la un moment dat, auzi un ciocănit.

— Intră!

Intră caporalul de zi. Adusese ceva să-i înmîneze. Locotenentul rupse plicul cu degetele tremurînde, apoi păli.

— Poţi pleca! horeai către caporal.

Haidekker simţi că ameţeşte tare şi că-i e tare cald, dar după aceea îşi reveni repede. îl chemă pe Miska şi-i zise că dacă-l caută cineva să spună că a plecat din localitate... închise apoi uşa pe dinăuntru

cu cheia. Aşeză revolverul de serviciu pe masă, după aceea se plimbă din nou de colo pînă colo...

Pe urmă se cufundă în gînduri. îşi propti degetul arătător în tîmplă şi stătu astfel să se gîndească. Şi descoperi că el trebuia să se împuşte... pentru că demisia nu i-a fost primită şi pentru că acum visul lui este aproape de a se înfăptui...

AZ ORNAGY

...Es a meses paradicsomkertnek kellds kdzepen ddon kastely âllott... Es a kastelyt szâzados, korhadt tdrzsu tolgyek sotet lombkoronâja boritotta... Vakitd pompa es gazdagsâg, kejes, buja kenyelem hivalkodott a tâgas, antik butorzatii termekben... Hej, haj!... Es az âlomorszâg fdlott kelepelt egy aranytollu, gy^mânt-csdru gdlya, mikor en a vilâgra jdttem... Ah, micsoda fogadtatâs, micsoda... micsoda iinnep! A megszâmlâlhatatlan szolgahad drdm-mâmorban tiszott, a ven âgyiik a megpukkadâsig ddrdgtek, az apâm szenvedelyes bakugrâsokkal futkosta be a kivilâgitott szobâkat, az anyâm kdnnyes szemekkel forrd csdkot lehelt hdfeher homlokomra... Ah, oh! Elso bâtortalan gugyogesemre illatos ambrdzia-csdppeket csurgattak picikeszâmba... elso tisztitd furdometmaszsziv aranyteknocskeben, melegftett mennyei nektârban kejelegtem ât... Hej, haj!... Es a gyermekevek! Es a kamaszkor! Kâprâzatos feny, isteni gydnydr!... Ah! Oh!... Amikor ifjiivâ nottem, aranyhaju tiinderek, bogârszemu nimfâk, himporos, iide lepk^k,

eziistos ragyogâsu csillagok ketsegbeesett harcot viVtak zsenge szerelmemert, s en vâlogattam, ah, es elveztem folyvâst, szuntelen! Verbeli hercegnok, osregi uralkodok szende csemetei, dollârokban sziiletett amerikai *miss-ek* epedtek szivemert es kezemert, s en mosolyogva, csâbosan £s kegyetleniil mosolyogva kacerkodtam veliik. Ah, oh! Angol es arab teliv^rek, a handicapek biiszke nyertesei nyerftettek az istâlloimban... Es a tokaji borok, mint a folyo arany... es a francia pezsgok... gyongyozo... Hej, haj! Ha onok elkepzelhetnek azt az *iiber-uri* eletet!...

Igy szolt Mayer ornagy ur, es az ejszakâzâstol melyen beesett, voros szeme gyorsan pislogott. Szornyii harsogâssal, riado eljenzessel feleltiink râ. Oszinte bâmulattal neztiink az ornagy urra, koccintottunk es vâltig unszoltuk, hogy tovâbb, tovâbb... Es mi tudtuk, hogy hazudik. Annyiszor es addig hazudta el az elettortenetenek fantasztikus esemenyeit, mig elhittuk, es mig vegtil 6 maga is elhitte. Boldog volt, mikor magârol meselhetett, s mi boldogok voltunk, hogy hallgathattuk. Hiszen a hazugsâg a legnagyobb orome az embereknek.

— Nincs az ornagy urhoz hasonlo *gentleman* egesz Europâban! — mondta az egyik *convive* olyau halkan, hogy Mayer is meghallja.

— Ugy, ugy! — bolintottunk mi meggyozodessel, es az ornagy tir is megelegedetten biccentett parokâjâval.

Ejfel utân volt. A pincerek siirun âsitottak, a vendeglos butan bobiskolt egy sarokasztalnâl, a cigâny szâzhuszonnegyedszer cincogta el az ornagy ur notâjât...

— Hej, haj! Ha onok megertenenek!... De mit beszelek... onok nem is erthetnek meg, mert hiszen onok koldusok!...

A feje nehez es teii lehetett, lehajtotta, es homlokât a tenyerebe fektette. Lassan, ovatosan letisztogatta maga elott az âtâztatott abroszt, telt poharât nyugodtan hâtrahajitotta a sarokba, karjait keresztberakta az asztalszelre, a jobb orcâjât karjaira forditotta, es fâradtan meg ennyit mondott:

— Most egy kicsit elszundikâlok, mert egy kicsit âlmos vagyok... hârom napja nem hunytam le a szememet... Maguk mulassanak tovâbb, ha akarnak, vagy ha nem akarnak, menjenek haza... Nekem meg dolgom lesz, ha felebredek.

Es alig nehâny pere mulva joizuen horkolt...

Jo sokâig szotlanul elveztuk az ornagy ur koncertezeset. Negyen voltunk Mayernek huseges aprodjai. Ragaszkodtunk hozzâ, mert deresedo bajsza bizonyos tekintelyes nimbuszt kolcsonzott korhelykedesinknek. Bâmultuk, mert zseniâlisan tudott loditani. Fiatal hadnagyok voltunk, s azon igyekeztiink, hogy „kozismert s nepszeruk" legyiink a lumpok birodalmâban. Versenyeztiink az adossâgcsinâlâsban, de nem sokâig, mert a hiteliink nepszerusegunk emelkedesenek arânyâban rohamosan csokkent, s csakhamar azt a f61fedezest tettiik, hogy revolverre is alig kapnânk kolesont, ha ugyan revolveriink volna. De azert esoppet se busultunk rajta. Erosen bizakodtunk, hogy Amerikâban majd csak felfordul valamely ismeretlen nagybâtyânk, aki termeszetesen rânk testâlja osszekuporgatott millioit. Azutân meg rendelkezesiinkre âllott egy mâsik jo penzforrâs is: a sorsjegy. Csak sorsjegyet kell venniink, mondtuk, es holtbizonyos, hogy a fonyeremeny a sapkânkba reptil... De arra meg nem szorultunk, es

a sorsjegy kiilonben is draga. Csak vegso sziiksegben nyiilhattunk ehhez az eszkdzhdz...

— Urak — szdlalt meg vegre Ajkay —, en azt hiszem, hogy az drnagy tir tdkeletesen megbomlott...

Szemrehânydan es ij edten tekintettiink râ. Arcunkon azt lehetett olvasni: ha az ornagy lir meghallja! De Mayer nyugodtan fureszelt, es a beszedes pajtâs tovâbb fuzte a szdt:

— Deleldtt, a gyakorloteren, a kapitânyommal unatkoztam. Tiicskdt-bogarat osszebeszelttink, mig veletleniil az ornagy tir is szdba keriilt. A kapitâny kohecselt, koszdriilte a torkât, s egyszerre olyanokat kezdett lefetyelni, amik igazân bâmulatba ejtettek...

Rogton elhtizddtunk az asztal ttilsd vegere, hogy az drnagy tir âlmât ne zavarjuk, Ajkay pedig megparancsolta a mdrenak, hogy a vilâgert abba ne hagyja a cincogâst, nehogy az drnagy tir fdlebredjen, mint a molnâr, ha megâll a malom.

— A kapitâny ugyanis gyermekkori dsmerdse az ornagy tirnak. Egyiitt gomboldztak hatul, egyiitt abâkoskodtak, egyiitt komiszkodtak, es rovid megszakitâssal mindig egy ezredben szolgâltak.Elmondom hât, mit meselt az drnagy tirrdl a kapitânyom...

K. faluban elt egy nagyon szegeny svâb paraszt. Nem volt neki egyebe, mint het gyereke es harmincdt forint addssâga. A gyerekekkel meg csak ellett volna valahogy; ha nem ettek, koplaltak es bogtek, de a harmincdt forint igen aggasztotta a szegeny fejet.

Egy este sdt6t gondolatokkal tepelodve uit a viskdja kiiszoben es pipâzott. Igen komolyan foglal-

kozott avval a tervvel, hogy felakasztja magât es megkârosftja a hitelezdjet. A tervvel keszen volt s mâr csak kdtelet kellett volna lopnia valahonnan, mikor a felesege lenydszdrgdtt a kemence tetejerol:

— Hans, szaladj a bâbâert!

De mire a svâb elhozta a bâbât, az tij csalâdtag fiilszaggatd visitâssal tudatta a vilâggal, hogy egeszsegesen megerkezett. Vdrds, dklomnyi jdszâg volt a kis jdveveny, mint minden gdlyafidk. A baba hamar megfurosztdtte, megformâlta, begongydlte egy rongyos lepeddbe es Hansnak az olebe tette.

Az drvendetes esemeny csdppet sem lelkesitette a csalâdot. Hans cifra kâromkodâsokkal kdnnyitett a lelken, az asszony pedig surîin sdhajta: „O, csak venne magâhoz az Isten szegeny porontyot". Degerzekenyebben megis a gyerekek sirânkoztak; nyilvânvaldan sejtettek, hogy ezentiil meg kevesebb kenyer jut nekik.

Hanem a kis poronty nem sokat lâtszott tdrodni a rossz fogadtatâssal. Olyan sivalkodâst rendezett hamarosan, mintha o volna a vârva vârt princ, sot hatârozottan megkovetelte, hogyha *o* alszik csond legyen. Es vegre is kitartâsânak nem maradt el a gyumdlcse, mert a hâzban mindenki ugy tâncolt, amint d muzsikâlt...

Az dreg svâbot az eset kihozta a sodrâbdl, es lemondott sotet szândekârdl. Felfogadta, hogy sohasem hal meg, inkâbb megfizeti az addssâgât. A fogadalma azonban lij nagy szabâsii tervvel volt dsszefiiggesben, amely pedig egyenesen odairânyult, hogy a kis Hanzibdl, a nyolcadikbol, urat farag.

Sajnos, az Uristen keves siilyt helyezett arra, hogy Hans megszabaduljon a siilyos harmincdt forint tehertdl, mert mieldtt meg egy hatost felrerakott

volna, elkuldte hozzâ a kaszâs kovetjet es folkerette egy kis szâmadâsra. A svâb szomoriian hajlott az Ur parancsâra, mert kisse idoszerutlennek talâlta, de engedelmeskednie kellett. Mikor biicsuzott az âgya koriil sirânkozo családjától, utolso szava is az volt, hogy vigyâzzanak Hanzira, urat csinâljanak belole. Es a család megeskiidott, hogy teljesiteni fogja vegakaratât.

Hanzi akkor eppen 6t esztendos volt. Rettegett tole az egesz hâz, mert makacs, veszekedo, diihongo kolyok volt. A család az Istenbe boldogultnak a kedvencet, a kepmâsât lâtta benne es nagyon dedelgette a kis nebulot. A rokonsâg osszeadta verejtekes fillerjeit, s a nehai Hans akarata szerint, bevitte a porontyot az iskolâba a vârosba. Ettol kezdodott Hanzi aranyelete. Uri ruhâba bujtattâk, minden szeszelyet kielegitettek, penzeltek amennyire lehetett... Szoval Hanzi urfivâ vedlett. A nyomorgo család modfelett biiszke volt râ, s nem egyszer rebesgettek az atyafiak:

– Nagy ur lesz a Hanzibol, es akkor majd viszszafizeti, amit râkoltottiink... Vissza, vissza... szâzszorosan vissza...

Tizenhet eves sem volt Hanzi, midon kadetnak mustrâltâk ki egy gyalogsâgi ezredbe. Kedves, szeretetremelto gyerek lett, s a fiatal tisztek kozott hamarosan nagy nepszerusegre tett szert. Kemenyen ivott, elegânsan jâtszott, de fokeppen igen iigyesen es pazarul szorta a penzt. Avval senki se torodâtt, hogy honnan kertil a penz, 6 maga legkevesbe. A penznek nincs szaga, ha a legnyomorultabbak verejtekebol is tâplâlkozik. Urak kozott kulonosen mellekes a penz kerdese *6s* szaga, az a fo, hogy legyen.

Hanzi aztân megkapta az aranycsillagot is, s az elete m^g f^nyesebb, meg dicsobb lett. Mulatott,

mint egy grof, es elvezett, mint egy herceg, mig csak egyszerre lecsapott a fejere a ttizes istennyila... Valami kincstâri penzrol volt szo, amellyel nem tudott beszâmolni. Fuhoz-fâhoz szaladt, hogy az osszeget eloteremtse, de hasztalan. A megszorult gavallernak mindenki felajânlotta meleg reszvetet,de tobb semmit... Mâr-mâr bortânben volt a Hanzi, midon titokzatos modon hirtelen eltussolodott az egesz historia. Mayer Hanzit âthelyeztek az isten hâta moge, ahol sok alkalma kinâlkozott a vilâgiak miilandosâgârol elmelkedni...

Ez az esemeny nagy vâltozâst sziilt Hanziban. Mogorva, emberkenilâ lett, nem beszelt senkivel... csak orokosen ivott. Adossâgai hihetetleniil felszaporodtak, de amellett szigorii, durva katonâvâ vâlt, es csak ezert is târtent, hogy âmbâr anyagi viszonya gyalâzatosan zilâltak voltak, az eloljâroi megis szerettek es megtartottâk.

Az evek aztân gyorsan multak, s Mayer is lassan-lassan kapaszkodott folfele a szamârletrân...

Az evek gyorsan multak s egy nagyon szegeny svâbasszony mindig vârta-vârta haza a Hanzit. Elobb Karâcsonyra, aztân Husvetra, aztân ismet Karâcsonyra es megint Husvetra vârta... de bizony a Hanzi csak nem akart megerkezni. Gondolt egy mereszet az osszetoporodott nenike es titra kelt. Ment, mendegelt, amig egy nagyon szep vârosba nem ert, s ott is mindjârt a legszebb hâzhoz, a kaszârnyâba tipegett.

— Nem szabad bemenni! — rivallt râ egy ragyâs kepii haragos vitez a kapuban.

– Atiszturatkeresem, Mayer tiszt urat, a fiamat... En az anyja vagyok a tiszt lirnak! — rimânkodott az asszony.

— Mayer ornagy urat?... Ahun van! — mutatta a ragyâs vit£z megszelidiilve.

Csillogd, aranysujtâsos urak nevetgeltek es ftistoltek a kaszârnya udvarân. A nenike szeme csakugy kâprâzott az âmulattdl, mert az urak kdzdtt a Hanzit is megpillantotta. O volt a legaranyosabb. Neki meg a gallerja is aranyos volt... Hanzi is meglâtta a nenit es rogton hozzâszaladt.

Az asszony kdnnybelâbadt arccal tarta ki a karjait, es elfogddva, fuldokolva rebegte:

— Hanzikâm, egyetlenem, en szerelmes szivem...

Hanzi azonban elfelejtett a keblere borulni, s roviden csak azt kerdezte, hogy mi kell neki? Es, hogy erre a nenike nem tudott mindjârt felelni, emigy szolt:

— Most nem erek râ, hanem majd jdj jon mâskor...

Az asszony aztân a kezfejevel letoriilte a szemebol a kdnnyeket, es szd nelkul visszaballagott a kis falujâba. Sokszor, szâmtalanszor meselte a szâjtâtd parasztoknak:

— Nagy ur a Hanzi, hej, milyen nagy ur!... Meg a gallerja is szinarany!...

Es olykor rfva fakadt. Az emberek azt mondtâk, hogy a boldogsâgtdl...

Es az evek gyorsan multak, eszrevetlenul repiiltek.

Mayer szigoriian betartotta magavâlasztott eletmddjât: nappal a kaszârnya, ejjel a kocsma. A kocsmâban mâr kisse engedett a komorsâgbdl, kiildndsen a fiatalok târsasâgâban. Nehâny osszeolvasott regenybol szerkesztett magânak egy szep, romantikus biografiât, es azt elmeselteboldog-boldogtalannak... Sdhajtozott, sopânkodott a regi jd iddkert, mikor 6 meg ifjii es bohd volt...

Valamelyik nap az drnagy tir fdlfedezte, hogy a lakâsa iires, a legenye buta es a bor savanyii. Egy âlld hetig talâlgatta ennek az okât — eredmeny nelkiil. Csak azt erezte, hogy miilhatatlan sztiksege van egy csdppecske, egy mâkszemnyi valddi szeretetre.

— Ha legalâbb o lenne! — sdhajtott Mayer gyakran a râncos kepu nenikere gondolva. Csakhogy a nenike mâr jd regen fdlkdltdzdtt mindenestiil az dreg Hanshoz, hogy neki is elmeselje, milyen nagy lir lett a kis Hanzibdl... milyen nagy tir!

Oszi alkonyatkor, lombhullâskor, virâgpusztulâskor Mayer Jânos ornagy tir szerelmet vallott Friedmann Micinek, s lângold arccal, szenvedelytol izzd szemekkel vârta a leâny vâlaszât. Mici hirtelen, szemermesen elpirult es nem felelt, mert o idds es okos lâny volt, es sosem cselekedett hebehurgyân, meggondolatlanul. 6 tudja, hogy inkâbb piruljon a lâny szâzszor, mint beszeljen egyszer. A pirulâst meglepetes is okozhatja, a beszedet azonban mindig csak ostobaság. 6 mâr sok udvarldt elszalasztott, eppen azert, mert beszelt... tehât most hallgat.

Az drnagy lir szivesen vette a hallgatâst, mert d ugy tudta, hogy a hallgatâs beleegyezes, egyetertes. Es az ornagy tir egy ideig nem is csalddott...

Friedmann Mici nagyon vâgyott mâr arra, hogy valaki bekdsse a fejet... mert egy kicsit sok tavaszt, sok virâgfakadâst es sok bâlt szemlelt vegig. Gorcsdsen kapaszkodott hât az drnagy lirba, es nem akarta elereszteni. Azt mondta mamâjânak: „vagy o, vagy — mâs." Es a mamâja helyeselte a szavât. Mici tehât igyekezett alaposan befonni Hanzit, es sikerult is neki

az igyekezete. Az ornagy tir egeszen belevadult. Az oregek es a fiatalok szerelme szertelen.

Tortent azonban, hogy Mici vâratlanul es meglepoen elonyosebb ajânlatot kapott, elonyosebbet es fiatalabbat, amelynek a fejen nehâny sajât hajszâl is lâtszott. Es Mici rogton kibogozta az ornagy urat a hâlojâbol es belezavarta a mâsikat. A mâsik pedig sietett, mert pillanatnyi penzzavarban volt, es Mici alkalmasnak mutatkozott 6t a kinos helyzetbol kirântani. Mire az ornagy magâhoz tert, a mâsik eljegyezte Micijet...

Most aztân az ornagy tir meg van zavarodva, es nem tudja, hogy mit kellene tennie, tehât megint es diihosebben a borba temeți biibânatât, es kozbiil pedig folytatja az ostromât a mâsik ellen...

Minden âldott nap elsetâl a Friedmann Mici ablaka elott... Mindennap. Minden âldott mâsodik nap meglâtogatja Friedmann Micit... Minden mâsodik nap. Biisan iii le a szalonban, es nem szol semmit. Vârja, hogy majd Mici egyszer dementâlni fogja az eljegyzesi hirt. Vârja, hogy majd Mici egyszer kicsinâl egy bizalmas *tete-â-tete-et,* hogy kipanaszolhassa magât, kimagyarâzza magât... De Mici mosolyogva, boldogan mosolyogva mindig csak azt kerdezi:

— Hogy van, ornagy tir?... Hogy van a reumâja?

Mert Mici kegyetlen is tud lenni, es amilyen iigyesen veti valakire a hâlojât, eppoly ugyesen fojtogatja is.

Az ârnagy ur hallgat, es szemrehânyo, k^rlelo szemmel nezi a lânyt.

„Micsoda lâny! — gondolja szomoruan. — Micsoda lâny! Ah, 6! Es micsoda asszony lesz belole! Hej, haj... micsoda pâratlan, elragado asszony!"

A Mici pedig nem veszi eszre a nema szemrehânyâsokat, hanem âllandoan a vastag karikagyurujevel babrâl.

3.

Hârom napja aztân beâllott a *krach.*

Tudni kell, hogy Mici egyâltalân nem apprehendâlt az ornagy ur kitarto udvarlâsâert, sot nagyon is jo neven vette. Mert ez csak jobban vonzotta hozzâ a mâsikat. Igyekezett is tehât az ornagy urat megtartani izgato szernek.

Âmde a mama mâs velemenyen volt. O azt tartotta, hogy a jegyben jâro lânynak eleg a volegenye, s igy hât Mayer urra mindig kevesebb es kevesebb mosolyt pazarolt. De ez nem hasznâlt. Az ornagy ur meglehetâsen vak volt, s akkor se vette eszre a mama sziuvâltozâsât, mikor ennek ajkârol mâr tokeletesen eltunt a mosoly s midon a szemeben valami bosszankodâsfele tiikrozodott. O csak husegesen kitartoan folytatta hadmfiveletet a mâsik kibuktatâsâra s erosen remelte, hogy az vegre sikeriilni is fog neki.

Hanem nem sikerult.

Tegnapelott, midSn az 6rnagy ur sztereotip elegâns mosolyâval belejtett Friedmannekhoz, egyenesen a mama fogadta, es ilyenkeppen szolt hozzâ:

— Mici nincs itthon, ornagy ur. De ha itthon is volna, nem engedhetnem neki, hogy tovâbbra is fogadja az 6n szepteveset, ami ugyan igen megtisztelo rân^zve, de tekintve, hogy mâr jegyes, igen illetlen dolog...

Az ornagy ur sarkon fordult, es bejott ide, es azota is itt van.

Kisse felenken, de tiszteletteljesen sandftottunk a nyugodtan szuszogd drnagy lîrra. A pardkâja felre-csiiszott, s kopasz felkoponyâja vakitoan villogott a feher gâzfenyben.

— Ktildnos, barâtocskâm, nagyon kiilonos... Es hât vajon mit akar most az ornagy tir?

— Felejteni! — felelte az egyik.

Felirattnk a szâmlânkat, es csdndesen elsompo-lyogtunk, magâra hagyva az ornagy urat. Gondoltuk, hogy aki felejteni akar, annak legjobb a magâny.

Mâsnap nagy szenzâcidra £bredtunk. Az egesz vâros egyebrol sem beszelt, mint Mayer Jânos drnagy urrdl. Aztmeseltek, hogy reggel felea Friedmann Mici ablaka alâ vonult a cigânnyal, elhuzatta sokszor a ndtâjât, es azutân ott, helyben, fobe ldtte magât...

DOMNUL IONICĂ*

Domnul Ionică vorbea încet, cu glas amorțit, clipind repede din ochii scufundați în cap şi roşiți de fumăria multelor nopți nedormite:

— Ua, ua ! Ce odor de copilărie am avut eu, ua ! Ş-apoi ce amoruri, frate, ce minunate amoruri! Zîne cu păr bălăior şi cu ochi ca murea se potopeau de dragul meu. Zîne, măi fărtaților, zîne ! Şi eu numai cît zîmbeam, straşnic şi ademenitor, ca... Numai atîta, băieți, nici cîr mai mult! Că eu eram tare țanțoş pe atunci, ah, of, cît de țanțoş mai eram!... Ua! De-ați putea voi înțelege ce viață domnească am trăit eu... ce viață!...

Dintru-ntîi stăteam muți, înholbîndu-ne buimă-citi de mirare la domnul, dar apoi deodată izbucneam într-un hohot de chihote cumplite, de aclamări năpraz-nice. Tropăiam din picioare ca nişte smintiți, cioc-neam păhărele şi-1 îndemnam, răcnind necontenit:

* Text localizat de Liviu Rebreanu după nuvela *Az Srnagy (Maiorul).* Pentru lămuriri, vezi *Note, comentarii, variante* la prezentul volum *(n. ed.).*

— Mai departe, domnule Ionică, spune mai departe!

Dar domnul zîmbea dispreţuitor, cîntărindu-ne pe supt sprîncene şi aştepta pînă ce se potolea furtuna:

— Ua, ua!... De m-aţi pricepe voi pe mine, de m-aţi pricepe!... Bah! Degeaba îmi răcesc gura, că doar voi sunteţi, mai calici ca calicii...

Şi clipea şi zîmbea într-una, cu capul trîntit pe spatele jeţului, cu privirile aţintite în gol.

Domnul Ionică era maior, un om mic de statură şi pleşuv ca un bostan, c-o păreche de mustaţe înnegrite şi răsucite ca două suliţe. Ni era drag şi-l admiram peste măsură, căci ne povestea sodomenie de năzbîtii, aventuri care mai de care mai poznaşe. Ştiam noi bine că toate-s scorniturі, dar totuşi îl ascultam bucuroşi şi-l credeam. Atîta ne îndrugase despre „cărările vieţei sale", încît pe urmă şi el însuşi le credea de adevărate. Minciuna-i dulce ca apa neîncepută, şi oamenilor le place apa nenceputā!

— Nu găseşti în toată împărăţia noastră un gentleman ca domnul! exclamă un ortac, trăgîndu-ne cu coada ochiului.

— Aşa, aşa! bodogănim noi în cor, iar domnul începe a rîde cu gura căscată. Rîsul lui însă tremură ca flacăra vînătă a unei luminări de ceară.

Era miezul nopţii... Prin odaia saturată de fum albastru, chelnerii, toropiţi de oboseală, rătăceau ca nişte stafii pocite. Un taraf de lăutari cînta neîntrerupt o doină trăgănată, monotonă, o cîntare jalnică, ca plînsul înfundat al unui bărbat bătut de mînia vieţei.

într-un tîrziu, domnul, molcomindu-se, bîlbăi anevoios c-o voace spălăcită:

— Acum o să aţipesc oleacă, că mi tare somn... Ua, ua!... Trei zile şi trei nopţi n-am închis de fel ochii. Voi veseliţi-vă mai departe, de vreţi, ori de nu vreţi, duceţi-vă cu Dumnezău... Eu ş-aşa mai [am] ceva de isprăvit...

Un paianjeniş de tristeţă îi îmbrobodea faţa cînd rostea cuvintele aceste. îşi încrucişa braţele pe marginea mesei, şi aşa rămase cîteva clipe, privindu-ne cu ochii iscodaci. Apoi fruntea îi căzu îngreunată pe masă. Un gîfăit profund i se desprinse din piept, un gîfăit ce semăna cu sughiţele bocetului înăbuşit, cu lihăitul dureros al celor ce trag de moarte. Dar în curînd şi hropăirile conteniră, răzbite de moleşeala somnului.

— E beat ca leuca ! spuse unul în taină după ce ne mutase în celalalt colţ al mesei.

— Domnilor, zise un tovarăş mai în vîrstă, eu m-aş prinde în rămăşag cu orişicine că domnul Ionică e pe cale să facă o nebunie... Eu îl cunosc de cînd era băiat, îl cunosc prea bine... Şi-ţi vedea că are să ne ticluiască una nemaipomenită !...

Numai atîta ne-a trebuit. îl siluirăm să ne povestească tot ce ştie. în sfîrşit, fuse nevoit să se supuie. îşi aprinse o ţigaretă, tuşi de trei ori ca să-şi limpezească voacea şi, c-o umbră de compătimire pe buze, începu domol şi legănat...

•

Trăia odată, nu demult, în satul Zagra, un biet românaş de-i ziceau Ion Harosa... un românaş năcăjit, ca vai de el, cu şapte copii şi c-o datorie de trei zeci şi cinci de zloţi.

într-o seară, şedea supărat în pragul bordeiului şi pîcăia cînd şi cînd din cea pipă, chinuindu-se c-un gînd grozav, care îl tot zgîndărea şi ispitea. îi era

voia adică să-şi facă seama şi să lase-n para focului toată lumea asta de trudă şi de năcaz. Dar cum urzea la planuri, aşa, ş-aşa, ş-aşa, iacă, deodată, nişte glasuri scîncite îi izbesc urechile.

— Măi bărbate, blodogorea femeie-sa din fundul cuptorului, du-te fuga după moaşă, că mi-i tare rău!

Pînă se întoarse el cu moaşa, un prichindel roşcovan ţipa în colibă s-asurzească lumea. Moaşa îl ogoi mintenaş, îl scaldă, apoi îl îmbrobodi într-o velinţă trenţuită şi îl puse în braţele bărbatului,

întîmplarea aceasta schimbă deodată toate gîndurile bietului român. Acum nu mai vrea să ştie de moarte, ba chiar i-ar fi stat capul să trăiască cît bolovanii, căci zicea, trebuie să-şi plătească datoria. Fireşte, datoria era numai sacul în care se ascundea motanul. Că doar nime-n lume nu-şi mai doreşte viaţă lungă de dragul datoriilor. Nu, nici poveste. Altceva era la mijloc. Un plan nou, un plan măreţ, plăsmuit şi ascuns încă în adîncul sufletului său. Ion Harosa, nici mai mult, nici mai puţin, îşi puse de gînd că pe Ionică ăsta, pe ăst al optulea, să-l facă domn.

Păcat numai că bunul Dumnezău nu avusese îndurarea să ia în samă hotărîrea lui. Sfinţia-sa, bag seamă, avea alte planuri cu Ion Harosa. îi trimese deci vorbă că de-a-una să-şi strîngă catrafusele şi să se înfăţoşeze la răfuială în cer. înţelegînd sermanul om dumnezeiasca poruncă, se foarte întrista, căci el, cu mintea lui cea pămîntească şi proastă, îşi zicea că ar mai avea vreme, ba că-ncoace, ba că-ncolo... Dar, în sfîrşit, ce putea face? Trebui să-şi plece fruntea.

Aşa, apoi, cînd a simţit că i se apropie ceasul, şi-a luat rămas bun de la toţi şi toate, lăsînd însă cu gură de moarte să aibă grije de Ionică şi să-l facă domn...

După înmormîntare, toate rudele se adunară şi se sfătuiră, şi se gîndiră că oare cum, Doamne, să scoată ei domn din Ionică? Cu una, cu alta, mai scotocică prin şerpare ce biată bănişori aveau şi, puindu-i laolaltă, se porniră cu copilul spre oraş la şcoală, îi cumpărară cu bani scumpi un rînd de haine de cele mîndre, domneşti, îi vîrîră în buzunar două piţule pocinoc şi apoi îl lăsară în mila Tatălui. Şi ia-aşa se alese domnişor din Ionică.

Neamurile erau tare mîndre cu Ionică şi-şi ziceau de multe ori cu lacrimi în orbite:

— Să vezi numai ce domn mare s-a face din Ionică ăsta, să vedeţi! Ce bani, ce cheltuieli?... Dă-i pace! Ne plăteşte acela tot ce-am cheltuit cu el, plăteşte, n-aveţi frică... şi încă înzecit, îţi vedea...

Şi vremea trecea încet-încet, ca un moşneag îngreunat de nevoi.

Cînd tocă Ionică nouăsprezece ani, era cadet într-un regiment de infanterie.

Se cioplise din el un băiat foarte cumsecade, un ficioraş elegant şi fercheş de-ţi era mai mare dragul. El deveni „copilul cel mădărit" al ofiţerilor, căci ştia bea straşnic, juca la cărţi ca un bancher şi peste tot prăda banii c-o iscusinţă nemaipomenită. Şi-n lumea noastră banul e cel mai de căpetenie lucru. Cine are bani are toate, cine n-are bani n-are nimic. Banul e un adevărat gentilom, un gentilom discret ca pămîntul. El nu miroase nici a păcate, nici a sudoare; el străluceşte totdeauna, şi strălucirea lui îţi răpeşte vederile.

Ionică se trezi sublocotenent şi de-aici încolo putea trage la chefuri şi să ducă lume dalbă ca un boier, căci era domn în toată regula. Dar apoi odată, în vălmăşeala veseliilor, un trăznet crîncen l-a lovit

drept în numele Tatălui. Era vorba de nişte bani, de-o nimica toată. în deşert s-a zbătut şi a alergat şi la frunză şi la iarbă, nu-i putuse cîştiga. Toţi pretenii şi binevoitorii îl copleşeau de cuvinte simpatice şi compătimitoare, dar de altmintrelea se fereau de el ca de un lepros.

Era cît p-aci să se dea de-a tumba cu totul, cînd, nu se mai ştie cum, toată afacerea se potoli ca şi cum se potoleşte jăratecul dacă torni apă peste el. Ionică însă fu strămutat într-un orăşel obscur, la spatele lui Dumnezău, ca să aibă prilej şi timp să se pocăiască.

Acolo, din Ionică s-a năpîrlit un om sălbatec şi moros de să nu-i găseşti păreche. Cică era toropit de zavistiile lumei, şi-n neagra-i deznădejde bea necontenit, grămădind datorii peste datorii. Dar în afară de aceasta, era ofiţer bun, aspru, şi superiorii mai închideau ochii cînd înscena cîte o poznă.

Anii zburau cu fuga, şi cel Ionică trăia ca şi cum trăiesc foarte mulţi oameni...

Anii zburau cu fuga şi o femeie, smeadă, necăjită, într-un sat sărăcuţ şi nevoiaş, aştepta nerăbdătoare să-i vie acasă Ionică. întîi pe Crăciun, apoi pe Paşti, apoi iar pe Crăciun şi din nou pe Paşti, dar Ionică nicicum nu sosea, măcar că ea nu mai putea de dorul lui. Se zbuciuma şi se frămînta sărmana femeie că oare ce să fie cu Ionică!...

Şi cînd nu şi-a mai putut stăpîni dorul, s-a pus la drum şi s-a dus, multă lume-mpărăţie, ca-n poveste, pînă ce-a dat de un orăşel mîndru-mîndru ca o cununiţă de rujmalin. Şi după ce ajunse în oraş, a ţinut strună la cea mai mîndră clădire, căci, socotea dînsa, acolo trebuia să sălăşluiască, să-şi găsească băiatul.

Dădu să intre mintenaş pe poartă. Un oştean viteaz nevoie-mare şi zăcut de vărsat se răsti la ea, de era să încremenească de spaimă:

— He-hei, babă, încotro?... înapoi, he, că nu-i aici crîşmă !...

Şi femeia cea smeadă şi necăjită, îngrozită de glasul cel răguşit al viteazului, abia îndrăzni să îngîne cîteva vorbe tînguite:

— Fă-ţi o bunătate şi nu mă huidui şi mă îngăduie, că io-s mamă la domnul Ionică, la...

— Ha?

— Aşa, aşa, domnul Ionică-i ficiorul meu... şi...

— Domnul maior Harosa Ion?... Aşa?... Aceea-i altceva! Ia acolo-i... bonăi oşteanul îmblînzit, măsurînd-o c-un rînjit batjocuritor din creştet pînă-n tălpi.

Vreo cîţiva domni, frumoşi şi lucitori ca preasfinţitul soare, povesteau şi rîdeau cu hohot în curtea cazarmei. Deliuca nu mai biruia de mirare şi de bucurie, căci între domnii cei mîndri zărise şi pe odrasla ei, pe Ionică. Şi încă, bag seamă, el era cel mai de frunte, că el şi pe guler purta o pată de aur.

Cu faţa îmbujorată de căldura dragostei, cu glasul înecat de lacrimi, gîlgăi femeia, apropiindu-se de domni:

— Ionică! Scumpul şi puiul mamii...

D-l Ionică a îngălbenit ca un mort, dintr-ntîi cînd i-a auzit vocea. O vîrstă roşă-foc i se aprinse mai apoi pe umerii obrajilor şi buzele începură a-i tremura ca de friguri. Se întoarse către babă cu paşi grăbiţi şi o întrebă scurt şi îndesat că ce vrea. Şi cum baba n-avea putere să scoată în pripă nici o vorbă, el adaogă repede:

— Acuma n-am vreme de pierdut... Vină de altădată !...

Fața femeii se făcu ca varul stins proaspăt. O clipă stătu ca atinsă de fulger, dar apoi, viindu-şi în ori, îşi şterse lacrimile cu dosul palmei, îşi îndreptă năframa pe cap şi încetuc se întoarse iar în satul ei cel sărăcuț şi nevoiaş. Dumineca, cînd îşi hodinesc oamenii ciolanele sfărmate de zoală, povestea cu glas tremurător țăranilor gură-cască:

— încă Ionică-i tare mare domn, o, Doamne! El poartă guler de aur... atîta-i de mare domn!

Şi,povestind, plîngea.plîngea să se prăpădească...

Oamenii spuneau că plînge de fericită...

Şi anii trecură repede-repede, ca şi cum trece vijelia.

Domnul Ionică viețuia, ziua-n cazarmă, noaptea-n crîşme, şi nu se sfîrşea de nime-n lume. Numai în toiul petrecerilor zgomotoase i se răvenea sufletul. Mai ales de se întîmpla să fie înconjurat de oameni tineri. Bag seamă în tovărăşia lor uita că căpățina lui a pleşuvit, că podagra îl bîntuie tot mai necruțat... uită că el e bătrîn. Ş-atunci oftă şi se tînguia răscolind pățanii fantastice din vremurile cele bune cari au trecut, din vremurile cînd el era mai tinăr şi mai voinic.

Dar, într-o dimineață plină de soare şi de viață, domnul Ionică, bălăcind somnoros cătră cazarmă, simți ceva neobişnuit, ca şi cînd un fior de durere i-ar furnica prin inimă. Şi părea că-i lipseşte ceva... Ceva ce nu se găseşte nici între zidurile pustii ale cazarmelor şi nici în sălile prea luminoase ale birturilor, îşi aduse aminte, crică numai din senin, de o femeie smeadă, necăjită, şi-n clipa aceea începură a-i rămînea-n urechi trei cuvinte zdruncinate, înmuiate în lacrimi. Cît fusese ziua de mare, glasurile acelea îi plînseră în creieri ca nişte vaiere descătuşate. Iar din vuietele acestea încetinel i se desluşi toată goliciunea vieței sale. Se vedea stingher, împresurat de străini nepăsători şi i se ducea sufletul după un picuraş de iubire adevărată. Acuma îi era dor de femeia aceea necăjită şi ar fi vrut să mai poată da o dată față cu ea... E i, dar leliuca se dusese de multişor pe urma badii Ion, ca să-i spuie şi lui ce domn mare s-a făcut din Ionică... ce domn mare !

Şi vremea alerga ca şi cum aleargă fulgerele în norii de ploaie.

Venise toamna, o toamnă pocită şi tristă ca jalea cea amară. Prin văzduhul cenuşiu rotocoleau smocuri rare de frunze ruginite. Vînturi straşnice măturau pămînturile înțelenite, umplînd lumea cu fiorii morții.

Domnul Ionică şi-a luat inima-n dinți, s-a îmbrăcat sărbătoreşte şi-a mers ață la domnişoara Tincuța Pop. Şi i-a mărturisit domnişoarei Tincuța că o iubeşte şi că nu mai poate trăi fără dînsa.

Tincuța 1-a ascultat sfioasă, cu ochii țintiți în pămînt, c-un zîmbet de încurajare pe buze, cum trebuie să facă o fată binecrescută, dar de răspuns nu i-a răspuns nimica. Căci domnişoara Tincuța era fată bătrînucă şi cumințită şi ştia de rost că tăcerea-i miere. în momente d-acestea e mai bine să înroşeşti pînă după urechi decît să-ți deschizi gura. Cîți „tineri de bună speranță" i-au alunecat ei printre degete, numai şi numai pentru că fusese prea vorbăreață?

Oh nici aminte nu vrea să-i ție! Domnul nostru nu aşteptase mai mult. Tăcerea înseamnă învoire, deci se simțea pe deplin fericit.

Şi, într-adevăr, părea că domnul Ionică o să umble bine, căci Tincuța în vremea aceea sta să moară

de dorul măritişului. Se săturase pînă peste cap de cîte primăveri şi baluri a cîrmuit şi aştepta însetată să se vadă odată mireasă, dar mireasă cum se cere, cu popă şi cu fum de tămîie. Îi spusese de mult mamei sale, ori domnul Ionică, ori altul. Şi mămica a sărutat-o pe frunte, vărsînd lacrimi de bucurie, pentru declarația aceasta...

S-a întîmplat însă că chiar în timpul ăst de fericire domnişoara Tincuța să mai capete un ofert, şi încă un ofert mai tinăr ca domnul nostru, unul care avea şi cîteva fire de păr pe cap. Acesta, îndemnat de nişte „afaceri pecuniare urgente", se puse cu toată istețimea pe lîngă Tincuța şi, pînă să ia seamă domnul Ionică, se logodi cu ea...

Domnul maior, nătîng şi într-o dungă cum era, s-a supărat foc şi pară şi şi-a zis că nu se dă biruit, mai bine... Şi numaidecît începu o campanie desperată, a cărei țintă era izgonirea rivalului, dar care se sfîrşi cu strivirea domnului nostru...

Degeaba îi fură toate sforțările. Tincuța „înota în valurile fericirei" şi nu-i lua în seamă nici cele mai straşnice şi ademenitoare priviri. De cîte ori domnul, zgulit într-un jeț din salon, vrea să-i ceară desluşiri, domnişoara Tincuța îl prevenea surîzînd:

— Cum te afli, domnule? Cum o mai duci cu podagra?...

Căci, vezi bine, Tincuța era fată cu duh şi-plăceau glumele. Şi care glumă e mai bună ca cea zidită pe supărarea altora.

Domnul Ionică tăcea şi ofta şi nu-şi putea lua ochii de la ea. O mîngăia cu privirile nebunaticei lui iubiri de bătrîn îndrăgostit şi se zbuciuma grozav cînd se cugeta că femeia asta o să fie a unui străin.

„Ua, ua! îşi zicea de nenumărate ori. Ce mai odor de fată! Oh! Oh! Şi ce odor de femeie s-a alege din dînsa... oh, ce odor de femeie scumpă!"

Şi pe cînd monologhiză el aşa, Tincuța îşi migălea grațioasa veriguță de aur de pe degetul inelar...

De altmintrelea, domnişoara nu lua în nume de rău stăruința domnului Ionică. Ea socotea că dragostea aceasta nemărginită îi ridică prețul în ochii celuilalt. Mamică-sa era de altă părere. Ea, dimpotrivă, susținea că-i destulă o botă la o oală, mai ales dacă oala e bătrînă. Aşadară, mămica aştepta numai un prilej binevenit ca să poată da drumul domnului nostru.

Scurt la vedere din firea lui, domnul nu observa nimic din transfigurarea d-nei Pop, nici cînd de pe buzele ei supte dispăruse de tot obişnuitul zîmbet călduros de mamă cu fată de măritat. El înainta nesmintit pe cărarea apucată, nădăjduind că la urma urmelor truda lui va fi încoronată de izbîndă.

Dar s-a înşelat domnul Ionică.

Odată, cînd se strecoră în salon cu cunoscuții săi paşi tiptili, fuse întîmpinat de mămica:

— Regret mult, domnule maior, dar Tincuța nu-i acasă. Şi chiar de-ar fi acasă, nu i-aş putea permite să mai primească vizitele d-tale, cari, admit, ne foarte măgulesc, dar fiindcă Tincuța e deja logodită... *Et caetera.*

Domnul bîlbăi zăpăcit cîteva fraze încurcate, apoi ieşi din casă ca opărit cu leşie. Mintea îi fierbea frămîntată de gînduri. Ceasuri întregi, ceasuri lungi a trebuit să pribegească pe străzile noroioase, pipernicit de ruşine şi de durere.

Şi-n oarele acestea vorbele femeii cea smeadă şi necăjită îi răsăriră iar în creieri şi înţepau inima ca nişte ace de foc.

Cu obrajii lipiţi de masă, domnul Ionică al nostru dormea dus. Căpăţina lui pleşuvă strălucea ca o oglindă în lumina albă a lampelor.

— Apoi? întrebarăm într-un glas.

— Apoi priviţi-1! zise povestitorul flegmatic.

— Şi oare ce are de gînd să mai facă? insistă unul mai îndrăzneţ.

— Mai ştii?... răspunse scurt şi tainic cel întrebat.

Mîne-zi ne-am trezit c-o senzaţie în spate. Tot oraşul vorbea de domnul Ionică. Cică în zori de zi ar fi cîrmit-o cu lăutarii sub fereastra d-şoarei Tincuţa Pop, că acolo supt fereastră şi-ar fi tras un glonţ în cap, că...

HRUBA

Ieşi furtunatec parcă l-ar fi alungat cineva, trîntind uşa în urma sa. Ovreul însă se răpezi după el şi-i strigă, mişcîndu-şi spasmotic barba neagră şi ascuţită:

— Apoi să te ţii de tîrg, bade Dumitre... să nu-mi faci iar buclucuri...

Dumitru se opri scurt, se întoarse spre ovreu şi-1 privi oleacă aşa pironitor, dar apoi, fără să zică ceva, porni înainte agale, cu paşii săi scurţi şi prăvălatici. Mergînd însă, tot minten-minten se oprea, îşi întorcea mutra învăscută cu peri spîni încîlciţi şi cărunţi şi bolborosea, făcea gesturi largi cu mînile parc-ar fi ameninţat pe cineva.

Cînd se apropie însă de căsuţa lui, de hruba lui, cum îi ziceau oamenii, prinse a-şi iuţi mersul. îi venea parcă să alerge, să ajungă mai degrabă. Şi ajunse lihăind, şi sudorile îi curgeau gîrlă pe faţă.

Intră. Vraniţa scîrţăi prelung, ca un plînset de copil mic, flămînd. Şi-n mijlocul ogrăzii Dumitru se opri, îşi împlîntă picioarele în două laturi, îşi

încrucişa mînile pe piept şi se uită lung la hrubă, parc-ar fi vrut s-o îmbrăţişeze întreagă o dată. Ochii îi sticleau, buzele îi tremurau şi deodată i se ivi pe faţă o tresărire de bucurie.

— N-o vînd, să ştiu că-mi dă comorile pămîntului, blodogorî apoi încet, dus.

Dinspre dealurile din preajmă tainele înserării se coborau asupra satului răsfirat în fundul văii. Albastrul cerului zîmbea molatec în jos, numai în crucea asfinţitului nişte bolbocări de nouri afumaţi îşi rădicară capetele uriaşe şi încremenind în liniştea văzduhului se holbau înaintea lor ameninţătoare. Fâşii late de lumină aurie suliţau din dosul nourilor, ca nişte zvîrcoliri de moarte a unui uriaş opaiţ. Apoi încetinel întunerecul împresură coprinsul şi cîteva stele răsăriră sfioase pe vînătul văzduhului, aruncînd frînturi slabe de lumină albă în văzduh.

Dumitru sta tot acolo, măsurînd cu dragoste hruba. Coperişul ţuguiat de şovar era ciuruit binişor. Cuibul de cocostîrc din crăcăna căpriorului din colţ era părăsit. Muşchi verde-gălbui coperea desişul paielor ca o învelitoare de catifea, şi pe alocuri spărturile coperişului, pe cari fumul le trase cu smalţ negru, căscau ca nişte ochi ai unui muribund. Muşcăturile streaşinelor parcă erau un şir de dinţi răi ai unui moşneag neputincios — o amintire grozavă din foametea cea mare cînd vitele îşi alintau foamea cu trestia coperişurilor. (Pîn' la sfîrşit cînd se dărîmă.)

— Ar trebui s-o acoper din nou, bîigui Dumitru ca prin vis, da... da... i s-a prăpădit hăt rău *hăizaşul...* Da' am s-o fac nouă... am să-i pun un coperiş de draniţe ca care să nu se mai găsească în sat...

îşi mîngăia barba văblărită bîiguind aşa, şi gîndindu-se cum are să-şi tocmească casa. Dar apoi o mustră mai departe şi văzu, ceea ce ştia şi văzuse de mult, că păreţii s-au strîmbat avan. Hopuri lungi, ca nişte duluri, pe trupul unui animal bătut fără milă, o încolăceau parc-ar fi fost de bîrne. Şi era numai de nuiele. Dar se cufundase binişor în pămînt. Acum prispa, prispa ceea pe care îşi odihniseră ciolanele atîtea neamuri de neamuri, abia se mai cunoştea, ajunse să fie una cu ograda, cu straturile grădinuţii. Şi era crăpată, spartă, n-o mai măluise nimeni de cînd a închis baba ochii...

— Se surpă sireaca, că-i bătrînă, şopti iar Dumitru cu jale. Se surpă şi n-am ce să-i fac... Da' crică i-oi mai pune-o proptea ia, colo... Aşa, aşa, atunci o mai ţinea oleacă de vreme...

Era proptită hruba şi ici şi colo cu nişte drugi noduroşi clencioşi, dar tot nu mai ţinea. Era pesemne prea-prea bătrînă...

întunericul se-ngroşă tot mai dinadins. Licăririle stelelor se stinseră. Cearşaful negru de nouri învăluise bolta şi toate colţurile.

Dumitru se puse pe podmol şi-şi adînci capul în palme...

Străluciri străpungeau în răstimpuri întunericul. Apoi într-un tîrziu o bubuitură uriaşă se desprinse din baierile cerului. Şi luminile se înteţeau şi tunetele se urmau repede-repede. Da lumina fulgerilor se desluşea o clipă rostogolirea bulgarelor de nouri, cum se prăvălesc şi se ciocnesc gata-gata să se prăbuşească pe pămînt. Apoi deodată stropi mari, laţi începură a plescăi pe pămînt. Pocnetele picurilor se amestecară în o răpăială furtunoasă...

NOTE, COMENTARII, VARIANTE

I. A apărut prima oară cu titlul *Codrea* în *Luceafărul,* Sibiu, VII (1908), nr. 21 (1 noiembrie), p. 507-509, fiind semnată, dintr-o eroare de tipar, „*C.* Rebreanu". Retipărită în volumul *Frămîn țări,* 1912, sub titlul *Lacrima* şi cu o dedicație către O. Tăslăuanu (p. 41—52); sub titlul *Dezertorul,* în *Universul literar,* XXXI (1914), nr. 4 (26 ianuarie), p. 4—5; din nou sub titlul *Lacrima,* în volumul *Mărturisire,* 1916, p. 41—51; în sfîrşit, sub titlul *Glasul inimii,* în volumul *Răfuiala,* 1919, p. 67—76. *Piesă de debut,* nuvela nu este în acelaşi timp şi *prima lucrare scrisă* de autor. (Pentru cunoaşterea anilor de ucenicie literară a se vedea *Addenda* voi. I al ediției noastre şi p. 359—363 din *Note, comentarii, variante.)*

II. Subiectul nu e străin de amintirea reîntoarcerii lui Liviu Rebreanu însuşi, după demisia din armată, în mijlocul familiei, moment „crucial", după propria-i expresie, pentru formarea sa ca scriitor român. „Venise cu mult bagaj acasă, dar tata a fost foarte deziluzionat, îşi aminteşte Livia, sora scriitorului. Tata avea ambiția de a-l vedea pe Liviu urcînd în ierarhia militară." Iar Măria (Miți), o altă soră, precizează: „Era în 18 februarie 1908... Parcă şi acum îl văd pe tata îngrozit, îngălbenit." Fire mîndră, mama nici „n-a venit să-l întîmpine"[1].

[1] Cf. interviul luat de I. Oarcăsu şi C. Cubleşan în *Tribuna,* IX (1965), nr. 48 (2 decembrie) p. 4.

Povestirea pare a fi fost trimisă *Luceafărului* o dată cu cea de a doua nuvelă, apărută în aceeaşi revistă. *Ofilire.*

„La uşa revistei *Luceafărul* băteau mulţi începători din toate colţurile locuite de români. Selecţiunea lor nu era uşoară, îşi amintea în 1935 Octavian Tăslăuanu, cu prilejul sărbătoririi a 50 de ani de viaţă ai romancierului, în una din zile am primit două bucăţi deodată din părţile Năsăudului. Erau caligrafic scrise şi semnate *Liviu Rebreanu.* Le-am citit, le-am publicat. Nu-mi aduc aminte dacă i-am scris[1] sau dacă am răspuns prin poşta-redacţiei autorului, îndemnîndu-1 să continue să ne trimită povestiri. Nu ştiam cine e Liviu Rebreanu, ce meserie are, dacă e tînăr sau bătrîn. După cum ţin minte, mi-a mai trimis bucăţi, şi mie îmi părea bine că pe plaiurile Ardealului răsare un nou prozator. Dar, spunînd adevărul, nu mi-am închipuit că va ajunge aşa departe."[2]

Nici la apariţia prin reviste, nici la includerea în volum, *Glasul inimii* n-a trezit în general atenţia criticii literare. Republicarea ei în atîtea rînduri de către autor a fost dictată poate şi de impulsuri sentimentale legate de amintirea propriului debut, dar mai ales de faptul că a fost în chip constant preocupat de drama psihologică pe care o pune în lumină, foarte reală în lumea satului năsăudean, cu vechi tradiţii militare sub stăpînirea habsburgilor. De altfel, tema dramei psihologice, provocată de dezertarea din armata habsburgică, va fi reluată, atunci cînâ războiul imperialist va pune problema luptei împotriva propriului popor, în una din cele mai bune nuvele ale lui Liviu Rebreanu — *Catastrofa* — şi în una din capodoperele sale — romanul *Pădurea spânzuraţilor.* Mai mult, prin descoperirea şi publicarea în 1957 a unui fragment din nuvela *Ruşinea,* care a stat la baza romanului *Ion,* s-au remarcat trăsături esenţiale comune, ca şi în cazul altor eroi din creaţia lui Rebreanu, între personajul

[1] O. Tăslăuanu punea aici la îndoială existenţa „caldei scrisori de felicitare" afirmată de Rebreanu într-un interviu din 1932; cf. *Dimineaţa,* XXVIII (1932), nr. 9.249 (26 septembrie), p. 3.

[2] Cf. „paginile postume" publicate de soţia lui O. Tăslăuanu în *Plaiuri năsăudene,* I (1943), nr. 5—7, p. 2.

principal diu *Glasul inimii,* tatăl eroului din *Ruşinea,* şi Macedon Cercetaşu din *Ion,* toţi avînd unul şi acelaşi prototip real: vecinul familiei Rebreanu din Prislop, Macedon Hordoan, care apărea, prin contaminare cu porecla altui vecin, cu numele de Macedon Glanetaşu în fragmentul amintit.[1]

III. Nuvela a cunoscut multe modificări de la o versiune la alta, cele mai importante fiind intervenţiile stilistice prilejuite de publicarea scrierii în volum.[2]

Varianta 1908 prezintă o importanţă deosebită, dezvăluind stadiul real al cunoaşterii limbii literare de către autor în momentul debutului. Intervenţiile ulterioare au atenuat caracterul dialectal al limbii folosite de Rebreanu in prima versiune a nuvelei, textul tipărit în volume fiind despovărat de numeroase regionalisme: *mintenaş; mădărit; bozomea; doboş; încătrău; bortoş; îmbuimăcit; a fost făcătură* etc. Culoarea dialectală a primei variante tipărite ne reţine atenţia de la bun început, nuvela — şi implicit proza lui Rebreanu — deschizîndu-se cu o greoaie construcţie dialectală („De către seară, aşa cînd se împreună ziua cu noaptea..."). Adoptarea unei limbi cît mai literare îl preocupă cu insistenţă pe scriitor. Multe regionalisme sînt însă intrate atît de puternic în vocabularul său, încît circulaţia lor este deosebit de largă în variante, inclusiv în forma ultimei ediţii: *bujală; crupător; haba; ghiuj; pămîntez; prizărit; burcuş; zoală; opaci.*

Căutarea celei mai adecvate expresii poate fi întîlnită o dată cu fiecare nouă variantă. Apar însă, îu egală măsură, intervenţii oportune şi gratuite, ca de pildă:

[1] V. Nicolae Liu, *Rebreanu necunoscut, Viaţa românească,* X (1957), nr. 2 (martie), p. 106 şi urm.; Tiberiu Rebreanu, *Prototipuri de personaje din romanul „Ion", Steaua,* XI (1960), nr. 12 (decembrie), p. 73 şi urm.

[2] Manuscrisul nu s-a păstrat. Prima versiune pare să fi fost făcută (lucrată) la 15 septembrie 1908. în ms. 4 056, f. 5 de la B.A.R. întîlnim următoarea Însemnare a lui LR. *„Codrea. 1S.IX.1908",* aşternută fugar pe un text *„Domnul Ionică* redactat în toamna aceluiaşi an" (N. Gh.).

„laolaltă nu plătiţi o ceapă degerată... mă" (1908);
„împreună nu faceţi o ceapă degerată" (1912);
„nu faceţi o ceapă degerată" (1914; 1916);
„împreună nu faceţi cît o ceapă degerată" (1919) ;

Republicarea nuvelei (1914) este însoţită de modificări mai ample, care, din păcate, rămîn uitate în paginile *Universului literar.* Prozatorul efectuează aici o reducere a textului, îndepărtînd mai multe intervenţii — prea insistente — în caracterologia personajelor.

Uitate rămîn şi unele îmbunătăţiri aduse variantei 1916. Aceasta se datorează faptului că ultima ediţie (1919) a fost pregătită pentru tipar după textul publicat în volumul de debut (1912).

IV. *Variante: P. 3, r. 1,* Glasul inimii / Codrea (1908) / Lacrima (1912, 1916) / Dezertorul (1914) - *r. 2,* Spre seară / De către seară (1908) — *r. 3—4,* obişnuieşte să se aşeze pe pragul tinzii, să-şi vîre luleaua de lut / se aşeza pe pragul tinzii, îşi vira pipa de lut (1908) / se aşează pe pragul tinzii, îşi vîră luleaua de lut (1914) — *r. 4 — 5,* să se certe cu baba/se certa cu babă-sa (1908) /se ceartă cu baba (1914) — *r. 6,* şi cu feciorii / ori ficiorii (1908) — *r. 7,* împreună nu faceţi cît o ceapă degerată / laolaltă nu plătiţi o ceapă degerată... mă (1908) / împreună nu faceţi o ceapă degerată (1912) / nu faceţi o ceapă degerată (1914, 1916) — *r. 8 — 9,* Baba îi cunoaştea năravul şi nu prea il ia în samă / Lelea Firoana îi cunoştea năravurile şi nu-l prea lua în seamă (1908) — *r. 9—27,* Sprintenă, ca o fată mare [...] într-un tîrziu întreabă trăgănat, cu glas moale / Sprintenă, ca o fată de măritat cu zbîrciturile obrajilor rumenite de bujală, se învîrtea pe lingă vatră, da încoace, da încolo, şi-n sfîrşit, răsturna din ceaonaşul afumat o mămăligă aburoasă pe crupător. Şi atunci Codrea înceta din sfadă, se mulcomea. îşi ascundea luleaua în şerpar, se trăgea bodogănind pe laiţă, îşi făcea cruce de trei ori, creştineşte, şi îmbuca in tihnă şi chibzuit. După cină umfla iarăşi pipa, scormonea în foc un cărbune potrivit, pîcăia ţeapăn de cîteva ori slobozind fuioare groase de fum alburiu pe gură şi pe nas, şi apoi se lungea pe pat. într-un tîrziu întreba trăgănat, cu glas moale (1908) (fragmentul este îndepărtat în var. 1914) — *r. 16,* prinde a îmbuca / începe a îmbuca (1916).

P. 4, r. 1, Măi babă / Tu babă (1908) / îşi vede de treburile casei. Dar Codrea nu o slăbeşte: Măi babă (1914) - *r. 2,* Haba, ghiujule / Haba, vîjule (1908) / Ce-i, ghiujule (1914) — *r. 3,* Hm... Da' ce-o mai fi făcînd Ionică?... Hai?... / Hm... Oare ce mai face Ionică... Ha? (1908) — *r. 4,* Păi, Dumnezeu ştie / Ştie-l Dumnezău (1908) — *r. 5,* Da' oare n-o fi flămînd / Oare n-o fi flămînd (1908) / Dar oare nu i-o fi foame (1914) — *r. 6—7,* Dumnezeu ştie, că el ne poartă de grije / Dumnezău il ştie că el ne poartă grije (1908) — *r. 8 — 9,* Codrea se ridică repede, înţepat, scoate luleaua din gură şi se uită lung şi îngîmfat / Codrea se ridica repede, înţepat, scotea pipa din gură şi se uita lung şi cam îngîmfat (1908) — *r. 9—10,* Pesemne nu-i sunt pe plac răspunsurile astea în doi peri (fragmentul este îndepărtat în var. 1908) — *r. 11,* i se mişcă / i se mişcau (1908) — *r. 11 — 12,* dar pe urmă se lasă iar pe spate, şi nu rosteşte nici o vorbă / dar pe urmă nu rosteşte nici o vorbă. Se lungeşte alene pe pat şi (1914) - *r. 12,* se lasă / se lăsa (1908) — *r. 12,* nu rosteşte / nu rostea (1908) — *r. 13—15,* priveşte cum clipoceşte [...] dintre dinţi / privea clipositul jăratecului din vatră şi nu băga de samă, cum îi alunecă pipa mintenaş de-o parte (1908) — *r. 15,* Un horcăit rar / Un sforăit rar (1914) — *r. 19,* Baba Firoana / Iar baba Firoana (1908) — *r. 21 — 22,* Aşa-i Codrea de-o vreme încoace. S-a obişnuit cu răsfăţatul şi gogolirile babei, ca copilul / Aşa era dedat Codrea de-o vreme încoace. Se obişnuise cu mădăritul şi gogolitul babei, ca copilaşul (1908) — *r. 24 —p. 5, r. 8,* O jumătate de veac [...] El nu-i putea vedea-n ochi de urîţi (alineatul este îndepărtat în var. 1914) — *r. 24,* au petrecut / petrecură (1908) — *r. 25 — 26,* pitită sub coasta de molifţi / pitulită supt coasta de molizi (1908) — *r. 28—29,* mai prostică, mai tare la cap, şi nu prea i se împotrivea / mai prostucă, mai bătucită la cap, şi nu i se punea în ponive (1908) — *r. 29 — 31,* chiar dacă nu i se părea ceva, şi-l lăsa să se sfarme el din gură, să hăpăiască pînă s-o sătura / şi de nu i se părea ceva şi-i da pace să se sfarme el din gură să hăpălească pînă s-a

hrăni (1908) — *r. 33,* atunci cînd Codrea ocăra prea rău copiii / cîteodată cînd Codrea hulea prea tare pe ficiorii lor (1908) — *r. 34,* O durere năvalnică țîşnea din sufletul ei obidit / Durere năvalnică țişnea atunci din sufletul ei obidit (1908) / O durere năvalnică îi țîşnea din suflet (1916).

P. 5, r. 1—4, sîngele începea să-i zvîcnească mai puternic în vine, fața ei pocită, gălbejită de vîrstă şi necazuri, ca frunza veştedă, se îmbujora de milă şi de mînie, şi ar fi fost în stare să-1 şi blesteme... Dar tot nu putea / sîngele începe a-i zvîcni mai puternic în vine, fața pocită, gălbejită ca frunza veştedă, i se îmbujora de milă şi de mînie şi s-ar fi încumetat să-1 şi afurisească... Dar nu putea (1908) — *r. 6,* Iar Codrea se cătrănea, că de ce îşi mănîncă / Şi Codrea se cătrănea că de ce-şi mîncă (1908) —' *r. 9,* Era un moşneag / Era moşneag (1908) — *r. 10,* cu ochii / cu nişte ochi (1908) — *r. 11,* cete de cute / cete de crețele (1908) — *r. 11—12,* îi porneau / îi pornesc (1908, 1912, 1914, 1916) — *r. 12,* opcina obrajilor / opcinile obrajilor (1916) — *r. 12,* şi alergau / şi aleargă (1908, 1912, 1914, 1916) - *r. 13,* încolăcite în sus spre / colăcite în sus cătră (1908) — *r. 14,* se pierdeau/se pierd (1908, 1912, 1914, 1916) - *r. 15-16,* umerii lui lați şi ciolănoşi (transcris după var. 1908, 1916, corectînd transcrierea ed. 1912 şi 1919: *„umerii lui lați şi ciobănoşi".* Greşeala tipografică este dovedită de folosirea aceleiaşi expresii în nuvelistica scriitorului; v. *Golanii,* în voi. II, p. 43, r. 25) — *r. 16—17,* apăsa povara alor şaptezeci şi doi de ani / se apasă povara alor şaptezeci de ani (1908) / apasă povara alor şaptezeci şi doi de ani (1912, 1914, 1919) / apăsa povara celor şaptezeci şi doi de ani (1916) — *r. 18,* Codrea credea / Codrea gîndea (1908) - *r. 19,* aşa era / într-atita era (1908) - *r. 20-26,* Pornirile zvăpăiate [...] sau să se prăpădească (fragmentul este îndepărtat în var. 1914) — *r. 23,* glasurile acelea / vocile acele (1908) — *r. 24—26,* Se încumeta să se arunce tocmai în mijlocul vîrtejului de trudă şi, sau să-1 spargă, sau să se prăpădească / Se bozomea să se azvîrle drept în mijlocul vojului de trudă şi să-1 spargă ori să se prăpădească (1908) — *r. 27,* Doisprezece ani a

slujit pe împăratul ca toboşar / Doisprezece ani încheiați a slujit pe împăratul ca dobaş (1908) — *r. 28,* țări şi mări / țări şi ținuturi (1908) — *r. 29—31,* odată a fost şi prizărit printr-un picior. Dar nicicînd nu şi-a pierdut voioşia. Numai în noianul primejdiilor / odată fusese şi prezărit printr-un picior. Şi nicicînd nu şi-a pierdut voia. Numai în vîrtejul primejdiilor (1908) — *r. 32,* Pe urmă *J* Ş-apoi (1908) — *r. 33,* Şi pe urmă / Ş-apoi (1908).

P. 6, r. 2, pofta de viață / pofta de trăit. Oboseala îl prididea tot mai dinadins (1908) — *r. 3—4,* gemea, urla de cruzimea traiului / se schingiuia, urla sub cruzimea vieții (1908) — *r. 5,* cîte-o brazdă / cîte-o brazdă, două (1908, 1912, 1914, 1916) - *r. 7-8,* s-au dus care-ncotro, şi Codrea a rămas iar singur cu Firoana / s-au dus care-ncătrău şi Codrea a rămas singur cu baba (1908) / s-au dus care-ncotro şi Codrea rămase iar singur cu Firoana (1912) / s-au dus care-ncotro şi Codrea s-a pomenit iar singur cu Firoana (1914) — *r. 9,* Puterile însă îi erau acuma / Puterile îi erau acuma (1908) / Puterile însă îi erau (1912, 1914, 1916) —*r.9—10,* sleite de crîncenia vremii/ strivite de crîncenia vremurilor (1908) — *r. 11,* cele ce a pățit / cele pățite (1908) — *r. 11—12.* Numele tovarăşilor de la oaste, al oraşelor, al superiorilor s-au spălăcit / Numele tovarăşilor din cătănie, al oraşelor, a mai-marilor i s-au spălăcit (1908) — *r. 14—15,* Vremea încurcă / Timpul încurcă (1908) — *r. 16,* placul ei / placul său (1908) — *r. 17—21,* Astăzi Codrea [...] cel mai uşor/ Azi Codrea nu-şi mai aduce aminte să fi fost dobaş. Nu, aici vorbă. Grenadir a fost ori călăreț, dar totuşi parcă grenadir. Şi cît de mult ținea el la cătănie! Acolo şi-a prăpădit floarea vieții, acolo a dus un trai mai fără griji, mai uşurel (1908) — *r. 22,* îl copleşeşte / îl cuprinde (1914) — *r. 22—23,* vremurile / vremile (1914) — *r. 23,* închipuirea îi zboară / închipuirea zboară (1908) — *r. 24—25,* lucruri nemaipomenite / lucruri nemaiauzite (1908) — *r. 25—26,* Nici stâvilile vremii [...] avîntul ei năpraznic (fragmentul este îndepărtat în var. 1914) — *r. 25,* stavilele vremii / stâvilile timpului (1908) — *r. 26,* avîntul ei / avîntul (1908) — *r. 27—28,* cînd eram în oaste, mă!... Aia era oştire / cînd am fost cătană, mă!...

Aceea era cătănie (1908) — *r. 30,* buzele lui supte / buzele supte (1908) — *r. 30,* îi năvălesc / năvălesc (1908, 1912, 1916) — *r. 31,* se rumenesc în pripă / i se rumenesc (1914) — *r. 31,* semeț / sumet (1908) — *r. 32,* povestește / povestește fel de fel de năzdrăvănii (1914) — *r. 33 — p. 7, r. 20,* Eram odată [...] Ia vezi așa, dragii mei! (Fragmentul este îndepărtat în var. 1914.).

P. 7, y. 1 — 2, Și iată că ne pomenim, mă, că ne atacă dușmanul / Și numai ce ne pomenim, mă, că ne atacă inimicii (1908)— *r. 6,* mi-era milă / mie-mi era jale (1908) / mie-mi era milă (1912, 1916) — *r. 6—7,* că era om bun, Dumnezeu să-i dea / c-a fost un om bun totdeauna, Dumnezău îi deie (1908) — *r. 7— 8,* mă pun eu / mă iau eu (1908) — *r. 11,* dar mă iau / numai mă pun (1908) — *r. 12— 14,* Și—ncep a trage, băiete, și trag, și trag, și trag... Și deodată văd, mă, că se sperie dușmanii și o apucă la fugă / Ș-odată numai ce văd, mă, că se sparie inimicii și mi ți-o apucă la fugă (1908) — *r. 15,* Da' bucuria / D-apoi bucuria (1908) — *r. 16—17,* să mă înghită de voios... Și deodată își descinge sabia / Să mă înghițească de voios... Și dintrucit își și descinge coarda[1] (1908) — *r. 17-18,* Na, Costică / Na, Costane (1908) - *r. 18-19,* comandantul companiei / compani-comandant (1908) — *v. 19—20,* dragii mei / dragii badii (1908) — *r. 21,* O clipă pare că-i / O clipă parcă-i (1908) / Cit povestește pare că-i (1914) — *r. 21 — 22,* lumină senină plutește pe fața lui / lumină plutește pe fața (1908) — *r. 23,* întinde fălos ciolanele... Apoi / întinde fălos ciolanele muncite. Dar (1908) / întinde mîndru ciolanele muncite. Apoi (1914) — *r. 24,* își trece palmele / Se netezește cu palmele (1908) — *r. 26,* văl întunecat de tristețe / văl întunecos de tristețe (1908) / văl de tristețe (1914) - *r. 29,* Șapte feciori a avut / Șapte ficiori avuse (1908) — *r. 30 — 31,* au fugit de la oaste, parcă a fost înadins / i-au fugit din cătănie, parc-a fost făcătură (1908) — *r. 33,* Ce-i pasă lui c-au fost harnici / Ce-i plătește lui c-au fost harnici (1908) / Ce-i pasă lui că altfel au fost harnici (1914) - *r. 34 — p. 8, r. 1,* și-au găsit neveste și frumoase, și

[1] sabia ***(n. a.).***

lăptoase / și-au căpătat neveste și frumoase, și chipoase (1908).

P. 8, r. 2, fugind de la oaste. Și din pricina asta / fugind din cătănie. Și pentru asta (1908) — f. *3—4,* odraslele lui / odrasla lui (1912) — *r. 5,* i-a mai rămas unul, Ionică / mai avea unul, pe Ionică (1908) / îi rămăsese unul, Ionică (1914) — *r. 6,* era / e (1912, 1916) — *r. 6,* a fost băiat bun totdeauna / fusese băiat bun (1908) / a fost băiat bun (1914) — *r. 6— 7,* I-au plăcut de mic copil poveștile ostășești / îi plăceau poveștile cătănești (1908)— *r. 7—8,* Asculta totdeauna cu ochii scînteietori cuvintele lui Codrea (fragmentul este îndepărtat în var. 1914) — — *r. 8,* ochii scînteietori / ochi scînteietori (1908) — *r. 8,* într-însul / în acesta (1908) — *r. 9,* pusese el / puse el (1912) / puse Codrea (1914) — *r. 10,* Dar iată că într-o seară / Dar într-o seară (1908) — *r. 10—11,* se ciondănea / se ciorovăia (1914) — *r. 11,* după cină, se aude un bocănit / se auzi un tocănit (1908) / se aude un ciocănit (1914) — *r. 12,* pășește liniștit la fereastră și întreabă / păși liniștit la fereastră și întrebă (1908, 1914) — *r. 15,* Care eu / Cine-i eu (1908) — *r. 17,* Mustățile moșneagului se zvîrcoliră fioros / Mustațele moșneagului se zvircoliră cu furie (1908) - *r. 19,* Pe urmă / Ș-apoi (1908) - *r. 22 — 24,* îi veni să-1 gonească de lîngă casa lui, să-1 alunge în lume, ca să nu-i mai auză nici de nume / i se făcea să-1 gonească de pe lîngă casa sa, să-1 alunge în lume ca să nu-i mai auză altul de nume (1908) / îi veni să-1 gonească din casa lui, să nu-i mai auză nici de nume (1914) — *r. 24,* rătăci / se rătăci (1908) — *r. 26,* nici să crîcnească. Dar durerea / nici să cîrăiască. Și totuși durerea (1908) / nici să crîcnească. Și durerea (1912, 1914, 1916) — *r. 28,* înjurând / suduind (1908) — *r. 31,* Se lăsă / Se slobozi (1908) / Se lasă (1914, 1916) — *r. 32,* rămase acolo, tăcut / acolo rămase în tăcere (1908) / acolo rămase tăcut (1914).

P. 9, r. 2, începu să se jelească / începu cu voce tînguioasă (1908) / începu să se jeluiască (1916) — *r. 3,* Mi-era dor / Mi-a fost dor (1908) — *r. 3 — 4,* numai străini, și străinii sînt / numai tot străini și străini-s (1908) — *r. 6— 7,* sughițele bocite / sughițele bocitoare (1908)

— *r. 9—10,* Iar după ce isprăvi feciorul / Şi după ce sfirşi ficiorul (1908) — *r. 10,* către perete / spre perete (1914) — *r. 12,* Apoi mîine dimineaţă să te duci înapoi / Apoi mîne dimineaţă să mergi îndărăpt (1908) — *r. 13,* văzu pe baba Firoana / baba Firoana (1908) — *r. 14,* zgîndărind / zgîndărea (1908) — *r. 15,* Codrea se uită repede împrejur / Codrea aruncă repede o privire împrejur (1908) — *r. 18,* i se înghesui prin inimă / îi săgeta inima (1914) — *r. 19—20,* Vru să spuie ceva, dar nu putu scoate nici un glas omenesc / Voia să spuie ceva, dar nu putea scoate glasuri omeneşti (1908) — *r. 20—21,* Numai un hropăit lung îi izbucni din adîncul sufletului / Numai un hropăit profund îi izbucni din piept (1908) / (propoziţiunea lipseşte din var. 1914) — *r. 22,* în bezna fiinţei lui tulburate / în bezna sufletului său tulburat (1908) / în întunericul fiinţei lui tulburate (1914) — *r. 23,* schimbare mare, nelămurită / schimbare nelămurită (1908) — *r. 24—25,* Şi din frămîntările astea / Dar din frămîntările acele (1908) — *r. 25—26,* cari se rostogoliră repede peste cutele feţei / şi se rostogoliră repede peste boţelele feţii (1908) — *r. 26—27,* Iar stropii îi ardeau pielea, it ardeau sufletul (fraza lipseşte în var. 1908) — *r.* 27, îi ardeau sufletul / îi ardeau sufletul, şi-n aceeaşi vreme îl şi mîngîiau (1912, 1914, 1916) — *r. 28,* E cam mult de-atunci / E multişor şi de-atunci (1908) / E cam mult şi de-atunci (1912, 1916) / E cam mult însă de atunci (1914) — *r. 29—30,* Codrea însă a slăbit rău. De-abia mai poate ieşi / Codrea a slăbit rău... abia mai iese (1908) — *r. 30,* cîteodată / uneori (1914) — *r. 31,* Şi-1 mănîncă şi tusa / Se cam înăduşeşte şi-1 mănîncă şi tusa (1908) / Şi-1 mănîncă rău şi tusa (1914, 1916) — *r. 31,* Dar sufletul lui, / Sufletul lui, însă (1908) — *r. 32,* nu-1 mai necăjeşte / nu-1 mai jinduieşte (1908) — *r. 33* — *p. 10, r. 8,* în sărbători. [...] Aşa, mă! / Şi-n sărbători, dacă-i vreme bună, iese în grădinuţă sub un paltin bătrîn, bortoş, şi povesteşte vecinilor cari se strîng bucuroşi roată pe lingă dînsul... povesteşte păţanii nezdravene de pe timpul cînd era el slugă împărătesc: — Hm... Măă... Am fost noi odată la manevruri, da' departe, tare departe. Am umblat atunci pe la marginea pămîntului... Da-i mîndru pe-acolo... e numai năsip... năsip mărunţel-mărunţel ca macu... Hm... Aşa, mă! (1908) (alineatele lipsesc din var. 1914).

P. 10, r. 3, la împăratul / pe împăratul (1912, 1916).

P. 11 **OÎHUH**

I. A apărut mai întîi in *Luceafărul,* VII (1908), nr. 24 (15 decembrie), p. 584—587. Retipărită înTatumele *Frămîntări,* 1912, p. 85-96, şi *Răfuiala,* 1919, p. 105-116; sub titlul *într-o noapte,* în *Universul literar,* XXX <1913), nr. 39 (29 septembrie), p. 5.

Povestirea a fost scrisă în toamna anului 1908. Cea mai veche dintre cele două versiuni autografe complete, păstrate la B.A.R. (ms. rom. 4054, f. 1-7; 8-11), a fost terminată la Nimigea Ungurească (unde autorul funcţiona ca ajutor al notarului local Friedman), la 15 octombrie al aceluiaşi an.

II. Subiectul, destul de banalizat de literatura romantică, putea fi intîlnit şi in creaţiile altor contemporani ai lui Rebreanu: *Păcat boieresc* de M. Sadoveanu sau *Fata morarului* de G. Coşbuc. Anterioare povestirii *Ofilire,* nu este exclus ca ele să-i fi slujit tînărului prozator năsăudean drept model.

Ca prototip al eroinei a servit, pare-se, fata pădurarului din Maieru. (în cuprinsul povestirii există chiar o „Florica pădurarului".) „Era o fată de vreo douăzeci de ani, fată de măritat, îşi amintea Rebreanu. Nu ştiu cum o chema. în casa noastră cînd o pomenea cineva îi zicea fata pădurarului. Eu aveam vreo cinci ani... şi iubeam pe ata pădurarului. Iubirea era o dorinţă dureroasă de-a o vedea şi de-a mă apropia de ea. Fireşte, nu aş fi mărturisit cuiva pasiunea aceasta pentru nimic în lume. O socoeam o mare ruşine, mai ales că toţi băieţii de vîrsta mea aveau un dispreţ suveran pentru tot ce era femeuin... F ata pădurarului mi-a rămas o imagine atît de scumpă, că în a doua povestire, pe care am publicat-o la începutul carierei mele de scriitor, pe ea am făcut-o eroină. Din nenorocire, povestirea a ieşit mediocră şi a rămas inmor-

mîntată in revista de pe vremuri."[1] De fapt, pe romancier memoria îl înşela. Povestirea *Ofilire* a fost republicată în volum — cum am văzut — în două rînduri. în schimb, ,mediocritatea" remarcată de scriitor concordă, în general, cu opiniile estetice ale criticii, în puţinele cazuri cînd aceasta n-a ocolit-o.

III. Faţă de prima variantă manuscrisă (ms. 4054, f. 8—11), cea de a doua (ms. 4054, f. 1—7) reprezintă o transcriere îmbunătăţită. Diferenţele, cu precădere de stil şi limbă, sînt apreciabile (îndepărtarea unor imagini fără rol funcţional, descrieri mai plastice, mai încărcate de semnificaţii, evitarea unor repetiţii supărătoare, fraze şi cuvinte de prisos şi, mai ales, a formelor dialectale).

A doua variantă manuscrisă este aproape identică cu cea publicată în *Luceafărul* (1908). Nici această versiune nu-i scutită de asperităţi în exprimare („un hăitaş. tare, nou-nouţ e găvozdit în calea rîului"; „turnurelele de spumă tropăiesc" etc). La tipărirea în volum, nuvela va fi aproape rescrisă, travaliul atestînd progresele scriitorului în ambianţa vieţii literare bucureştene. Evoluţia este însă lentă, găsirea celei mai adecvate forme de expresie dovedindu-se anevoioasă nu de puţine ori. O imagine banală ca „Mănunchiuri de raze aurii" (1913) a cunoscut, în'prealabil, metamorfoza: „Fuioare de raze aurii" (1908) / „Smocuri de raze aurii" (1912).

Dintre schimbările ulterioare atrage atenţia revederea textului publicat în paginile *Universului literar* (1913): îndepărtarea unor palide descrieri de natură, a cîtorva comentarii ce prisoseau economiei lucrării, adoptarea mai multor forme ale limbii literare şi, îndeosebi, concizia expresiei artistice. (Din păcate, aceste intervenţii sînt uitate de scriitor la proxima reeditare a textului.) Cam acelaşi fenomen se repetă şi cu alte nuvele publicate în ani diferiţi la *Universul literar;* înclinăm a crede că atare modificări — în majoritate bine venite — au fost sugerate autorului.

[1] Cf. Liviu Rebreanu, *Amalgam,* Buc. [1943], p. 37 şi urm.

în pofida numeroaselor îmbunătăţiri stilistice aduse pe parcursul diverselor retipăriri, nuvela nu este scutită de descrieri banale, de comparaţii lipsite de o valoare definitorie etc. („mîna lui era suptă şi rece ca o steluţă de zăpadă", asfinţit „roşu ca sîngele", vîrtej „alb ca laptele strecorat" etc.). Expresia şi construcţia dialectală îngreunează pe-alocuri textul („voj", „frăgar", „răpşti", „într-un drept").

IV. *Variante: P. 11, r. 1,* Ofilire / într-o noapte (1913) — Primele două alineate lipsesc din var. 1913. Nuvela publicată în *Universul literar* te introduce direct în acţiune („Din jos de iaz, la marginea rîului, Saveta..."), — *r. 2,* Mănunchiuri de raze aurii / Fuioare de raze aurii săltau (1908) / Smocuri de raze aurii (1912) — *r. 3—4,* prin văzduhul înveselit, mîngîind pămîntul crăpat de dogoreala zilelor trecute / în văzduhul săturat de bujală, dogorind necontenit pămînturile zgîite de arşiţă (1908) — *r. 4—5,* răsfrîngîndu-se zglobii în oglinda rîului / oglindindu-se zglobii in faţa rîului (1912) — *r. 4—6,* răsfrîngîndu-se [...] de argint (fragmentul lipseşte în var. 1908) — *r. 7,* Un iaz tare şi nou închidea calea apei neobosite / Un hăitaş tare, nou-nouţ, e găvozdit în calea rîului sălbatec (1908) / Un iaz tare şi nou era găvozdit în calea apei neobosite (1912) — *r. 8—15,* Valurile oţeloase [...] marginea rîului / Valurile oţeloase se năpustesc răcnind asupra zăgazurilor căptuşite de bolovani, le hurducă, le pălmuiesc şi nebiruindu-le se aruncă turbate pe luciul iazului la vale, şi se prăbuşesc în vîrtejurile adînci ale ligheanului. Zdrobite, mugind cu furie, se zvîrcolesc in braţele vojului, pe urmă scapă trudite şi alunecă gîlgăind peste prundişul arămiu. Din jos de hăitaş, la marginea albiei (1908) — *r. 15—16,* Saveta prundarului / Saveta, fata prundarului (1913) — *r. 18,* se îndreptă spre pîrlazul / se îndreaptă cătră prilazul (1908)/ se îndreaptă spre pirleazul (1913) — *r. 19 — p. 12, r. 1,* Lîngă gardul de nuiele [...] îi răsăriră cîţiva / în preajma gardului de nuiele poposi oleacă. Braţele i se lungiră moarte pe lîngă trup, capul îi căzu greoi pe piept şi sub dunga neagră a genelor răsăriră cîţiva (1908) / Lingă gar-

dul de nuiele poposeşte oleacă. Braţele îi alunecă moarte de-a lungul trupului, capul îi cade pe piept, iar sub dunga neagră a genelor îi răsar cîţiva (1913) — *r. 19,* poposi / poposeşte (1913) — *r. 20,* îi căzură / îi alunecară (1913} — *r. 21,* ii căzu / îi cade (1913).

P. 12, r. 1, picuri mărunţi de lacrămi / picuri mărunţi (1908, 1912, 1913) — *r. 1-4,* care se scurseră [...] ce tropăiau / şi se scurseră domol pe obrăjorii plini, îmbujoraţi. Şi aşa rămase un răstimp, pierdută în pîrpălirea unei dureri ascunse. Apoi privirile îi rătăciră spre turnurelele de spumă cari tropăiesc (1908) / Care se scurg domol pe obrajii plini şi îmbujoraţi. Şi aşa rămîne un răstimp pierdută. Apoi deodată privirea i se îndreaptă spre turnuşoarele de spumă ce tropăiesc (1913) — *r. 5,* prinseră a se vălmăşi / hăuiesc (1908) / prinseră a hăui (1912) / încep să hăuie (1913) — *r. 6—7,* gînduri ciudate, nişte gînduri de cari ii era groază / gînduri încîlcite, nişte gînduri de cari i-e groază (1908) / gînduri de care i-e groază (1913) — *r. 7—8,* care o chinuiau, dar care totuşi o ademeneau neîncetat de o vreme încoace / cari o torturează, dar cari totuşi o ademenesc mereu (1908) / care o chinuiesc, dar care totuşi o ademenesc neîncetat ca o> chemare mută şi stăruitoare (1913) — *r. 9,* se dezmetici / se dezmeticeşte (1908, 1913) — *r. 9,* cu o sforţare cruntă / c-o forţare cruntă (1908) / cu o sforţare hotărîtă (1913) — *r. 10,* cînd ajunse / cînd ajunge (1913) — *r. 10,* căscioara ţuguiată / căsuţa înălbită (1908) — *r. 10—11,* intră în pridvor, lacrimile o prididiră iarăşi, pe-a furişul / intră în tindă, lacrimile o podidesc pe furiş (1913) — *r. 12— 14,* Mă-sa, o femeie vînjoasă [...] se răpşti la ea / Lelea Paraschiva, o femeie progletă, cu o gură ca meliţa, cînd o vede lăcrămînd, se cătrăneşte foc şi să răpşteşte (1908) / Mă-sa, o femeie vînjoasă, cu o gură ca meliţa, suflecată, pînă-n genunchi, văzînd-o iar pleoştită şi bocită, se cătrăneşte foc (1913) - *r. 15,* fato / tu fato (1908) / fă (1912) /fată (1913) — *r. 15—16,* Ce te tot boceşti parcă te-ar fi părăsit mirele / Ce mi te tot boceşti (1908) — *r. 17—25,* Saveta tresări [...] privirea i se îndulci / Saveta tresare inspăimîntată şi abia poate bîlbăi cîteva vorbe zdruncinate, nepricepute. Numai lacrimile îi curg părău-părău. Paraschiva se înhoalbă cu mirare şi nu pricepe nimic. Dintru-ntîi i-e voia s-o probozească, s-o dezbete de cap nişte cuvinte aspre, ca să-i iasă din minte nălucirile. Dar unde-i vede ochii stinşi, obrăjorii arşi, unde o vede atîta de amărîtă, o pornire pripită de milă o cuprinde, înţelegînd parcă durerea mută ce se alină în lacrimile acelea. Şi vocea i se înmoaie, privirea i se 'ndulceşte (1908) / Saveta tresare spăimintată şi de-abia poate bîlbîi cîteva vorbe zdruncinate. Lacrimile însă încep a-i curge şi mai năvalnic. Mama se uită mirată la fată. Dintîi vrea s-o ocărască, dar cînd îi vede ochii stinşi, obrajii arşi, cînd o vede atît de prăpădită, o cuprinde mila şi glasul i se înmoaie, privirea i se îndulceşte (1913) — *r. 28— 30,* Fata se opri [...] Zău, nimica / Fata se opreşte-n prag, stă pe gînduri o clipă, apoi răspunde cu glas înăbuşit: „Nimic, mămucă... Nimica... Crede-mă" (1908) / Fata se opreşte în prag, stă o clipă pe gînduri, apoi răspunde cu glas năbuşit: — Nimic, maică... Nimica... Zău nimica... (1913) — *r. 31,* Mama privi / Lelea Paraschiva se uită (1908) / Mama priveşte (1913) — *r. 31— 33,* lung în urma «i [...] fata asta / lung după ea, dă din cap şi bodogăneşte îngîndurată. — Are ceva... de bună samă, are ceva băiata asta... Sunt dureri mari, cari nu au cuvinte. Acestea pîlpăie, clocesc în adîncimile sufletului şi-I ofilesc, îl mistuie cotropindu-1 cu fiorii suferinţei. De durerile acestea sunt chinuiţi oamenii simpli, oamenii bătuţi de viclenia vieţii, sufletele izărite de soarte cari nu se pot destăinui nimănui, ci se firimituresc, se petrec stinghere, cum se petrece o luminiţă de ceară (1908) — *r. 31— 32,* Mama privi lung în urma ei, clătină din cap şi bombăni / Mama priveşte lung în urma ei, clatină din cap şi bombăne (1913).

P. 13, r. 1, se opri / se oprise (1908) / se opreşte (1913) — *r. 2,* mamei / mamei sale (1908) — *r. 2,* toată durerea / toate stavilele durerii (1908) — *r. 3—4,* Simţea limpede [...] începură a-i tremura (fragmentul lipseşte în var. 1913) — *r. 3,* cum îi / cum i se (1908) — *r. 4,* Genunchii / Şi genunchii (1908) — *r. 5,* şi-şi lipi fruntea de pămint / şi-şi alipi fruntea de pămîntul însetat (1908) — *r. 6,* îi secaseră / i se secaseră (1913) — *r. 7,* plînsului uscat / plînsului înecat (1913) — *r. 8,* sugrumă sufle-

r

tele / sugrumă sufletul (1913) — *r. 8—14,* Părul ei bălan [...] o povestire urîtă / Părul ei bălan se zbătea ca un peşte lingă trupul întins între muşinoaiele firelor de păpuşoi. O adiere blîndă, lină, se furişă printre foile jumătate verzi, jumătate galbine, ale cucuruzului. Spicele fîşăiau tainic şi-şi plecau capetele posomorite, ferindu-se de arşiţa moleşitoare care le înţepa de sus. Şi, un şopot mohorît se lămurea parcă din freamătul frunzelor suliţe (1908) (fragmentul este îndepărtat din var. 1913) — *r. 14,* se desluşea / se desluşeşte (1912) — *r. 15—16,* Pe Saveta o cutremură un fior de fierbinţeală din creştet pînă-n tălpi / Pe Saveta o cutremură un fior fierbinte din creştet pînă-n glezne (1908) / Un fior de fierbinţeală o cutremură (1913) — *r. 17,* murmurară / murmură (1908, 1913) — *r. 19—26,* De trei săptămîni îi furnică [...] gîndul acesta / De trei săptămîni îi ţiuieşte-n urechi un susur... îi ţiuieşte ca un bocet de moarte. Atunci ii desluşise întîiaşi dată, atunci cînd îi spuse Florica pădurarului că se-nsoară ficiorul popii, domnişorul. Ş-atunci a simţit cum i se înfige o săgeată otrăvită în inimă (1908) — *r. 20—22,* ii spuse Plorica pădurarului că feciorul popii se însoară, feciorul cel mare, cel de se face doftor, cel care... / Plorica pădurarului îi spuse că feciorul popii se însoară (1913) — *r. 25—26,* îşi zisese dînsa atunci, şi de-atunci o munceşte mereu gîndul / şi-a zis ea atunci, şi de atunci mereu o munceşte gîndul (1913) — *r. 28,* cînd se gîndeşte / gîndindu-se (1913) — *r. 29—33,* îşi încleaştă [...] ai păcătuit (îndepărtat din var. 1913) — *r. 30, pe* bulgării [pe brujii (1908) — *r. 30—31,* se blestemă într-una şi-ş£ zice / se blastâmă într-una (1908) — *r. 32-33,* Te-a bătut Dumnezeu, neruşinato, fiindcă ai păcătuit / Tu... tu... neruşinată... tu... (1908) (îndepărtat din var. 1913).

P. 14, v. 1—3, "*Dar* apoi, repede, fără nici o trecere, o năpădesc alte amintiri, lumea i se pare că se înseninează, şi-i pare rău câ-şi afuriseşte iubirea / Dar apoi, repede, o năpădesc alte amintiri, lumea i se înseninează şi-i pare rău că şi-a afurisit iubirea (1908) / Dar apoi, repede, fără nici o trecere, o năpădesc alte amintiri. Lumea i se înseninează şi-i pare rău că-şi afuriseşte iubirea (1913) —

r. 3—7, O rază dulce [...] frumoasă, fermecătoare / O rază dulce de nădejde străbate, rînduieşte gîndurile încîlcite, cum străbate lumina soarelui prin vălul de nori plumburii după o furtună de vară. Şi vuietul cel straşnic încetă, răzbit de adierile trecutului. Unde rătăcitoare de răveneală mîngăie în treacăt ierburile zbîrcite de secetă. Floricelele pîrlite fîlfăie înviorate, sorbind cu sete aburii umezi (1908) — *r. 6,* i se desfăşoară / i se desfăşură (1912) — *r. 8,* Era spre toamnă / Era de toamnă (1908) — *r. 8,* era pe vremea / pe vremea (1913) — *r. 9,* încă/însă (1912) — *r. 9,* împlinise/împlinise bine (1908) — *r. 10,* De-abia in vara / în vara (1908) — *r. 11,* la horă / la joc (1908) — *r. 11,* ziceau oamenii /ziceau (1908) - *r. 13,* holdă / o delnicîoară de holdă (1908), — *r. 14—15,* Şi feciorul popii era boier... boier mîndru (îndepărtat din var. 1913) — *r. 14—15,* boier... boier mîndru / domnişor... domnişor mîndru (1908) — *r. 15—16,* iar el / şi el (1908) — *r. 16,* dacă nu i-e frică / că nu se teme (1908) - *r. 17,* Dar încă / Dar (1908) - *r. 18,* nu i-e frică şi că / nu se teme, că (1908) — *r. 19,* a zis / zise (1908) — *r. 19,* că are s-o însoţească / c-a petrece-o (1908) — *r. 20,* să nu-i fie frică... Şi ei / să nu se teamă... Savetii (1908) — *r. 20,* tare ruşine, şi / ruşine, iar (1913) — *r. 21—22,* la început, de-abia putu să bolborosească ceva / dintru-ntîi abia putea bolborosi o vorbă (1908) — *r. 23,* Pe urmă totuşi / Pe urmă (1908) — *r. 23—24,* boierul era tare vorbăreţ / domnişorul era tare vorbăreţ (1908) / boierul era vorbăreţ (1913) - *r. 24-26,* multe lucruri vesele, de cari trebuia să rîdă cu hohot şi altele duioase, de cari îi venea să plîngă / multe şi de toate (1913) - *r. 25,* duioase / înduioşătoare (1908) — *r. 26—27,* Ş-apoi avea boierul [...] şi-ţi încălzea inima / Ş-apoi domnişorul avea un glas moale ca mătasa, de-ţi netezea şi-ţi încălzea inima (1908) / Ş-apoi avea un glas moale ca mătasa care te mîngîia şi te încălzea (1913) — *r. 28 — 31,* Şi avea nişte ochi [...] Şi-i sta tare bine aşa / Şi avea nişte ochi mari, negri, şi pe obrazul stîng în dreptul mustăcioarei de-abia mijite, un semn cît un pui de linte. Şi-i stătea bine aşa (1913) — *r. 32—33,* Şi a tot povestit [...] c-a isprăvit / Şi-a tot grăit domnişorul... a grăit şi nu i-a

r

stat în loc gura nici oleacă. I-a spus c-a gătat (1908) — *r. 32,* boierul / feciorul popii (1913) — *r. 33,* o clipă / oleacă (1912, 1913).

P. 15, r. 1, cît mai lung / cît de lung (1908) — *r. 3,* boierul s-a oprit / s-a oprit domnişorul (1908) — *r. 5,* mărunte / măruntele (1908) — *r. 6—7,* Şi s-a oprit [...] Ş-atunci boierul / Şi Saveta încă s-a oprit, măcar că-i spunea oarece să nu stee-n loc... Şi-atunci domnişorul (1908) - *r. 7-8,* a tăcut şi a luat-o / a luat-o (1913) - *r. 8—9,* suptă şi rece / rece (1908) — *r. 11,* şi inima / iar inima (1913) - *r. 11—12,* Şi feciorul popii a început/ Ficiorul popii începu (1908) — *r. 13,* vorbelor lui / vorbelor (1908) — *r. 14,* Şi feciorul popii / Şi domnişorul (1908) — *r. 15,* să-1 respingă / să scape (1908) _ *r. 15,* i-a zis cu voce răguşită / i-a zis (1913) — *r. 16,* Boierule, fii bun şi mă lasă-n pace / Domnişorule, fă bine şi-mi dă pace (1908) - *r. 17,* şi mai pătimaş / pătimaş (1913) — *r. 17—21,* Şi-n minutul acela [...] dînsa nu i s-a mai împotrivit / Şi-n clipa aceea a simţit Saveta cum i se aprinde tot sîngele, cum o pătrunde o fierbinţeală, cum îi cad braţele. Şi domnişorul a putut face orice cu dînsa, căci nu i s-a mai împotrivit (1908) / Şi-n minutul acela [...] ea nu s-a mai împotrivit (1913) — *r. 22—29,* Era noapte cum se cade [...] să nu-mi faci ruşine / Era noapte cum se cade cînd a ajuns acasă şi mă-sa a sfădit-o... a sfădit-o ca pe o slujnică rea. Atunci nu i-a păsat de dojana aceea şi nu s-a înspăimîntat de cuvintele de hulă. Acuma însă-i răsună-n urechi ca o vijelie, acuma le aude mereu şi auzindu-le se-ngrozeşte: — Ai grijă, fată, ai grijă! îţi poartă cinstea, îţi poartă omenia, să nu cumva s-aud o vorbă slabă despre tine! Să nu mi te-mpîngăreşti, să nu mă faci de ocară la lume (1908) — *r. 27,* fato / fă (1912, 1913) - *r. 29-34,* că de mi-i face [...] Saveta nu mai avea / că de-mi faci ruşine, cu mînile mele te-oi sluti şi slută te-oi alunga din ocolul meu să te duci încotro te-or îndrepta ochii, şi să nu-ţi mai aud nici de nume! Şi a doua zi Saveta iară s-a întîlnit cu domnişorul. Şi de nu-1 vedea trei zile, Saveta nu mai avea (1908) / că de mi-i face, cu mîinile mele te-oi sluţi şi, slută, te-oi goni din ograda mea, să te duci unde te-or duce ochii, să cerşeşti pomană oamenilor fără milă şi să nu-ţi mai aud de nume! A doua zi însă Saveta iar s-a întîlnit cu feciorul popii. Şi de nu-1 vedea două zile, nu mai avea odihnă (1913).

P. 16, r. 1—3, Şi odată [...] floare neudată... / Şi odată cînd a fost dus de-acasă pe-o săptămînă, Saveta s-a îmbolnăvit şi s-a topit ca o floricică neudată (1908} (fragmentul este îndepărtat din var. 1913) — *r. 4—6,* Ca nişte fulgerări senine [...] poftă de viaţă / Ca nişte fulgerări senine i se părîndă toate-toate prin minte. Şi parcă faţa i se îmbujorează, parcă-i vine iar dorul de viaţă (1908) / Ca nişte fulgerări senine i se perindă acuma toate prin minte. Şi faţa parcă i se mai înseninează {1S13) — *r. 7—13,* Dar gîndurile triste [...] cel mai rău străin'/ Dar o copleşesc iarăşi gîndurile triste şi sufletul ei amărît se zbuciumă, se pierde în prăpăstii. în vălmăşeala sufletului, Saveta nu se mai poate dumeri. îi vine-n minte cum o încunjură acuma cînd o întîlneşte pe uliţă, cum se întoarce în altă parte şi se face a n-o aude cînd îi dă ea bineţe, cum i-e mai străin ca un străin rău (1908) / Dar gîndurile triste o cotropesc iar numaidecît aducîndu-şi aminte cum o ocoleşte acuma cînd o întîlneşte pe uliţă, cum întoarce capul şi se face a n-o auzi cînd îi dă bineţe, cum e străin ca cel mai rău străin (1913) — *r. 10,* ocoleşte / înconjoară (1912) — *r. 13—21,* Şi inima stă să-i plezească de durere [...] să se tîrască pînă acasă / Şi inima stă să-i plezească de durere. Şi nu mai poate nădăjdui că zvonurile ce se aud să fie numai clevetiri. Totuşi ar vrea să mai dea o dată faţă cu el, să-şi cetească din ochii lui osînda. Şi a fost de cîteva ori... a fost pînă la vraniţa ogrăzii lor, dar n-a putut pune mîna pe zăvod. Cuprinsă de o sfială firească, buimăcită de ruşine,o podidise plînsul ş-abia-abia fusese în stare să se tragă pînă acasă (1908) (fragmentul este îndepărtat din var. 1913) — *r. 22,* Apoi [...] trebuia / Ş-apoi iar vrea să se mulcomească, să se mîngăie... Da, aşa a trebuit (1908) / Caută să se mîngîie zicîndu-şi că aşa trebuia (1913) — *r. 23—24,* i-a fost scris / i-a fost scrisă (1908) — *r. 26,* El e boier (îndepărtat din var. 1913) - *r. 26-28,* El e boier [...] unei puteri vrăjmaşe / El e domn şi trebuie să-şi capete

f

nevastă domnişoară. Dar mintea ei zăpăcită se împotriveşte dîrz (1903) — *r. 29,* Nu-i adevărat!... Nu-i adevărat! (fragmentul este îndepărtat din var. 1908, 1913) — *r. 30,* Şi-i / îi (1908) — *r. 31—33,* o ruşine grozavă... Vorbele i se îngrămădesc în git şi nu le poate rosti, cu toate că simte cum o sugrumă / ruşine grozavă, că... Vorbe multe i se grămădesc in git, şi se stăvilesc de nu le poate rosti. Şi vor s-o zugrume (1908) / Vorbele i se îngrămădesc in gît şi nu le poate rosti deşi simte cum o sugrumă (1913).

P. 17, r. 1—5, Soarele se grăbeşte [...] dealurilor din faţă / Soarele trecuse de multişor peste răscrucile bolţii infierbîntate ş-acuma se grăbea cu paşi de uriaş spre asfinţitul roş ca sîngele. O vreme rătăci printre piscurile rumenite, apoi se scufundă încetinel, împroşcînd o ploaie de lumină ruginie pe crestele munţilor din faţă (1908) (fragmentul este îndepărtat în var. 1913) — *r. 6—7,* în casa lui Ion Prundaru [...] s-au aşezat la masă / în bordeiul lui Ion Prundarul, la lumina înăbuşită a unui opaiţ, stăpîni şi lucrători s-au aşezat la cină (1908) / în casa lui Ion Prundarul, la lumina înăbuşită a opaiţului, oamenii s-au aşezat la masă (1913) — *r. 7—10,* Toropiţi de munca zilei [...] din cînd în cînd (îndepărtat în var. 1913) — *r. 8,* mănîncă / oamenii îmbucau (1908) — *r. 9,* ţupăitul buzelor (transcris după var. 1908. în ediţii: „ţopăitul buzelor") — *r. 9,* se aude / se auzea (1908) —*r. 11 — 12,* Pe la sfîrşitul mesei însă inimile se dezmorţesc. Deodată, prundarul îşi înalţă glasul / Cătră sfîrşitul mesei însă inimile se dezmorţiră. Glasuri domoale, necăjite, tînguirile sufletelor obidite, izbucneau crîmpoţite din piepturi. Şi suspinele înlănţuite răspîndeau o jale amară, rătăceau ca nişte vaiere înecate în linişteа apăsătoare a hrubei. Deodată prundarul înălţă vocea (1908) / Pe la sfîrşitul mesei inimile parcă se mai dezmorţesc. Prundarul înalţă glasul (1913) — *r. 14—20,* "Un moşneag [...] ştergîndu-şi mustăţile / Un moşneag alb ca oaia, cu obrajii pămîntii, icneşte greoi şi clatină din cap. O femeie zăcută de vărsat, cu spete bărbăteşti, îşi propteşte lingura de ghizdul blidului şi priveşte întrebătoare împrejur (1908) (fragmentul este îndepărtat în var. 1913) — *r. 23, i* se pare că se năruie casa / parcă casa se năruie (1908) — *r. 24—33,* Din dosul unui deal [...] în bezna nopţii / De după coastă răsare luna. Zgriburoasă, ca un sloi de gheaţă se leagănă în văzduhul înstelat. Un păinjeniş de lumină albă tremură peste desişurile codrilor adormiţi (1908) — *r. 28 — p. 18, r. 10,* Pe cărarea din porumbişte [...] nour negru ca jalea / Pe cărarea din porumbişte, scîrţăie ţarina sub leopăitul unor paşi grăbiţi, în buruiene, licuricii sclipesc ca nişte steluţe verzi, ca nişte ochi vrăjmaşi, zvăpăiaţi... Şi rîul mugeşte sălbatic în bezna nopţii (1908) - *r. 28—29,* ca o smintită / ca o năucă (1913) — *r. 34,* Un vînt rece, umed învîltoreşte luciul oţelos / Un vînt rece învîltoreşte luciul oţelos al apelor (1908) / Un vînt rece, umed vîltoreşte luciul oţelos al apei (1913) - *r. 34 - p. 18, r. 7,* Zbîrciturile argintite [...j şi o acoperă / Zbîrciturile argintite se adună, se încurcă şi se sparg. O mogăldeaţă diformă pluteşte anevoie din sus de zăgazuri. Valurile o înhaţă în pripă şi o aruncă în mijlocul vojului, spumos şi alb ca laptele strecurat. Şi vîrtejurile o îndeasă în fundul hîlburei, o drămăluiesc, o trîntesc la margine şi o astupă (1908).

P. 18, r. 7—8, cu nisip mărunt ca pînza zăbranicului / cu nisip gloduros ca pînza zăbranicului (1908) / cu nisip mărunt ca ochii pinzei zăbranicului (1913) — *r. 9—10,* Luna zîmbeşte ca un om nepăsător şi se ascunde la spatele unui nour negru ca jalea / Luna zîmbeşte nepăsătoare şi s-ascunde repede în sînul unui nor negru ca jalea (1908) / Luna zîmbeşte ca un om nepăsător şi se ascunde îndată la spatele unui nour negru ca jalea (1913).

p. 19 RĂFUIALA

I. A apărut mai întîi în *Luceafărul,* VIII (1909), nr. 9 (1 mai), p. 203-206 şi nr. 10 (15 mai), p. 230-234. Retipărită în volumele *Frămintări,* 1912, p. 99—125; *Mărturisire,* 1916, p. 9-33; *Răfuiala,* 1919, p. 135-158; *Cuibul visurilor,* 1927, p. 223 — 243 şi *Oameni de pe Someş,* *I* 1936, p. 25-41. în ms. rom. 4054, f. 15-26 de la B.A.R. textul autograf al nuvelei poartă titlul *O femeie şi doi*

bărbaţi şi e datat: 28 ianuarie 1909, iar eroina se numeşte *Florica* (la f. 18, *Saveta).*

II. Nuvela a fost scrisă la Prislop. Conflictul ei va fi reluat, pe un plan mai larg, în *Ion.* De altfel, în roman, numele eroinei — Florica — coincide cu cel al protagonistei din prima variantă a nuvelei. O intrigă similară se găseşte şi în nuvela *Hora morţii,* cu o rezolvare diferită, în orice caz, dacă nuvela *Ruşinea,* plăsmuită tot în epoca de pregătire a trecerii scriitorului în România, a constituit unul dintre acele „exerciţii" în „cîmpul vieţii rudimentare" de care vorbea George Călinescu[1] pentru *Glasul pămîntului, Răfuiala* credem a fi însemnat — deşi nemărturisit — un „exerciţiu" similar pentru *Glasul iubirii* din *Ion.* Ambele, de altfel, au ca punct de plecare înăbuşirea pornirilor fireşti, a căror izbucnire duce la un deznodămînt violent similar.

Similitudinile şi acest caracter de exerciţiu l-au determinat pe autor să n-o mai reproducă după apariţia romanului, deşi povestirea nu e lipsită de virtuţi artistice, într-o cronică prilejuită de publicarea lui *Ion,* Mihail Sorbul aşeza *Răfuiala* printre puţinele nuvele ale lui Rebreanu care „au făcut de multă vreme să se întrevadă ivirea unui romancier"[2].

III. Textul primei tipărituri urmează îndeaproape varianta autografă (ms. 4054, f. 15—26). Publicarea nuvelei în paginile *Luceafărului* şi — de presupus — exigenţele revistei sînt salutare în evoluţia limbii literare a scriitorului. Numeroase expresii şi construcţii dialectale din manuscris (ex.: „Obrajii i se încruntară, apoi minten se îngălbejiră..." — ms. f. 21 — sau „...prinse el însuşi vorbă cu Tănase. Ş-au vorbit ca doi pretini buni" — ms. f. 19) sînt părăsite şi înlocuite.

Tipărirea lucrării în volum (1912) prilejuieşte scriitorului noi şi sensibile îmbunătăţiri stilistice. Mai puţin

[1] Cf. G.C., *Liviu Rebreanu, Studiu critic,* Iaşi [1939] p, 9.

[2] Cf. Mihail Sorbul, *„Ion", roman de Liviu Rebreanu, Lamura,* II (1920), nr. 2 (decembrie), p. 254.

numeroase, intervenţiile autorului în variantele din 1916, 1919 păstrează acelaşi caracter. Din păcate, unele îmbunătăţiri aduse variantei 1919 dispar în procesul „definitivării" textului. în parte, aceasta se datoreşte şi faptului că revederea nuvelei cu prilejul publicării ei în volumul *Cuibul visurilor* (1927) are la bază o variantă depăşită (1916). Ultima ediţie reproduce aproape integral varianta 1927, aceasta din urmă prezentînd modificări substanţiale faţă de toate ediţiile anterioare. Cercetarea variantelor reliefează, concomitent cu strădania permanentă a scriitorului de cizelare a expresiei literare, şi greutatea cu care Rebreanu izbuteşte să-şi realizeze această evidentă intenţie. Două exemple:

„Bucătăreasa [...] *se bălăcea* în răstimpuri pe lîngă mesele încărcate..." (1909, 1912, 1916, 1919)	„Bucătăreasa [...] *se învîr*tea* în răstimpuri pe lîngă mesele încărcate" (1927, 1936)
„Fulgii se legănau în aer, căzînd fără zgomot şi *lăţindu-se* peste straturile de zăpadă sfărmăcioasă"(1909, 1912, 1916, 1919).	„Fulgii se legănau în aer, căzînd fără zgomot şi *aşternîndu-se* peste straturile de zăpadă sfărmăcioasă" (1927, 1936).

Cu toate că zecile de modificări aduse pe parcursul a 25 de ani (1909—1936) oferă imaginea maturizării artistice şi însuşirea unei tehnici narative superioare, ultima ediţie nu este lipsită de forme inadecvate: „l-au gîtuit de parcă să-i scoată sufletul" *(p. 24, r. 10)* ; „puhoiul de oameni se frămîntau" *(p. 29, r. 33)•*

IV. *Variante: P. 19, r. 4,* pe laviţă / pe lăicer (1909) / pe laiţă (1912) —*r.7,* gerul / gerul straşnic (1909) — *r. 8,* figuri de gheaţă / chipuri de gheaţă (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 10,* Iată, colo / Iacă, colo (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 11,* trup frumos / chip frumos (1919) - *r. 13,* jur împrejur / jur împrejur, uite, cum (1909) — *r. 13,* iezme pocite / iezme hîde (1909) — *r. 17,* îşi încruntă / Tocmai îşi încruntă (1919) — *r. 20,* se mînji / se poci (1909).

P. 20, r. 1, clipi vajnic / clipi aprig (1909) — *r. 4—5,* ce-i ţinea încătuşat / ce-i cotropea necurmat (1909) — *r. 5,* oboseală / oboseală moleşitoare (1909) — *r. 6,* din

inimă / prin inimă (1909, 1912, 1916, 1919, 1927) — *Y. 7,* cu mînia / cu furia (1909, 1912, 1919) — *Y. 8,* nevasta /femeia (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 10,* sprijinindu-se / proptindu-se (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 11,* haine frumoase / haine mindre (1909) — *r. 12,* floricică / o floricică (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 13,* ajunsă de rouă / atinsă de rouă (1909, 1912, 1916, 1919, 1927) — *Y. 15,* A luat-o / A căpătat-o (1909) — *r. 17,* Ut audă nimic / să audă vorbe (1909) — *r. 18,* de nimica / de altceva (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 21,* obişnuită de mică / dedată de mică (1909) — *r. 22,* fusese în viaţă / fusese întreaga viaţă (1909) — *r. 25,* toţi o iubeau / nu-şi dau locul de dragul ei (1909) — *r. 26,* dar tot satul / dar pentru aceea tot satul (1909) — *r. 29,* tocmeala / tocmeală (1909, 1912, 1916) — *Y. 31,* era flăcău / era ficior (1909).

P. 21, r. 1, cînd statură / cînd stăteau (1909) — *Y. 4,* din cosiţe / de pe cosiţe (1909) — *r. 4—5,* Şi toate femeile au plîns / Atunci toate femeile plînseră (1909) — *r. 5,* s-a cutremurat / se cutremura (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 8,* nu se sinchisea / nu se sfîrşea (1909) — *r. 17,* Totuşi / Dar (1909, 1912, 1919) - *r. 21-23,* Cu toate că şi lui x se părea că zîmbetul acela prea seamănă a plîns / Măcar că şi lui îi părea că zîmbetul acela samănă cu plînsul (1909) / Măcar că şi lui i se părea că zîmbetul acela prea seamănă a plîns (1912, 1919) — *r. 27—28,* pricina aceasta / pricina aceasta. Se drămăluia într-o viitoare de întrebări ce rămîneau totdeauna fără răspuns şi deznodămînt (1909) — *r. 29,* clipă nenorocită / clipă nenorocoasă (1909) — *r. 30—31,* ale cărui slove îi înţepară auzul / a cărui slove îi înţepau auzul (1909) — *r. 32,* Şi deodată / Deodată (1909) — *Y. 33—34,* lucruri pe care nu le înţelesese /lucruri neînţelese (1909).

P. 22, r. 3, o baltă / un lac (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 4,* să se izbească / să se trîntească (1909) — *r.* 4—5, îşi aduse aminte / îşi aduse aminte acum (1909) — *r. 7,* şi-a cătat / şi-a căutat (1919) — *r. 14-15,* toate umbrele/ toată umbra (1909) — *r. 16,* miez de noapte / cap de noapte (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 17-18,* Şi-n capul satului se întorcea peste cîmp / Şi-n capătul satului se înturna peste hotare (1909) - *Y. 19,* să / ca să (1919) - *Y. 21,* toată ziua / toată ziulica (1909) — *Y. 25,* cu aceeaşi / tot cu aceeaşi (1909) — *r. 26,* să afle / de a afla (1909, 1912, 1916, 1919, 1927). în ed. 1936 L-R. corectează „să afle", dar omite să anuleze prepoziţia ce însoţea vechea formă verbală „de să afle", scăpare pe care o corectăm — *Y. 27,* să dea peste ceva / să dea de ceva (1909) — *r. 28,* ştie lămurit / ştie hotărît (1909) — *Y. 32,* să se apuce / să se prindă (1909).

P. 23, Y. 1—2, se făcu închis / se făcu o fire închisă (1909) —*Y.3—4,* să spună / să vorbească (1909, 1912, 1916, 1919, 1927) — *Y. 6,* vicleşuguri / şiretlicuri (1909, 1912, 1919) — *Y. 8,* îi trecea prin cap / îi tăia prin cap (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 12,* totuşi / el totuşi (1909) — *r. 13,* Acuma vrea să-i dea drumul / Acum vrea s-o sloboadă (1909) Var. 1919 contopeşte primele două fraze din paragraful nostru, îndepărtînd cuvintele citate. Din păcate, ediţiile ulterioare 1927 şi 1936 omit această intervenţie — *r. 16,* Da / Da, vezi bine (1909) - *r. 18,* Că Tănase / Da' Tănase (1909, 1912, 1916, 1919) - *Y. 18—19,* se duce la toate nunţile / ş-aşa se poate duce la toate ospeţele (1909) — *Y. 20,* putea da seama / poate da seamă (1909, 1912, 1916) / poate da seama (1919) - *r. 22,* îşi aducea aminte / îşi aduce aminte (1909, 1912, 1919) — *r. 23,* l-au poftit / l-au chemat (1909) — *r. 25,* şi Rafila / şi femeia (1909) — *r. 26,* fireşte c-aşa / vezi bine c-aşa (1909) — *r. 27,* mirele nostru / împăratul nostru (1909) — *r. 34,* ea zîmbeşte / ea zîmbeşte de bucurie (1909).

P. 24, Y. 7, de Tănase / că Tănase acolo va fi (1909) — *Y. 2,* a zis / a zis numai (1909) — *Y. 5,* au ieşit / au fost ieşit (1909) - *r. 6,* s-or duce / s-ar duce (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 7,* Toată noaptea / Noaptea întreagă (1909) — *r. 8,* pe jăratec / pe jar (1909) - *r. 9,* le îndura /le îndură (1916) — *r. 9-10,* l-au năpădit deodată şi l-au gîtuit / îl năvăliră deodată şi-1 gîtuiră (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 11-12,* a adormit hotărît să nu se ducă / a hotărît că nu se va duce (1909) / adormi hotărît să nu se ducă (1912, 1916, 1919) — *Y. 16,* că-i vremea să ple-

căm / că-i vremea de pornit (1909) — *r. 19,* Ne ducem /' Da, duce-ne-om (1909) — *r. 22,* Fie / Apoi (1909) — *r. 23,* se aprinse / se aprinsese (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 23,* o poftă / pofta (1909) — *r. 26—27,* in hainele cele frumoase, în haine noi / în hainele cele mai frumoase, în haine nouă-nouțe (1909) / în hainele cele mai frumoase, în haine noi (1912, 1916, 1919, 1927) - *r. 29-30,* să-i citească gîndurile cele mai ascunse / să-i pătrundă pînă-n adîncul (1909: *adîncimile)* sufletului, să-i citească (1909: *cetească)* gîndurile cele mai ascunse (1909, 1912, 1916, 1919) — **Y**. *31,* şi pe fața ei / şi-n fața ei (1909) / şi în fața. ei (1912, 1916, 1919) — *r. 31 — 32,* nici bucurie, nici întristare / nici urmă de bucurie (1909) — *r. 33,* tot stau aşa / stau aşa (1909, 1912, 1916, 1919).

P. 25, r. 1, tăcea / tăcea mulcom (1909) — *r. 5,* Mergem, Rafilo / Da, merge-om, Rafilă (1909) — *y. 6,* Cum crezi / Cum socoti (1909) — *r. 7,* cu glas stins / cu O' voce stinsă (1909) / cu voce stinsă (1912, 1916, 1919) — *f. 8,* Dar dacă / D-apoi dacă (1909) — *r. 10,* privi-n /' privi țintă-n (1909, 1912, 1916, 1919, 1927) - *r. 13,* a pornit îndată / a pornit în pripă (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 14,* Haidem / Haida (1909) — *y. 16,* fuga / cu fuga (1909) — *r. 19,* îl aştepta în uliță / îl aştepta în drum (1909) / îl aşteptă în uliță (1912) — *r. 22,* o izbeau / r> izbeau pe Rafila (1909) — *r. 24,* i se încurcau / i se încurcară (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 24,* Un fior rece / Un vînt rece (1909) — *r. 32,* Toma veni / Tema venea (1909, 1912, 1916, 1919, 1927) - *r. 33,* încrestat cu flori / încrustat cu flori (1919) — *r. 33,* Rafila simți / Rafila simțea (1909).

P. 26, r. 5, cînd stoarsă, cînd iar plină / acuşi scursăi toată, acuşi iar plină (1909) / acuşi stoarsă, acuşi iar plină (1912, 1916, 1919) - *r. 5-6,* Nuntaşii, cu fețele învăpăiate, cu glasurile răguşite / Nuntaşii nu mai puteau de voie bună. Cu fețele învăpăiate, cu glasuri răguşite (1SC9). - *r. 6.* horeau / horeau toți (19C9) / horoiau (1919) — *r. 7,* îngînatul viorilor / îngînatul ceterelor (19C9, 1912, 1919) - *r. 11,* se invîrtea / bălăcea (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 14—15,* bătea şi ea cînd şi cînd din picioare, scotocind prin oalele / bătea cînd şi cînd mai scotocind' •prin cele oale (1909) — *r. 17—18,* din capul mesei şi, ântoreîndu-se către naşul / din fundul mesii şi, întoreîn- •du-se cătră nănaşul (1909) — *y. 18—19,* închină cu glas potolit / îi închină cu voce astîmpărată (1909) / îi închină •cu o voce astîmpărată (1912, 1919) / se închină cu o voce astîmpărată (1916) — *r. 22,* finii d-tale / tinerii miretei <1909) - *y. 24,* şi tu / tu (1919) - *y. 26,* naşul / nănaşul •(1909) - *y. 27,* mai domol / mai potolit (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 27,* Ți-a dat / Ți-a cinstit (1909) - *r. 29-30,* S-ar fi fost / s-ar fi temut (1909) — *y. 32,* naşul / nănaşul ((1909) - *y, 32,* mai încet / mai domol (1909, 1912, 1916, 4919).

P. 27, y. 1, Aşa, aşa / Aşadară (1909) — *y. 8-9,* Simțea şi ştia hotărît că trebuie să mai vină cineva / Simțea şi ştia de bună seamă că are să mai vină, că trebuie să mai vină cineva (1908) / Simțea şi ştia hotărît că are să mai vină, că trebuie să mai vină cineva (1912, 1919) — *r. TO-II,* şi pînă aici, s-a tot frămîntat / tot acolo i-a stat capul i(1909) — *y. 13,* dacă nu-i ajunge din urmă / că oare nu-i .ajunge (1909) — *r. 14,* o fi luat-o înainte / o fi mers mai nainte (1909, 1912, 1916) / mers mai înainte (1919) - *r. 15,* fel de fel / fel şi fel (1909, 1912, 1916, 1919) - *y. 16,* fel de fel / fel şi fel (1909, 1912, 1916, 1919) — *y. 16,* Un glas / Un glas lihăit (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 19,* casa <cu cinstea / casa cu nunta (1912, 1919) — *y. 19,* s-a mirat grozav / n-a mai putut de mirare (1909) — **Y**. *20,* căci/ că (1919) — *y. 20,* nu era acolo / nu era nicăiri (1909) — *ir. 20,* S-a uitat / S-au uitat (1916) — **Y**. *22,* parcă un fel / un fel (1909) — *r. 24,* ca şi cînd i s-ar fi luat /parcă i-ar fi luat (1909) — *y. 25,* uitîndu-se / şi a intrat uitîndu-se <1909, 1912, 1916, 1919) - *y. 29,* a simțit / simțea (1909, 1912, 1916, 1919) - *y. 33,* Şi pe la / Către sfîrşitul (1909) — *y. 34,* se deschide uşa / se deschise uşa în pripă (1909) / se deschise uşa (1912, 1916, 1919, 1927).

P. 28, y. 1, ca luminarea / ca lumina (1909) — *y. 7,* I ;se părea / I se păru (1909, 1912, 1919) — *y. 8,* învîrti nebuneşte / învîrti roată nebuneşte (1909) — **Y**. *13,* Şi •de-acum încolo tot cheful i s-a dus / Şi d-aici încolo toată voia şi-o pierdu (1909) / Şi d-aici încolo tot cheful i se duse (1912, 1916, 1919) - *r. 14,* i l-ar fi luat / i-ar fi

luat-o (1909) — *r. 15,* apoi i se îngălbeni / apoi într-atîta se îngălbeni (1909) — *r. 15,* ca unui mort / ca un mort (1909) — *r. 15—16,* ce-l cuprinsese / ce-l cotropea (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 17—18,* se grămădi îndată iarăşi pe laviță / se mototoli iarăşi pe lăicer (1909) / se mototoli iarăşi pe laiță (1912) / se grămădi iarăşi pe laiță (1916) / se mototoli iarăşi pe laviță (1919) — *r. 19,* îşi plecă fruntea / îşi aplecă capnl (1909, 1912, 1919) — *r. 20,* se revărsaseră / se revărsară (1912) — *r. 22,* lucea o văpaie / sclipea o văpaie (1909) — *r. 24,* planurile făcute / planurile făurite (1909, 1912, 1919) — *r. 27—28,* Cu buzele învinețite bombăni, iar ca prin vis (fragmentul lipseşte în var. 1919) — *r. 28,* iar ca / ca (1909, 1912) — *r. 33,* Noroc, Tomo! strigă apoi Tănase iar / Noroc bun, Tomo, strigă Tănase (1909, 1912, 1916, 1919).

P. 29, r. 1, Auzise limpede glasul / Auzea limpede glasurile (1909) / Auzea limpede glasul (1912, 1916, 1919) — *r. 3,* însă prinse /însă îl pătrunse (1909, 1912) / însă îi pătrunse (1916) / îl pătrunse (1919) — *r. 6—7,* Da' şi tu ai venit / Da" tu înc-ai venit (1909) — *r. 9,* Apoi ce să mai facem / D-apoi ce să facem (1909) / Păi ce să facem (1912, 1916, 1919) - *r. 9,* holtei / holteii (1916) - *r. 11,* spre Toma / iar spre Toma (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 12,* şfichiuia / plesnea (1909) — *r. 13,* Ai / Ha (1909, 1912, 1916, 1919) ~ *r. 18,* Apoi îl străbătu un fior rece / Apoi un fior rece îl străbătu (1909) — *r. 19,* purtîndu-se astfel / cu astfel de purtare (1909) — *r. 20—21,* nu mai ia în seamă nimic astă-seară. A simțit el dinainte / nu mai bage în seamă de nimic în astă-seară. A simțit el înainte (1909) — *r. 23,* să se mai facă de rîs / să se mai facă de minune (1909) — *r. 24,* începu jocul / Se începu jocul (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 25-26,* încît bubuiau / de bubuiau (1909) — *r. 33,* puhoiul / povoiul (1909) — *r. 33,* se frămîntau / se zoleau şi se frămîntau (1909).

P. 30, r. 2—3, la cei ce jucau / la jucăuşi (1909) — *r. 5,* alt colț / colț (1919) — *r. 6,* spre dînsa / către Rafila (1909) — *r. 7,* iar se oprise / totdeauna se oprise (1909) — *r. 7—8,* se apropie încet / se apropie de pe laturi încet

(1909) — *r. 9,* în preajma ei / in preajma lor (1909) — *r. 10,* paşi înapoi / paşi îndărăt (1909) / paşi (1912) — *r. 10,* nu se mai putu stăpîni / nu se mai putu răbda (1909) — *r. 11,* pieptarul / pieptarul de dedesubt (1909) /pieptul (1916; greşeală de tipar) — *r. 12—13,* glas slab, tremurător / voce slabă, tremurătoare (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 14,* nici cîr / nici o boabă (1909) — *r. 18,* un răstimp / un timp (1909) — *r. 28,* nevasta lui / femeia lui (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 33,* îşi pleacă obrajii spre obrajii ei / îşi pleacă obrajii către obrajii ei (1912) îşi pleacă obrajii ei (1912, greşeală de tipar).

P. 31, r. 2, în obraji / pe față (1919) — *r. 3,* i se părea / i se pare (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 5,* în clipa aceea, însă, o mînă / O mină (1909, 1912, 1919) — *r. 8,* Lasă-i în pace / Dă-le pace (1909) — *r. 10—11,* cu ocaua mică / cu ocaua (1909, 1912, 1916, 1919, 1927) - *r. 12 — 13,* Se lăsă / Se lăsase (1919) — *13,* laviță / lăicer (1909) / laiță (1912) - *r. 15,* Femeia e bună spînzurată / Femeia nu-i bună numai spînzurată (1909) — *r. 16,* degeaba crezi / degeaba socoti tu (1909) / degeaba crezi tu (1912, 1916, 1919) — *r. 20,* Acesta însă / Acesta (1909) - *r. 21,* Zău eşti / Zău că eşti (1909, 1912, 1919) — *r. 22,* ce să faci / de ce să te apuci (1909, 1912, 1919) / ce să te faci (1916) —*r. 27 — 28,* Ascultă ce-ți spun eu / Ascultă ce-ți spun eu — adaogă apoi, după o scurtă tăcere, cu glas mai lin — ascultă ce-ți spun eu (1909, 1912, 1919) — *r. 30,* tot aşa / ia aşa (1909) — *r. 30 — 31,* Ce te frămînți / Ce te socoti (1909) — *r. 33—34,* se depărta încet / se trase încet (1909).

P. 32, r. 5, s-o facă / să se apuce (1909) — *r. 6,* ştia ce ştia / şi-o ştia a lui (1909) — *r. 6 — 7,* povățuia mai stăruitor / sfătuia mai dinadins (1909) / povățuia mai dinadins (1912, 1916, 1919) — *r. 7-8,* ce trebuie/ ce vrea (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 8-9,* gîndurile lui / hotărîrile lui / (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 10,* iad / iadu (1909) — *r. 13,* Bărbatu-i de vină / Bărbatu-i capu (1909) — *r. 14,* acuma deodată / acum odată (1909) - *r. 14,* se simți / se simțea (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 15,* se uita / se uită (1912, 1919) - *r. 15—16,* se mai amăra / se mai atnărî (1912, 1919) — *r. 16,* şoptindu-şi / şoptind (1909) — *r. 17,* Bărbatu-i de vină/

Bărbatu-i capu (1909) - *r. 25,* spre amiazi / într-amiazi (1909) - *r. 28,* Păi ştiu / Da' ştiu (1909) - *r. 28,* M-aş. duce / M-aş şi duce (1909, 1912, 1916) - *r. 30,* mergem împreună! zise Toma repede / mergem laolaltă! zise Toma pripit (1909) - *r. 33,* stătea / sta (1909).

P. 33, r.1, Bine! strigă în sfîrşit / Bun! strigă în urmă (1909) — *r. 5,* se dezmorţi / se dezmorţise (1909) — *r. 7,* pete luminoase / petece luminoase (1909) — *r. 9,* » spoială / o spoială rece (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 9—10,* deasupra pămîntului îmbrăcat în haină albă / pămîntului îmbrăcat în haina-i albă (1909) - *r. 11,* cotoşmăniţi bine / îmbondoriţi bine (1909) - *r. 12,* înaintau / păşeau înainte (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 14,* ca şi cobitul *f* ca cobitul (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 15,* Măgură (transcris după ms. 4054, f. 25, 1909, 1912, 1916, 1919. în ed. 1927, 1936: *Măgura)* - *r. 17-18,* parcă toată grija lui ar fi fost / parcă numai de aceea avea grijă (1909) — *r. 18,* Mai în urmă / Mai-napoi (1909) — *r. 19,* tîndălind / mai tîndălind (1909) - *r. 20-21,* s-ajungă din urmă pe Toma, dar apoi iar rămîneau înapoi / s-ajungă, în urma Tomii, dar apoi iar rămîneau de el (1909) / s-ajungă pe Toma, dar apoi iar rămîneau în urmă (1912, 1916, 1919) — *r. 22,* Şi după o vreme / Şi colo-ntr-o vreme (1909) - *r. 27—28,* şi aşternîndu-se / şi lăţindu-se (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 30-31,* copacilor despuiaţi / copacilor dezbrăcaţi (1909, 1912, 1916, 1919).

P. 34, r. 4, aşa că trebui / de trebui (1909) — *r. 4,* descheie sumanul / descopcie sumanul (1909, 1912, 1919) — *r. 4-5,* la gît / la grumazi (1909) - *r. 6,* de beregată/de gît (1909) - *r. 7,* străjuia drumul/ străjuiau drumul (1909, 1912, 1916, 1919) - *r. 11,* în faţa lui / înaintea lui Toma (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 12,* se uită repede / se uită în grabă (1909) — *r. 14,* doi logodnici / doi tineri îndrăgostiţi (1909) — *r. 14—15,* dârei totuşi/şi totuşi ei (1909) - *r. 16,* să plesnească / de să plesnească (1909)—*r. 24* de-acolo/aşa de-acolo (1912, 1919) — *r.* 24,încît căzu / de căzu (1909) — *r. 25,* plop găunos / plop bortoş (1909) — *r. 25,* trebuia să vadă / trebui să vadă ea (1909) / trebui ea să vadă (1912, 1916, 1919, 1927).

— *r. 27,* pe tîmple / pe la tîmple (1912, 1916, 1919) - *. *30,* gifîituri grele / pîfăituri grele (1909) — *r. 30,* pe urmă / şi-n urmă (1909, 1912, 1919) / şi pe urmă (1916).

P. 37 MARCSI

I. Se publică pentru prima oară. Versiunea autografă se află la B.A.R. în arh. D. Rebreanu I (1), ms. 18 şi este semnată cu pseudonimul „Remy".

II. Schiţa se numără printre cele mai vechi lucrări •din ucenicia literară a scriitorului, fiind, după părerea noastră, anterioară celorlalte povestiri păstrate, în manuscris, pînă azi. Ea prezintă certe afinităţi cu literatura fără pretenţie, intîlnită în numerele de duminică ale ziarelor vremii. Este de presupus că autorul se referă în primul rînd la ea cînd caracterizează începuturile sale în limba maghiară drept „literatură de salon"[1].

III. Versiunea manuscrisă este o transcriere efectuată jpentru publicarea în presa budapestană, probabil în acelaşi timp cu rescrierea unor povestiri din ciclul *SzamdrUtra.*

P. 49 SZAMÂRDETRA
(SCARA MĂGARILOR)

I. Se publică pentru prima oară. Da B.A.R. se păstrează intr-un caiet din arhiva Diviu Rebreanu I (1), ms. 17, numerotate cu cifre romane sub titlul ciclului, povestirile: IX. *A fohadnagy ur [Domnul locotenent]* (f. 1—9), datată din Gyula, la 27 ianuarie 1908; I. *Az ezredes leginye [Zevzecul]* (f. 10—16), datată din P"ista~Tă~"20" -decembrie 1907; V. *A szakaszvezetâ [Fruntaşul]* (f. 16, v. 23), *idem,* 28 decembrie 1907; VII. *A kadet [Cadetul]* (f. 23, v.—30), *idem,* 24-26 decembrie 1907; XI. *Az ornagy [Domnul Ionică]* (f. 31 — 36), datată din Gyula, la6februa-*tie* 1908; VIII. *A hadnagy [Sublocotenentul]* (f. 36-44), neterminată.

[1] V. *Viaţa literară,* an X (1935), nr. 4 (15 decembrie 1935 - 1 ianuarie 1936).

Arhiva Liviu Rebreanu I (1), ms. 18, din aceeaşi colecţie, cuprinde pe file separate o variantă a povestirii *Az ornagy [Domnul Ionica],* păstrind titlul ciclului, dar nenumerotată şi semnată la începutul textului cu pseudonimul „Olly Oliver". Tot aci se află şi alte trei povestiri: *A kozvitez [Ostaşul], A kăplăr ur [Domnul căprar]* şi *Az ârmester ur [Domnul plutonier],* care se integrează ciclului *Szamdrletra [Scara măgarilor],* precum şi fragmente, fără titlu, dintr-o variantă a povestirii *A fohadnagy ur [Domnnl locotenent].*

II. Format la Şcoala reală superioară de honvezi din Şopron, absolvită în 1903, şi la Academia militară din Budapesta, absolvită 3 ani mai tîrziu, activînd apoi ca sublocotenent în armata austro-ungară, era firesc ca Liviu Rebreanu să cunoască bine atmosfera cazonă, cu toate racilele ei, a împărăţiei habsburgice. Mai mult, deşi ambiţia 1-a obligat să termine în bune condiţii şcoala de cădeţi, clasificat al treilea din 43 de absolvenţi, iar Academia militară printre fruntaşi, Rebreanu n-a simţit, în fond, cum va mărturisi mai tîrziu, nici o atracţie pentru cariera militară. Contactul cu satira lui Cervantes, Heine, Gogol sau Mikszâth Kdlmân i-a stimulat de timpuriu formarea unui ascuţit spirit critic faţă de realitatea socială înconjurătoare. în literatura vremii sînt rare paginile care să egaleze sarcasmul la adresa armatei habsburgice din suita de povestiri *Szamdrletra [Scara măgarilor].* Titlul însuşi e o aluzie vizibilă la ierarhia militară.

Rebreanu apare, din acest punct de vedere, ca precursor al unui Iaroslav Hasek sau Miroslav Krleza; ceea ce îl defineşte este comicul tragic. în fiecare povestire este relatată, de obicei pe un ton glumeţ, o încrîncenare de natură pasională cu sfîrşit tragic, şi din care, totodată, nu lipseşte un anumit sentimentalism romantic. Uneori chiar tensiunea este edulcorată printr-un final de melodramă.

Amintirile personale par să confere unor povestiri din ciclul *Szamdrletra [Scara măgarilor]* un interes documentar deosebit. Uneori, ca în cazul povestirii *A fâhadnagy ur [Domnul locotenent],* se poate stabili chiar un paralelism între întîmplările eroului principal şi cele din viaţa reală a autorului lor.

III. Toate variantele păstrate pînă azi reprezintă transcrierea unor manuscrise mai vechi, fapt ce explică şi lipsa de ordine în succesiunea titlurilor numerotate din caiet, a datelor finale, absenţele ce se pot observa în această înşiruire [arh. L. Rebreanu I (1), ms. 17], sau apelarea la pseudonime [arh. L. Rebreanu I (1), ms. 18].

Povestirile din caiet au fost reproduse în întregime în ediţia de faţă, cu scopul de a respecta o anumită unitate de stil, deşi manuscrisul, din pricina lacunelor, nu este întotdeauna pe deplin inteligibil. Am schimbat numai ordinea lor, folosind în acest scop numerotarea titlurilor făcută de autor. La locul cuvenit în această succesiune am intercalat povestirile *A kozvitâz [Ostaşul], A kăplăr ur [Domnul căprar], Az ârmester tir [Domnul plutonier],* care sînt transcrise definitiv de autor în vederea publicării, ca de altfel şi schiţa *Marcsi.*

Autorul n-a tradus integral, în româneşte, decît două dintre povestirile cuprinse în ciclu: *Az ezredes legenye,* publicată sub titlul *Ordonanţa domnului colonel,* iar mai tîrziu sub cel de *Zevzecul,* şi *Az ârnagy,* tălmăcită sub titlurile *Domnul maior* (ms. B.A.R. 4056, f. 16—18), *Domnul (idem,t.* 11 — 15) şi *Domnul Ionică (idem,* f. 1— 10), toate nepublicate. De fapt, atît prima povestire, cît şi cea de a doua nu erau simple traduceri, ci prelucrări, localizări.

Potrivit însemnărilor autografe lăsate de prozator, versiunea *Domnul Ionică* a fost terminată la *1 noiembrie 1908,* în Prislop (B.A.R., ms. 4056, f. 1 — 10), după ce, în prealabil, acesta scrisese nuvelele *Codrea* (15 septembrie 1908) şi *Ofilire* (15 octombrie 1908), apărute in toamna aceluiaşi an în *Luceafărul* (Sibiu). Cu *Domnul Ionică*

Rebreanu încearcă să se afirme în viața literară din vechiul regat. Pe fila 10 a aceluiaşi manuscris citim:

„Ilustrului domn

G. Ibrăileanu

Redactorul revistei *Viața romînească*

Iaşi

4 Strada română 4

Ilustre domnule,

îndrăznesc a va trimite o povestire, rugîndu-vă totodată că de-i bună s-o publicați în Viața românească, *iar de-i rea s-o aruncați în coşul de hîrtie.*

Cred, fireşte, că dacă lucrarea va fi bună, se va publica, deşi n-am nume care să sune bine.

Vă rog însă să binevoiți a mă înştiința in tot cazul despre soarta povestirii, spre care scop îmi cer iar permisiunea a alătura o carte poştală.

Honorarul, în caz favorabil, îl veți slatori d-voastră.

Primiți asigurarea distinsei mele stime.

Liviu Rebreanu

Prislop"

Este semnificativ că tocmai frecventarea literaturii române are darul de a influența în chip covîrşitor chiar şi tonalitatea generală a tălmăcirii, unele pagini dezvăluind pasiunea cu care Rebreanu îi citea pe Creangă şi alți scriitori moldoveni. Criteriile sale artistice par a indica intenția de a o scrie anume pentru ceea ce presupunea că satisface gustul criticului de la *Viața românească.*

în ediția noastră reproducem integral ambele tălmăciri efectuate după povestirile din *Szamdrletra (Scara măgarilor): Zevzecul [Ordonanța domnului colonel]* şi *Domnul Ionică.* Prima lucrare fiind publicată de autorul ei, o tipărim în voi. III, capitolul *Din periodice,* p. 255 (vezi de asemenea *Note, comentarii, variante,* p. 415 din acelaşi volum).

Un început de traducere al povestirii *A szakaszvezetâ,* intitulat *Fruntaşul (Din carnetul unui locotenent),* se păstrează la B.A.R. (ms. 4056, f. 48-50). Şi acest fragment îl folosim în prezentarea textelor maghiare inedite, marcîndu-i sfîrşitul într-o notă de subsol (p. 142).

Povestirile din ciclul *Szamdrletra,* ca şi celelalte lucrări din aceeaşi epocă, atestă o temeinică cunoaştere a limbii maghiare încă de pe băncile şcolii. Micile scăpări ortografice sau sintactice se datoresc, ca în cazul caietului din arh. L. Rebreanu, I (1), ms. 17, în special unei grafii grăbite şi nervoase, cum nu vom întîlni în generaj mai tîrziu.

De aceea, intervenția noastră s-a redus la modernu zarea unor forme ortografice ori învechite *(sose,* în lo^ de *sohse; lelegzeset,* în loc de *lelekzeset; pugris,* în loc de *bugris; meg is,* în loc de *megis; nem is* în loc de «emtsş.a.). păstrîndu-le însă cînd reprezintă modul de exprimare al unor personaje *(cibill,* în loc de *civili);* la ortografierea maghiară a unor cuvinte străine ori complet asimilate *(cigarettdjdt,* în loc de *cigarettejet; ritmusos,* în loc de *rytmusos; idillikus,* în loc de *idyllihus; sztereotip,* în lo. de *stereotyp),* precum şi la corectarea tacită a unor în. tîmplătoare şi nesemnificative scăpări de literă.

Completările de litere şi cuvinte au fost marcate î. text prin paranteze drepte. Alte modificări necesare l. menționăm mai jos: *ugi voltam,* în loc de *egy voltaj* (p. 59, r.18); *rarakodatt,* în loc de *rarakodat* (p. 61, r.13), *tdbornoknera,* în loc de *tdbornekra* (p.76, r.10); *magă*.^ *fogsâgosok,* în loc de *magdny, fogsdgosoh* (p.124, r.17). *fogatni,* în loc de *fogni* (p.128, r.5) ; *magam,* în loc d. *magamat* (p.133, r.26); *zfejebol,* în loc de*&fejeben* (p. I94 r.20); *es in meg,* în loc de *es meg en* (p.199, r.8); *hau vanegy,* în loc de *hetvenegy* (p.273, r.21); *emelkedeseng*^ în loc de *emelkedesevelek* (p.301, r.11); *rdviden,* în loc fl. *rdvidesen* (p.306, r.11).

p. 323 HRUBA

I. Se publică pentru prima dată, după manuscri..j — neterminat — aflat la B.A.R. (ms. rom. 4056, f. 173__ 174).

II. Fragmentul aparține celor dintîi încercări nuvelistice ale scriitorului in limba română[1]. Limba și stilul, conținînd multe elemente dialectale *(minten; hăizaș; podmol; blodogori; mînile; păreți; sireaca),* pot fi raportate la forma altor scrieri, plăsmuite in Prislop *(Codrea* și *Ofilire),* apărute, ulterior, în revista *Luceafărul.*

Simptomatic în privința preocupărilor ce-1 animau pe Liviu Rebreanu este faptul că pe versoul uneia din paginile manuscrisului (f. 174) sînt notate stihuri dintr-o poezie populară din Transilvania, ca de pildă:

„Nu-ți mai pune flori pe frunte
Că ți-o ieșit vorbe multe.
Las' să iasă, că nu-mi pasă,
Căci bădița-i dus de-acasă" ș.a.

[1] Amintirile și portretele din primul jurnal al scriitorului (1907—1909), începuturile unor opere nerealizate (reduse la cîteva rînduri), caietele cu subiecte sau schițe de plan vor face obiectul unui volum de „mărturii", „exerciții și moloz" de la sfîrșitul ediției noastre.

CUPRINSUL

* Cifrele din paranteze trimit la pagina din *Note, comentarii variante.*